memorii | jurnale

ROMÂNIA ȚARĂ DE HOTAR

ÎNTRE CREȘTINI ȘI TURCI

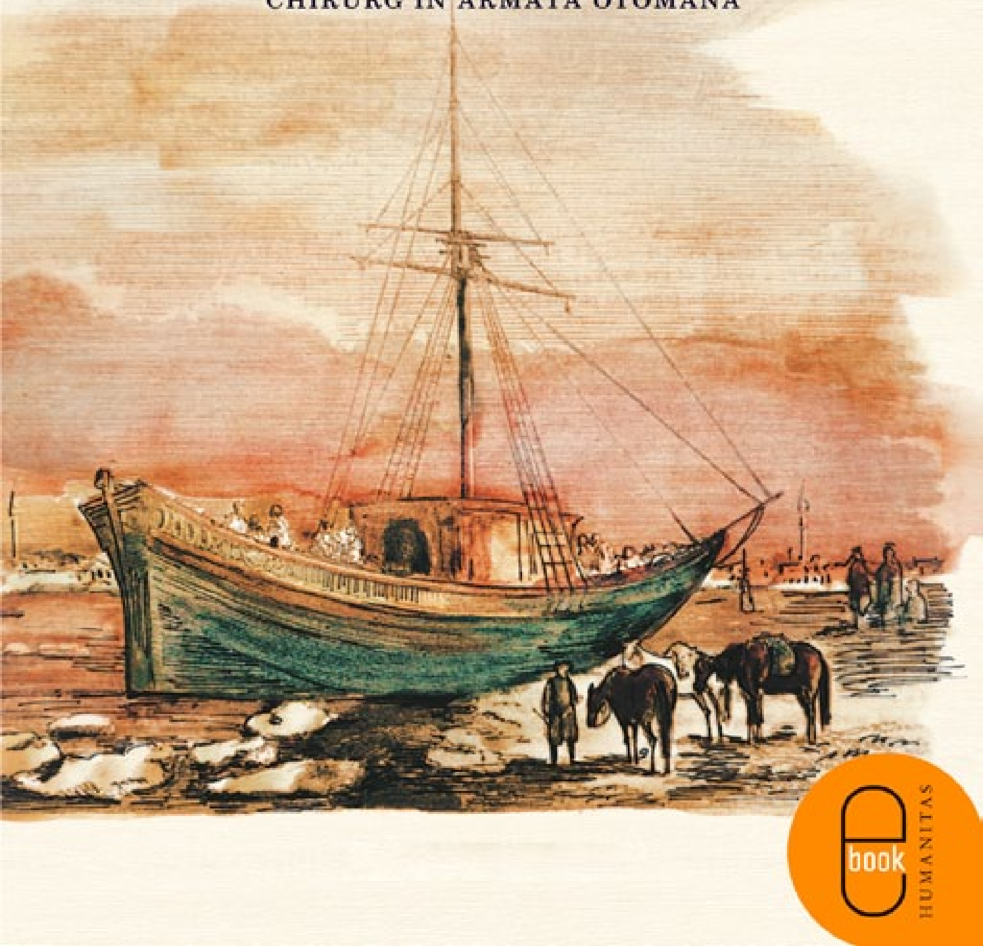
CU AVENTURI DIN CĂLĂTORIA PRIN EUROPA RĂSĂRITEANĂ ȘI ASIA APUSEANĂ

1854

DE

JAMES O. NOYES

CHIRURG ÎN ARMATA OTOMANĂ

e book HUMANITAS

James Oscar Noyes (n. Niles, NY, 1829, d. New Orleans, 1872) se naște într-o familie coborâtoare din primul val de coloniști și în care vocația de pastor reformat este o tradiție; unul dintre strămoșii săi se numără printre întemeietorii Universității Yale. Absolvă medicina la Harvard în anul 1853, apoi vizitează Europa, continuându-și studiile la Viena. Spirit însetat de cunoaștere și de aventură, pornește în 1854 în călătorie spre teatrul Războiului Crimeii, evenimentul de prim-plan al epocii. Asemenea multor aventurieri occidentali, se alătură forțelor otomane la București, la recomandarea lui Stephen Bartlett Lakeman (Mazar pașa), și este înrolat în corpul medical al armatei lui Omer pașa. Călătoria sa prin Orient îl poartă prin marea tabără aliată de la Varna, apoi la Constantinopol, prin Anatolia până în Egipt. Este corespondent din Turcia, Palestina și Egipt pentru mai multe publicații, printre care *New York Tribune* și *Detroit Free Press*. La întoarcerea în Statele Unite devine proprietarul și editorul-șef al prestigioasei reviste culturale newyorkeze *Knickerbocker*. La începutul Războiului de Secesiune este corespondent de front pentru Associated Press, apoi se angajează în afacerile cu furnituri militare. După război se stabilește la New Orleans, unde îndeplinește diverse funcții administrative importante; devine membru al Academiei de Arte și Științe din New Orleans. În afară de volumul de față și de publicistica culturală, lasă un volum intitulat *The Gipsies: Their Origin, History, and Manner of Life* (1858).

ROMÂNIA
ȚARĂ DE HOTAR
ÎNTRE CREȘTINI ȘI TURCI

CU AVENTURI DIN CĂLĂTORIA PRIN
EUROPA RĂSĂRITEANĂ ȘI ASIA APUSEANĂ

DE

JAMES O. NOYES
CHIRURG ÎN ARMATA OTOMANĂ

Traducere din engleză și note de
EUGEN POPA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Radu Gârmacea
Coperta: Ioana Nedelcu, acuarelă şi peniţă după o gravură de Constantin Guys (Debarcader la Calafat, 1854)
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cecilia Laslo
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru, Carmen Petrescu
Tipărit la Proeditură şi Tipografie

Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia. By James O. Noyes, M.D., surgeon in the Ottoman army. New York: Rudd & Carleton, m.dccc.lviii

Ilustrația copertei: Vederea Olteniței din portul Turtucaiei, unde se îmbarcă trupe otomane (acuarelă și peniță după o litografie din epocă)

ISBN 978-973-50-5199-0 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

CUPRINS

NOTA EDITURII

Războiul Crimeii (1853–1856), de la a cărui încheiere se împlinesc 160 de ani, este nu doar evenimentul istoric cel mai important din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ci și evenimentul care creează premisele și condițiile pentru existența României moderne. Este, de asemenea, primul eveniment care interesează opinia publică din toate țările Europei, datorită unui cumul de evoluții sociale și tehnologice. Există acum o clasă burgheză semnificativă, interesată de actualitatea politică, precum și o presă de mare tiraj, care poate folosi pentru prima oară corespondențele transmise rapid, prin telegraf sau prin serviciile poștale. Calea ferată și mașina cu aburi fac posibilă călătoria rapidă și relativ ieftină pe uscat sau pe apă, iar reproducerea tipografică a litografiei detaliate și mai ales fotografia îi aduc parizianului, londonezului sau chiar bucureșteanului abonat la gazeta austriacă lumea întreagă în fața ochilor. Războiul Crimeii marchează profund conștiința contemporanilor și a generațiilor

următoare. Este o conflagrație continentală în toate sensurile, despre care s-a vorbit apoi ca despre ultimul conflict în care au mai funcționat legile galanteriei războinice, dar și ca despre o prefigurare a Primului Război Mondial – prin amploare și întindere, prin numărul trupelor și, mai ales, prin cel al victimelor, prin noile tactici militare și noile tehnologii folosite. Acum iau naștere războiul modern de poziții și medicina militară modernă, iar vaporul și calea ferată încep să participe la efortul logistic; tot acum apare fotoreporterul de război – iar meritul pionieratului îi revine lui Carol Popp de Szathmári.

Războiul Crimeii trebuia să asigure stabilitatea Europei, rezolvând „chestiunea orientală“: supraviețuirea unui Imperiu Otoman tot mai slăbit era esențială pentru stăvilirea expansiunii agresive a Rusiei, care amenința interesele puterilor occidentale. În discursul european acest conflict se punea în termenii luptei dintre civilizație și barbarie.

În vara anului 1853, armatele țarului trec Prutul și ocupă Principatele, declanșând astfel ostilitățile. Urmează o serie de confruntări între otomani și ruși în jurul fortificațiilor dunărene, cunoscută drept „Campania Dunării“; forțele ruse sunt respinse, apoi, la intervenția Austriei, care amenință să se alăture aliaților (Imperiul Otoman, Franța, Regatul Unit și Regatul Sardiniei și Piemontului), se retrag din Principate, în vara anului 1854, luând cu ele tot ce găsesc și lăsând în urmă un teritoriu devastat. Teatrul de operațiuni se mută la Marea Baltică, unde o flotă aliată atacă fortificațiile portuare ale Rusiei, și mai ales la Marea Neagră, pe apă și pe uscat. Câteva mari bătălii desfășurate în Crimeea, în care rușii sunt înfrânți de forțele expediționare aliate, duc la asediul Sevastopolului, care durează aproape un an și este susținut logistic din marile tabere militare de la Varna și de la Constantinopol. Căderea orașului, la 9 septembrie 1855, înseamnă pentru Rusia înfrângerea definitivă

și pune capăt războiului. Aliații distrug flota rusă și baza ei de la Marea Neagră.

Consecința directă a Tratatului de la Paris din 1856, care stabilește condițiile păcii, și a aranjamentelor politico-diplomatice ulterioare între cancelariile europene este ieșirea Principatelor Române de sub protectoratul rusesc – primul pas spre împlinirea aspirațiilor generației de la 1848 – și abolirea Regulamentelor organice, în vederea unei reorganizări politice și sociale care să permită existența unor state românești viabile, sub suzeranitate otomană, dar cu o autonomie garantată de marile puteri: un tampon în calea ambițiilor Rusiei. Comisarii europeni vin să ia act de starea de spirit a muntenilor și moldovenilor, iar petițiile populației sunt formulate în divanurile ad-hoc. La dezbaterile și ezitările din capitalele europene cu privire la diverse soluții de compromis românii vin cu o rezolvare neașteptată: uniunea personală prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca principe domnitor. În câteva luni, principele își impune în funcții colegii de generație, pentru a așeza în instituții moderne cele două provincii încremenite de secole la marginea Europei și la marginea Imperiului Otoman. În mai puțin de trei ani, Principatele Unite devin România și obțin recunoașterea „deplinei uniri" și în cancelariile apusene, și la Constantinopol.

În această perioadă, mărturiile, descrierile și analizele din Apus despre Țările Române devin dintr-odată foarte numeroase. Se poate vorbi despre o avalanșă de știri și relatări din periodice, volume monografice și cărți de călătorie. Explicația se găsește într-un concurs de împrejurări istorice.

Este, pe de o parte, efectul propagandei desfășurate în Occident de studențimea și emigrația moldovalahă, care intră în cercurile intelectuale și politice și în saloanele din marile capitale, mai ales de la Paris. Sunt atrași de partea

cauzei naționale a românilor literați, istorici, publiciști și oameni politici.

Este, apoi, numărul mare al occidentalilor care trec prin părțile noastre, spre teatrele de bătălie sau spre Constantinopol. După călătoria obligatorie în Italia din primele decenii ale epocii romantice, elitele europene din era victoriană descoperă fascinația Orientului – și trebuie spus că în percepția lor Orientul începe la est de Viena. Este un tărâm al insolitului și al aventurii, unde călătorul caută și vestigiile Greciei antice, pe care o cunoaște în amănunt din anii de școală, și pitorescul, opulența, misterele din *O mie și una de nopți*. Imperiul Otoman deschide acum larg porțile Orientului pentru europeni, încercând să ardă etapele pentru a recupera secolele de întârziere tehnologică și mai ales socială. Pe lângă călători, nenumărați europeni, dar și americani, își găsesc aici un rost – ca ofițeri (până la gradul de general), medici, profesori, ingineri de orice fel. Este epoca în care elitele otomane, în frunte cu pașalele și cu sultanul, vorbesc în saloane limba franceză, traduc din clasicii literaturii europene și își construiesc teatre – private – pentru care aduc artiști italieni, îndepărtându-se tot mai mult de oamenii de rând, care trăiesc într-o realitate socială de tip medieval, reglată strict de relațiile tradiționale și de preceptele religioase.

De Războiul Crimeii se leagă strâns, de altfel, fenomenul turismului de război. Scriitori, artiști, aventurieri solitari sau grupuri numeroase de curioși pornesc în călătorie pentru a vedea scenele unor bătălii recente sau chiar pentru a asista la lupte. Un exemplu în acest sens la noi este Vasile Alecsandri, martor la asediul Sevastopolului.

Cel mai important însă este că Dunărea de Jos, cu fortificațiile sale, Bucureștii, Iașii, Principatele și moldovalahii sunt realități care apar dintr-odată în paginile ziarelor europene – și americane – atunci când se transmit știrile de la

război sau când se dezbate „chestiunea orientală“; iar aceste realități sunt complet necunoscute publicului. Or călătorii se grăbesc să-și publice relatările și observațiile tocmai fiindcă știu că răspund unei curiozități a momentului și sunt siguri că-și vor găsi auditoriul.

James Oscar Noyes este primul american care publică un volum despre spațiul românesc. După absolvirea medicinei la Harvard, petrece un an în Europa pentru a-și desăvârși educația – și pe cea medicală, și pe cea socială. Anul 1854 îl prinde la Viena, de unde pornește spre marele eveniment al vremii, hotărât să viziteze „acel misterios Orient“. Urmează drumul clasic pe Dunăre, cu vaporul până la Ruse, de unde trece la Giurgiu. La București îl cunoaște pe ofițerul britanic care, sub numele de război Mazar pașa, fusese numit guvernator al orașului. Acesta îi obține imediat o poziție de medic în armata otomană (o poziție mai degrabă formală, se pare). De aici înainte, îmbrăcat în uniformă și cu hârtie de liberă trecere la mână, tânărul american își continuă călătoria pe urmele războiului – și descrie de fiecare dată câmpurile de bătălie, distrugerile, fortificațiile, oamenii care se duc sau se întorc de la lupte – până la tabăra de la Varna, de unde se îmbarcă spre Constantinopol. Relatarea din volumul de față se oprește în acest punct. Curiozitatea îl va purta însă pe autor mai departe, prin Anatolia și Țara Sfântă până în Egipt, iar din orașele de pe drum va transmite corespondențe pentru presa britanică și americană. În 1856 se va fi întors în Statele Unite.

Noyes dă la tipar memorialul din Orient în 1857, conform mențiunii de pe versoul paginii de titlu. Volumul *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia* – „by James O. Noyes, M.D., surgeon in the Ottoman army“ –, conținând 520 de pagini de text și 26 de planșe, apare la

editura Rudd & Carleton din New York, cu anul 1858. Din ansamblu, strict despre spațiul românesc sunt 182 de pagini, cu anticipări și reluări și în restul volumului. Este spațiul căruia i se dedică cele mai multe pagini, mai multe chiar decât Constantinopolului – însă este vorba doar de o treime din volum. De ce a ales autorul acest titlu pentru carte, iar nu un titlu mai general, în care accentul să cadă pe Orient sau pe Turcia Europeană, cum i se spunea în epocă întregii părți europene a imperiului, cuprinzând și Țările Române? Cel mai probabil pentru că *România* este în momentul publicării un titlu mai atractiv, întrucât presa ține publicul la curent cu demersurile diplomatice legate de statutul Principatelor și cu alegerile pentru divanurile ad-hoc, anulate și reluate în urma unor abuzuri, trădări, operațiuni secrete și răsturnări de situație la fața locului, dar mai ales în urma jocurilor de putere dintre Anglia, Franța, Austria, Înalta Poartă și Rusia. Această alegere a titlului este grăitoare în ceea ce privește interesul Occidentului față de spațiul românesc la acel moment.

Volumul este o mărturie prețioasă din mai multe puncte de vedere. În primul rând are pentru noi o valoare documentară nemijlocită. James Noyes vede locuri și cunoaște oameni, face observații și povestește întâmplări pe care le-a trăit. Dar cel puțin la fel de interesant și de semnificativ este astăzi modul în care pune în scenă spațiul românesc. Experiența sa directă este fundalul pe care călătorul american îl populează cu descrieri antropologice – obiceiuri, tradiții, moravuri, credințe – și cu evocări istorice și culturale pe care le-a citit în volume recent apărute, în engleză, franceză sau germană. Un taraf de lăutari țigani de la un han unde poposește îi dă prilejul să insereze în text *Miorița*, care tocmai apăruse la Paris în traducerea lui Jules Michelet – dar pe care el o pune în gura unui tovarăș de drum. Un alai de nuntă întâlnit, poate, pe același drum este o ocazie de a

prelua descrierile etnografice ale lui Ion Voinescu II dintr-un volum apărut tot la Paris în 1855. Parte din surse le menționează, în treacăt, începând chiar din prefață, unde enumeră cei câțiva autori cu care pornește la drum[1]. Despre celelalte dă uneori doar câte un indiciu vag sau pur și simplu le topește în propriul text. Este un obicei curent în epocă, insuficient investigat, din păcate, de istoriografia noastră.

O asemenea cercetare critică a scrierilor călătorilor străini ar releva nu doar circulația informațiilor pe care ni le dau aceștia ori inerentele distorsiuni, ci și nucleele de interes sau așteptările pe care le au atunci când ne vizitează – și, mai important încă, orizontul de așteptare al cititorilor din epocă. Documentarea lui Noyes este impresionantă. A citit cam tot ce se putea citi la vremea sa despre Principate și despre Transilvania, invocă relatările lui Lamartine și antologiile de folclor ale lui Vuk Karagici atunci când vorbește despre Serbia (pe primul îl amintește, pe cel de-al doilea nu), i-a studiat pe clasicii orientaliști și culegerile de legende islamice. Notele traducătorului din prezenta ediție încearcă să elucideze unele dintre izvoarele autorului și, de asemenea, precizează, acolo unde a fost identificată, sursa numeroaselor citate sau parafrazări din text, nu doar pentru a aproxima valoarea documentară a unor informații, ci și pentru a da cititorului de astăzi o imagine a cuprinderii culturale pe care o putea avea un tânăr de 25 de ani din secolul al XIX-lea.

[1]) M. [Jean-Marie] Chopin, *L'Univers pittoresque: Histoire et description de tous les peuples; de leurs religions, mœurs, coutumes et industries: Provinces Danubiennes et Roumaines: Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illyie, Croatie, Dalmatie, Montenegro, Albanie*; M. [Abdolonyme] Ubicini, *Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856; J. Boldenyi (ed.), *La Hongrie, ancienne et moderne: Histoire, arts, littérature, monuments*, Paris, 1851; J[ean]-A[lexandre] Vaillant, *La Romanie, ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistiques du peuple de la langue d'or, Ardialians, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844.

Proaspătul absolvent de medicină este un om de solidă cultură clasică și cu vaste cunoștințe istorice. Istoria medievală sau modernă a Lumii Vechi, geografia, literatura modernă sau contemporană îi sunt de fiecare dată la îndemână. Întreprinde excursuri frecvente în Antichitatea greco-romană, unde se simte ca acasă – excursuri care nu plictisesc, ci informează și cultivă. Face comparații și stabilește legături convingătoare între tezaurul clasic și observațiile din prezent, nu pentru a epata sau pentru a face paradă de erudiție, ci pentru că acesta este în mod intim teritoriul său cultural de referință: „Pentru prima oară în viață m-am simțit cu adevărat pe teren antic, și gândurile îmi erau ușoare și pluteau precum roua tremurândă a valului pontic. E adevărat, văzusem locul în care acostaseră triremele romane pe malurile Britaniei și traversasem provincii punctate cu tabere și orașe romane, dar valurile înspumate ale Euxinului fuseseră înfrânte de prova corăbiei Argo, în timp ce expediția lui Cezar și perioada cuceririi romane au fost ca ieri în comparație cu fabuloasele vremuri ale argonauților [...]. Navigând de-a lungul anticei coaste a Moesiei, m-am simțit pătruns pentru prima dată de legătura cu Antichitatea și de miturile ei."

Din toate acestea, James Oscar Noyes reușește să țeasă o scriitură densă și variată, în care reportajul literar se împletește fericit cu evocarea istorică și culturală, fără a fi vreun moment didactic și fără a cădea în naivități. Unele dintre paginile sale (descrierile pontice, de pildă) își pot găsi oricând locul într-o antologie a memorialului de călătorie romantic. Remarcabile, de asemenea, sunt intuițiile sale istorice și politice. Cadrul său ideologic de referință este democratismul american de sorginte protestantă – de aici vin și atitudinea sa antimonarhică, anticlericală, antiaristocratică, și aprecierile față de manifestările culturale și religioase pe care le întâlnește. Este însuflețit de credința

în progres, caracteristică pentru secolul său. Privirea sa este empatică, nuanțată, tolerantă, lipsită de multe dintre prejudecățile la care ne-am putea aștepta – și pe care le întâlnim la alți călători străini ai epocii.

Prin amploarea documentării și prin diversitatea surselor, prin valoarea observațiilor directe – din mijlocul evenimentelor și al locurilor unde se scrie istoria epocii –, prin descrierea spațiului valah în contextul geografic, politic și cultural mai larg din care acesta face parte, se poate spune că volumul de față este o sinteză asupra spațiului românesc din perspectivă occidentală, într-un moment de importanță crucială pentru istoria noastră: momentul în care România începe să existe pe harta lumii.

La noi, memoriile de călătorie ale lui J.O. Noyes au făcut de-a lungul timpului obiectul unor semnalări sporadice în articole de presă, precum și al unor subcapitole din două lucrări de specialitate: Paul Cernovodeanu și Ion Stanciu (*Imaginea Lumii Noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până la 1859*, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, pp. 147–154) rezumă capitolele referitoare la România, fără a investiga sursele lui Noyes și părând a considera informațiile și textele etnografice sau povestirile istorice pe care le redă acesta drept relatări directe de călătorie. Dumitru Vitcu (*Relațiile româno-americane timpurii: Convergențe–divergențe*, Albatros, București, 2000, pp. 55–65) rezumă și el segmentul românesc al volumului, amintind în treacăt despre sursele de documentare ale autorului, dar fără a cerceta acest aspect. Foarte interesantă este însă aici menționarea recenziei din periodicul *The Northern American Review* din Boston, numărul din aprilie 1858, care reproșează autorului lipsa unei discuții despre problema de actualitate a momentului, și anume unirea Principatelor – starea de spirit a românilor,

situația din Moldova etc. –, ceea ce arată limpede nivelul de informare al opiniei publice americane și orizontul de interes pe care vine cartea lui Noyes.

Fragmente mai ample din cartea lui J.O. Noyes au fost traduse de Adrian-Silvan Ionescu în Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. VI (1852–1856), Editura Academiei Române, București, 2010, pp. 200–232, cu o foarte bună prezentare biografică și critică și cu indicații utile despre receptarea volumului la noi.

Informații biografice despre James Oscar Noyes se găsesc în James Grant Wilson, John Fiske (eds.), *Appleton's Cyclopaedia of American Biography*, vol. IV, D. Appleton and Company, New York, 1888, p. 543, reluate în LaVerne W. Noyes, *Descendants of Reverend William Noyes, Born, England, 1568…*, editura autorului, Chicago, 1900, pp. 21–22.

Traducerea de față este fidelă și păstrează registrul lexical din original (neologisme, arhaisme, termeni neutri). În general s-a păstrat scrierea cu majuscule acolo unde pare a indica o opțiune a autorului. Cuvintele și expresiile în limbile română, sârbă, bulgară, turcă etc. tipărite cu cursive apar ca atare în original, de cele mai multe ori în grafii aproximative; în traducere s-a adoptat forma corectă cea mai apropiată de original. În același mod s-a procedat în privința numelor proprii de persoane sau locuri. Pentru cuvintele turcești s-a adoptat grafia contemporană acolo unde grafia autorului era prea îndepărtată de transliterarea curentă în epocă (limba turcă fiind scrisă cu caractere arabe până în anii 1920). Traducătorul îi mulțumește doamnei Anca Popescu pentru identificarea unor cuvinte turcești și pentru lămurirea unor noțiuni de civilizație islamică.

Cele câteva note ale autorului au fost marcate, ca în original, cu asterisc. Notele traducătorului aduc precizările istorice strict necesare, elucidează sumar anumite contexte

acolo unde este cazul, îndreaptă unele inadvertențe de informație din text și încearcă să identifice sursele. Traducătorul le mulțumește doamnei Viorica Nișcov și domnului Ion Taloș pentru unele lămuriri folcloristice. Editura și traducătorul au decis să elimine unele digresiuni și anecdote care nu mai sunt relevante pentru cititorul de astăzi; ele au fost marcate prin indicarea între paranteze drepte a paginilor la care se găsesc în ediția originală și au fost rezumate în notă.

Cele 26 de ilustrații din ediția originală sunt, în mare parte, reproduceri – din paginile unor publicații – ale unor gravuri realizate în anii 1840 de Charles Doussault și Michel Bouquet, destul de bine cunoscute astăzi publicului de la noi. Editura a ales să ilustreze această traducere cu litografii apărute în cea mai mare parte în presa vremii, în special în *Illustrated London News* – care dedică adevărate dosare evenimentelor de la Dunăre, Constantinopolului și Crimeii –, în anii 1853–1855, litografii care în mod cert i-au fost cunoscute autorului. Merită precizat că presa occidentală din timpul Războiului Crimeii reia unele dintre lucrările din deceniul anterior ale lui Doussault și Bouquet, pentru a ilustra portul românesc și peisaje sau monumente din Principate. Unele dintre acestea au fost incluse și în paginile de față. Printre ilustrații figurează și o gravură de Thomas Allom, pe care autorul a cunoscut-o dintr-un volum pe care l-a avut sub ochi. Legendele imaginilor sunt succinte, fără explicații suplimentare, în stilul celor din presa vremii. În ansamblu, materialul iconografic din prezenta ediție urmărește să dea cititorului de azi o imagine a locurilor și evenimentelor pe care le descrie James Noyes așa cum au fost văzute – sau imaginate – de cititorul epocii sale.

R.G.

ACEST VOLUM

ESTE DEDICAT CU RESPECT LUI

WESLEY SMEAD, ESQ.,

DIN CINCINNATI, OHIO

DE CĂTRE

PRIETENUL ȘI TOVARĂȘUL SĂU DE CĂLĂTORIE

PRIN ORIENT.

PREFAȚĂ

ÎN CEL DE-AL DOILEA AN AL ULTIMULUI RĂZBOI RUSO TURC, autorul a întreprins o călătorie, al cărei rezultat este acest volum. Scopul său a fost de a da o imagine adevărată a vieții cotidiene a oamenilor printre care a călătorit, și în special a poeticelor nații ale Dunării de jos, ale căror nume sunt puțin cunoscute cititorilor americani. Tot ce ține de oameni ne privește pe toți, iar a cunoaște credințele și sentimentele semenilor noștri, a afla cu ce fel de cântece, tradiții și petreceri se delectează ei ne interesează mai mult decât detaliile seci despre conducători sau decât impresiile fugare ale călătorului aflat în trecere.

În pregătirea lucrării, autorul a obținut multe informații istorice din *L'Univers*, de M. Chopin și M.A. Ubicini, din *La Hongrie Historique*, editată de Le Brun, precum și din admirabilele volume ale lui Robert și Vaillant.[1]

J.O.N.

New York, 7 septembrie 1857

[1]) V. *supra*, p. 13 n. 1.

CAPITOLUL I

UNGARIA

Am stat printre ei, dar nu am fost de-al lor.[1]

ADESEA, ÎN TIMPUL UNEI ȘEDERI MAI ÎNDELUNGATE LA Viena, am urcat pe muntele impozant de lângă oraș, ca să iau cina în încăperea care l-a inspirat atât de mult pe Mozart și ca să mă bucur de o priveliște fără egal. În depărtare, la picioarele mele, se rostogoleau apele învolburate ale „părintelui râurilor Europei". În fața mea se aflau orașe apărate de ziduri și câmpuri de bătălie și insulele înverzite de pe Dunărea cea largă, purtând lucrările oamenilor. Către apus tronau Alpii austrieci, cu coroanele lor de gheață împodobite cu aur și opal. Cu câtă liniște curgeau râurile de lumină spre porțile apusului! Acolo, privind pe întinderea purpurie de la răsărit de Agram, Essling și Sorano, am hotărât să vizitez acel misterios Orient, ale cărui portaluri lucitoare păreau că se deschid la picioarele mele.

Au trecut lunile și a venit vremea să schimb bisturiul cu bastonul de călătorie. Era cea mai frumoasă dimineață ce

[1]) George Gordon Byron, *Pelerinajul lui Childe Harold*, 1818.

a zâmbit vreodată peste câmpia Dunării când ne-am îmbarcat pe un vaporaș care urma să ne poarte până la *Franz Josef*, ancorat mai jos pe fluviu. Vechii romani au avut grijă să ridice Vindobona, sâmburele Vienei de azi, pe un braț al Dunării, ca s-o apere de inundații atunci când zăpada Alpilor se topește brusc.

Nimeni nu-și uită locul unde și-a trăit anii tinereții, și, cum eram gata să încep o călătorie în îndepărtatul Orient, n-am putut să nu arunc cu nostalgie o privire înapoi. Cu excepția locului unde m-am născut, n-am părăsit nici un alt oraș cu atâta regret cum părăseam atunci Viena. Îmi făcusem mulți prieteni, a căror amintire o păstrez, printre străini care vorbeau o altă limbă și aveau idei sociale și politice diferite de ale mele. La despărțire, mi-au dat o caldă îmbrățișare germană. Chiar și șeful poliției, pe marginea persecuțiilor imaginare ale căruia călătorii americani au irosit vrafuri întregi de hârtie, mi-a strâns amabil mâna și mi-a urat călătorie plăcută și întoarcere cu bine în patrie.

Turla impunătoare a Catedralei Sfântul Ștefan s-a pierdut treptat în depărtare. Curând, am trecut de insula Lobau, unde a fost blocată timp de trei luni armata lui Napoleon, înainte de strălucita victorie de la Wagram, în care i-a pus pe fugă pe austriecii de sub comanda arhiducelui Carol. La Simmering, un orășel de pe malul drept, abia zărindu-se dintre pădurile dese, și-a ridicat Soliman Magnificul tabăra în timpul invaziei turcești[1]; iar la Schwachat l-a întâlnit Leopold al Austriei pe Jan Sobieski, care abia respinsese oștile lui Mustafa cel Negru[2]. [3][3]

[1]) Primul asediu otoman al Vienei (1529). [2]) Kara Mustafa pașa (1634/1635–1683), mare vizir și capudan-pașa; comandant al armatei otomane în timpul celui de-al doilea asediu al Vienei (1683). Învins în atacul regelui Jan Sobieski, este ulterior executat prin strangulare. [3]) Episodul întâlnirii dintre Ian Sobieski și împăratul Leopold I. În dreptul orașului austriac Petronell.

În timp ce trecem pe lângă câmpia largă, tivită de-a lungul Dunării cu păduri întunecoase și mlaștini, peisajul devine tot mai interesant. Iată vii și lanuri de grâne unduitoare; văile ce se deschid între dealuri lasă, când și când, să se vadă peisaje minunate cu câmpuri și sate; iată castele ce stau să se năruie și romantice ruine care își dezvăluie farmecul istoric.

O stâncă imensă, ridicată din sânul marelui râu, e încoronată de ruinele unui vechi castel. Este cetatea Theben[1], situată într-un punct unde râul este gâtuit între două lanțuri muntoase care veghează nobila Dunăre în timp ce pătrunde maiestuos în Ungaria, așa cum Porțile de Fier, dintre Carpați și Balcani, păzesc ieșirea sa din marile câmpii ale Europei centrale.

În 1809, francezii, sub Napoleon, au intrat în posesia cetății Theben, lăsând în urma lor o grămadă singuratică de ruine. [4][2]

Am ajuns curând la Pressburg[3], cândva capitala Ungariei, unde erau încoronați regii și unde, o dată la trei ani, se întrunea Dieta ca să discute problemele naționale. Un pod de vase unește malurile râului.

Înainte de revoluție[4], cei mai promițători tineri aspiranți ai regatului erau obișnuiți să meargă la Pressburg ca să urmărească sesiunile Dietei, iar prin contactul cu magnații și deputații obțineau o anumită educație politică, ce contribuia enorm la urbanitatea și eleganța manierelor, atât de caracteristice vechilor nobili unguri. Procedura Dietei, în timpul ședințelor, era foarte asemănătoare cu procedura din cele două Camere de la noi, dar dragostea de muzică și dans a maghiarului e atât de puternică, încât, în timpul lungilor vacanțe parlamentare, dirijorul era obișnuit să-l înlocuiască

1) Numele german al cetății Devín, situată în cartierul omonim al Bratislavei. 2) Legendă romantică legată de cetate. 3) Numele german al Bratislavei. 4) Revoluția maghiară din 1848–1849.

pe palatin, iar muzica de dans lua locul înfocatei alocuțiuni a deputaților. Palatul regal, unde Maria Terezia i-a întâlnit pe magnații unguri care urmau s-o salveze de dușmani[1], e azi doar un morman de ruine. Regii Ungariei erau cândva încoronați în acest edificiu, iar după ceremonie urcau călare pe un deal din vecinătate, unde, făcând semnul crucii în cele patru direcții cardinale, jurau să apere regatul de toți dușmanii. Magnifice momente, aceste încoronări, când magnații țării veneau ca să ia parte la ospețele regale, înveșmântați în splendidul lor costum național, a cărui ștearsă imitație este uniforma de husar! În Pressburg sunt mai puțini locuitori decât în urmă cu șase ani. Deși se află în Ungaria, orașul e prea aproape de Viena, prea germanizat și înstrăinat de afecțiunea maghiarilor ca să devină un oraș de mare importanță pe mulți ani de acum înainte. Orașul e lipsit de viață și activitate.

După Pressburg, Dunărea, despărțindu-se în mai multe brațe, traversează o câmpie imensă, ce se întinde până la Gran[2]. La cincizeci de mile în aval de Pressburg se află Komorn[3], cu o fortăreață necucerită încă de vreun inamic. La data vizitei mele, încă nu erau reparate avariile suferite în 1849. Görgey[4] i-a învins pe austrieci la Komorn, după care, orașul fiind eliberat, a marșăluit înapoi spre Budapesta, ca să-i dea inamicului o lovitură zdravănă, înainte de trădarea sa de la Világos[5].

Gran este reședința arhiepiscopului Ungariei, al cărui venit anual era cândva mai mare de 200.000 de dolari. Am

[1]) „*Vitam et sanguinem pro* rege *nostro Maria Theresia*“ jură nobilii maghiari în 1741, la încoronarea împărătesei Maria Terezia ca *rege* al Ungariei, coroană care-i aduce 20.000 de soldați în războiul austriac de succesiune (1740–1748). [2]) Numele german al orașului Esztergom, din Ungaria. [3]) Numele german al orașului, azi împărțit de Dunăre între Slovacia (Komárno) și Ungaria (Komárom). [4]) Generalul Artúr Görgey, comandant în armata ungară în timpul revoluției din 1848–1849. [5]) Șiria, județul Arad, unde, în 1849, generalul Görgey s-a predat forțelor de intervenție ruse.

rămas doar pentru scurt timp acolo, îndeajuns însă ca să aflu destule despre instituțiile catolice ale Ungariei. Catedrala e un edificiu modern, impunător, dar de departe mai puțin interesant decât marile biserici gotice construite în Evul Mediu. Una dintre cele mai frumoase, azi ruinată, se află la Zsámbék.

Îmi place să petrec ore întregi în aceste vechi biserici catolice, superbe prin comorile lor picturale și statuare. La Viena, deliciul suprem era să petrec orele de căldură caniculară în vreun colț retras al Catedralei Sfântul Ștefan, cu *Faust* sau *Alamontade*[1] în mână. Erau acolo picturi în pastel, adevărate frumuseți ieșite din mâini rafinate ce se străduiseră să închipuiască idealul; îngerii de marmură păreau că sunt gata să-și ia zborul, iar Madonele erau atât de minunate, încât cred că tăcutul credincios își uită adesea de rugăciune în fața acestor altare.

Deși iubesc simplitatea credinței protestante, nu invidiez sensibilitatea celui care poate intra într-una din aceste vechi catedrale fără ca sentimentele să-i fie subjugate sau ca inima să-i fie mișcată. Lungile coridoare și arcadele cu multe coloane, vitraliile, ornate cu scene și personaje din Scriptură, ale căror umbre blânde sunt revărsate spre apusul soarelui pe pardoseală, crucifixurile și imaginile sfinților, fumul de tămâie, muzica duioasă și răspunsurile în surdină ale miilor de credincioși pot să-l facă pe scepticul cel rece să râdă, dar eu le consider solemne și de neuitat.

În credința Bisericii Catolice e inculcat un anume grad de egalitate, căruia, după părerea mea, această instituție îi datorează mult din influența și din permanența ei. În catedrală, țăranul îngenunchează alături de prinț, iar vânzătoarea de mere șoptește *pater noster* la același altar cu frumoasa înveșmântată în catifele. Ofițerul cu mănuși albe își pierde aerul trufaș atunci când sabia îi zăngăne pe

[1]) *Alamontade* (1802), roman de Heinrich Zschokke.

pardoseala unui loc sfânt, iar mândria patriciană se preface în umilință atunci când îi trece pragul. Acesta e unul dintre motivele pentru care reușește Biserica Catolică să mențină controlul asupra milioanelor de credincioși. Mai mult, Roma întruchipează ideea Bisericii Universale. Ea vorbește de o legătură intimă cu acea vastă frăție spirituală ce a existat oricând și pretutindeni. Ea a păstrat vie amintirea a tot ce a fost bun și măreț de-a lungul timpului, a păstrat cu evlavie străvechiul cavalerism al credinței și prezintă fiilor săi credincioși, printr-o literatură de legende și rugăciuni, imagini mișcătoare și beatificate ale celor mai sfinte virtuți, împletite cu faptele cele mai eroice.*

Un alt motiv, un motiv ușor de înțeles la austrieci, ar fi bogăția locurilor sfinte și vechimea lor. Locuitorii țărilor catolice ale Europei nu au avut caracterul migrator propriu rasei anglo-saxone. Strămoșii miilor de oameni care participă la slujbă în Catedrala Sfântul Ștefan au practicat credința aici de secole. Au îngenuncheat de-atâtea ori în fața acelor altare aurite și au ridicat atâtea rugăciuni imaginilor pline de viață, care au devenit astfel de două ori sacre pentru ei.

Datorită legăturilor ei cu Antichitatea și înclinației către pompă și spectacol, Biserica Romei e venerată deopotrivă de cei inteligenți și de cei needucați, atât de erou, cât și de sărmana orfană;

„Căci *De Profundis* blagoslovi al tatălui mormânt,
Crucea cu idol muribunda-i mamă i-o dăduse".[1]

În Austria am văzut adesea oameni mergând aproape de-a dreptul de la biserică la operă sau la teatru. La urma urmei, este firesc, căci catedrala și teatrul sunt, în realitate, prea puțin diferite. Măreața arhitectură gotică, altarele aurite, excesul

*) Channing (n. a.) [Este vorba, probabil, de clericul unitarian, scriitorul și filozoful William Henry Channing (1810–1884) (n.tr.).]
[1]) Oliver Wendell Holmes Sr., *Urania: A Rhymed Lesson*, 1846.

de imagini și picturi, mișcările solemnelor procesiuni, îmbrăcămintea și gesturile preoților, toate amintesc de scenele și personajele mereu schimbătoare ce aparțin rampei. [9][1]

Aceasta e imaginea pe care o prezintă Biserica Romei, dar există un fapt important din istoria ei care nu trebuie lăsat deoparte și care ia naștere din însăși natura instituției. Atât timp cât Biserica Catolică acționează asupra indivizilor, ea câștigă putere și influență, dar în sânul ei coace o ambiție de neostoit, o invincibilă dorință de putere care n-are s-o mai lase să se bucure în liniște de realizările actuale, așa cum nu poate sta liniștită victima condamnată la tortură în timp ce carnea îi e arsă cu fierul înroșit. Astfel, făcând pact cu tirania, Biserica este obligată să lupte pentru putere și să recurgă la violența deschisă, și atunci – vai! – vraja se rupe, iar structura ridicată în ani de muncă răbdătoare se prăbușește într-o clipită. Nu există în Europa element revoluționar mai puternic decât ambiția iezuiților, iar dorința și trufia puterii îi grăbesc căderea mai mult chiar decât protestantismul. Biserica Romei nu mai poate dicta prinților și regilor – își mai poate doar ține capul deasupra valurilor, agățându-se cu ultimele puteri de baionetele puterii lumești.

Clerul catolic din Ungaria are o putere imensă, care este folosită mai degrabă pentru a persecuta sectele protestante decât pentru a ameliora starea poporului. Nefericită este persoana a cărei cauză nu poate fi pledată în fața guvernului de un preot! Suntem în secolul al nouăsprezecelea, și în Ungaria sunt două milioane de protestanți! [10–12][2]

Ținutul din aval de Gran e de un pitoresc extrem. Brațele Dunării se reunesc, iar dealurile acoperite cu viță-de-vie se ridică spre munți de porfir, încoronați ici și colo de nobile ruine.

[1]) Despre obiectele votive lăsate de credincioși în bisericile catolice.
[2]) Despre pelerinajele catolice.

Vișegrad, faimos încă din vremea romanilor, cândva atât de măreț, încât un legat papal îl numea „un paradis pe pământ“, e astăzi aproape pustiu. Castelul de pe malul râului e într-o stare de conservare acceptabilă, dar cel care încununa muntele din spate este doar o ruină. Despre acesta din urmă se zice că ar fi avut trei sute cincizeci de încăperi; cele două castele ar fi fost legate printr-un pasaj subteran. Carol Robert, dupa căsătoria cu prințesa polonă Elisabeta, în 1317, a ales fortăreața Vișegrad ca reședință regală, aceasta ajungând curând una dintre cele mai splendide curți ale Europei.[1] [12–15][2]

Lângă Vișegrad se află un vechi cimitir pentru care am simțit un interes bizar. Îmi plac și orașele pulsând de viață, dar și aceste tăcute orașe ale morților, și n-o să uit prea curând ceasurile pe care le-am petrecut în cimitirele catolice. Germanii le numesc *Gottesäcker*, ogoare ale Domnului[3], și cât de minunat exprimă acest nume ideea de înviere, ca și cum Dumnezeu ar culege fructele izbăvirii! Am găsit astfel de cimitire peste tot în Germania, înconjurate de ziduri înalte. În alte vremuri, mai furtunoase, oamenii obișnuiau să se adune la cimitir cu familie și cu bunuri, în căutarea protecției. În anumite părți ale Ungariei și la hotarul dintre creștini și barbari, aceste cimitire înconjurate de ziduri sunt încă folosite pentru a-i apăra – pe vii și pe morți deopotrivă – împotriva violenței. Înăuntru, datorită vechimii, fiecare palmă de pământ a fost folosită și, fără îndoială, răsfolosită de multe ori. Totul e așezat cât se poate de regulat, iar morții se odihnesc în șiruri la fel de perfecte ca rândurile unor

[1]) Căsătoria regelui Carol I (Carol Robert de Anjou) cu fiica aliatului său Vladislav I cel Scurt al Poloniei are loc în anul 1320; Carol I mută reședința regală de la Timișoara la Vișegrad în 1323. [2]) Cetatea Vișegrad, evocări istorice. [3]) *Gottesacker* (ogorul Domnului, germ.), termen (învechit) pentru cimitir, dar și un loc de îngropăciune aflat în câmp, spre deosebire de *Kirchhof*, cimitirul din curtea bisericii.

escadroane vii. Monumentele funerare sunt curate și realizate cu gust, însă puține sunt la fel de costisitoare și impunătoare precum cele din Greenwood și Mount Auburn[1]. Când scriu epitafuri pentru cei plecați, germanii și ungurii dau dovadă de mult mai mult gust și de mai puțină vanitate decât noi. Ei nu descoperă deodată calitățile unei persoane după ce aceasta a murit și nu-i pun la căpătâi un epitaf care i-ar flata vanitatea dacă ar mai trăi. Cuvintele sau propozițiile simple, cum ar fi „Adormit“, „Nu te vom uita“, „Se va ridica“, spun trista poveste mai eficient, iar în memoria trecătorului rămâne o impresie mai plăcută decât după cel mai elaborat vers sau elogiu forțat. [16–20][2]

Mai jos de Vișegrad, Dunărea rivalizează ca frumusețe cu râul Hudson și cu Rinul. Către seară, am zărit semeața fortăreață a Budei, iar Pesta, pe partea opusă a fluviului, răsări ca un sfinx dintre valuri. Trecând pe sub masivul pod suspendat, lung de peste o mie de picioare, am acostat în câteva momente la cheiul aglomerat.

Maghiarul, ca și americanul, are o pasiune înnăscută pentru hotelurile spațioase, pentru vapoarele uriașe și pentru căile ferate lungi; de fapt, pentru întreprinderile mărețe în general. Pesta avea ceva atât de neeuropean, am văzut atâtea gravuri ale lui Washington în vitrinele magazinelor, încât m-aș fi crezut la New York dacă n-ar fi fost mozaicul de naționalități de pe stradă. Mă nimerisem în timpul unui târg trimestrial. Slovaci cu înfățișare sălbatică, unguri purtând pălării cu boruri largi, în nici o privință diferiți de tovarășii lui Arpad, și valahi pletoși cu cojoace de oaie purtate cu lâna pe față, cu toții erau într-un contrast ciudat cu maghiarii împodobiți în splendidul lor costum național. Părea că se

[1]) Cimitire din Brooklyn, respectiv Massachusetts. [2]) Obiceiuri legate de morți. Morga din Viena. Cimitirul săracilor. Pomenirile. La mormântul lui Beethoven.

alăturaseră două evuri, iar grosolănia barbariei peticea veșmântul de mătase al civilizației.

Muzeul este una dintre cele mai frumoase construcții din Pesta și își datorează originea inițiativei contelui Széchényi[1]. Fiul său a proiectat cel mai frumos pod din Europa, a sfărâmat lanțurile iobagilor unguri si a străpuns Porțile de Fier ale Dunării. Vai, un astfel de om să aibă o asemenea soartă! Decepția și durerea cauzate de pierderea libertății Ungariei i-au devastat mintea, devenind maniac furios; așa se face că acum e internat în Boemia.

Am vizitat multe dintre marile galerii de artă ale Europei și le-am studiat picturile și tablourile, dar am încercat, trebuie să mărturisesc, un sentiment de durere, pe lângă plăcerea pe care ne-o dau operele de artă vestite. Mă întreb, oare cum au ajuns aceste opere aici? Cum se face că un anume suveran – căci aceste mari colecții aparțin regilor și prinților – a fost în stare să plătească atâtea mii de dolari pentru o pictură veche sau pentru o statuie? Răspunsul este simplu: ele sunt exponenții nedreptății și opresiunii; regii le expun și se bucură de ele, dar poporul a trebuit să le plătească – oare cu câtă suferință, cu câte lacrimi? Cu cât am stat mai mult în Europa, cu atât mai mândru m-am simțit de țara mea natală și de instituțiile ei. Acolo se găsesc mai multe opere de artă, oameni mai profunzi în anumite ramuri ale științei și exemple de mai mare bogăție individuală; dar gloria republicii noastre stă în faptul că fiecare om e suveran, că sărăcia e redusă, că educația e răspândită și chiar în clasele de jos se găsește o mare bogăție de inteligență și virtute. Arta, oricum, nu se găsește numai în focarul despotismului european; ea se va putea dezvolta și în condiții mai fericite.

[1]) Ferenc Széchényi (1754–1820), politician maghiar, fondatorul Bibliotecii Naționale și al Muzeului Național al Ungariei. Fiul său, István Széchényi (1791–1860), politician reformator, inițiază, printre altele, construcția „Podului cu Lanțuri“ din Budapesta, pod care îi poartă numele.

Sub blânda privire a Libertății se vor înălța idealuri mai nobile și se vor înfăptui concepții mai mărețe. Dacă nu, fie ca arta care împodobește palatele regilor să piară pentru totdeauna!

Aceste gânduri mi-au fost stârnite de o vizită la galeria de pictură a muzeului din Pesta. Tablourile, în special cu subiecte legate de cele mai importante evenimente din istoria Ungariei, nu erau foarte numeroase, dar, ca și producțiile noastre, erau strict naționale, de concepție originală, executate cu îndrăzneală. Ca și noi, ungurii au fost prea ocupați cu desăvârșirea sistemului lor politic ca să poată dedica prea mult timp artei. Înainte să-și piardă libertatea, la ei era ca la vechii atenieni: cel care nu se angaja în viața politică era privit ca o persoană inofensivă, dar cu totul inutilă.

Atunci când a fost fondată Academia Națională, cu scopul cultivării resurselor limbii maghiare, contele Teleki[1] i-a donat biblioteca sa de peste optzeci de mii de volume, iar contele Széchényi venitul său pe un an, în sumă de 30.000 de dolari. În timpul construcției teatrului maghiar, un zilier sărac a cerut privilegiul de a contribui cu cincisprezece zile de muncă, căci nu putea oferi nimic din portofel. Așa era entuziasmul național din care a reieșit insurecția din 1848! Acum se fac eforturi reînnoite pentru dezvoltarea literaturii ungare. Au o nobilă galaxie de poeți și istorici.[2]

Nu pot admira îndeajuns forța, flexibilitatea și frumusețea limbii maghiare. Blândă, bogată, viguroasă, concisă, plină de proverbe și neobișnuite figuri de spirit, limba lor este, ca toate idiomurile orientale, plăcută auzului și adânc poetică.

[1]) József Teleki (1790–1855), primul președinte al Academiei din Budapesta; guvernator al Transilvaniei (1842–1848). [2]) Se cuvine amintit că voiajul autorului are loc la câțiva ani după înăbușirea în sânge a mișcărilor revoluționare de la 1848, și mai ales a insurecției ungare din 1848–1849; starea de spirit a maghiarilor este profund ostilă Habsburgilor și virulent antigermană. Acesta este contextul care determină atitudinea și comentariile din paginile de față.

Nenorocirile nației par să-i fi întristat și limba. Maghiarul e mândru de pământul cucerit de strămoși. Nimeni nu poate să se laude cu o istorie mai nobilă, dar, cu o simplitate patriarhală în purtări, el preferă să descrie frumusețile naturii și bucuriile vieții pastorale. Atunci când descrie scene cumplite și sângeroase, el trage cu blândețe un văl de tandră simpatie peste imaginea cea tristă. Cu inflexiunile sale blânde și accentele melodioase, limba maghiarilor e la fel de potrivită pentru a descrie zguduirea armatelor, furia torentului de munte și cele mai frumoase creații ale gândirii orientale. Sonoră și energică, fără a fi aspră sau barbară, se adaptează cu aceeași ușurință atât poeziei și elocvenței tribunului, cât și științelor și artei. Nu are dialecte și e mereu aceeași, fie că e vorbită de nobili, țărani sau ciobani, fie că exprimă suferințele unei inimi înamorate, că murmură dulcile accente ale idilei, că plutește prin înălțimile filozofiei sau că redă, cu bahică furie, tumultul războiului. Trebuie să auzi o doamnă vorbind limba maghiară ca să-ți faci o idee despre dulceața și fascinația acestei limbi. Când, dimpotrivă, un orator își zdrobește adversarii într-o adunare furtunoasă sau când o căpetenie își cheamă războinicii la bătălie, e greu de conceput ceva mai convingător și maiestuos. „Trebuie să te rogi în ungurește ca să fii auzit în rai“, așa sună o zicătoare a lor.

Leagănul rasei maghiare s-a aflat în marginea imperiului chinez. Limba maghiară amintește de cea finlandeză și arată o și mai apropiată înrudire cu limba turcă, dovedind astfel identitatea originilor. E ciudat cum popoare înrudite, călătorind din Asia Centrală, acea prolifică mamă a națiunilor, uneori războindu-se între ele și alteori neștiind unele de altele, au păstrat în limbă dovezile frăției! Mai durabile decât piramidele sau orice colosseum, chiar și decât cele mai nobile gânduri imortalizate de literatură, sunt vorbele rostite de aceste vechi nații barbare.

Ungurii iubesc cu pasiune muzica și cântul. În după-amiezele însorite, cavalerii maghiari se îndreaptă spre pădurile

umbroase de pe malul Dunării, unde intră în conversație cu mândrele dame sau se avântă cu ele în labirintul dansului. Adierea serii se strecoară blând în susul râului. Un taraf de țigani muzicanți suie pe scenă. Sunt grosolani la înfățișare, având toate caracteristicile fizice ale rasei lor sălbatice. Însă maghiarii îi consideră pe acești întunecoși copii ai Asiei drept păstrătorii muzicii lor. Ei pot cânta un *csárdás*, faimoasa arie națională a Ungariei, în toată gama de expresie, când trist și energic, când sălbatic și grandios, precum mișcările unei piese de teatru. Se cântă bucată după bucată, iar intonațiile lor, schimbătoare și pătimașe, precipită pulsul maghiarului și îi toarnă foc în piept. Marșul de luptă al lui Rákoczy, care e *Marseieza* Ungariei, e cântat la urmă, cu o căldură și o originalitate ce trezesc o furtună de emoție tumultuoasă. O mie de aplauze răsună în aer, o mie de voci acompaniază sălbaticul unison al instrumentelor, iar țanțoșii maghiari se leagănă în valurile cântecului ca niște stejari bătrâni care se leagănă în furtună.

Cel mai mult le admir, după mamele și fiicele Americii, pe femeile maghiare. Ele sunt, de altfel, admiratoare pasionate ale instituțiilor americane. „Îl admirăm pe Washington al dumneavoastră ca pe un semizeu“, mi-a spus una din ele într-o zi. „Voi, americanii, trebuie să-i ridicați un monument până la cer. Apoi trebuie să vă spuneți rugăciunile la picioarele lui, și mi-ar plăcea să mă rog și eu acolo pentru țara mea însângerată.“ I-am răspuns că aș fi prea fericit s-o însoțesc într-o astfel de expediție. „Nu“, mi-a răspuns, „noi, femeile Ungariei, am hotărât să nu ne părăsim niciodată țara. Am bocit la căderea ei, îi împărtășim umilința și vom rămâne aici, pline de speranță și încrezătoare că va veni și ziua în care ne vom bucura de triumful ei“.

Ca patriotism, femeile Ungariei nu rămân în urma bărbaților. Poate că, de asemenea, nu este un exces de idolatrie faptul că jumătate din progeniturile lor de sex masculin se numesc Lajos Kossuth. Deși nenorocos în luptă și trăind în

exil, marele conducător ungur este cel dintâi în inima poporului său. Austriecii susțin că, pentru că s-a născut lângă mormântul lui Attila, cenușa Biciului lui Dumnezeu curge prin vinele lui Kossuth, care a urmărit să își elibereze țara. Vremurile se schimbă. Acela care a fost cândva „Biciul lui Dumnezeu“ poate deveni mai târziu biciul tiranilor.

Crimele nu îmbătrânesc niciodată, nu sunt niciodată uitate de o nație; iar puterile despotice ale Europei trebuie să plătească cu râuri de sânge pentru crima tiraniei.

„De-ar fi șuvoaiele ce-și șerpuiesc
Spre mare-ntortocheatele șiroaie
Să spele-aceste pete odioase împreună,
Șuvoaiele ar curge contopite-n van.“[1]

Cei care au crescut pe lângă tronurile despoților Europei vorbesc pompos despre absolutism și sabie ca despre un panaceu al relelor sociale și politice; dar apatia largilor mase ale Europei nu e nicidecum ușor de explicat. Observați vastele instituții militare de pe Continent; priviți milioanele de oameni încolonați, în asprele uniforme; uitați-vă la puzderia de infanteriști și la râurile de cavalerie! Cum slujesc toate acestea cauza libertății? Supuse de vraja puterii regale, nu doar milioanele de ostași ai Europei stau încremeniți, ci și bogăția ei, comerțul și învățătura, cu toatele, sclave ale despotismului.

Francezul vede libertatea ca pe o amantă capricioasă; germanul, „amețit de filozofia profundă a berii“, o privește ca pe o străbunică pe care n-a cunoscut-o niciodată; însă ungurul, ca și americanul, iubește libertatea așa cum își iubește nevasta.

În timp ce Anglia se străduia să albească marea cu pânze de corăbii și să îmbrace lumea în postav, în timp ce toate mașinațiunile din culisele politicii Franței, oricât de nesigure

[1]) Eschil, *Choeforele*.

ar fi fost, aveau ca țel suprem gloria și mărirea puterii regale, în timp ce suveranii Austriei și Prusiei se luptau pentru coroana Germaniei pierdută în talazurile revoluției, ungurii își desăvârșeau în liniște instituțiile libere.

Despre *Bund*[1] – acea penibilă organizație a statelor germane – cancelarul suedez Oxenstierna spunea, cu mult timp în urmă, că era „un talmeș-balmeș care nu exista decât din mila Cerului", iar felul în care rușii apreciază servilismul teutonic e prezentat cel mai potrivit prin proverbul lor: „Cerul l-a pedepsit destul lăsându-l să se nască german." Dacă Habsburgii ar fi fost loiali misiunii lor, ar fi avut vreun strop de sens acea axiomă politică: „*S'il n'y avait pas une Autriche, il faudrait la créer*."[2] În loc să producă o națiune puternică, onorabilă, crescută din voința unui mare popor, curtea Austriei a preferat o națiune care se concentrează și radiază din trupul lui Franz Josef, un tiran detestat căruia i se supun douăzeci de nații.

„Cartagina trebuie distrusă." Cartagina a fost distrusă, dar din cenușa ei s-a ridicat un spirit răzbunător care, stârnind neînțelegerea între Sulla și Marius, a provocat căderea Romei. La fel s-ar putea să se întâmple cu Austria. Panslavismul, spiritul nefast care o amenință, a crescut în Ungaria, deși e originar din Boemia. Principiile panslavismului – adică fuziunea tuturor triburilor slave – au fost prezentate pentru prima oară temeinic într-o carte intitulată *Istoria limbii și literaturii slave*, publicată în 1826 de Schafarik[3], de fel din Ungaria de Sus.

Această nouă idee de a reuni într-o singură organizație *membra disjecta*[4] ale unei mari familii a fost reluată cu pasiune un an mai târziu de ungurul Kollár[5] – tot de origine

[1]) Confederația Germană (1815–1866). [2]) „Dacă n-ar fi existat o Austrie, ar fi trebuit creată" (fr.). [3]) Pavel Josef Schafarik (1795–1861), filolog slovac. [4]) Fragmente (răspândite) ale unui întreg (lat.). [5]) Ján Kollár (1793–1852), pastor, scriitor, arheolog și politician slovac, părinte al panslavismului; autor al ciclului de poeme *Fiica Slaviei*.

slavă –, care, cu zelul unui adevărat agitator, o transformă în poezie arzătoare. Entuziasmul lui Kollar l-a purtat, au considerat unii, pe tărâmul extravaganței, dacă nu al delirului, iar cea mai bună dovadă a generozității ungurilor este faptul că li s-a permis acestor primi adepți ai panslavismului să-și dezvolte în tihnă principii care aveau să ducă la însăși răsturnarea Ungariei. Kollár, sfidându-i în egală măsură pe maghiari, pe germani și pe musulmani, s-a încumetat chiar să declare în poemul său eroic *Slávy dcéra* că obiceiurile, straiele și cântecele poporului său vor domina într-o zi pe malurile Elbei și ale Senei. Aceasta poate fi o zbuciumare de frenezie poetică, dar împlinirea ei n-ar mai părea atât de fantezistă dacă ne-am aminti că hoardele de călăreți cazaci și-au adăpat deja caii pe malurile acestor nobile râuri.

Maghiarii, ca și liberalii din alte părți ale Europei, nu uită cum și-a înrobit Rusia mulțimile cele răbdătoare, cum, în cei patruzeci de ani de pace care au precedat războiul din Orient[1], toate forțele conservatoare ale Europei au fost angajate în construcția acestui colos nordic, și cum au ajutat de fapt Anglia și Franța această putere în sarcina absurdă de a înrobi lumea europeană. Deși angajați pe un drum care promitea atât de mult pentru ei înșiși și pentru Europa, deși acum zac zdrobiți la pământ, ei nu și-au pierdut speranța: își amintesc că „nu flotele și armatele, nu bogăția și marile posesiuni alcătuie puterea unui stat, ci prudența lui".

O putere răzbunătoare se ridică totuși, încet, în Europa continentală – mă refer la Opinia Publică în favoarea libertății. Prestigiul regal, tradițiile absolutismului și respectul pentru dinastii încep deja să pălească în fața ei. Tirania nu și-a spus încă ultimul cuvânt, dar va veni și ziua când oamenii care gândesc ca Brutus vor acționa ca Brutus.

Am fost, din fericire, scutit de o mare neplăcere pe care o încearcă cei care călătoresc prin Ungaria. Șeful Poliției din

[1]) Referire la Războiul Crimeii (1853–1856).

Viena îmi dăduse cu amabilitate permisiunea de a călători oriunde în dominioanele austriece, iar pașaportul meu purta semnătura însărcinatului cu afaceri american. Doar că, la sosirea mea la Pesta, poliția, necunoscând limba engleză, mi-a atribuit mie titlul sus-menționat. Greșeala a fost în întregime a lor și, pe parcursul șederii mele în Ungaria, nu am căutat să-i lămuresc. Afacerea Koszta[1] era pe atunci încă proaspătă în memoria austriecilor. Titlul meu acționa ca o vrajă. Nu mi s-a pus în cale nici un obstacol, iar oficialii austrieci, în general atât de bățoși și intransigenți, erau gata să-mi îndeplinească orice dorință.

Pesta are cu 20.000 de locuitori mai puțin decât în 1848. Chiar și un om venit din colțul cel mai îndepărtat al pământului, fără să cunoască istoria maghiarilor din ultimii opt ani, ar fi ghicit totul în privirile și purtarea acestei nobile rase.

Buda, numită astfel după un frate al lui Attila, ocupă o poziție impunătoare pe partea opusă a râului. Turcii au ocupat fortăreața pe când stăpâneau Ungaria și au construit mai multe clădiri care au dăinuit la adăpostul zidurilor. Imensele beciuri, excavate în roca solidă, au servit ca loc de refugiu în timpul bombardamentelor din 1849. Atunci când Görgey a asediat orașul, aflat în mâinile austriecilor, soția lui l-a convins să îndrepte focul tunurilor mai ales spre castel, pentru ca acesta, în caz că ar fi fost cucerit, să nu fie cumva ocupat de madame Kossuth, pe care și-o considera rivală.

Aflat la Buda, am vizitat Alt-Ofen[2], în Antichitate Aquincum, aflat la trei sau patru mile în amonte. Deși astăzi e doar un jalnic cătun evreiesc, aici se afla cândva o populație

[1]) Afacerea Martin Koszta, episod diplomatic între Statele Unite și Austria (1853), privind drepturile cetățenilor americani proaspăt naturalizați aflați pe teritoriile altor state. [2]) Alt-Ofen, numele german al orașului Óbuda, unit ulterior cu Buda și Pesta pentru a forma Budapesta (1873).

romană de o sută de mii de suflete. În vecinătate se pot vedea rămășițele unui apeduct, împodobit cu picturi religioase în vremuri mai recente. Se mai zăresc și alte ruine, dar mi-a fost cu neputință să descopăr vreo urmă a amfiteatrului antic, despre care se spune că era destul de mare ca să primească 8.000 de spectatori. Băile romane din vecinătatea satului sunt foarte frecventate. În apropiere este o moschee turcească, spre care se îndreaptă uneori pelerini venind din îndepărtata Meccă.

După un scurt sejur la Buda-Pesta, m-am îmbarcat într-o dimineață plăcută la bordul vaporului de Semlin[1]. În timp ce navigam în josul măreţului fluviu, am simţit că nu mai eram în Europa: îmi părea că ating pământul Asiei. Această iluzie era întărită de straie și de purtarea orientală a oamenilor. Maghiarul urăște munţii. Preferând viaţa pastorală tumultului orașelor, el are o pasiune de beduin pentru aerul liber și pentru orizontul câmpiilor pe care-și hrănește turmele. Un copil al Orientului, nedespărțit de calul său. Poartă haine lungi și largi și are o pasiune orientală de a-și arăta straiul și calul înzorzonat.

Orașele de pe cursul Dunării și din interiorul ţării sunt, cele mai multe, niște sate imense al căror aspect arată că aparţineau cândva unui popor nomad. Casele joase de lemn, mici, spoite cu alb, așezate la distanţă de câteva picioare una de alta, arată din depărtare ca niște lungi șiruri de corturi. Orașele au fost cândva locuri de tabără, în care coliba a luat locul cortului, iar biserica se ridică acolo unde se afla cândva cortul căpeteniei. Acolo se adună ţăranii la căderea nopţii ca să se odihnească, așa cum se odihneau strămoșii lor în vremurile trecute, în timpul migraţiilor și bătăliilor.

Ungaria cuprinde două câmpii imense, înconjurate de bulevarde de munţi semeţi. Părţi din aceste câmpii, rivali-

[1]) Numele german al orașului Zemun, unit astăzi cu Belgradul.

zând ca fertilitate cu preriile Vestului, sunt punctate cu sate și lanuri de grâu ca niște oceane. Ici și colo vezi pampasuri întinse, bogate în iarbă luxuriantă și pe care apare uneori câte un călăreț singuratic. De-a lungul Dunării sunt imense întinderi mlăștinoase, inundate primăvara și păscute în timpul lunilor de vară de turme de vite cenușii. Doar cei îndrăzneți se aventurează în această întindere a tristeții, a singurătății și a miasmelor fatale.

Ceva mai în urmă, mai ales între Dunăre și Tisa, este o vastă câmpie ce formează un adevărat deșert. Este un colț de Africă în Europa. De-a lungul multor leghe plicticoase, orizontul nu e întrerupt nici măcar de vreun copac sau de vreo așezare omenească. Arbuștii și smocurile de iarbă groasă, sârmoasă, prind rădăcini oriunde pot găsi umezeală care să le susțină. Deasupra se află un cer efervescent și alămiu, dedesubt – solul uscat și arid. Ziua, soarele atârnă peste pârloaga neospitalieră ca un meteorit arzător; noaptea, răsuflări înghețate se ridică dinspre mlaștini, otrăvind aerul și amăgindu-l pe călătorul singuratic cu pâlpâitoarele lor *ignes fatui*[1]. Vânturile care mătură *puszta*, numele dat de unguri acestor câmpii, saturează aerul încins și înroșesc orizontul cu nori de nisip. Cei câțiva ciobani și călători care colindă prin această neospitalieră regiune sunt chinuiți de iluzoriile apariții ale mirajului, care, spre deosebire de oglindirile unor orașe și lacuri îmbrățișate de pădure, îmbucurătoare ochiului în deșerturile Africii, au înfățișarea unor mări – când sălbatice și întunecate, când liniștite și visătoare – sau a unor prerii înflorite cu colibe ciobănești și pașnice țarcuri de oi.

De la Dunăre spre Transilvania se întind rămășițele unui zid cu șanț de apărare, care, așa cum era obiceiul la romani, marca hotarul imperiului în această direcție. Atât ungurii,

[1]) Lumini fantomatice care pot fi zărite noaptea deasupra mlaștinilor sau turbăriilor.

cât și austriecii au folosit aceste lucrări antice ca tranșee în 1849. Dar ciobanii maghiari analfabeți, ignoranți atât în privința romanilor, cât și a înfăptuirilor acestora, fac legătura, printr-o minunată legendă, între originea acestor vechi lucrări de apărare și iluzia mirajului. [34–36][1]

Imensa câmpie dintre Dunăre și Tisa este clasica țară a maghiarilor. Plină de suvenirele vechilor migrații și ale războaielor recente, aceasta poartă numele de Iazygia[2], după numele unui trib migrator care s-ar fi stabilit acolo înainte de cucerirea romană. Urmașii iazygilor păstrează, ca pe o relicvă prețioasă, cornul de băut[3] din fildeș al lui Lehel, care ar fi fost fiul unuia dintre războinicii lui Arpad. Atunci când un oaspete e întâmpinat în capitala lor sau când i se oferă cuiva dreptul de cetățenie, cornul lui Lehel e umplut cu vin și trebuie golit dintr-o sorbire.

În această regiune și-a ținut Attila curtea, aici s-au așezat însoțitorii lui Arpad și tot aici hoinăresc ciobani și păstori prea puțin diferiți de strămoșii lor nomazi. Maghiarii, după ce au părăsit Asia prin porțile Uralilor și ale Altaiului, și-au început mărețul marș peste câmpiile Rusiei și au ajuns în Europa centrală prin pasurile Carpaților, aducând cu ei germenii viitoarelor instituții. În timpul migrației lor către apus, s-au adunat de mai multe ori ca să îi aleagă pe cei care urmau să îi conducă spre cuceriri, să împartă povara războiului sau prada victoriei.

Înfățișarea oastei stârnea groază, chiar și în acele vremuri barbare. Călare, mereu călare, această cavalerie sălbatică a Asiei mărșăluia înaintea unei mulțimi amestecate de femei și copii. Urmau cirezi imense de vite și căruțe rudimentare, dintre care unele erau deja pline cu pradă, în timp ce altele așteptau fructele viitoarelor victorii. Națiile îngro-

[1]) Legenda maghiară a prințului Csörsz și a prințesei Délibáb.
[2]) Magh. *Jászság*. [3]) Așa-numitul corn al lui Lehel este un corn de suflat.

zite ale Europei au recunoscut în străinii neîndurători cetele lui Gog și Magog, vestite de Apocalipsă, a căror apariție urma să preceadă îndeaproape distrugerea lumii. Admițând în cadrul credinței lor dualismul persanilor, eternul conflict dintre bine și rău, maghiarii venerau elementele, în special focul, care era personificat de soare. Zeului suprem – *Magyarok Istene*, zeul maghiarilor – nu îi aduceau niciodată sacrificii umane, însă jertfeau cai albi ca laptele pe altarele lui. Ei adresau imnuri Pământului, din care vin recoltele și florile, fierul folositor și strălucitorul diamant. Câți dușmani ucidea în luptă viteazul maghiar, tot atâtea slugi ar fi urmat să aibă pe lumea cealaltă.

Prima zi de călătorie în aval de Pesta a fost obositoare și monotonă. Din când în când, ne opream să luăm pasageri din câte un sat singuratic, lângă care erau ancorate câteva mori zgomotoase, propulsate de forța apei. Orizontul, în cea mai mare parte a drumului, era mărginit doar de marea câmpie a Ungariei centrale. Herghelii de cai și cirezi de vite cu coarne lungi stăteau în apa mică de la mal, bucurându-se, moleșite, de umbra copacilor. Stoluri de păsări sălbatice, speriate de apropierea noastră, se ridicau șovăitor de la suprafața râului și zburau către alte adăposturi. Versurile lui Campbell mi-au venit în minte:

„Țărm necunoscut, nearat, necălcat,
Pe unde rar se-abate pădurarul,
Pe unde rar și-agită vâsla și pescarul.“[1]

Spre seară am trecut de Mohács, unde, în 1526, a pierit Ludovic II al Ungariei în războiul cu Soliman, în acea zi fatală a maghiarilor, care le-a dat țara pe mâna turcilor, iar apoi a austriecilor. Europa creștină a răzbunat totuși fapta după un secol și jumătate, pe același sângeros câmp de

[1]) Thomas Campbell, *Lines on Leaving a Scene in Bavaria*.

bătălie, prin splendidele victorii ale ducelui de Lorena[1], realizare urmată, la scurt timp, de alungarea musulmanilor din Ungaria.

Am petrecut noaptea la gura Dravei, râu care se varsă în Dunăre venind din Croația și Slavonia. Chiar lângă noi, pe mal, era o tabără de edecari, cu siluete musculoase reliefate de lucirile focului în jurul căruia își împărțeau masa de seară. Ca adăpost întinseseră un cort rudimentar, iar cailor le dăduseră drumul pe câmpul din apropiere. Dură și periculoasă e viața edecarilor. Uriașele barje, în care se transportă produsele Ungariei de jos la Pesta și Viena, sunt trase la edec de cai, uneori treizeci la număr, fiecare fiind încălecat de un călăreț cu experiență; întreaga cavalcadă este condusă de un ghid. Ei sunt adesea obligați să înoate de la un mal la altul sau să facă ocoluri largi ca să evite nisipurile înșelătoare și mlaștinile. Când îi vezi șezând sub cerul liniștit și povestind despre vicisitudinile zilei de muncă în jurul focurilor de tabără, te duci cu gândul la traiul în corturi, în deșert.

A doua zi, devreme, am trecut de fortăreața Peterwardein[2], celebră datorită uneia dintre victoriile prințului Eugen[3]; apoi pe lângă Karlowitz, unde, prin pacea de la 1699, turcii și-au abandonat cuceririle din Ungaria și Slavonia. Tot la Karlowitz se află sediul mitropolitului Bisericii Grecești[4] din Austria.

După ce primește apele Tisei – un nobil râu care curge dinspre nord –, Dunărea face două mari coturi înainte de

[1]) Carol V Leopold, duce de Lorena (1643–1690), general în armata Imperiului Romano-German și guvernator al Tirolului; învingător al armatelor otomane la Viena (1683), Buda (1686) și Mohács (1687). [2]) Numele german al cetății Petrovaradin din Novi Sad (Serbia). [3]) Eugeniu de Savoia-Carignano (1663–1736), general strălucit al Imperiului Romano-German. [4]) La fel ca în majoritatea textelor occidentale din epocă, „grec“ desemnează în acest context cultul ortodox. Am reprodus și mai departe în traducere peste tot terminologia autorului.

confluența cu râul Sava, la Belgrad. Pe măsură ce ne apropiem de Serbia, priveliștea devine cu adevărat magnifică. Dunărea curge cu măreție între câmpiile cele mai bogate ale Europei, de o parte, și dealurile încoronate cu podgorii ale Sloveniei, de cealaltă parte. Banatul Timișoarei este grânarul Europei Centrale.

Către seară, în depărtare se înălță muntele Avala, cu orașul Belgrad la poale. Poziția impunătoare a fortăreței și minaretele albe ale moscheilor turcești, cu o regiune minunată ca fundal, alcătuiau una dintre cele mai frumoase imagini pe care le-am privit vreodată. În timp ce vaporul se năpustea într-o curbă strânsă, întregul Semlin îmi apăru deodată în față și în câteva minute debarcam în ultimul oraș austriac de pe malul drept al Dunării.

Am întrebat de cel mai bun hotel și am fost îndreptat către „Leul de Aur“. Casele, bisericile și bordeiele de lut acoperite cu paie păreau că au căzut din cer și s-au afundat adânc în pământ. Străzile erau lipsite de trotuare. Din când în când, câte un smârc părea să alcătuiască o barieră de netrecut, în timp ce – pentru că strada era mai adâncită în mijloc – la jumătatea distanței dintre casele acestor îngrozitoare fundături pietruite se formaseră bălți de mizerie.

Un servitor m-a condus pe o alee întunecoasă, pavată cu cărămizi, spre camera mea. Zidurile erau împodobite cu picturi murdare ale Fecioarei și ale unor sfinți grecești; și, ca-n bătaie de joc, deasupra intrării în amărâtul meu sălaș stătea scris: „Bun venit, oaspeții mei.“

În timpul scurtei mele șederi la Semlin, am urcat pe Muntele Țiganului[1], unde se pot vedea ruinele unui vechi castel în care, în 1456, a murit Ioan Hunyad, ostenit de lungile războaie cu turcii. Aceste dealuri, câmpurile de peste Dunăre, munții și văile de dincolo de Sava, cultivate cu grâne sau

[1]) Dealul Gardoș, astăzi cartier al Belgradului.

viță-de-vie și arătând atât de minunat în depărtare, au fost de-atâtea ori scăldate în sânge creștin și musulman. Cimitirul de pe coasta muntelui era lăsat în seama porcilor și a câinilor. Mi-am continuat plimbarea prin suburbii. Străzile largi, casele văruite – cu partea de la drum servind ca locuință a familiei și cu partea cealaltă pentru vite –, copacii verzi și șurile de fân, grupurile de țărani în costum național, fetele care aduceau apă de la Dunăre în vase lucitoare, toate acestea au fost un prilej de desfătare și încântare.

CAPITOLUL II

VIAȚA ÎN SERBIA

... Zăbovind
Peste zidurile albe ale cetății Belgrad,
Privind la întâmplări ciudate și minuni.[1]

LA BELGRAD, CAPITALA SERBIEI, M-AM SIMȚIT PENTRU prima dată în Răsărit. Nu-i nevoie decât să treci Dunărea din Semlinul unguresc ca să vezi mulțimi de musulmani bărboși, cu turbane, ca să auzi strigătul muezinului în concert cu clopotele vesperale și să observi cu adevărat cel mai ciudat amestec de obiceiuri orientale și occidentale.

În timpul șederii mele la Belgrad, am vizitat vechea fortăreață turcească, obiectul atâtor conflicte între musulmani și creștini. Aceasta domină orașul cu poziția sa, dar cei două sute de soldați sunt prizonieri între zidurile ei ce stau să se năruie, în loc să fie, ca în alte vremuri, stăpânii sârbilor. Sperasem să fumez prietenește pipă cu bătrânul Izzet pașa[2], dar acesta era prea bolnav ca să primească vizite. Serbia

[1]) *Sihăstria*, poezie populară sârbească, în J.S.C. de Radius, *Characteristic features of Russian and Slavic poetry, with specimens*, Londra, 1854. [2]) Izzet Ahmet pașa (1798–1876), guvernator într-o serie de provincii otomane; guvernator al Belgradului în anii 1854–1855.

recunoaște formal suveranitatea Porții, dar e, practic, independentă. Doar câțiva turci sunt tolerați în principat.

Nespus de interesantă a fost prima mea plimbare prin cartierul turcesc al Belgradului. Colibele prăpădite păreau gata să se năruie. Prăvălioarele și chioșcurile se deschideau toate către stradă. Gravii musulmani mă priveau ca pe un străin, iar cele câteva femei învăluite mă evitau, pe ulițele înguste, ca pe un ciumat.

În unicul hotel german din oraș, construit cu câțiva ani în urmă de principele Miloș[1], am avut buna șansă de a întâlni un vechi coleg de la Viena care era chirurg în armata sârbă. În timp ce-mi povestea despre cât de ieftin e totul în Serbia, i-am spus că eu mi-am plătit destul de scump cumpărăturile.

— A! a zis el, ai să-i înțelegi mai bine pe sârbi în câteva zile. La fel ca spartanii, ei consideră că este corect să jefuiești pe oricine, în afară de orbi.

Ca să mă familiarizez mai bine cu oamenii, mi-a propus o excursie de câteva zile prin țară. Am făcut rost de cai și am pornit în aceeași după-amiază către Karanovaț, unde mutase prințul Alexandru[2] o parte din guvern, ca să evite amestecul oficios al puterilor străine, ca la Belgrad. În Serbia se călătorește de obicei călare, în întregul principat existând, de fapt, doar două drumuri de căruță.

Drumul ducea peste dealuri înveșmântate în magnifice păduri. Era o senzație delicioasă de libertate, cum nu se poate mai plăcută după restricțiile pe care le suferă călătorul prin despotica Austrie. Oamenii îndrăzneau să se privească în

[1]) Miloș Obrenovici (1780–1860), principe domnitor al Serbiei (1815–1839; 1858–1860) și fondator al dinastiei Obrenovici; a luptat alături de George Petrovici (Karageorge) în prima răscoală antiotomană (1804–1813), apoi a condus cea de-a doua revoltă (1815–1817), obținând autonomia Serbiei ca principat vasal Porții. A întreținut legături strânse, politice și de familie, cu Principatele Române. [2]) Alexandru Karageorgevici (1806–1885), fiul lui George Petrovici, principe al Serbiei (1842–1858).

ochi, să gândească și să se poarte ca niște oameni liberi, până și păraiele care curgeau de pe munte păreau să murmure cântece de libertate.

La Karanovaț am fost tratați cu ospitalitate de o familie pe care însoțitorul meu se întâmpla să o cunoască. Slavii se disting pretutindeni prin ospitalitatea lor. Atunci când străinul ajunge într-un sat sârbesc, familiile își dispută între ele onoarea de a-l găzdui. Este primit ca un oaspete trimis de Providență. Venerabilul patriarh al gospodăriei pune ca oaspetele să fie așezat lângă el. Stăpâna bordeiului se grăbește să-l slujească. Fiica cea mai mică se oferă uneori să-i spele picioarele oaspetelui. [44–45][1]

Probabil că instituția cea mai remarcabilă a sârbilor este „Frăția", un obicei care provine din vremuri primitive. Afecțiunea lor reciprocă este atât de mare, încât, atunci când un tânăr și-a pierdut un frate natural, el caută prin vecini un frate adoptiv și îi acordă acestuia toate drepturile celui decedat. Cei doi își jură unul altuia credință și sprijin în numele Domnului și al Sf. Ioan pentru tot restul zilelor ce le-au rămas. Persoanele astfel unite se numesc „frați întru Domnul". Uniunea îi privește strict pe cei doi care au format-o. Binecuvântarea Bisericii nu este esențială pentru o alianță de acest fel. În unele părți ale Serbiei se obișnuiește ca tineretul, chiar și fetele, să intre în această relație în a doua zi de luni după Paști, sărutându-se reciproc prin coronițe de flori, pe care le schimbă după aceea între ei. Prima legătură este, însă, doar o inițiere. După ce trece un an, ei trebuie să confirme alegerea sau să caute pe altcineva. O relație asemănătoare există adesea între sexe; un bărbat poate numi o femeie „mamă sau soră întru Domnul". O fată poate alege un bătrân ca „tată" sau un alt tânăr ca „frate întru Domnul". O astfel de alianță între sexe e obișnuită în cazuri de restriște,

[1]) Snoavă sârbească despre ospitalitate: un sărman își jertfește copilul pentru a-l oferi ca hrană Domnului, care luase înfățișare de călător.

iar persoanele al căror sprijin e astfel invocat acceptă apelativul și sunt legate să-i apere și să-i îngrijească pe nefericiții care se lasă în mâinile lor. O încălcare a unui contract atât de solemn se presupune că aduce o pedeapsă grea în ceruri. Atât dușmanii, cât și prietenii pot intra în acest fel unic de relație. Ea există adesea chiar între turci și sârbi, în timpul celor mai sângeroase lupte dintre ei.

Adopția unui orfan într-o familie este însoțită de o ceremonie emoționantă. Părintele adoptiv își așază mâna pe creștetul copilului în semn de protecție, spunând în același timp: „Te adopt; căci inima mi te-a numit copilul meu. Casa asta e și a ta; tot ce-i al meu e și al tău și moartea singură poate desface legătura."

Frăția de arme există și la slavi, ca la vechii greci. Cei doi se întâlnesc la o biserică, câțiva prieteni fiindu-le martori. Își încrucișează armele pe pământ și își jură credință pe viață și pe moarte. Apoi fac schimb de arme. Frații de arme își împart bucuriile și luptele, iar când unul dintre ei moare armele lui îi revin fratelui supraviețuitor.

Orgolioșii sârbi păstrează această instituție cu mare grijă. Se povestește despre doi frați de arme, amândoi îndrăgostiți de o frumoasă roabă turcoaică, ce ar fi preferat mai degrabă moartea femeii decât să încalce sacra relație dintre ei. Ca urmare a acestor legături de prietenie, un străin este în deplină siguranță atunci când este însoțit de un om al locului, fiind primit oriunde ca un prieten al unui frate. Un muntenegrean care își omorâse oaspetele a fost ucis imediat de fratele său, pentru că-și dezonorase familia și țara printr-o faptă atât de josnică. Așa se face că în războaiele lor de graniță turcii și sârbii trec nu arareori prin teritoriul inamic, ba chiar fac vizite în taberele triburilor dușmane.

Găsesc că în Europa clasa de sus, în special nobilimea, este peste tot cam la fel, mai puțin în privința limbii și a religiei. Pentru a vedea trăsăturile naționale apăsate, tradițiile

și obiceiurile vechi, de fapt tot ce-l poate interesa pe călătorul curios, trebuie să ne îndreptăm privirea către clasele umile. Așa am și făcut, de la început. La scurt timp de la debarcarea mea la Liverpool, pe când mă aflam la St. George's Hall și admiram sculptura alegorică de pe timpanul porticului, am fost asaltat de câțiva lustragii ambulanți. Își strigau marfa ca pe te miri ce, cu o pricepere și cu o șiretenie care trebuie să fi fost împrumutate de la avocații cu robe și pudrați de la tribunalul din St. George's Hall. Observând că eram atunci picat din Lumea Nouă, unul din ei ar fi dorit să dea cizmelor mele, pentru un penny, „adevărata strălucire de iancheu", dar a fost repede supralicitat de un copilaș negricios, care, cu un aer mai artistic, „cu ochi lucindu-i vii pe chip"[1], voia să le aplice „tușa de expoziție".

Călătorul este surprins de căderea serii într-un *selo* – un sat sârbesc ascuns prin cotloanele Balcanilor. Țăranii, bărbați și femei, cântă cu veselie în timp ce-și duc turmele la vale sau pe când se-ntorc în grupuri de pe micile lor ogoare. Iar când apune soarele,

„Coborând departe într-o nesfârșită splendoare"[2],

flăcăii și fetele satului se întâlnesc pe sub copacii înalți din pădure, unde joacă dansurile poporului lor, în care locul cuvintelor e luat de pantomimă, iar acțiunea și sentimentul împletesc minunat prezentul poetic cu trecutul de legendă. În apropiere, bătrânii din *selo*, adunați pe iarbă în jurul bardului din sat, ca un grup din vremurile pastorale ale lui Agamemnon, îl ascultă cum recită despre faptele eroice ale strămoșilor, sau, ca pentru a le reaminti de primăvara vieții, cum improvizează despre duioasele neliniști ale inimilor feciorelnice.

[1]) William Shakespeare, *Visul unei nopți de vară*. [2]) William Wordsworth, *The Excursion*, 1814.

Tinerii își aleg partenerele și se formează un cerc din fete și băieți, așezați alternativ. Când începe cântecul, acompaniat de sunetele monotone ale *guzlei*, începe și dansul cercului. Fata cea mai frumoasă din sat,

„Albă-n obraji, dar și îmbujorată,
De raza dimineții luminată“[1],

își conduce tovarășii în evoluția labirintică a dansului. Dansatorii se mișcă încet la început, depărtându-se și apropiindu-se în figuri grațioase, iar apoi se avântă în strânsori întortocheate, atât de iute, încât aproape că înșală văzul.

În grupurile din fața noastră sunt doar țărani analfabeți, neștiutori de lumea de dincolo de pădurile lor natale, ai căror regi din vechime abia își mai păstrează numele în baladele naționale și ale căror unice arhive sunt tradițiile și cântecele care răsună printre munții lor. Însă *kolo*, dansul pe care ei îl joacă, este *romaika* din Grecia, dansul dedalic al vechilor eleni – atât de vechi, încât putea fi văzut pe scutul lui Ahile și a fost descris de Homer exact așa cum este executat astăzi:

„Iară acolo feciori și fecioare, cu daruri pețite,
Mândru jucau dimpreună, ținându-se-olaltă de mână.
Ele aveau straie fine de in, iară ei o tunică
Bine-ncheiată-ntr-a ei cusături și frumos lucitoare –
Ele în mâini cu frumoase cununi, ei cu mândre junghere,
Toate de aur și prinse în teci și curele-argintate.
Câte o dată ei roată jucau cu măiastre picioare,
Lesne de tot – ca olarul ce-nvârte la roată, în palme,
Stând s-o încerce în față, să vadă de-i fuge ca lumea –
Dar altă dată schimbau, și în șiruri jucau, între-olaltă.
Iară în juru-ncântatului joc sta mulțime – grămadă“[2].

1) *Nunta Ajkunei*, poezie populară sârbească tradusă de John Bowring în *Servian Popular Poetry*, Londra, 1827. 2) Homer, *Iliada*, trad. Dan Slușanschi, Humanitas, București, 2012.

Ieși din Atena în seara de 1 aprilie, pe drumul Pireului, până când ajungi la Templul lui Tezeu, nu departe de urcușul spre Acropole. Dealul lui Marte[1] se află în apropiere, iar întinderea, care urcă ușor și pe care se află cel mai vechi templu al cultului eroilor, merge până la Pnyx. Deschiderea dintre acestea, Agora vechilor atenieni, este transformată acum într-un lan de grâu. Am vizitat adesea locul, atunci când tăcerea era desăvârșită și nici o ființă omenească nu era prin preajmă, în afară de paznicul templului și de un cioban albanez care-și păștea oile pe Areopag.

Dar cu această ocazie o mulțime de atenieni se adună acolo cu mult înainte ca Partenonul și Erechteionul, așezate pe magnificul piedestal al Acropolei, să fie scăldate de razele aurii ale apusului de soare. Întreaga Atenă se întrunește în acest loc legendar, așa cum făceau cetățenii ei cu secole înainte, ca să asculte discursurile marilor ei oratori.

Vezi în fața ochilor un curios mozaic al tuturor triburilor și naționalităților Greciei, însă nici o ghirlandă și nici o procesiune din Antichitate. Iată formele fine, trăsăturile clasice ale femeilor din Grecia, frumoase ca niște cariatide, iată contururile splendide ale figurii elene, așternute pe o ținută cum numai grecii pot avea. Atenienii vârstnici se odihnesc pe scaunele de marmură aliniate pe partea sudică a Templului lui Tezeu – scaune despre care se spune că ar fi fost cândva ocupate de judecătorii din Areopag. Bărbații tineri încing un joc ce este în același timp unic, național și istoric. Întreabă-i de ce au venit acolo cu această ocazie, și nu-ți vor putea spune decât că se supun unui obicei străvechi. Nu știu decât că părinții lor făceau la fel. Dar ceea ce vedeți este, de fapt, anticul dans pyrrhic, iar serbarea din jurul coloanelor Templului lui Tezeu ne arată cum reușesc practicile unui popor să străbată secolele.

Să schimbăm decorul, să lăsăm Atena și să mergem într-un oraș de dincolo de Dunăre: Bucureștii, pitoreasca și

[1]) Areopagul.

exuberanta capitală a Valahiei. E seară, iar pe malurile Dâmboviței sunt adunate grupuri vesele. Și ele joacă, de data aceasta *hora românească*, pe muzica țiganilor. Sunt acolo figuri feminine de-o răpitoare grație și frumusețe, dar formele splendide și ținuta demnă ale partenerilor lor amintesc intens de latini. Și ei vorbesc o limbă care-ar fi fost înțeleasă de mulțimea ce se-mbulzea

„Să-l vadă pe marele Pompei mergând pe străzile Romei“[1].

Haemul, bătrânul Danubiu și o distanță de multe sute de mile se află între frumoasa Italie și antica provincie a Daciei. Șaptesprezece secole s-au scurs de când mareea cuceritoare a Romei a fost împinsă înapoi de valurile invaziei barbare, dar dansul simplu al acestor țărani valahi ne aduce în fața ochilor cea mai îndrăgită distracție coreografică a Romei antice. Fetele și băieții se țin de mână, formând un cerc mare, în mijlocul căruia se află țiganii muzicanți, în *limba românească* numiți *lautari*. Unii dintre cei prinși în cerc cântă în timpul dansului, iar cântecele ce se aud la aceste prilejuri, numite *hore*, precum cele ale latinilor, sunt de o forță și de-o frumusețe unică. Cercul de dansatori se unduiește de la dreapta la stânga și de la stânga la dreapta, iar atunci când se rupe într-o înscenată învălmășeală flăcăii le apucă de mijloc pe fetele îmbujorate și le duc de-acolo pe când ele se zbat, cum au făcut cândva strămoșii lor romani cu sabinele.

Nu e ciudat că obiceiurile simple ale unui popor sunt făcute în așa fel încât rezistă veacurilor? Lucrurile prea lucrate și împinse cu mare pompă în față nu se păstrează totdeauna cel mai mult. Am descifrat în carierele Pentelikonului nume scrijelite de muncitori cu două mii de ani în urmă pe pereții de marmură. Sclavul care a spart din carieră blocul brut ne-a lăsat moștenire măcar numele – mai mult,

[1]) Shakespeare, *Iuliu Cezar*.

adesea, decât cel care l-a dăltuit într-o formă frumoasă, dăruind viață pietrei reci.

Cercetătorul istoriei nu poate disprețui cântecul, dansul și legenda, care păstrează, adesea, obiceiurile și sentimentele timpurilor apuse. În ele surprindem, de obicei, cea mai fidelă oglindire a istoriei unui popor. Literatura baladelor și legendelor, care nu se învață la școală și nu este încununată de academii – cât de modest a străbătut ea veacurile ca să ajungă până la noi, delectând cu muzica sa, ca o pasăre cunoscută, gospodăria în care s-a oprit! Firele sale, tot așa de bogate și de variate ca ale pânzeturilor din bazarele Orientului, au fost adunate și țesute de mâini anonime, fie în cortul unui beduin, fie în cabana plină de fum a vikingului.

Nici un poet pizmaș nu își însușește aceste frumoase creații care au izvorât din sufletul poporului așa cum apa a țâșnit din stâncă sub toiagul lui Moise. Fiind ale tuturor celor care le ascultă, ale celor care iubesc duioșia și frumusețea, ele vibrează în aer ca un cântec de pasăre. Pline de creații naive și invenții miraculoase, ele îl încântă pe sărman, îl fac să zâmbească pe bătrân, trezesc sentimente de dragoste și virtute și întăresc patriotismul cu suvenire ale faptelor glorioase.

Sârbii sunt legați cu pasiune de cântec și de dans. Istoria lor e păstrată în balade și tradiții, iar evenimentele simple ale vieții sunt *improvizate*, așa cum erau cândva la greci. I-am putea crede, de fapt, urmași ai acestora dacă n-ar exista dovezi ale originii slave în limba și istoria lor.

Când călătorești printre triburile acestea de păstori ți se arată grupuri care alcătuiesc tablouri din vremea și din țara lui Agamemnon. Prinții lor îi conduc așa cum o făceau prinții lui Homer; eroii lor mănâncă la fel ca eroii lui Homer; căpeteniile lor se adună în jurul hospodarilor precum regii din *Iliada* în jurul „regelui oamenilor“; tineretul lor practică sporturile și jocurile tineretului din Grecia antică.

Prin munții din Serbia am văzut mulți urmași vrednici ai bătrânului bard orb din Ios, iar acolo unde se află o femeie slavă, spune Shafarik, „acolo este și cântecul. Casa și curtea, muntele și valea, pășunea și pădurea, ea le umple pe toate cu glasul ei". [55][1]

La sârbi, familia ca instituție își păstrează caracterul primitiv, fiecare gospodărie fiind o adevărată comunitate. În sate, așezate pitoresc pe malul vreunui pârâu sau ascunse, pentru mai multă siguranță, pe povârnișurile munților, locuințele joase și primitive sunt depărtate unele de altele și atât de întinse, încât nu arareori una singură formează o întreagă stradă. În jurul încăperii principale, care are în mijloc o vatră, sunt încăperile tinerilor căsătoriți. Fierul este folosit rar în construcția locuințelor sârbești, hornurile și ferestrele sunt rare, podeaua este de pământ bătut, iar pereții de lut și acoperișul din scoarță de copac sunt negre de funingine. Tatăl este patriarhul familiei. La moartea lui, unul dintre fii, ales de frații lui, devine stăpânul casei. Toți membrii familiei muncesc și mănâncă împreună, împărțind bucuriile celorlalți, fiind în stare să se descurce independent de restul lumii. Interesul individual este contopit în cel al familiei. Afecțiunea paternă și filială sunt puternice: fratele este protectorul ales al surorii, el fiind bucuria și mândria acesteia.

Căsătoria este aranjată de părinții celor două familii. Ajunsă la noua sa locuință, mireasa îmbracă un copil, atinge pereții cu o furcă de tors și așterne pe masă mâncare, vin și apă. Gura îi este pecetluită cu o bucată de zahăr, care înseamnă că trebuie să rostească doar vorbe bune. Este numită „mireasă" timp de un an întreg. În prezența altora vorbește foarte rar cu soțul ei.

Fiecare familie are un sfânt protector, iar întregul an este o înșiruire de sărbători și rituri sacre. Sârbii se roagă

[1]) Citat despre poezia sârbă din Therese von Jakob Robinson (Talvi), marcat ca atare.

de trei ori pe zi; la masă, nimeni nu îndrăznește să accepte locul de onoare fără să fie în stare să-și exprime mulțumirea în vorbe potrivite.

Sârbii, înzestrați fiind cu o imaginație bogată, cred în existența unei multitudini de ființe supranaturale, ca vampirii hidoși care devorează inimi de om sau frumoasele, dar maleficele *vile*[1], care-și amestecă glasurile ademenitoare cu murmurul torenților, fluturându-și aripile fermecate prin adâncul pădurii sau dansând noaptea pe malurile pâraielor de munte.

Corbii sunt considerați mesagerii știrilor nefaste.

„În zbor veniră doi corbi negri-tăciune,
Din depărtare, de pe întinsul câmp al Mișarului;
De departe de la Șabaț, dinspre înalta cetate albă;
Cu ciocuri însângerate până la ochi,
Cu ghearele însângerate până la glezne."[2]

[1]) Vile, rusalce. [2]) Poem cules de Vuk Karagici și publicat într-o culegere de folclor sârbesc (Viena, 1833), la care autorul are acces probabil prin J.S.C. de Radius, *Characteristic Features of Russian and Slavic Poetry, with Specimens*, ed. cit.

CAPITOLUL III

PORȚILE DE FIER

Noi construim cu piatră – zis – eternă,
O vârstă viitoare va căuta ruina.[1]

AȘ FI RĂMAS CU PLĂCERE MAI MULTĂ VREME ÎN SERBIA, ca să admir magnificele sale peisaje montane și să cercetez obiceiurile naive ale poporului său, dar câmpurile de bătălie și piramidele Orientului mă chemau la ele. Deși sunt foarte ospitalieri, mulți dintre sârbii cu care am venit în contact, mai ales la Belgrad, mi-au privit curiozitatea cercetătoare cu un anumit grad de suspiciune.

Riguroasa carantină menținută altădată între Austria și Serbia nu s-a păstrat. Clădirea vămii din Belgrad mi-a amintit de descrierea unei instituții similare din Constantinopol, descriere făcută de un prieten familiarizat cu Răsăritul.

„Podeaua edificiului guvernamental era de nevăzut. Avalanșe de mărfuri felurite ocupau fiecare colțișor, dar în cea mai sublimă dezordine. Lăzi mari și grele le striveau pe altele mai mici și mai șubrede, baloți greoi storceau pachete fragile deja avariate, butoaiele chinuiau sacii, cuferele abuzau de

[1]) W. Cowper, *The Task: A Poem in Six Books*, 1810.

lăzi, în fine, totul părea așezat în așa fel încât să producă pagube cât mai mari.“*

Ne-am îmbarcat pe vapor la Semlin într-o minunată seară de august, cu destinația Orșova, aflată cam la nouăzeci de mile în aval. După confluența cu Sava, Dunărea se lărgește considerabil, îmbrățișând o serie de insule împădurite. Privirea mi-a rămas ațintită asupra Belgradului, acel vechi oraș al bătăliilor și asediilor, până când minaretele și meterezele sale au dispărut în ceața care se lăsa peste suprafața liniștită a fluviului. Pe malul sârbesc am văzut peisaje demne de pitoreasca Àrva[1] din nordul Ungariei.

Am petrecut noaptea într-o așezare germană de pe malul austriac. Districte întregi din Ungaria de Jos și Transilvania au fost populate cu emigranți din statele germane, aduși aici de maghiari; li s-a permis să-și păstreze limba și instituțiile, o circumstanță care a fost exploatată cu abilitate de casa de Habsburg. Greșeala ungurilor a fost întotdeauna generozitatea, iar istoria lor – un perpetuu martiriu! Pe liniștitele câmpii înconjurate de munți semeți, „unde-au luptat cu vitejie cetele lui Arpad“, ungurii s-au mulțumit să-și dezvolte instituții libere, niciodată ambițioși să cucerească pământuri străine, neștiind de maxima lui Corneille *„C’est la mer qui donne l’empire“*.

În aval de Semlin, pe malul unguresc al fluviului, am observat, la mici intervale, stațiile de graniță, păzite tot timpul și semnalizate noaptea cu focuri mari. Această pază armată, întinsă de-a lungul întregii granițe turcești a Ungariei, este capabilă să furnizeze, în caz de urgență, două sute de mii de soldați. Teritoriul este sub administrație militară. Fiecare bărbat este menit să devină soldat, iar pământul este cultivat de familii numeroase, aflate sub conducerea unui patriarh.

*) R.C. McCormick, Jr. (n. a.). [1]) Àrva, fost comitat al Ungariei, astăzi împărțit între Slovacia și Polonia.

Grupuri de pasageri, înfățișând o diversitate remarcabilă de costume și limbi, s-au adunat pe punte ca să se bucure de seara minunată. Am făcut cunoștință cu un vesel tânăr valah, pe nume Aristias, care tocmai se întorcea de la Paris, unde studiase medicina, apoi cu un ofițer francez care călătorea spre Răsărit și cu Reșid efendi, secretar al lui Sami pașa[1] din Vidin. Un poet ungur scrie că nefericita sa țară cuprinde oameni din toate rasele Europei; în sala cea mare a Universității din Viena am numărat adesea reprezentanți a douăzeci și cinci de nații diferite.

În timp ce navigam în josul Dunării în dimineața următoare, peisajul a devenit minunat, iar mai apoi cu totul magnific. Dealurile bine împădurite de pe ambele maluri, precursori ai Carpaților și Balcanilor, se transformau în munți sălbatici, printre care Dunărea gâtuită dădea clocotind buzna în marea câmpie valahă, în drum spre îndepărtatul Euxin. În aval de ostrovul Moldova[2], din adâncul fluviului iese o stâncă neagră, stâncă pe care un turc gelos și-a părăsit nevasta, pe care o bănuia, spunându-i „*Babakai! Babakai!*“ (căiește-te! căiește-te!); stânca poartă, de atunci, acest nume. În apropiere se află peștera de la Golubaț, acolo unde – se spune – Sf. Gheorghe ar fi ucis balaurul, din al cărui trup, aflat încă în putrefacție, ies roiuri de muște vătămătoare.

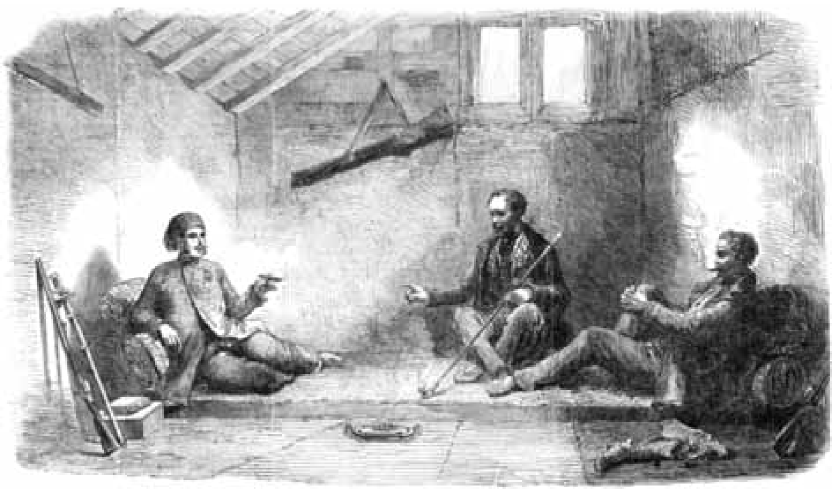
Pe stâncile de deasupra sunt ruinele pitorești ale cetății Golubaț, cu turnuri care amenință să se prăvălească în abisul de dedesubt.

Iar acum vaporul pătrunde în cele mai mărețe chei din Europa, dacă nu din întreaga lume. Aici, ți se pare că munții pletoși își înclină capetele sure peste torentul înspumat, iar mai încolo – că își zâmbesc în lacuri înalt împrejmuite, din care nu se văd nici intrarea, nici ieșirea. Într-o parte, privirea

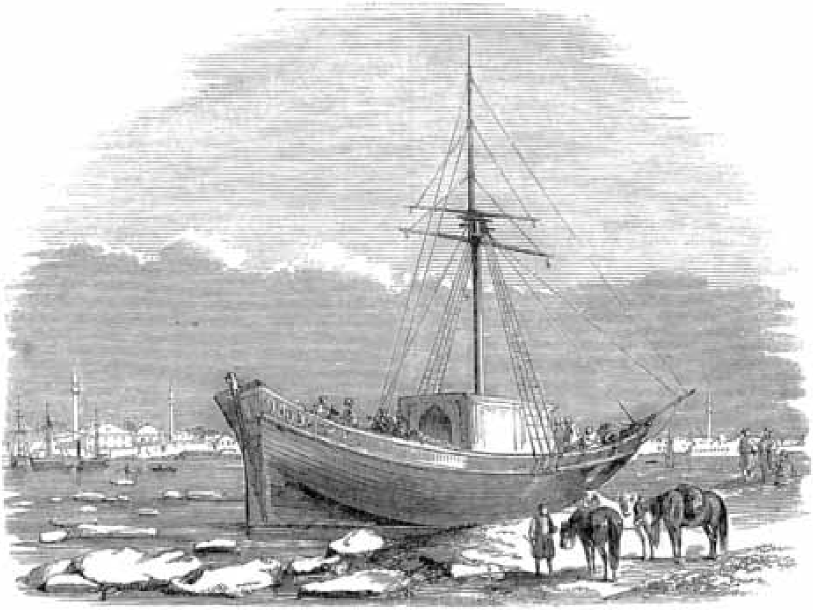
[1]) Abdurrahman Sami pașa, guvernator al Vidinului (1852–1855).
[2]) Moldova Veche.

TURNUL LUI SEVERINUS.

ÎN CARTIERUL LUI TEFIK BEI, LA CALAFAT.

LA CALAFAT ÎN PORT.

POZIȚII TURCEȘTI LA CALAFAT.

e întâmpinată de domoale perspective și de ascunzișuri idilice, într-alta – de simulacre de coame și turnuri de catedrală. Cât de măreț se sting ecourile între acești falnici munți! Acum săgetăm crestele înspumate ale îngustelor cataracte, pentru a pluti apoi calm mai departe printre înălțimile care se retrag.

Acest peisaj se întinde pe o distanță de șaptezeci de mile. Aproape de falnicul vârf al Șterbețului, care se prăvălește în Dunăre printr-un perete de stâncă înalt de trei mii cinci sute de picioare[1], se află peștera Veterani, vestită din timpul războaielor cu turcii. Pe malul austriac[2] al fluviului se află un drum nou, construit cu mari cheltuieli de austrieci; pe celălalt mal, am observat că în multe locuri se păstrează rămășițe ale drumului construit de Traian. O placă dăltuită în piatră[3] poartă o inscripție latinească în memoria acestei lucrări uimitoare. Azi, pescarii simpli își aprind aici focurile de tabără. La Orșova ne-am urcat pe o mică ambarcațiune ca să trecem de Porțile de Fier, cele mai periculoase cataracte de pe Dunărea de Jos, unde fluviul coboară treisprezece picioare în trei sferturi de milă. Imediat în aval de granița austriacă mi-a fost arătat locul unde a ascuns Kossuth coroana Ungariei în 1849[4].

Către apusul soarelui am ajuns la Turnu Severin, pe malul stâng al Dunării, aproape de satul sârbesc Fetti-Islam[5], de pe malul opus. Acolo am găsit vaporul austriac pe care urma să călătorim până la Rusciuk. Unii dintre însoțitorii mei au făcut o plimbare până în satul alcătuit din câteva colibe valahe amărâte, cocoțate pe dealul din apropiere.

1) Cca 1000 m; vârfurile din zonă nu depășesc 600 m altitudine față de nivelul Mării Negre. 2) Malul stâng, astăzi malul românesc. 3) Tabula Traiana, placă memorială, singura care se mai păstrează din cele zece inscripții puse de împăratul Traian în cinstea construcției drumului menționat, astăzi acoperit de apele lacului de acumulare. 4) Coroana regală a Ungariei ar fi fost îngropată într-o pădure din apropierea Orșovei, unde ar fi stat până în 1853. 5) Astăzi Kladovo.

Rămas singur, am rătăcit în josul fluviului spre ruinele Podului lui Traian.

În câteva minute am ajuns la ruine. Aici, cuceritorul Daciei a executat un proiect gigantic, de care cu greu se apropie vreo întreprindere din vremurile moderne în această parte a lumii. Cel mai apropiat pod de piatră peste Dunăre se află la Regensburg, acolo unde fluviul are doar câțiva metri lățime, dar Traian a încins nobilul fluviu la Turnu Severin, la aproape o mie de mile de gurile lui, cu cea mai lungă structură ridicată vreodată, și anume, potrivit măsurătorilor lui Marsigli[1], de trei mii de picioare între maluri.

Podul lui Traian a fost construit în timpul celei de-a doua campanii la Dunărea inferioară, când, după mai multe înfrângeri ale legiunilor și o recentă revoltă a dacilor, a reușit să îi supună odată pentru totdeauna pe acești dușmani îndârjiți ai Romei. Arhitectul a fost Apolodor din Damasc. Dio Cassius a lăsat o descriere a acestei structuri remarcabile, din care se mai păstrează fragmente ce au rezistat inundațiilor și ghețurilor timp de șaptesprezece secole. Enorma masă a podului era suportată de douăzeci de pile late de șaizeci de picioare și înalte de o sută cincizeci de picioare. Unii autori susțin că suprastructura podului era din lemn. În acest loc, curentul este lent și regulat. Capetele de pod erau numai bune pentru încartiruirea legiunilor. Turnurile masive construite aici foloseau la apărarea polului împotiva atacurilor barbare. Câteva pile retezate, precum și culeele construite din zidărie solidă, pot fi încă observate de călătorul curios. În 1844 au fost descoperite arme și ustensile rare în apropiere, ceea ce lămurește unele aspecte despre viața dintr-o tabără romană. Podul lui Traian, ca și drumul său, a fost construit în scopuri militare și s-a păstrat doar atât timp cât Roma a rămas stăpână pe malul stâng al Dunării. Hadrian,

[1]) Contele Luigi Marsigli (1658–1730), autor al unui tratat despre Dunărea dintre Viena și Giurgiu.

succesorul lui Traian, a distrus acest splendid monument la abia câțiva ani după construcție.

În apropiere erau ruinele împrăștiate ale Turnului lui Theodorus[1], înălțat de Iustinian, de mare importanță în războaiele dintre romani și barbari. Dar mai impozante sunt ruinele Turnului lui Severinus, aflate la o jumătate de milă de Podul lui Traian. Tot ce-a mai rămas, după distrugerile cauzate de vreme și de barbari, este o porțiune înaltă și instabilă din zidul străvechi, aflată pe o ridicătură artificială și înconjurată parțial de o *fossa*, ale cărei extremități se unesc cu Dunărea. Pe movilă cresc copaci și arbuști, iar turnul este în parte ascuns privirii de frunzișul des. La baza sa se află un sarcofag mare din marmură. M-am cățărat pe ruină cât am putut de sus, chiar în timp ce soarele își arunca ultimele sclipiri de aur pe crestele împădurite ale Carpaților. Cât de glorioasă îi era despărțirea, împodobind cu muchii de safir norii întunecați care pluteau atât de liniștit către vest și scăldând vârfurile munților în mări de lumină delicată!

Licărirea stelelor m-a aflat așezat pe Turnul lui Severinus, reflectând la întinderea acelei puteri antice, la locurile de tabără și la orașele pe care le-am urmărit de-a lungul Rinului și Ronului, Nilului și Iordanului. Roma a împrumutat ceva din propria măreție celor mai îndepărtate provincii cucerite de armatele sale. Trebuie să fi fost un lucru glorios să construiești, în acele vremuri barbare, un imperiu ale cărui legi și sisteme sunt încă vii pentru conducătorii omenirii și ale cărui lucrări publice, uimitoare chiar în stare de ruină, servesc, în eforturile noastre mult mai firave, ca modele de forță și frumusețe! Chiar și pentru națiunile cucerite a fost o onoare să împartă gloria numelui de roman.

Cețurile înserării se adunau în jurul meu, iar dinainte îmi treceau scene și întâmplări din timpuri trecute. Am populat din nou valea bătrânei Dunări ca în zilele lui Traian.

[1]) În fapt Turnul Teodorei, numit astfel în cinstea împărătesei.

Am refăcut arcele prăbușite care încingeau cândva fluviul și am reconstruit, în imaginație, străvechile turnuri. Sunetul șuvoaielor care se repezeau să iasă prin Porțile de Fier amintea de tropotul îndepărtat al legiunilor, iar vocile serii nu erau diferite de hărmălaia din tabere și sate. Dar când luna răsări peste dealurile valahe, umplând lumea cu o lumină sidefie, senina viziune dispăru, lăsând loc din nou ruinelor și fragmentelor de ruine.

Pentru că Turnu Severin era prea sărăcăcios ca să aibă un han, m-am întors, ca să dorm la bordul vaporului. Acesta era construit după un model american și mobilat în stil american, cu excepția amplelor cabine. Pe vapor erau doar patru cabine de clasa întâi, și acelea pe puntea principală. Cât de plăcut să vezi geniul și spiritul întreprinzător al compatrioților mei recunoscute în aceste regiuni îndepărtate. „La americani nimic nu este imposibil“ – aceasta este astăzi o axiomă în răsăritul Europei. Luam masa la *table d'hôte* în stil franțuzesc sau *à la carte*, pe farfurii germane. Conversația se purta în franceză, germană, maghiară, iliră[1], turcă sau valahă. Cea din urmă seamănă mult ca sonoritate cu limba italiană, mai ales prin curgerea lină și deschisă a vocalelor. Ungurii, a căror limbă e înrudită cu cea turcă, sunt vorbitori excelenți de limbi străine. Aceasta datorită faptului că ei sunt obișnuiți din copilărie să vorbească limba germană pe lângă limba maternă. Iscusința în învățarea limbilor depinde mai puțin de memorie sau de vreun talent deosebit, cât de obișnuința de a exprima aceleași gânduri în diverse idiomuri. Rușii instruiți sunt, oricum, cei mai buni vorbitori de limbi din lume. Un nobil, care vorbește foarte rar limba rusă, poate conversa fluent în limbile cizelate ale Occidentului. Limba rușilor, zice-se, conține nu doar toate sunetele acestora, ci și multe dintre cele proprii limbilor orientalilor.

Seara târziu, salonul vasului *Albrecht* a trecut printr-o uimitoare „schimbare la față“, divanele, fotoliile, ba chiar

[1]) Probabil albaneză.

și mesele fiind transformate ca prin minune în paturi confortabile.

Era interesant să vezi turci cu turbane răsucite, germani cu scufii de noapte, austrieci în cămăși albe de noapte și maghiari, sârbi și valahi, evrei și de alte neamuri, culcați în liniște cu toții, de parcă venise ziua de pe urmă în penumbra micului salon de pe *Albrecht*. Dar și mai interesant era să asculți cacofonia produsă de cincizeci de nasuri de toate mărimile, naționalitățile, culorile și varietățile de tonalitate. Sforăitul pare să fie contagios; nu pot decât să asemăn salonul cu o vastă harpă eoliană sau cu o orchestră a morților, care interpretează muzică funerară la cele mai stridente instrumente de suflat. Mi-am închipuit că pot urmări în discordanțele lor monotone influența vinului, a dragostei și-a durerii, a viziunilor de coșmar date de burțile umflate, a viselor minunate ce își împleteau firele de aur în păienjenișurile creierului. Degeaba mi-am acoperit capul și mi-am astupat urechile. De-a lungul orelor de veghe, am părăsit de mai multe ori salonul fierbinte și mirositor, ca să mă bucur pe punte de dulcea înrâurire a nopții și a stelelor. Aversiunea germanilor pentru aerul proaspăt e de neînțeles.

Am fost foarte interesat de un anume ins care dormea adânc în celălalt capăt al salonului și pe care mi-am amintit că îl văzusem de la Viena. Era un negru, unul dintre aceia care consideră gătitul o artă liberală,

„O creatură cu miros grozav,
Nesimțire concentrată“[1].

Acesta, adus în copilărie din ținutul Nilului de Sus, fusese vândut de un negustor de eunuci unui egiptean cu stare, după moartea căruia, printr-un capriciu al sorții, fusese pus la vânzare în piața de sclavi din Constantinopol. Nubianul a devenit proprietatea unui pașă care era pe

[1]) Aristofan, *Cavalerii*; în orig. citat în traducerea liberă a lui T. Mitchell, 1820.

atunci comandant la granița sârbească. După o vreme, fură atacați de sârbi pe timp de noapte și căzură prizonieri. Eunucul fu reținut ca parte din pradă și, făcând o impresie bună prințului Miloș, deveni servitorul – mai târziu chiar medicul – acestuia. Cunoștințele nubianului în domeniul descântecelor, farmecelor și artelor secrete ale vindecătorilor turci îi erau de ajuns bătrânului prinț Miloș, care nu știa nici să scrie, nici să citescă, căci în tinerețe fusese porcar. Aici, discipolului tuciuriu al lui Esculap i-a surâs de multe ori norocul, până la expulzarea din Serbia a prințului, când s-a refugiat cu stăpânul său în Valahia.

CAPITOLUL IV

CU VAPORUL ÎN JOS PE ISTRU

Fii ai nonsensului,
Fumurilor și vanității.

DIMINEAȚA URMĂTOARE M-A GĂSIT PE PUNTE FOARTE devreme, ca să văd soarele răsărind peste dealurile Valahiei. La dreapta mea erau Balcanii. Înălțându-se cu muchii ascuțite pe cerul Sudului, ei pornesc sinuos de la Porțile de Fier către îndepărtatul Euxin, un lanț neîntrerupt de uriași cu creștete împădurite. La nord, cărunții Carpați îi depășesc în măreție, dacă se poate spune așa, pe rivalii lor din sud. Cele două lanțuri muntoase, înconjurând Bulgaria și Valahia, formează un amfiteatru uriaș, acolo unde au apărut pentru prima dată pe scena Europei hoardele de barbari ca să deschidă spectacolul mereu schimbător al istoriei ei. Aici, în câmpiile Dunării de Jos, legiunile lui Cirus s-au topit ca zăpada sub săgețile sciților, tot aici s-a luptat Alexandru cel Mare cu barbarii din nord, aici au pierit milioane de oameni în războaiele de demult dintre creștini și turci; și pe acest câmp a profețit Napoleon că „se va hotărî destinul Europei". După ce primește marile râuri din Ungaria, după ce încinge Alpii Tirolezi și pe cei Norici, Dunărea se așterne în aval de

Porțile de Fier ca un uriaș ostenit și se scurge spre Euxin, „un fluviu larg, liniștit, măreț“.

Atmosfera dimineții era de o blândețe italiană. Norișori vaporoși pluteau peste râul leneș în locuri umbrite de munți, ca niște stoluri de lebede cu pieptul alb sau, poate, ca niște spirite temătoare care se ascund de lumină în întunecime. Cât de cochet pluteau pe apele mișcătoare, de parcă cețurile iubeau picăturile cristaline din care le crease soarele! Câmpurile de grâne ce vălureau pe dealurile sârbești aveau deja o nuanță aurie, semn că temperaturile erau ceva mai prietenoase decât pe pantele Carpaților. Pe malul sârbesc se arătau imagini de sate pe jumătate ascunse într-o mare de verdeață și dealuri cu viță-de-vie. Cât de minunat lua marele fluviu umbrele pădurilor și ale munților la sânul său, oglindindu-le în imagini tremurătoare de auriu și verde!

Vreo câțiva turci bărboși, care-și fumau ciubucele într-o tăcere pitagoreică, și cu mine eram singurii de pe punte care se bucurau de peisajul variat, în timp ce vaporul plutea printre pilonii scufundați ai Podului lui Traian. Pe măsură ce avansam, munții se retrăgeau din fluviu, iar malul valah arăta tot mai jos și mai steril. Dunărea face un mare cot după Turnu Severin, așa că, pentru o vreme, am navigat către vest. Am trecut pe lângă câteva sate prăpădite, după care am acostat la Rakovița[1], la vărsarea în Dunăre a râului Timoc; pe Timoc se află granița dintre Serbia și Bulgaria.

După trei ore, Reșid efendi mi-a arătat o înșiruire de dealuri nisipoase pe malul valah al Dunării, punctate ici-colo de copaci și petice de verdeață. Cei care au navigat în largul Capului Cod au putut observa corespondentul american al dezolantei regiuni din jurul localității Cetate, locul în care turcii, conduși în luptă de Ahmed pașa[2], le-au dat rușilor o

[1]) Astăzi Kudelin, în Bulgaria. [2]) Nazir Ahmed pașa (d. 1860), ofițer al armatei otomane, mareșal al Jandarmeriei, guvernator al Rumeliei, apoi al Damascului (1857). A fost executat în urma masacrului

lovitură teribilă în timpul campaniei Calafatului[1], când nici una din cele două tabere n-a vrut să se dea bătută. Satul prăpădit, al cărui nume a rămas astfel în istorie, se află la poalele dunelor de nisip, la distanță de o milă și jumătate de Dunăre, și este alcătuit dintr-o duzină de maghernițe de pământ și bordeie. Reșid efendi m-a asigurat că pe câmpul de bătălie s-ar afla încă hainele și scheletele morților neîngropați din care s-au ospătat, săptămâni întregi, porcii și vulturii. Ofițerii au fost jefuiți de ceasuri și alte lucruri de valoare; peste tot ar fi fost presărate degetele tăiate cu brutalitate pentru inelele cu diamant, care au fost așezate apoi pe alte degete fine, cu gândul la vremuri mai bune!

Abia trecuserăm de Cetate când, navigând către sud, am putut vedea minaretele și fortificațiile Vidinului. Dunărea face aici un cot brusc spre sud, formând un fel de semicerc, iar malul valah, nisipos și înalt, ne ascunde pentru câteva minute priveliștea.

Lângă apă, sub mal, am observat zidurile înnegrite ale unei foste construcții – cu câteva luni înainte se sacrificau acolo porci, pentru a fi exportați în Anglia – din care evlavioșii bașbuzuci nu lăsaseră piatră pe piatră. Pasagerii s-au adunat pe punte ca să vadă ceea ce, în iarna trecută, fusese centrul de interes al întregului glob pământesc. Încă o clipă, și renumitele fortificații ale Calafatului ne răsăreau în fața ochilor. Mai întâi și-au făcut apariția lucrările din punctul cel mai înalt al terenului, apoi apăru la orizont o linie lungă, neagră, întinsă de la o colină la alta, ce își schimba din loc în loc direcția. Linia fortificațiilor, cu lungime de șase mii de pași, cotea către nord-vest, ca să reîntâlnească apoi Dunărea. Nu pot să spun dacă m-a impresionat mai mult întinderea acestor lucrări vestite, încununând dealurile și sfârșind

creștinilor din Damasc (1860), comandându-și propriul pluton de execuție. [1]) Bătălia de la Cetate (jud. Dolj) are loc în deschiderea Războiului Crimeii și constă în două confruntări, pe 31 dec. 1853 și pe 6 ian. 1854.

în două puternice forturi, unul în amonte și celălalt în aval de Vidin, sau pustietatea care stăpânea locurile. Cu trei luni înainte de vizita mea, Calafatul fusese ocupat de 50.000 de oameni, iar liniile sale de tranșee erau presărate cu sute de tunuri grele; acum, totul era pustiu ca deșertul Saharei. Din pricina singurătății, ar fi fost înfricoșător și să te plimbi printre fortificațiile părăsite. Nu se vedea nici un soldat, nici măcar un bașbuzuc. Scheletele celor care muriseră în tabără sau căzuseră în frecventele ciocniri cu dușmanul erau presărate pe terenul neregulat, la fel ca la Cetate.[1]

Atunci când omul își pierde cele mai bune însușiri ale firii sale și se transformă într-un sălbatic, lighioanele par să se umanizeze, parcă pentru a-l face să se rușineze de sminteala lui. Printre lucrările părăsite din Calafat, atât de pustiite, încât arareori îndrăznea cineva să se apropie, am văzut o mulțime de câini jigăriți și morți de foame care își urmaseră stăpânii până acolo, poate tocmai din sălbăticia Asiei; nici foamea, nici singurătatea nu puteau să le facă pe credincioasele creaturi să-și părăsească locul în care se așezaseră, la rândul lor, să moară. Condițiile de viață din tabără erau atât de mizerabile, încât cincisprezece mii de soldați turci au murit de boală sau de răni între zidurile Calafatului. Răbdătorii musulmani – și cine mai are răbdarea lor? – s-au transformat în nebuni furioși din cauza suferinței. Un chirurg care opera acolo mi-a relatat scene de privațiune care întrec de departe tot ce s-a povestit despre cei Zece Mii[2] în timpul retragerii din Asia.

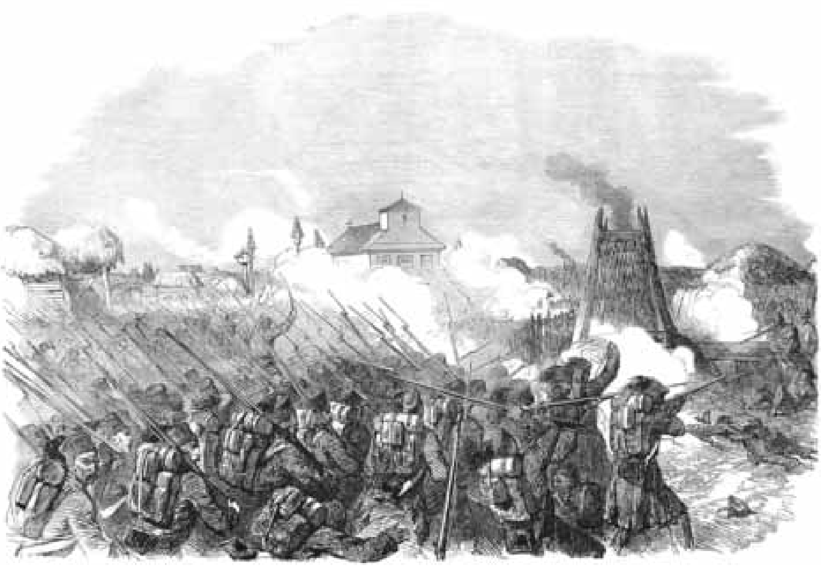
[1]) În iulie 1853, în deschiderea Războiului Crimeii, rușii ocupă Principatele cu o armată de cca. 90.000 de oameni, sub comanda generalului Mihail Dmitrievici Gorceakov. La 28 oct., otomanii trec Dunărea de la Vidin, stabilind un cap de pod fortificat la Calafat. Asediul rușilor asupra Calafatului durează din ianuarie 1854 până la 2 apr., când se retrag, după pierderi grele. [2]) Referire la mercenarii greci în slujba lui Cirus cel Tânăr, a căror retragere în urma Bătăliei de la Cunaxa (401 î.e.n.) este descrisă de Xenofon în *Anabasis*.

LA CALAFAT, ÎN TABĂRA TURCEASCĂ. POZIȚIE DE ARTILERIE.
BUCĂTĂRIE DE CAMPANIE. CONVOI, CU CĂRĂUȘI ȘI SOLDAȚI.

BĂTĂLIA DE LA CETATE.

RĂNIȚII DE LA CETATE SE ÎNTORC LA CALAFAT.

Turcii sunt fataliști în ceea ce privește suferința, rănile și moartea, căci altfel cei cincizeci de mii de soldați din Calafat n-ar fi îndurat teribila campanie din 1853–1854.

Musulmanul nu se supune operațiilor chirurgicale, în consecință s-a efectuat o singură amputare pe întreaga durată a asediului, când un tratament medical judicios ar fi putut salva mii de vieți. Din trei sute de răniți trimiși la Vidin după bătălia de la Cetate, abia cinci s-au mai întors la luptă.

Vidinul, acum capitală de pașalâc și reședința unui episcop grec, a fost un loc de o importanță considerabilă pe vremea romanilor. Este un adevărat oraș turcesc, cu populație de 25.000 de suflete. Deși pitoresc de la depărtare, măreția sa, așa cum se întâmplă în Orient, a dispărut pe măsură ce ne-am apropiat. Zidurile unei fortărețe imense urmează linia malului pe o distanță considerabilă. Santinelele erau puține, dar lungile linii de artilerie turcească arătau că Sami pașa nu stătuse degeaba în timpul campaniei. Câteva vase turcești, cu un aspect atât de greoi, încât numai joncile chinezilor mai pot rivaliza cu ele, stăteau înșirate de-a lungul malului. Lângă fortăreață erau ridicate corturile unei șatre de țigani. Pe mal se adunase o mulțime de purtători de fes, alcătuită mai ales din arnăuți cu înfățișare fioroasă și bașbuzuci, unii dintre ei călare pe niște cai amărâți, alții pe jos sau așezați turcește în noroi sau pe nisip. Corturile lor arătau mai mizerabil decât ale țiganilor.

Dacă o duzină întreagă de vapoare și-ar debarca pasagerii deodată pe unul din cheiurile din New York, confuzia stârnită nu ar fi mai mare decât ce s-a petrecut atunci când vasul *Albrecht* a oprit la Vidin. Turcii sunt de obicei tăcuți, dar uneori pot să facă mai mult zgomot decât o duzină de necredincioși. Cum s-a deschis bariera, o hoardă de barbari a dat buzna pe punte, cărând saci, lăzi și tot acel calabalâc folosit de turci ca echipament de călătorie.

Cei câțiva soldați postați pe cheiul îngust de lemn pentru a menține ordinea nu fac decât să amplifice confuzia. Mulțimea pestriță strigă, trăncănește și se ceartă într-o duzină de limbi diferite, iar oamenii autorității își mânuiesc viguros bastoanele pe spinările amărâților.

În acest timp, am tras o scurtă hoinăreală prin Vidin cu Reșid efendi. Am văzut moscheile, cimitirele cu coloane frânte și chiparoși, șirurile de cocioabe, ulițele noroioase, câinii și moliciunea nepăsătoare ce caracterizează orice oraș turcesc. Am închinat prietenește *salaam* cu Reșid într-o *cahvé* mizerabilă, regretând că nu reușisem să mă sustrag invitației lui de a-l vizita pe Sami pașa.

Câțiva *bei* și înalți ofițeri turci, cu servitori și ciubuccii, sosiră la bord ca să se alăture trupelor aflate sub punte. Servitorii turci nu primesc de obicei de la stăpânii lor decât hrană și îmbrăcăminte, astfel explicându-se numărul de slujitori pe care îi vezi în general pe lângă otomanii de vază. Zarva începu să se liniștească și, cu o oră întârziere, *Albrecht* porni în călătorie.

Navigând pe bătrânul Istru, fiecare oră mă ducea mai aproape de porțile încinsului Orient. În aval de Vidin, lățimea Dunării variază de la jumătate de milă la două mile; fluviul se scurge spre Euxin calm și lenevos precum palidele râuri ale nordului. Largile coturi ale Amazonului n-ar putea fi mai monotone decât cursul șerpuit pe care l-am urmat ore întregi. Popoare de cocori și pelicani, stârnite din pozițiile lor grotești de plescăitul vaporului, își luau zborul spre mlaștinile valahe, iar uneori câte un șoim rătăcit dinspre Carpați se rotea deasupra noastră, nederanjat de prezența omului.

Ici și colo, țărmul nordic e bordat cu smârcuri imense, unde locuiesc lupi, urși și miasme otrăvitoare. Dincolo de mlaștină se întinde câmpia joasă a Valahiei, un teren grozav de potrivit pentru manevrele armatelor; iar în depărtare ochiul poate surprinde uneori ușoare ondulații ale terenului, care se ridică spre Carpați. Vastele întinderi ale Daciei sunt legate

de stepele Basarabiei și sunt expuse vânturilor care bat de-a latul câmpiilor din sudul Rusiei.

Înălțându-se, în unele locuri, peste altitudinea de șase mii de picioare, Carpații formează un lanț aproape neîntrerupt, mergând către est până în locul unde sunt traversați de Olt[1]. Acest râu, curgând din văile înalte ale Transilvaniei, se precipită prin pasul Turnu Roșu și apoi, în drumul său către Dunăre, desparte Valahia Mică de cea Mare. La jumătatea distanței dintre Olt și Prut, Carpații se îndreaptă brusc spre nord și formează granița dintre Moldova și țara secuilor. Valahia Mare și Moldova sunt traversate de mai multe râuri, ca Argeșul și Siretul. Muntele Ceahlău, sau Pion, din care izvorăște Bistrița, ajunge la altitudini peste limita stejarului și pinului, într-o regiune cu zăpadă, gheață și plante alpine.

Câțiva pinteni din lanțul muntos principal se extind în Valahia, printre ei aflându-se lacuri minunate, unite cu Dunărea prin râuri cristaline. Atunci când roiurile de huni și goți își așezau taberele lor încropite de-a lungul Istrului, daco-romanii erau adesea obligați să se refugieze în desișurile Carpaților. Într-acolo își purtau cu ei limba și instituțiile, pregătiți să se întoarcă pe câmpiile fertile, locuri în care se întâlnesc adesea valurile civilizației și ale barbariei, aflate în conflict. Ciudate erau capriciile soartei ce mâna destinele acelor timpurii rase nomade! De mirare suișurile și ocolișurile istoriei lor, ce i-a urcat și apoi i-a afundat în ceața trecutului ca pe-o priveliște ce piere în zare.

Peisajul de pe malul bulgăresc este cu totul diferit. Vidinul este așezat în câmpie, dar dealurile sterpe din spatele său se rotunjesc în curând, ca și cum s-ar iubi cu Dunărea, formând o splendidă pavăză naturală pe o distanță considerabilă până în josul Silistrei, unde fluviul cotește brusc spre nord, iar malul dobrogean este la fel de jos și mlăștinos ca malul valah. Acest mal abrupt, cu o lungime de trei sute de

[1]) În original Aluta.

mile și cu înălțimi de la treizeci la o sută cincizeci de picioare, are o bază calcaroasă. În unele locuri, Dunărea este flancată pe mile întregi de un perete vertical de calcar, iar în altele abruptul se retrage la o ușoară distanță de mal, lăsând loc unor minunate ostroave în miniatură, cu iarbă înaltă, pe care am văzut din loc în loc păscând cirezi de bivoli domestici sau boi albi bulgărești.

Acțiunea apei, însoțită, probabil, și de alte cauze, a erodat dealurile bulgărești până la forme curioase și fantastice, care pe alocuri au înfățișarea unor lucrări militare. Ziduri înalte de pământ se întind de-a lungul râului sau încununează înălțimile stâncoase în mod atât de regulat și de egal, încât par artificiale; ici-colo apar cetăți naturale, parapeți și turnuri care arată ca și cum niște uriași și-ar fi făcut de lucru, îngrămădind imense fortărețe întru apărarea bătrânului Danubiu. Pot înțelege acum efortul uriaș depus în mod repetat de turci pentru a apăra malul bulgăresc de ruși, în loc să aleagă retragerea în spatele liniei Balcanilor.

Ținuturile de pe malurile Rinului și ale Dunării au fost dintotdeauna în aceeași măsură dăruite de soartă și nefericite. Primul, izvorând din văile Alpilor și curgând multe sute de mile spre mare prin cele mai nobile locuri ale Europei, e numit de germani „Părintele Râurilor". Dar călătorul nu are cum să rătăcească prin cetățile și orașele de pe malurile sale fără să observe cât de inferior este comitatul Rheingau părților centrale ale Franței și Germaniei – în toate privințele, cu excepția avantajelor naturale. Aceste ziduri dărâmate și turnuri fărâmate au avut o existență furtunoasă. Istoria povestește scene de violență și fapte de arme care s-au petrecut aici încă de pe vremea când triburile germanice ale ubilor și sicambrilor trăiau pe maluri opuse ale fluviului, iar romanii așezaseră tabere și colonii printre națiile barbare ale Germaniei. Poziția provinciilor Rinului între puteri beligerante a neutralizat multe din avantajele naturale. În scurtele răga-

zuri de pace, prosperitatea lor a fost aproape de neatins. Nici o parte a Europei nu a fost atât de înfloritoare în timpul Ligii Hanseatice; nici o altă parte a Europei nu a suferit atât de mult și atât de adesea în urma incursiunilor armatelor străine.

Din pricina molimilor care stăpânesc de-a lungul Dunării de Jos în anumite anotimpuri, dar mai ales din pricina calamităților aduse de războaie, măreţul fluviu a fost mai degrabă inamic decât prieten al națiilor care locuiesc pe malurile lui. Numeroasele insule care, într-o țară ca a noastră, ar fi devenit de multă vreme mari târguri comerciale sunt, fără excepție, nelocuite; de asemenea, în locuri unde călătorul se așteaptă să vadă orașe înfloritoare, el nu găsește decât tăcere și singurătate. Febra, ciuma și teama reciprocă a turcilor și creștinilor au păstrat pustii, în cea mai mare parte, cele două maluri. Regiuni nesfârșite de pe Dunărea de Jos, cândva teatru activ al vieții și industriei romane, sunt acum locuite de o mână de pescari sârbi și ciobani valahi.

Din mulțimea de musulmani care s-au perindat pe vapor, am învățat să-i deosebesc pe cei europenizați de asiaticii autentici. Cei din urmă, musulmanii de școală veche, păstrează magnificul turban alb înfășurat în vechiul stil musulman, brâul lat care servește la purtarea armelor, piaștrilor sau a altor efecte personale și acei fantastici pantaloni, atât de largi de la brâu în jos și atât de strâmți deasupra gleznei, parcă special gândiți ca să îi confere purtătorului o înfățișare inexprimabil de nătângă. Foarfecele croitorului arată cât de multă influență au căpătat ideile Apusului printre dreptcredincioși. Turbanele s-au micșorat până la dimensiunea strâmtului fes, șalvarii se contractă în lărgime, brâul dispare, haina franțuzească ia locul caftanului greoi, iar cizmele de ghiaur înlocuiesc târșâitorii papuci galbeni, atât de ușor de lepădat atunci când musulmanul se ghemuiește, încrucișându-și picioarele încovoiate, sau când își freacă fruntea de covorul

de rugăciune.[1] M-am bucurat de ocazia de a studia caracteristicile acestor orientali bărboși care respectă litera și spiritul Coranului. A fost o mare plăcere să le privesc fizionomiile nobile, atât de oneste, de demne, atât de indiferente la tot ce le trecea prin preajmă.

Cu picioarele încrucișate, așezați pe mici rogojini întinse pe punte, fumau tăcuți din lungile lor *ciubuce*, sau, adunați în grupuri fără să-și părăseasca postura națională, conversau pe un ton serios și scăzut, dar cu o gravitate necunoscută politicienilor apuseni, oricât de banal ar fi fost subiectul. Există ceva autentic în politețea acestor orientali. Nu se calcă niciodată pe picioare și nu întrerup niciodată conversația altora. Graba, zic ei, vine de la Satana, iar răbdarea e cheia rațiunii. Cât de diferită este purtarea musulmanilor europenizați! Aceștia leneveau în salon, mâncau la masa comună din farfurii care, potrivit Coranului, erau necurate și beau cu atâta libertate din sucul purpuriu al strugurelui, ca și cum Profetul n-ar fi interzis niciodată consumarea lui. „Vinul, tutunul, cafeaua și opiul“, spun poeții orientali, „sunt cele patru perne de pe sofaua plăcerii și elementele de bază ale desfătării“, însă cei care interpretează legea cu strictețe le numesc „preoții Satanei și cei patru stâlpi ai templului desfrâului“. Încă și mai interesant mi s-a părut un cârd de femei turcoaice. S-au urcat la bord la Nicopole. Despre cine erau și încotro se îndreptau n-am îndrăznit a cere lămuriri musulmanului care arăta atât de gelos, încât ar fi putut fi soțul întregii trupe. Au întins un covor într-un colț nefrecventat al punții și, în timp ce unele aveau grijă de copii – împodobiți și ei cu fesuri turcești, deși prea tineri ca să rostească numele Profetului –, celelalte râdeau și pălăvrăgeau între ele, încet, desigur, căci urechile ghiaurilor ascultau, totuși destul de

[1]) În 1829, sultanul Mahmud II introduce reforma costumului, impunând, de pildă, funcționarilor de stat o uniformă inspirată din costumul occidental și portul fesului în locul turbanului.

tare cât să arate că femeile sunt femei oriunde în lumea largă. Am fost nu puțin surprins să văd că unele din femeile mai vârstnice fumau cu același zel ca și stăpânii lor; era interesant de observat cum reușeau să-și mânuiască ciubucele subțiri, cu muștiuc de chihlimbar, fără a-și arăta fețele. În privința multora dintre ele, nu pierdeai nimic din cauza vălului musulman. Ochiul e fereastra sufletului, dar în nici un caz nu trădează frumusețea sau diformitatea, așa că mă mir că vălul turcesc nu a fost introdus și în alte țări în care persoanele doresc să pară mai atrăgătoare decât le-a hărăzit Natura. Dacă Zuleika cea cu ochii dulci dorește să transforme o figură urâtă într-una atrăgătoare nu arată ea oare mai multă minte atunci când folosește spre acest scop un preparat din mătase sau bumbac decât verișoara noastră Amanda, care își aplică uniform pe obraz un preparat din cretă? Una sau două dintre femeile turcilor erau cu adevărat frumoase, lucru pe care ele, firește, nici nu doreau să-l ascundă, căci curiozitatea și vanitatea femeii nu pot fi ținute-n frâu. Mi-am permis să cultiv cunoștința unui tânăr musulman în vârstă de abia câteva luni, spre marea oroare a doicii sale nubiene, ale cărei buze umflate aruncară asupra mea un potop de blesteme; dar mama copilului, o persoană de familie bună, după înfățișare, a părut încântată să-mi dea voie să-l ciupesc de obraji și să-l gâdil pe veselul puști. De vrei să câștigi inima mamei, vorbește-i amabil copilului! Am observat că părinții turci își tratează copiii cu o deosebită tandrețe. Mamele își alăptează, de obicei, vlăstarul; dacă, din oarece cauză, treaba cade în sarcina unei sclave, aceasta are dreptul la libertate. Poți fi martorul multor lucruri stranii printre musulmani, dar n-am văzut nici o turcoaică plimbând o dihanie de câine în brațe, în timp ce îngerașul său este lăsat unei doici care se târâie în urma stăpânei.

Turcii au o sumedenie de instituții patriarhale, însă aceea a familiei cu greu se poate spune că se numără printre ele.

Nu poate fi vorba să se adune în jurul vetrei, în jurul mesei ori în jurul altarului. Bărbatul mănâncă singur, fiind servit de nevestele lui, care se hrănesc din ce rămâne. Gospodăria este doar *o adunare* de persoane.

Nașterea unui prunc este, însă, un eveniment important într-o gospodărie turcească, mai ales dacă e vorba de un băiat. Ușile sunt atunci deschise larg, prietenii vin să îi felicite pe părinții care nu-și mai găsesc cuvintele de bucurie, iar veselia și festivitățile nu au sfârșit. E o fată? Tatăl își lasă privirea în jos, mama este îndurerată, prietenii se țin deoparte; toți privesc faptul ca pe o lovitură dureroasă a Providenței, și cu cât se vorbește mai puțin despre nefericita afacere, cu atât mai bine. Una dintre primele sarcini de îndeplinit la nașterea unui copil este să i se șoptească în urechea dreaptă „Există un singur Dumnezeu, iar Mahomed e profetul lui". Tatăl își numește fiii, iar mama – fiicele. Legea musulmană interzice mamei să-și înțarce copilul mai devreme de doi ani fără consimțământul tatălui; acceptul este, de regulă, oferit cu câteva luni mai devreme.

După circumcizie, tatăl își instruiește fiul în ritualul spălării și rugăciunii. Profetul spune că fiii trebuie să învețe să se roage de la vârsta de șapte ani și recomandă utilizarea bățului dacă nu au izbutit mulțumitor până la zece ani. Foarte puțini, însă, își fac rugăciunea înainte de vârsta maturității, iar atunci mă tem că rugile lor ajung rareori mai sus de propriile creștete.

Am pierdut ceva timp la Lom Palanka[1] și mai apoi la Nicopole. Orașele construite de slavi pe Dunărea de Jos, pe locul vechilor tabere romane, erau alcătuite inițial din trei părți distincte; *grad* se numea cetatea, care ocupa zona cea mai înaltă; *varoș*[2], sau orașul de jos, cartierul negustorilor

[1]) Astăzi localitatea Lom, în Bulgaria. [2]) În orig. cu grafia *barosch*; cuvântul sud-slav este un împrumut din maghiară (*város*, oraș).

și artizanilor, de obicei împrejmuit de un zid fortificat; în fine, *palanka*, sau suburbia, din afară de *varoș*, unde locuiau clasele sărace și care era înconjurată de simple palisade. Acest plan a fost, însă, puternic modificat de turci, care au distrus fără să mai reconstruiască. Deși Bulgaria este plină de evrei, armeni și creștini de rit grec, orașele dunărene au un caracter pur turcesc. Ele nu sunt influențate de apropierea Ungariei și de ideile francezilor și englezilor, care câștigă în mod constant teren la Stambul. Odată ce vezi numeroasele moschei, șirurile strâmbe de maghernițe, ulițele pietruite, nu le mai uiți niciodată.

În apropierea orașelor nu se practică agricultura, căci dealurile și văile acestei regiuni cândva fertile sunt stăpânite de turme și cirezi mânate de ciobani bulgari. Suprafețe largi de teren sunt lăsate pentru antrenamentul călăreților turci. Nu-i de mirare că musulmanul, care zace într-o mizerie fără sfârșit, este cu mintea mereu la minunile Paradisului! „Paradisul se găsește în umbra săbiilor“, ziceau vechii musulmani; urmașii lor, însă, visează la această împlinire în sărăcie și amărăciune.

Dintre orașele din jos de Vidin, doar la Nicopole li s-a permis turcilor să-și păstreze fortificațiile după campania rusească din 1829. Nicopole e, de altfel, vestit pentru victoria obținută în 1396 de Baiazid asupra lui Sigismund, regele Ungariei. Se spune că șaizeci de mii de turci, mai mulți decât întreaga armată creștină, au căzut pe câmpul de luptă, ceea ce l-a înfuriat pe sultanul Baiazid în așa măsură, încât a poruncit ca toți prizonierii să fie trecuți prin sabie. Zece mii de oameni au fost astfel masacrați cu sânge-rece, macabra lucrare continuând de la răsărit până târziu după amiază, când unii dintre marii demnitari ai Porții au căzut la picioarele sultanului, implorându-l să îngăduie ca prizonierii rămași să fie luați robi. Ruga lor a fost ascultată, câțiva dintre războinicii creștini care au supraviețuit încercării nebunești

a regelui Sigismund fiind răscumpărați mai apoi pentru 200.000 de galbeni. Înainte de plecarea cavalerilor francezi eliberați spre țara lor natală, Baiazid, care era un vânător împătimit, i-a invitat la o vânătoare strașnică, pentru care s-au folosit 7.000 de șoimi și 6.000 de copoi. În loc să le ceară să nu mai ridice niciodată armele împotriva turcilor, sultanul a fost atât de generos, încât i-a cerut ducelui de Nevers să adune armate și să abată asupra turcilor puterea Creștinătății.

Aproape de Nicopole se arată rămășițele unui pod peste Dunăre, ridicat de Constantin în timpul campaniei împotriva goților și sarmaților, care rivaliza cu Podul lui Traian de la Turnu Severin. Se însera deja când am părăsit orașul[1], așa că am coborât până la gura Oltului, ceva mai la vale, loc în care căpitanul a hotărât să rămânem până dimineață. Aici, pe malurile Oltului se află localitățile Izlaz și Turnul[2]. Ne-am adunat în grupuri pe punte ca să ne bucurăm de noaptea asiatică, molcomă și înstelată. Ce liniște și ce minunat era, în timp ce vaporul nostru plutea amarat! Pe Dunărea lată nu se vedea orizontul. Stelele luceau și pe cer, și în apă; fluviul nu amintea deloc de bătrâna Dunăre de la izvoare. Doi ofițeri turci, italieni prin naștere, își aduseră chitarele pe punte. Au început cu niște melodii turcești comune, dar curând gândurile le-au zburat înapoi pe dealurile însorite ale patriei; așa se face că, ore în șir, în dulcea ambianță a nopții, am ascultat cântecele triste ale fiilor Italiei.

În aval de Nicopole, peisajul continuă trist și monoton. Ici-colo, pe malul valah, am remarcat posturile de carantină, care erau părăsite de la retragerea rușilor.

La ora zece am ajuns la Șiștova, un oraș cu 200.000 de locuitori și cu oarece importanță comercială. Faleza înaltă pe care este construit este brăzdată de o ravenă adâncă. Dealurile din jurul orașului sunt îmbrăcate, în parte, cu podgorii.

[1]) Probabil localitatea Celei, astăzi cartier al orașului Corabia.
[2]) Astăzi, orașul Turnu Măgurele.

Era cea mai animată priveliște de care avusesem până atunci parte în Turcia. Omer pașa[1] lăsase în oraș o garnizoană de 3.000 de oameni.

La Șiștova s-a urcat la bord o companie de bașbuzuci care urma să se alăture armatei aflate la vale. Printre ei erau arnăuți fioroși din munții Albaniei și războinici cu turbane din Răsăritul îndepărtat: „Soarele, deșertul, întipărite pe trufașele fețe întunecate“[2].

Marea ciudățenie a luptei dintre ruși și turci, care dintr-un război al monarhilor a ajuns aproape un război al raselor, constă în varietatea forțelor implicate. S-a întins pe trei continente, angajând reprezentanți ai mai multor nații, limbi și religii decât s-au adunat vreodată în vreun alt conflict. Bande de fanatici musulmani din triburile sălbatice ale Asiei Centrale – din regiuni atât de îndepărtate, încât un an de călătorie cu greu le va fi ajuns ca să atingă malurile Dunării – au venit încoace, luând Mecca în drumul lor[3], ca să întâlnească în luptă recruții aproape morți de foame din provinciile asiatice ale Rusiei, aparținând, poate, aceleiași rase și vorbind același dialect. În Orient, oamenii urmează credința regilor pentru care luptă, crezând în van că merg la război în numele lui Dumnezeu.

Altfel va fi în lupta libertății cu despotismul, care trebuie să înceapă în Răsărit, ca și în Apus, aducând „Războí c-o mie de lupte, ce zguduie sute de tronuri“[4].

Pitoreștile costume ale bașbuzucilor erau ponosite și zdrențuite. Servind ca voluntari, ei erau întreținuți prea puțin sau chiar deloc de guvern, fiind obligați să subziste din jafuri, care se dovedeau adesea a fi mai degrabă îndreptate asupra

[1]) Omer pașa (Mihailo Latas, 1806–1871), general și om de stat otoman de naționalitate sârbă; în Războiul Crimeii s-a distins mai întâi în luptele de pe Dunăre, apoi s-a numărat printre învingătorii de la Sevastopol. [2]) Felicia Hemans, *Poetical Works: The Last Constantine*, 1836. [3]) În epocă, Mecca este disputată între puterea otomană și triburile saudite rebele. [4]) Alfred Tennyson, *Maud*, 1855.

prietenilor decât asupra dușmanilor. Pentru mine, în orice caz, haina, armele, obiceiurile lor orientale erau de un mare interes, amintindu-mi de asprii războinici ai Asiei care-au adus cuceririle primilor sultani. Printre ei era un șeic de dincolo de Liban, a cărui barbă atinsese limita extremă a excesului capilar. Părea să se simtă ca acasă în salon, așa că am aflat printr-un interpret multe lucruri curioase în privința poporului său.

Lângă noi stătea un negustor grec din Galați, un tânăr cu educație și maniere desăvârșite, care-mi era deja foarte familiar. Nu pot să reproduc disprețul cu care se uita la acești copii sălbatici ai Asiei, descendenți ai războinicilor necioplíți care-i înrobiseră strămoșii cu patru secole în urmă. „*Ce sont des brigands, monsieur*“, zicea prietenul meu pe când ne plimbam pe punte. „*Ce sont des brigands! Des barbares!*“, și iar își răsucea mustața elegantă, aruncând o privire plină de o silă de nedescris asupra inamicilor neamului său.

La orele două, un cot al fluviului ne-a deschis o perspectivă asupra orașului Rusciuk și, în scurt timp, vaporul era amarat sub zidurile unuia dintre forturile construite pe faleza înaltă. Fiindcă în josul Dunării bătea un vânt moderat, Said pașa a refuzat să deschidă podul de vase întins peste Dunăre cu câteva zile mai înainte pentru trecerea armatei lui Omer pașa. Am fost uluit de numărul tunurilor instalate pe înălțimile de deasupra. Turcii sărbătoreau Kurban Bayram în maniera Zilei Independenței de la noi și, în timp ce bubuiturile artileriei grele se rostogoleau peste dealurile bulgărești, m-am închipuit martor la una din recentele canonade peste Dunăre. Pe partea opusă a fluviului este sătucul Slobozia, ocupat până cu câteva zile în urmă de ruși. După-amiază, m-am amuzat privind o companie de bașbuzuci care se întreceau pe plaja îngustă a Rusciukului. Căluții pe care veniseră din îndepărtatele lor ținuturi asiatice erau slabi și murdari, dar iuți de picior și antrenați pentru ata-

curile rapide și dezordonate după obiceiul turcmenilor. A fost un spectacol pe cinste să văd această trupă de călăreți sălbatici, cu îmbrăcăminte pitorească fluturând în vânt, gonind ca fulgerul prin norii de nisip și praf și învârtindu-și armele lucitoare prin aer.

Sunetul clopotelor de seară, plutind peste fluviul leneș dinspre Slobozia și Giurgiu, mi-a mângâiat auzul, contrastând în mod straniu cu tânguirile muezinilor.

În ziua următoare, fără perspectiva plecării la Giurgiu, am hoinărit prin Rusciuk cu Aristias și cu celălalt prieten grec. Exceptând Vidinul, Rusciuk este locul cel mai important de pe Dunărea de Jos, cu numeroase fabrici de mătase și marochin; este, de asemenea, locul de întâlnire a caravanelor dinspre Sofia și dinspre orașele din Rumelia. Pentru că navigația dinspre Marea Neagră se întrerupe des, multe din stofele și celelalte produse prețioase ale Răsăritului ajung în orașele de pe Dunăre prin trecătorile Balcanilor, ca să se fie vândute la marile târguri trimestriale bulgărești sau ca să alimenteze piețele din Valahia și Ungaria. Se vorbește despre construcția unei căi ferate care să unească Arhipelagul[1] cu Rusciukul, cu o ramificație spre Constantinopol. Proiectul a fost aprobat de Poartă, care este totdeauna generoasă cu promisiunile, ba chiar s-au acordat o sută de milioane de piaștri, dar va mai trece o vreme până ce pustiurile sălbatice ale Bulgariei vor fi speriate de nechezatul strident al armăsarului de fier. Europa răsăriteană, la urma urmei, trebuie să devină magistrala dintre Occident și Orient, și putem spera că națiile ei amorțite vor fi puse în mișcare de contactul cu forțele civilizației, așa cum pasele hipnotizatorului îl deșteaptă pe subiectul nemișcat.

Le-am făcut o vizită pașei și cadiului. Până atunci crezusem, ca mulți alții, că reformele din Turcia sunt ceva real. Firmanul care îi făcea pe creștini egalii musulmanilor în

[1]) Denumire dată Mării Egee și, mai târziu, insulelor din Marea Egee.

ochii legii și care fusese promulgat recent la Constantinopol, cu obișnuitul adaos de surle și trâmbițe, era prea puțin respectat la Rusciuk.[1] Chiar dacă sultanul, care e un bărbat omenos, dar slab, concepe o metodă de a îmbunătăți condiția supușilor săi creștini, viclenele și bigotele ulemale[2] născocesc zece metode, prin interpretări elastice ale Coranului sau altminteri, de a-i ține în starea de sclavie. În zadar se instituie validitatea mărturiei creștinilor, când turcii rămân judecători și executori ai legii![3] Cum să descriu tribunalul cadiului din Rusciuk? Camera joasă și umedă, găurile din podea și din tavan, ignoranța imbecilă a judecătorului și aroganța slujitorilor, oamenii care tremurau și suspinau gândindu-se la necazurile care îi așteptau din pricina judecății nedrepte – vederea tuturor acestora mi-a produs o impresie dureroasă.

„Dumnezeu a creat mai întâi rațiunea“, spun musulmanii, însă rareori folosesc acest har divin în chestiunile practice ale vieții. Persoana care câștigă o pricină plătește cheltuielile de judecată – aceasta este partea cea mai bună a tribunalului turcesc. Dacă un martor este atât de neprevăzător încât să răspundă „Nu știu“ la vreo întrebare, oricât de absurdă, mărturia lui poate fi pe loc lăsată deoparte. Ca să se scape de mărturiile neplăcute, se pun adesea întrebări ingenioase, dar irelevante, spre exemplu „Cine i-a căsătorit pe Adam și Eva?“, la care martorul răspunde de obicei „N-am fost la nuntă“. Altfel, cuvântul *bilmem* (nu știu) se află mereu pe buzele musulmanului. Sperjurul e uimitor de răspândit la turci. De multe ori se prezintă o fițuică falsificată, la care

[1]) În epocă, Abdul-Medjid I sultan (1839–1861) legiferează un vast program de reforme de inspirație occidentală (cunoscut sub numele de Tanzimat), continuând un proces de modernizare inițiat de tatăl său, Mahmud II sultan (1808–1839). Reformele se lovesc însă de inerția și de opoziția segmentelor conservatoare ale societății otomane.

[2]) Ulemà/ulamà, membru al clerului musulman (care are și atribuții de legiuitor).

[3]) Până la reformele Tanzimat, mărturia creștinilor nu era admisă în tribunale.

se adaugă cei doi martori indispensabili pentru a-i dovedi validitatea. Adversarul nu dezminte dovada, în schimb prezintă o chitanță falsă pentru suma în cauză, cu martori care jură că datoria s-a plătit. Dosarele și pledoariile sunt necunoscute avocaților turci, iar când martorii sunt absenți, mărturia o depune pârâtul.

De pe platoul neregulat pe care se află Rusciukul am coborât repede la poalele falezei, până la podul de vase. În vecinătate se afla o mare tabără turcească, din care erau mutate trupe pe malul celălalt, ca să se alăture armatei lui Omer pașa, la București. Tabăra fremăta de activitate. Ca și pe ulițele înguste ale Rusciukului, n-am putut să nu mă minunez de marea varietate de rase și costume. Evrei, greci și armeni se amestecau cu turci în straie lungi și cu bulgari cu căciuli de oaie și veșminte barbare. Ici, o companie de ridicoli nizami[1] preceda rânduri de egipteni, iar colo, escadroanele tuciurii ale beiului din Tunis veneau în urma cetelor de arnăuți și munteni din Asia. Privirea se oprea ba asupra unui șeic arab cu un grup alcătuit din războinici negricioși și derviși, cu chipurile arzând de focul Asiei, ba asupra unei căpetenii circaziene, sălbatice și neîmblânzite ca un șoim de pe stâncile sale natale. Ofițerii francezi, englezi, unguri și polonezi complicau și ei acest tablou bizar al naționalităților.

Malurile Dunării înfățișau un straniu evantai de ființe și obiceiuri de la răsărit și de la apus, din nordul înghețat și din sudul dogoritor. Oacheșii fii ai deșertului s-au întâlnit aici cu cei din taiga, iar războinicii de pe Nil și Niger, de pe malurile fluviilor Oxus și Jaxartes[2] i-au întâlnit în focul bătăliei pe cazacii de pe Volga și pe oamenii recrutați cu forța pe Nistru și Dvina. Când, oare când vor uita națiile de arta

[1]) Trupe regulate din armata otomană, echipate și instruite în stil occidental, conform cu „Noua Ordine“ (*Nizam-i Cedid*), serie de reforme inițiate de sultanul Selim III (1789–1807) într-o primă încercare de a ține pasul cu Europa. [2]) Numele antice ale fluviilor Amu Daria, respectiv Sîr Daria, din Asia Centrală.

îngrozitoare a războiului, când vor seca râurile de sânge ce pătează sânul dalb al pământului?

După o întârziere de două zile, am plecat de la Rusciuk spre Giurgevo, pe partea cealaltă a Dunării, cam trei mile în aval. Am coborât pe râu o vreme și apoi ne-am întors pe lângă un canal îngust dintre malul valah și insulele Mocanu și Smârda. Pe aceste insule, acoperite aproape cu totul de papură și arbuști, am observat rămășițele fortificațiilor părăsite de ruși în iulie. Lângă ele au căzut în luptă Burke și Arnold[1], în nebuneasca încercare a pașei de a-i disloca pe cazaci. Servitorul lui Burke, cel care mi-a și povestit despre bătălie, a cărat trupul stăpânului său, străpuns de treizeci și cinci de răni. Curajosul flăcău a primit mai apoi o decorație de la Omer pașa. Am debarcat lângă vechiul castel genovez din Giurgevo și, după ce am luat micul dejun la cazinoul unui italian, l-am căutat pe comandantul orașului. Acesta era un ofițer ungur, care m-a tratat cu multă politețe.

[1]) Locotenentul James Burke, căpitanul Arnold, ofițeri americani din armata lui Omer pașa care își pierd viața în bătălia de la Giurgiu (7 iul. 1854). Printre cei câțiva ofițeri britanici și americani de la Dunăre, în anul 1854 cel mai înalt în grad era lt.-generalul Cannon (cu numele Behram pașa). James Noyes tratează evenimentul ca pe un fapt bine cunoscut, întrucât în presa vremii este relatat pe larg.

OMER PAȘA URMAT DE CIUBUCCIUL SĂU.

ISMAIL PAȘA ȘI MEHMET PAȘA LA VIDIN.

O FAMILIE VALAHĂ ȘI O FAMILIE DE TURCI
AȘTEAPTĂ SĂ SE ÎMBARCE PE VAPORUL SPRE VIDIN.

CAPITOLUL V

TRAIUL DACO-ROMANILOR DE RÂND

Acuma cred în trogloditii din vechime
De care povesteau Strabon și Herodot,
Căci pretutindeni pe aici, prin vizuini,
Văd oameni-iepure, cârtițe umane.[1]

LA ORA 10 ERAM CU TOȚII PREGĂTIȚI S-O LUĂM SPRE București, capitala Valahiei, la distanță de cinci poște sau patruzeci de mile de Giurgevo. Hangiul, care se târguise pentru transportul nostru, ne-a condus până la un vehicul greoi și hodorogit, la care erau înhămați – sau mai degrabă legați cu niște frânghii lungi – zece căluți bulgărești. Un căpitan francez și unul austriac, un colonel francez care tocmai sosise de la Varna, contele, Aristias și cu mine am luat loc în trăsura șubredă care trebuie să fi fost importată de la Viena în urmă cu un sfert de secol. Ni s-a spus că este infinit mai bună decât mijloacele de transport valahe făcute prin partea locului, însă eu mă îndoiam că vom putea ajunge la București într-un astfel de vehicul. Trei valahi pletoși, de culoarea indienilor Choctaw, cu pălării pleoștite și cu *șube* de oaie pe umeri, au încălecat pe trei dintre cai, au răcnit cât îi ținea vocea, și am pornit la drum pe străzile largi din Giurgevo.

[1]) Edward Brown, *A Brief Account of Some Travels*, 1673.

Acestea sunt nepavate și pornesc radial dintr-un spațiu deschis în mijlocul căruia se află primăria, ce seamănă mai mult cu o biserică decât cu o clădire publică.

La marginea orașului, ne-am apropiat repede de ceea ce mai întâi părea să fie cumpăna unei fântâni, dar care se dovedi apoi a fi un fel de barieră.

Surugiii, călăreții noștri, au răcnit din nou și ne-am oprit brusc. Dintr-o gaură săpată în pământ s-a ivit un om și ne-a cerut pașapoartele.

Am rămas împietrit de uimire.

Privind în jur, am observat două-trei ridicături conice ca niște uriașe mușuroaie de furnici, care aveau câte o gaură largă într-o parte.

— Ce-i cu movilele astea? l-am întrebat pe Aristias.

— Sunt casele valahilor, a răspuns el. Țăranii le numesc *colibe*. O să le vedeți peste tot în Principatele Dunărene.

— *Eh bien!* Înțeleg: lemnul de foc e rar în aceste prerii valahe și daco-romanii se îngroapă în sânul Gliei ca să se bucure de căldură!

— *Oui, Monsieur!*

Examinarea pașapoartelor părea c-are să fie complicată, dar a fost scurtată de îndată ce-am scăpat câțiva piaștri în mâna omului de la barieră. *Surugiii* și-au învârtit lungile bice și cavalcada a pornit la goană de-a latul câmpiei, de parc-am fi avut pe urme un escadron de cazaci. Pe pământul negru și gras creșteau buruieni înalte și iarbă aspră de prerie. Pe parcursul primei poște am trecut doar pe lângă un mic lan de porumb. Apoi mi-au arătat în depărtare o moșie a prințului Miloș al Serbiei[1]. Caii o țineau tot într-o goană și, în scurt timp, *surugiii* au tras la o adunătură de colibe mize-

[1]) Probabil „Palatul din Piatră“ de la Herești, jud. Giurgiu, conac ridicat de cărturarul Udriște Năsturel, mare logofăt, cumnat al lui Matei Basarab. Moșia devine, după 1831, proprietatea familiei Obrenovici, iar construcția se păstrează până în zilele noastre.

rabile numită Frătești, acolo unde rușii opuseseră rezistență iarna trecută. Fură înhămați zece cai odihniți, prinși dintr-o herghelie ce păștea pe câmpul din apropiere. Pe măsură ce înaintam, peisajul era tot mai neregulat. Pe fâșii largi de teren creșteau lăstărișuri, dar ici și colo am trecut pe lângă mici câmpuri de grâu și porumb. Am remarcat câteva locuri în care se opriseră rușii, unde rămăseseră cenușa de la focurile de tabără și adăposturi încropite din crengi. Când și când, *surugiii* păreau să cam cadă pe gânduri, probabil din cauza farmecelor unor fecioare valahe brunete pe care le văzuserăm pe la popasuri. În momentele acestea, pasul cailor se mai domolea, dar imaginea bacșișului promis îi trezea pe rusticii noștri călăreți, iar răcnetele și gesturile lor sălbatice ne făceau să gonim din nou peste prerie. Am întâlnit un număr mare de *harabale* trase de bivoli, îndreptându-se spre Giurgevo. Se întorceau sub steag turcesc din tabăra lui Omer pașa, unde transportaseră bagajul pașei și proviziile armatei. În fața lor, *surugiii* profitară de ocazie ca să-și arate, spre disconfortul nostru, iscusința într-ale călăriei. Căruțașii bulgari își opreau *harabalele* și priveau uimiți la agerii noștri căluți, ce rupeau pământul în copite ca să scape de loviturile de bici ale necruțătorilor valahi.

Doar marile cruci grecești ridicate de-a lungul drumului scăpaseră de distrugerea rușilor. Unul dintre aceste monumente simple marca locul unde, cândva, Mihai Viteazul, un prinț valah, obținuse o mare victorie împotriva turcilor.

Ne-am oprit un ceas în satul Călugăreni, ca să luăm masa. Hanul era plin de valahi cu căciuli frigiene din blană de oaie și de țigani zdrențăroși. Am cerut să fim tratați cu tot ce era mai bun în casă, dar masa mea a fost alcătuită dintr-o omletă tare și o coajă de pâine neagră, însoțite de un lichid respingător care ar fi trecut drept oțet în orice altă parte a lumii, dar pe care l-am plătit drept vin valah.

Chiar în fața hanului, un țigan tăia iezi. După ce tăiase gâtul unui animal și-l lăsase să sângereze destul, țiganul îi lega strâns o sfoară în jurul gâtului, sub incizie. Apoi, perforând pielea unui membru anterior și punând gura peste înțepătură, după ceva efort reuși să sufle aer sub piele și, spre surpriza mea, umflă iedul până la o dimensiune de două sau trei ori mai mare decât cea inițială. După aceea legă o sfoară în jurul piciorului, reținând aerul suflat înăuntru, și începu să bată vârtos animalul cu un ciomag. N-am priceput scopul, dar măcelarul mi-a explicat că bătaia ar face carnea iedului mai moale și mai delicată.

Câte țări, atâtea obiceiuri!

În timp ce restul grupului lenevea prin apropierea hanului, Aristias și cu mine am dat o raită prin sat. Trecând pe lângă modesta biserică, am privit o clipă înăuntru. Se ținea un soi de proces cu jurați, sub conducerea *popii*, preotul satului, asistat de alte trei persoane numite anual în acest scop.

Unii dintre țărani ne-au invitat să intrăm în cabanele lor rudimentare. Mobilierul era redus, dar peste tot am observat o albie mare de lemn, folosită pur și simplu ca leagăn pentru copii, cadă în ziua de spălat, copaie de frământat în ziua de copt pâine și uneori ca recipient pentru provizii.

Oamenii se delectau cu dansul și muzica, fiind zi de sărbătoare în cinstea unuia dintre sfinții grecești. Acești oameni cu suflet curat sunt foarte blajini unul cu altul, căci, într-adevăr, cei umili sunt pretutindeni. În Moldo-Valahia există din timpuri imemoriale un obicei caritabil de a-i ajuta pe cei săraci, pe cei proaspăt căsătoriți, pe preoți sau orice familie care nu posedă vite ori cai. În zilele de sărbătoare, flăcăii și fetele, bărbații, femeile, copiii se adună ca să muncească pentru cei care nu o pot face singuri. Această muncă se numește *clacă*. În acest fel, familia respectivă este asigurată, chiar dacă membrii ei nu sunt în stare să are ori să semene. În prea multe cazuri, însă, preoții s-au folosit de *clacă* pentru a abuza de bunăvoința credincioșilor lor, iar acest obicei pios

și impresionant i-a ajutat pe boieri să-i prindă pe țărani într-o crudă și odioasă servitute.

Trupe de *lăutari* valahi hoinăresc de la un sat la altul, ca și guzlarii din Serbia sau vechii menestreli din Europa apuseană, repetând tradițiile naționale pe care oamenii le îndrăgesc așa de mult, acompaniindu-și recitalurile cu melodii simple și emoționante – ba sălbatice precum cântecele de luptă ale haiducilor din munți, ba duioase și proaspete ca idilele ciobanilor valahi.

Daco-romanii, deși sunt în cea mai mare parte un popor analfabet, arată o remarcabilă apreciere pentru natură și frumusețe, ca pentru a așterne un văl peste amintirea nenorocirilor neamului, prin basme și concepții ideale care ne uimesc atunci când vin dintr-o sursă atât de umilă. Valahii numesc pământul „mamă“. O femeie frumoasă e ruptă din soare. Avalanșa e vocea Domnului, munții vorbesc prin ecouri, iar Calea Lactee este Calea Robilor. „Bine ca-n sânul mamei“ e o comparație frecventă la ei, iar „tăcerea e ochiul dracului“.

„Când cânt“, spune Vidra, eroina unei *doine* valahe, „când îmi cânt dulcele cântec de femeie, apele se mișcă, brazii își înclină capetele, dealurile se cutremură și-l trezesc din ascunzătoarea lui pe cumplitul duh al munților“.

„Mihu“, spune altă *doină* sau cântec popular, „Mihu cântă la fluierul său un cântec atât de pătimaș și duios, încât munții îi răspund, vulturii se opresc din zbor ca să-l asculte, pâraiele se opresc din curs, iar mândrele stele sclipesc și mai tare“[1].

Iată mica doină *Trandafirul și soarele*:

„Lumina zilei se ivește la răsărit. O tânără prințesă coboară din grădina sa ca să se îmbăieze în apele argintii ale mării. Albeața mădularelor ei lucește prin vălul ușor care le cuprinde și se oglindește în valurile azurii ca Luceafărul

[1]) *Vidra*, respectiv *Mihu copilul*, poezii populare culese de Vasile Alecsandri.

pe cerul albastru. Prințesa se lasă încet în apa cristalină. Soarele se oprește în loc, ca s-o privească: se uită la ea cu iubire și-și uită menirea. O dată, de două ori, de trei ori apare noaptea ca să-și întindă sceptrul peste lume. De trei ori găsește soarele nemișcat în drumul său. Stăpânul Universului o transformă pe prințesă într-un trandafir. De aceea își apleacă trandafirul capul și roșește atunci când soarele privește la el."

Într-un han murdar, unde niște copii de țigani își contorsionau membrele în „zornăiala zglobie a unei tamburine", am stat câteva minute ca să ascultăm un țăran cântând faimoasa baladă *Miorița*, al cărei conținut l-am aflat de la Aristias.

„Pe o coastă de munte, loc minunat ca la porțile Raiului, coboară spre vale trei turme de oi, mânate de trei păstori tineri: unul dintre ei este un locuitor al câmpiilor Moldovei, altul este ungur[ean][1], iar al treilea – un muntean din Vrancea.

Ungureanul și vrânceanul se sfătuiesc, hotărând să-l ucidă pe însoțitorul lor la apusul soarelui, pentru motivul că acesta este cel mai bogat; pentru că el posedă un număr mai mare de oi mai cornute, cai mai bine învățați și câini mai zdraveni.

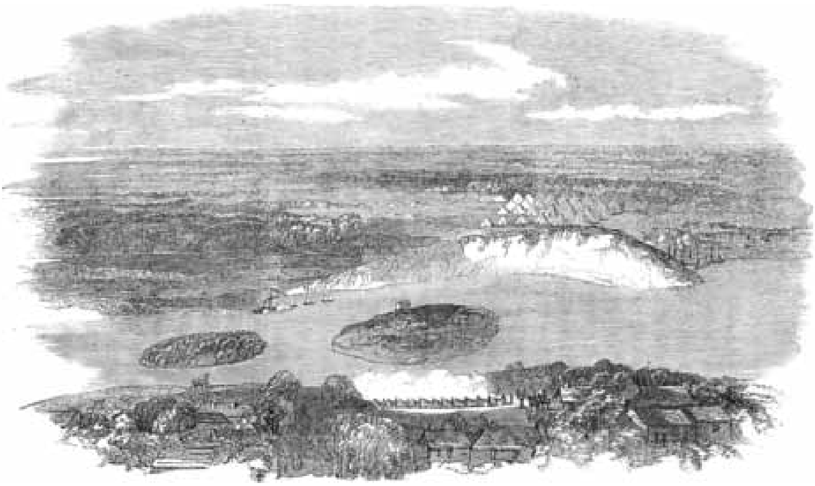
Timp de trei zile, o oiță cu lâna albă și mătăsoasă nu mai gustă din iarba de munte. Vocea ei tânguitoare nu contenește.

— Oiță blândă, bucălată și blândă, de ce, de trei zile, îți aud necontenit vocea? Iarba muntelui nu-ți e pe plac, sau vei fi fiind bolnavă? Spune-mi, draga mea.

— Vai, iubite păstor, mână-ți turma la vale. Acolo, acolo e iarbă bună pentru noi și adăpost pentru tine. Stăpâne, cheamă fără zăbavă pe cel mai viteaz și mai puternic dintre câinii tăi, căci ungureanul și munteanul s-au hotărât să te ucidă la apusul soarelui.

— Drăguța turmei mele, dacă e să pier, spune ungureanului și munteanului să mă îngroape în stâna de oi, ca să

[1]) În orig. *Hungarian*.

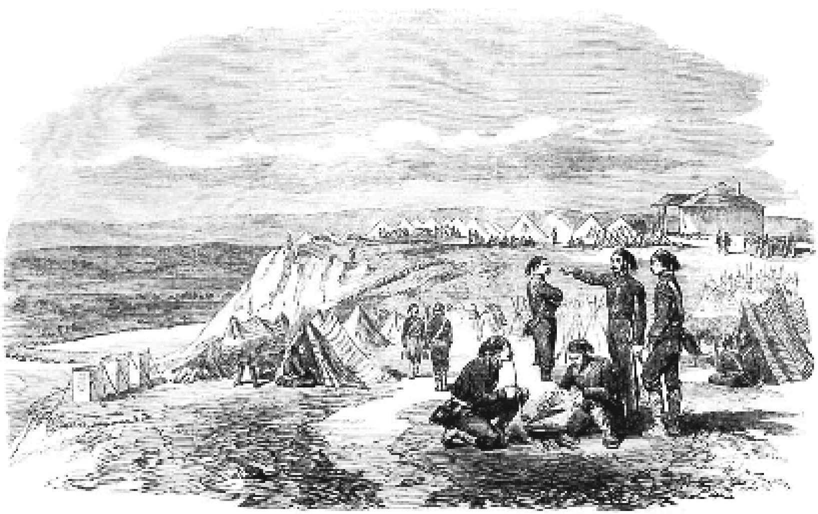
INSULELE DINTRE RUSCIUK ȘI GIURGEVO,
TEATRUL BĂTĂLIILOR DIN IULIE 1854.

PODUL DE VASE DE LA RUSCIUK LA GIURGEVO.

CĂLĂUZE DIN VALAHIA, SAU SURUGII.

SOLDAȚI TURCI DE STRAJĂ ÎN CÂMPIA VALAHĂ.

fiu mereu cu mieii mei cei dragi, sau prin preajmă, mereu s-aud glasul câinilor mei credincioși.

Spune-le așa, iar după ce voi fi în groapă așază la căpătâiul meu un fluier de fag pentru tonuri de dragoste, un fluier de corn pentru sunetele armoniei, un fluier de soc pentru notele pasiunii; când vântul va sufla prin ele, vor da glas sunetelor dulci și tânguitoare, iar oile mele se vor aduna la mormânt și vor suspina după mine. Dar nu le vorbi de ucidere, spune-le doar că m-am însurat c-o frumoasă regină, mireasa lumii (moartea). Spune-le că atunci când ne-am unit o stea s-a stins, că soarele și luna mi-au așezat coroana pe creștet, că mi-au fost martori brazii și paltinii din pădure, preoți – munții înalți, păsările, nenumăratele păsări – cântăreți, iar făclii am avut stelele de pe cer.

Iar de va fi să dai vreodată de o sărmană mamă bătrână cu brâul de lână, trecând peste câmpuri și prerii, întrebându-i pe toți cu ochi înlăcrimați: «N-ai văzut un păstor tânăr și frumos, cu statură înaltă și mlădioasă? Fața-i e albă ca spuma laptelui; pletele-i sunt ca pana corbului, iar ochii ca murele…», atunci, mioara mea, ai milă de durerea ei și spune-i doar că m-am însurat cu o fiică de rege, într-o țară minunată ca la porțile Raiului.

Dar vezi să spui că la nunta mea o stea s-a stins, că am avut martori brazii și paltinii pădurilor, preoți ne-au fost munții înalți, nenumărate păsări – lăutari, iar ca făclii – stelele nopții."[1]

Am întâlnit un grup de țărani înarmați cu bâte și iatagane ruginite, condus de un valah ce sufla vârtos într-un cimpoi. Mergeau la o logodnă, iar însoțitorul meu mi-a propus să-i urmăm. La daco-romani, pețitul, logodna și nunta în sine sunt ceremonii dramatice foarte interesante, care

[1]) Traducerea *Mioriței* în limba franceză este publicată de Jules Michelet la Paris în 1854; autorul cunoaște, cel mai probabil, această versiune.

se sfârșesc, ca la vechii romanii, cu un simulacru de răpire a miresei. Imediat după ce fata a primit cererea în căsătorie, tânărul trimite o serie de mesageri, așa cum era grupul despre care am amintit.

Ajungând în fața bordeiului părinților, muzicantul lăsă cimpoiul, adresându-le acestora, care stăteau în prag, următorul discurs sentențios:

— Moșii noștri și strămoșii părinților noștri, mergând la vânătoare și vânând în pădure, au găsit pământul pe care-l locuim și care ne desfată cu lapte și miere. Barbu Mihai, tânăr cinstit, urmându-le exemplul, a fost la vânătoare prin munți și păduri și a văzut o căprioară care a fugit sfioasă de el și s-a ascuns. Dar noi, ceilalți, i-am luat urmele și am ajuns la casa asta. Dați-ne pe mână ce căutăm sau arătați-ne unde stă ascunsă căprioara după care ne-am luat cu atâta greutate și istov.

— N-a intrat la noi în casă, răspund părinții fetei.

Muzicantul făcu atunci apel la întreaga-i elocvență, ornamentându-și discursul cu metafore și alegorii specifice Orientului.

Ceilalți mesageri îi țineau isonul.

Părinții o aduc pe străbunica fetei la ușă, întrebând:

— Pe ea o căutați?

— Nu!

Atunci apare bunica.

— Poate că pe ea?

— Nu!

În ușă apare mama fetei.

Același răspuns.

— Atunci ea trebuie să fie! spun ei, aducând în prag o babornіță urâtă și zdrențăroasă.

— Nu! Nu! Căprioara noastră are păr auriu și ochi ca de erete; are dinții ca șiragurile de mărgăritar, buzele ca niște cireșe coapte, pieptul îi e plin, iar gâtul ei are albeața lebedei;

degetele îi sunt mai delicate decât ceara, iar fața-i e mai luminoasă decât soarele și luna.

În fine, înainte să se recurgă la violență, părinții o aduc afară pe fată, gătită atât de bogat pe cât își pot ei permite, în costum național. Cei doi se logodesc, iar fata se întoarce în camera ei, ca să o părăsească din nou abia în ziua nunții.

În fericita zi, tânărul, dacă locuiește în alt sat, trimite înaintea lui un număr de oameni pe cai, care-i anunță sosirea. Acești mesageri sunt pândiți pe drum de părinții și prietenii logodnicei și duși acasă ca prizonieri. Luați la întrebări, ei răspund că sunt o solie venită ca să declare război și că armata sosește în urmă, ca să distrugă cetatea. Atunci părinții pornesc cu prizonierii și îi ies în cale logodnicului, care apare cu o suită mai mult sau mai puțin numeroasă. Cele două grupuri se îndreaptă spre sălașul logodnicei și, cu puțin înainte să ajungă, ei dau brusc pinteni cailor, iar câștigătorul cursei primește un văl brodat din mâinile fetei.

La valahii din Transilvania, mireasa umblă complet învăluită, atât în ziua nunții, cât și în cea precedentă. Cine îi dezvăluie fața are dreptul la un sărut și, dacă ea dorește, e obligat să-i facă un dar.

După consumarea acestor ceremonii, toată lumea se îndreaptă spre biserica satului. Mirele și mireasa stau pe un covor pe care au fost aruncați bani, ca să arate cât de puțin contează bogăția în comparație cu fericirea domestică. În timp ce *popa* (preotul grecesc) așază coroana nupțială pe creștetele celor doi, un ajutor împrăștie nuci și alune în stânga și în dreapta, arătând astfel că tinerii căsătoriți au renunțat la distracțiile copilăriei pentru lucruri de o natură mai serioasă.

Întorși acasă, se așază cu toții la masă, mirii în capul mesei, iar socrul și martorii la dreapta și la stânga lor. Apoi unul din frați sau, în absența lui, o rudă apropiată a mirelui se ridică și ține un discurs, în termenii următori:

„Frate! Ai ajuns la vârsta însurătorii și a bucuriei. Tata îți oferă un loc la masa lui și te unește azi cu bucurie cu altă familie. Prețuiește mereu amintirea celor care ți-au dat viață și păstrează de-a pururi dragostea de frate. Să ai mereu la inimă dorința părinților, căci așa vei obține binecuvântarea lor: respectă-ți tatăl și gândește-te mereu cât a suferit mama pentru tine; căci ei ți-au dat viață. Fie ca Domnul să te binecuvânteze și de-a pururi să te fericească."

După ospățul rustic, când tânărul este pe punctul de a se retrage cu mireasa lui, *vătășelul*, o persoană care poartă un baston ornamentat cu flori și panglici, se ridică și cere iertare în numele miresei de la părinții acesteia, cu următoarele vorbe:

„Dacă ne întrebăm, dragi părinți, în ce constă adevărata fericire în viață, aflăm că ea stă în creșterea unei familii bune. Aceasta se supune firii și Scripturilor. Nevasta trebuie să fie ca o viță fertilă și bogată, iar copiii să stea în jurul mesei ca măslinii tineri. Iată-vă fata ajunsă la fericita vârstă a căsniciei, pe cale să plece din casa voastră în altă casă pe care i-a ales-o Dumnezeu! Ea nu are destule suspine și lacrimi cu care să vă ceară iertare; nu are destule cuvinte de mulțumire pentru grija voastră părintească."

După această cuvântare, perechea proaspăt căsătorită își ia rămas-bun, sărutând mâinile părinților miresei. Aceștia răspund, cu ochii scăldați în lacrimi:

„Tinere, încredințându-ți fata noastră ne supunem voinței cerești. Iubește-ți nevasta. Iar tu, drag copil pe care l-am crescut în brațe, pe care l-am înconjurat cu dragostea noastră, l-am hrănit cu laptele duioșiei noastre și l-am întărit cu sfaturile noastre, lăsând să fii smulsă de la noi, îndeplinim o slujbă plăcută, dar în același timp dureroasă. Ai binecuvântarea noastră; mergi în pace."

Tânăra mireasă se aruncă apoi în brațele tremurânde ale părinților.

În fine, soțul e pe cale să plece cu soția lui, când frații acesteia se așază în drum cu topoare sau pumnale în mâini și nu îi lasă să treacă până ce mirele nu-și răscumpără nevasta de la ei cu un cadou substanțial. După asta, ea se suie într-o căruță care îi duce zestrea, cu soacra ei de o parte și cu o cumnată de cealaltă. Soțul o urmează călare, cu însoțitorii lui care strigă tare pe drum și trag într-una cu puștile de bucurie.

Dar necazurile mirelui nu se termină aici. Nici n-a ajuns bine acasă, că părinții miresei pun mâna pe fiica lor și o închid într-o cameră. Prietenii tânărului o cer înapoi cu strigăte puternice și, neprimind nici un răspuns, sparg ușa. Soțul fericit își smulge apoi nevasta din brațele părinților. Când ajunge la prag, în amintirea răpirii fecioarelor sabine, el o ridică în brațe și o duce în camera nupțială. Aceasta e ceremonia de nuntă la valahi, așa cum este descrisă de Voinescu[1]. Țăranul daco-roman nu se căsătorește niciodată în afara neamului său. „Când îți iei nevastă“, zice el, „să-i știi stirpea și originea“.

De ceremonia nunții țin și alte obiceiuri locale neobișnuite, multe din care, însă, și-au pierdut forța aproape cu totul. În unele zone, nunta durează opt zile. În altele, groparii pot să închidă ușa bisericii în fața nuntașilor până când primesc un dar. Mirii schimbă inelul de trei ori. Pe creștetele lor e așezată o coroană de fier, ca să le amintească de posibilele

[1]) Ion Voinescu II (1812–1855), om politic și publicist. Membru în comitetul de conducere al societății secrete „Frăția“ și secretar al Asociației Literare. Participant la Revoluția din 1848 din Țara Românească, membru al guvernului provizoriu. Printre altele, Voinescu II traduce în limba franceză o serie de texte originale sau culese de V. Alecsandri, cale pe care acestea ajung, probabil, la cunoștința autorului: *Les Doïnas: Poésies moldaves* de V. Alecsandri traduites par J.-E. Voïnesco, Paris, 1853; ediție adăugită, Paris, 1855, în care apare și un text amplu referitor la datinile de nuntă, semnat J. Voïnesco și tradus ca atare mai sus.

dificultăți ale căsniciei. Ei toarnă vin în același pahar și aruncă bucăți de pâine peste umăr. În alte localități, unul dintre nuntași imită cântatul cocoșului, anunțând venirea zilei. Cantemir descrie un obicei care nu mai e la modă în Principate. Soțul gelos folosea cândva, ca să verifice virginitatea miresei sale, aceleași mijloace care se folosesc acum la egipteni. Părinții fetei le făceau o vizită la trei zile după nuntă. Dacă fata se dovedise a fi fost virtuoasă, dovada virginității era expusă la petrecerea care se încingea. Dacă soțul fusese dezamăgit, își aduna rudele și se sfătuiau. Părinții fetei, la sosire, erau înhămați la cea mai rea cotigă care era de găsit și, batjocoriți și loviți zdravăn, erau siliți să-și ia acasă nefericita fiică. Nimeni nu îndrăznea să se amestece. Soțul păstra zestrea și primea despăgubiri pentru cheltuielile de nuntă.

În cătunul Padina, unde surugiii au oprit pentru un moment ca să tragă caii de urechi și să-i adape, grupuri de țărani cântau cu veselie în fața hanului. Aristias m-a informat că se bucurau de retragerea rușilor, iar cântecul favorit era *Cântecul Prutului*, cunoscut de orice daco-roman, de la Carpați la Euxin:

Prutule, râu blăstemat!
Face-te-ai adânc și lat
Ca potopul tulburat!
Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,
Ochi cu ochi nu se agiungă
Pe-a ta pânză cât de lungă!
Locustele când or trece,
La ist mal să se înece!
Holerile când or trece,
Pe la mijloc să se-nece!
Dușmanii țării de-or trece,
La cel mal să se înece!

Iar tu-n valurile tale
Să-i tot duci, să-i duci la vale
Pân' la Dunărea cea mare,
Pân' în Dunăre și-n mare![1]

Pentru daco-romani, Prutul este un Cocytos[2] cu ape întunecate, despărțind România de tărâmul groazei. În timpul celor șase ocupații succesive ale Principatelor, rușii au tăbărât de obicei asupra banilor publici, i-au silit pe oameni să le aprovizioneze armatele și nu o dată i-au taxat din greu pentru așa-numita „protecție" a țarului. Aceste invazii au fost în general urmate de foamete și molime, iar țăranii valahi susțin că rușii au adus de fiecare dată ierni grele, inundații, roiuri de lăcuste, ciuma și alte rele fără număr.

„Ce a rămas din cele 36.000 de vite rechiziționate din Principate?", îl întreba marele duce Mihail[3] pe generalul rus care se ocupa cu rechizițiile, în timpul ocupației din 1828.

„Nici măcar o friptură pentru Înălțimea Voastră!", răspundea acesta.

S-au cerut încă treizeci și șase de mii; au dispărut și acestea la fel, pentru că se risipea și se delapida cât să hrănești zece armate.

În teribila campanie din 1829, țăranii valahi au fost luați cu forța în slujba armatei ruse ca vite de povară. Se povestește despre cazacii care mânau cu biciul bărbați și femei împovărați cu provizii și lemn pentru poduri ori înhămați la căruțe în loc de cai sau boi.

[1]) Poezie publicată de Vasile Alecsandri cu titlul *Prutul*, însoțită de nota: „Înainte de luarea Basarabiei de moscali, cântecul zicea: «Nistrule, râu blăstemat», fiindcă toate relele veneau de peste Nistru". În orig. traducere literală în vers alb. [2]) Cocytos, râul plângerii în mitologia greacă, unul dintre cele șase râuri care separă Hadesul de tărâmul celor vii. [3]) Mihail Pavlovici (1798–1849), fiul cel mic al țarului Pavel I și al celei de-a doua soții a acestuia, Sophie Dorothea de Württemberg.

În fine, este informat generalul Jeltuhin[1] că nu mai sunt țărani pentru muncă.

„Foarte bine; înhămați boierii!“, răspunde acesta.

Pretutindeni am văzut urmele unui război aprig. Am fost obligați să trecem râul prin vad, căci rușii, în retragerea lor pripită, distruseseră podurile. Sate părăsite și sălașe arse până la pământ, grânele și viile călcate în picioare, districte întregi nelocuite, cu excepția haitelor de câini sălbăticiți și a stolurilor de păsări carnivore care se înfruptau încă din rămășițele cailor și oamenilor, dezgropate din mormintele lor superficiale – iată o parte din binecuvântările lăsate de hoardele de cazaci ale țarului într-un ținut care, altminteri, s-ar fi bucurat de pace și belșug.

Când oprimați de turci și de ruși, când lăsați pe mâna fanarioților sau încă și mai tiranicei stăpâniri a hospodarilor pământeni, moldo-valahii au fost poporul cel mai rău guvernat din lume. Alexandru Lăpușneanu a fost un Nero al Moldovei. În timpul domniei sale, în secolul al șaisprezecelea, nu s-au văzut și auzit în principat decât sânge, lacrimi, disperare și blesteme. Drumurile erau presărate cu trupurile părinților și copiilor cu mâinile și urechile tăiate, iar nefericiții cărora li se scoseseră ochii rătăceau prin țară. Într-un sfârșit, voievodul ajunge pe patul de moarte.[2]

„Iertare și aveți milă de fiul meu!“ a zis el după ce îi chemase la căpătâi pe marii boieri, pe episcopi și pe arhiepis-

[1]) Piotr Jeltuhin, guvernator al Principatelor (februarie–octombrie 1829), predecesorul lui Pavel Kiselev. [2]) Pasajul de mai jos, ca și pasajul următor, referitor la Pravila lui Vasile Lupu, este preluat din J[ean]-A[lexandre] Vaillant, *La Romanie, ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, resumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844, 3 vol. (vol. I). Vaillant preia, la rândul său, în traducere aproape fidelă, din nuvela lui C. Negruzzi publicată în 1840. Lucrarea lui Vaillant reprezintă o sursă de bază pentru mulți călători occidentali din sec. XIX.

copul Teofan. „Dacă nu mor, jur să mă călugăresc și să mă duc la Mânăstirea Slatina, ca să-i cer iertare Domnului pentru trecut. Popilor, când vedeți că mi se apropie ceasul, tăiați-mi părul, puneți-mi scufia neagră și călugăriți-mă!“

La câteva ceasuri i s-a dat ascultare. I-au tăiat pletele și i-au tras pălăria de călugăr pe cap. La picioarele lui ardea o lumânare, la cap îi era așezată o icoană, iar pe trup îi așezaseră veșmintele monahale.

Dar el își reveni și, deschizându-și ochii rătăciți, murmură cu cruzime:

— Ce înseamnă toate astea?

— Cum te simți, frate Paisie? întrebă unul dintre călugării de față.

La aceste vorbe, Alexandru își ridică fruntea și, lăsând-o să cadă la loc, strigă cu voce furioasă care părea că sfidează moartea:

— De mă voi îndrepta, pe mulți am să popesc și eu!

Mitropolitul îl imploră să se gândească la sfârșitul care era aproape.

— Ține-ți gura, impostorule! îl întrerupse voievodul, cu dinții clănțănind de răsuflarea morții.

Apoi, ochii îi căzură pe soția sa și continuă:

— Am s-o tai în patru bucăți, cu tot cu fiul ei! Nu, nu sunt călugăr! Mor de sete! Apă, apă!

În acest moment, intră pe ușă Stroici și Spancioc, doi nobili care scăpaseră de furia lui. Primul îi întinde prințesei o cupă în care celălalt turnase niște prafuri.

— Otravă! Otravă! strigă Ruxandra.

— Otravă! răspund cei doi. Alege între soț și fiul tău.

Copleșită de această alternativă fatală, Ruxandra se întoarce rugătoare spre arhiepiscop.

— Domnul să te ierte, zice Teofan, iar prințesa întinde muribundului, cu mâini tremurânde, cupa.

Acesta nu vrea să bea: dinții-i sunt încleștați. Ruxandra e pe cale să arunce cupa, când Spancioc i-o smulge din mână.

Stroici își scoate pumnalul.

— Curaj, prințesă! zic amândoi; apoi, în timp ce unul îi desface voievodului fălcile cu lama, celălalt toarnă otrava, strigând: Bea, bea! Și mulțumește-le lui Stroici și Spancioc!

Lăpușneanu nu mai auzea nimic, dar, deschizându-și ochii pentru ultima oară, îi recunoscu pe boieri. El moare, așa cum s-ar cuveni, cu furie și disperare, „după ce fusese toată viața“ – spune de Thou[1] – „un motiv de groază pentru supușii săi“.

Vasile Lupu a fost domn al Moldovei către mijlocul secolului al șaptesprezecelea. O parte din reglementările cuprinse în vestitul său cod sunt într-un contrast izbitor cu legile voievodului de a cărui moarte abia am pomenit:

1. Acela care va găsi o comoară cu ajutorul vrăjilor nu are drept să o atingă: îi aparține toată voievodului.[2]

2. Bărbatul care nu va chema un doctor atunci când nevasta îi este bolnavă sau care refuză să cumpere leacuri potrivite pentru ea pierde venitul adus de pământurile nevestei în cazul când aceasta moare.

3. Dacă un doctor afirmă că o rană e periculoasă atunci când nu e, i se va da crezare înaintea bărbierului sau vrăjitorului.

4. Dragostea, pentru că seamănă cu beția sau nebunia, atenuează vina.

5. Cel care comite o faptă sub influența dragostei nu va fi pedepsit cu întreaga măsură a legii.

[1]) Jacques-Auguste de Thou (1553–1617), învățat și diplomat francez; dă amănunte asupra țărilor române în lucrarea *Historiae sui temporis*, publicată parțial în timpul vieții și integral în traducere franceză (*Histoire universelle*) în 1740. Referirea la de Thou este un indiciu limpede că Noyes preia din Vaillant, iar nu direct din Negruzzi.

[2]) Extrase din *Cartea Românească de învățătură* a lui Vasile Lupu, Iași, 1646. Întrucât autorul nu reproduce textul românesc, ci preia prin franceză, am tradus ca atare. Iată, spre exemplu, cum sună originalul acestei prevederi (Glava 6, alin. 14): „Cela ce va găsi comoară cu vrăji și cu draci, nemică să nu i se dea, ce să ia tot domniia.“

6. Cel care întâlnește o femeie pe drum și, împins de dragoste, o îmbrățișează, nu va fi pedepsit.

7. Și nașterea nobilă scade vinovăția. Boierii nu vor fi spânzurați, trași în țeapă, nici condamnați la muncă silnică sau ocnă, dar pot fi decapitați sau alungați din țară.

Am trecut Argeșul la Copăceni, apoi am trecut prin vad mai multe râulețe care izvorăsc din Carpați. Terenul era tot mai fertil pe măsură ce avansam. Câmpia era presărată cu turme imense de oi, iar drumul prăfuit, aproape plin cu cirezi de vite sure, mânate de soldați turci și arabi – holocaust zgomotos și cornut pentru masa celor 50.000 de soldați otomani din tabăra de lângă București.

Către apusul soarelui am văzut în depărtare corturile verzi ale arabilor, care, în număr de zece mii, îmbrăcați în uniforma ușoară, pe jumătate orientală a trupelor egiptene, fuseseră aduși de pe malurile Nilului ca să lupte pentru marele padișah de-a lungul Dunării. Corturile pitorești erau aliniate în șiruri lungi pe câmp. Soldații tuciurii aveau o înfățișare curajoasă și războinică. Lanurile de grâne din apropierea taberei erau neatinse, făcând astfel un contrast remarcabil cu distrugerile cazacilor.

Soarele se lăsa deja în spatele Carpaților când am trecut prin umbra unei vechi mănăstiri grecești aflate lângă bariera Bucureștilor. Era unul dintre acele mohorâte castele bizantine răspândite prin Rumelia și țările Dunării de Jos în care învățătura greacă s-a refugiat după distrugerea Imperiului de Răsărit și unde operele marilor scriitori atici erau buchisite și păstrate de călugări bătrâni și evlavioși, pe vremea când existența Atenei era încă necunoscută lumii apusene. Zilele când erau de folos s-au dus de mult însă, și acum sunt sălașe ale ignoranței, indolenței și impietății. Trecând pe lângă sumbrele ruine năpădite de iederă, m-am gândit adeseori la straniile povești despre crime, dragoste și credință adevărată pe care ni le-ar putea spune zidurile acestea tainice dac-ar avea glas.

În Principatele Dunărene sunt greu de găsit femei nemăritate peste o anumită vârstă, după cum am fost informat. Căsătoriile se fac pentru zestre. Fiii familiilor bogate sunt trimiși în lumea largă aproape fără un piastru, ca să li se dea fiicelor o avere frumoasă. Este nespus de scandalos ca o fată să rămână cu părinții peste o anumită vârstă; iar dacă drumul spre mariaj nu se poate deschide în nici un fel, nefericita creatură, care, de altfel, și-ar lua cu bucurie un soț pământesc, este obligată să devină mireasa Domnului, fiind trimisă la mănăstire. În familiile cu mai multe fete de măritat, una dintre ele este condamnată la viața mănăstirească, chiar din copilărie, pentru că astfel îi este asigurată pe viață o existență confortabilă. Rar se întâmplă să se călugărească voluntar. Călugărițele din mănăstirile grecești nu duc deloc o existență retrasă. Ele schimbă vizite, fac călătorii și, în fine, fac aproape tot ce doresc: trebuie să respecte doar orele de rugăciune, iar în zilele de post nu pot vorbi cu bărbații. Cum valahii sunt cei mai libertini oameni din lume, multe Magdalene iau, fără îndoială, calea acestor instituții.

Pașapoartele ne-au fost luate la poarta cu cumpănă de fântână și, după ce ne-au hurducăit aproape jumătate de oră pe drumuri din bușteni sau pavate cu pietre, surugiii ne-au lăsat la Hotel d'Europe. Mobila, bucătăria, limba, hainele, toate erau franțuzești. După ce traversasem Europa, parcă mă cazam din nou la Paris.

Pietron, servitorul meu, era un rus bătrân, a cărui inepuizabilă temă de conversație era Napoleon I. Cu toate că se născuse în Rusia, el luptase mulți ani pentru *Le Grand Empereur*. Puține erau locurile din Europa sau din Răsărit pe care nu le vizitase Pietron; nu voi uita prea curând poveștile lui despre marii generali și marile evenimente ale ultimei generații, anecdotele lui picante și aventurile personale.

CAPITOLUL VI

RACILE ALE ORAȘULUI ȘI RACILE ALE SATELOR

Dâmbovița, apă dulce,
Cin' te bea nu se mai duce.[1]

C'était le temps où les femmes moldaves
Servaient d'exemple aux hommes les plus braves.[2]

În timp ce coboram pe Dunăre, un alt călător mă informase că Bucureștii[3] erau un oraș cu distanțe imense, fălindu-se cu mai mult lux decât Parisul sau Londra. Nobilii rău-voitori care dețin sclavi nu permit organizarea unui recensământ corect, dar înmulțind numărul de case din București cu un număr de cinci persoane obținem o populație de o sută de mii de suflete[4]. Bucureștii au devenit capitala Valahiei în secolul al XVII-lea. Orașul acoperă o suprafață aproape la fel de mare ca Parisul. Este așezat pe Dâmbovița, un mic râu care izvorăște din Carpați și se varsă în Argeș la mică distanță de oraș. Potrivit unei zicale din popor, redată

[1]) În română în original, în grafie latinizantă, preluat probabil ca atare dintr-o sursă din epocă. [2]) Dora d'Istria (Elena Kolțov Masalski, născută Ghika, 1828–1888), *La vie monastique dans l'Église orientale*, Paris–Genève, 1855. Paragrafele dinspre finalul capitolului anterior par inspirate tot de aici. [3]) În orig. Bukarest, grafie care mai apare și în presa epocii. [4]) Recensământul efectuat în 1859–1860 atribuie Bucureștilor o populație de circa 120.000 de locuitori.

la începutul capitolului, cei care au băut din apa dulce a Dâmboviței zăbovesc cu drag de-a lungul malurilor sale. Așa s-ar putea explica apariția frecventă a rușilor la București, dar eu, pentru că apa mâloasă și puturoasă e însăși „mama câinilor morți“[1], am evitat-o pe cât mi-a fost posibil.

Singurele clădiri din București care merită amintite sunt Hanul lui Manuc bei, Spitalul Brâncovenesc și Spitalul Colțea, cu turnul său ciudat, construit în 1715 de soldații lui Carol XII, căzut astăzi în ruină. „Orașul Păcii“, după cum sugerează numele de București, e alcătuit din palate și cocioabe. E mai degrabă o adunătură de sate mai mari. Ici vezi grădini minunate, cu alei și flori aranjate cu mult gust, iar colo, smârcuri care se inundă în fiecare primăvară și unde broaștele și gușterii țin necontenite concerte. Străzile prăpădite, pavate cu piatră sau cu bușteni dispuși transversal, sunt înecate iarna în noroi adânc și acoperite vara cu praf gros.

La București, mersul pe jos este un lux, iar trăsura, dimpotrivă, o necesitate. Cine și-o poate permite se deplasează călare; servitorul ia trăsura când are de îndeplinit un comision. Trăsura este, de fapt, un simbol al respectabilității, căci a merge pe jos la București e ca și cum ai merge desculț în altă parte a lumii. Străzile sunt mereu pline de vehicule care gonesc cu dușmănie prin noroi sau colb. Mania pentru aceste atelaje este atât de puternică, încât vezi adesea un boier călătorind într-o caleașcă stridentă adusă de la Viena, trasă de cele mai amărâte gloabe de sânge pur valah, cu vizitii țigani în zdrențe. Ici vezi niște țărani îmbrăcați în blăni de oaie ducându-și teleaga cu lemne sau fân, dincolo trec magnifice echipaje cu cai superbi și lachei înfiretați, în pitoreștile costume unguerești sau albaneze. Ba ne apropiem de palatul unui boier, palat care se dovedește a fi, de fapt, o surpătură văruită care stă să se prăbușească, ba traversăm locuri largi în care țiganii pe jumătate goi își înalță corturile ori locuiesc

[1]) Expresie prin care Thomas Carlyle desemnează Tamisa.

în cea mai cruntă mizerie pe sub niște scânduri rezemate de vreun zid. N-am mai văzut niciodată luxul și sărăcia, frumusețea și sluțenia alăturate într-un contrast atât de izbitor. E un adevărat carnaval al civilizației, așa cum se întâmplă atunci când libertatea și sclavia viețuiesc alături. Boierii sunt dornici să se bucure de libertate constituțională, dar casele lor sunt pline de sclavi. Intriga ia locul politicii; partidele înlocuiesc naționalitatea. În București răsună un concert neîncetat de serbări, distracții, nechezat de cai, urlete de câini și suspine de sclavi.* Aici poți vedea cel mai ciudat amestec de costume asiatice și maniere europene. Mulți dintre boierii bătrâni se îmbracă în bogatul costum turcesc, cu excepția *calpacului* înalt, în formă de pară, care a luat locul grațiosului turban. Doamnele se gătesc după ultima modă de la Paris, iar servitorii lor poartă veșmintele largi și culorile strălucitoare ale albanezilor.

Mulți boieri au fizionomie specific grecească. Educația fanariotă îi face fuduli, bănuitori, risipitori la vorbă, trufași când sunt bogați și slabi când se găsesc la nevoie. Sunt de o precocitate remarcabilă, fiind bărbați la cincisprezece ani și politicieni la douăzeci. Deși dornici de civilizație și de a-și dezvolta nația, bucureștenii sunt lipsiți de adevărata pasiune pentru principii, lipsiți de patriotism, de recunoștința pentru serviciile aduse, dezbinați și mult prea mândri de o noblețe care, de cele mai multe ori, e lipsită de avere, talent sau atestare. Călătoresc mult în străinătate și virtutea lor de căpătâi e ospitalitatea.

*) Vaillant (n. a.) [Jean-Alexandre Vaillant (1804–1886), filolog, istoric, activist politic, francmason și profesor francez. Profesor și îndrumător către cultura occidentală al unor nume cum ar fi Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Grigore Alexandrescu, C.A. Rosetti. Este printre primii care folosesc numele de România în sensul modern, nume pe care îl adoptă însuși J.O. Noyes în titlul cărții de față. Autor al unei ample lucrări în trei volume despre istoria și geografia Principatelor, v. *supra*, p. 13 n. 1 și p. 108 n. 1 (n. tr.)].

Femeile valahe din București au tenul blând și deschis și trăsăturile delicate, specifice frumuseții orientale. Spune Vaillant: „Ele sunt ființe dulci, spirituale, mai puțin pasionale decât spaniolele, mai puțin romantice decât nemțoaicele și mai puțin bățoase ca englezoaicele“. Femeile daco-romane de condiție consideră, că, la urma urmei, e bine să le fie credincioase soților, însă e cu totul nepotrivit să le fie necredincioase amanților. Mariajul e insultat din greu la București, iar divorțurile sunt acordate adesea pentru cele mai banale motive. „Le-ați văzut dansând mazurca?“ îl întreba un boier valah pe călătorul francez St.-Marc Girardin[1]. „Da!“ „Foarte bine! La noi, căsătoria seamănă puțin cu mazurca, căci doamnele noastre fac un tur cu un cavaler și apoi se întorc cu altul.“ Multe dintre ele au cel puțin tot atâta minte cât soții lor, fiind chiar mai capabile de lucruri mari decât aceștia.

La București se găsesc și multe familii de unguri și de armeni.

„Ce te frapează cel mai tare la acest oraș“, scrie un călător rus*, „este varietatea costumelor și a fizionomiilor, un tip nou apărând la fiece pas din această mulțime. Oamenii de aici circulă prin oraș cu o iuțeală și o preocupare la care nu te-ai aștepta din partea clasei de jos, care și-a păstrat caracterul oriental. Meșteșugarii, cărăușii și muncitorii din București nu par să se teamă de muncă; dar ceea ce însuflețește în mod aparte acest loc este numărul enorm de evrei stabiliți aici; activi, insinuanți, niciodată descurajați. Ei radiază viață și mișcare, căci nu precupețesc nici un efort în speranța de a obține până și cea mai mică recompensă. De aceea, odată ce ai observat pălăria cu boruri largi și straiul negricios ale

[1]) Saint-Marc Girardin (1801–1873), om politic și literat francez, autor al unor *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, 1852; câteva capitole sunt dedicate Principatelor Române, iar Noyes redă pe larg din această lucrare. *) Demidoff (n. a.).

unui evreu, poți să te bazezi, dacă dorești, pe serviciile unui slujitor ager, inteligent, neobosit, gata să suporte orice, chiar disprețul sau furia.

Poți să-i ceri liniștit orice acestui om: îți va răspunde în germană, în italiană, poate chiar în vreo patru limbi; iar pentru câțiva piaștri, lăsând orice altă treabă deoparte, identitatea, ingeniozitatea, tăcerea, răbdarea, elocvența, virtuțile, viciile, sufletul și trupul lui îți aparțin. Iar dacă ai folosit vreodată pentru vreun mic serviciu serviciile unui israelit, să nu-ți închipui că e un lucru ușor să mai scapi de el: e de acum înainte al tău, sau mai curând tu ești al lui, nu te va părăsi niciodată. Te va urmări pe stradă, la douăzeci de pași distanță, și de la douăzeci de pași va ghici ce dorești. El va lua loc pe pragul casei în care ai intrat, iar la ieșire vei întâlni privirea lui viclean-respectuoasă, cerând o poruncă. Doarme pe treptele casei tale, sub trăsura ta, devine servitorul alor tăi, îți salută câinele pe străzi, nici o clipă nu lipsește de lângă tine; cu toate că l-ai gonit cu brutalitate de douăzeci de ori, el insistă și perseverează cu atențiile sale.

După ce l-ai respins în acest fel, s-ar putea, la un moment dat, pentru vreun moft, să ai nevoie de un evreu. Abia ți-ai exprimat dorința, că și apare, ca ieșit din pământ, încovoindu-se cu obișnuita-i umilință, în atitudinea specifică evreilor, care nu e nici dreaptă, dar nici aplecată, cu aerul supus și urechile atente. Acest moment este triumful evreului. L-a obținut cu prețul a patruzeci și opt de ore de pândă neîncetată, osteneală și umilință. De-abia ți-ai rostit gândul, că dorințele îți sunt îndeplinite – îndeplinite cu punctualitate, agerime și respect; iar când, după tot acest chin și sacrificiu de sine, sărmanul spiriduș bărbos și zdrențăros își pipăie prețioasa-i recompensă, moneda pentru care a stăruit, pe care a invocat-o, al cărei valet umil a fost vreme de două zile, pricepi din expresia lui plină de recunoștință că te încredințează milostivei protecții a lui Avraam și Isaac și că e gata

să rabde din nou necazul și osteneala, ba chiar pentru o recompensă mai mică."[1]

Evreii din Principate numără mai mult de o sută de mii de suflete. În vremea distrugerii Ierusalimului de către Titus, mulți dintre ei au fugit din Palestina și s-au refugiat printre daci. Se presupune că Decebal le-ar fi dat localitatea Thalmun[2], nu departe de Turnu Roșu, ca sălaș.

De departe, cele mai dezgustătoare specimene din neamul lui Anubis pe care le-am întâlnit vreodată în viață le-am găsit în Valahia. Păstorii, însă, au câini excelenți; „dar calitățile acestor animale", remarcă același picant scriitor, „compensează cu greu inconvenientele pe care le provoacă înmulțirea necontrolată a rasei canine în orașe. Fără a aminti suferința provocată auzului la lăsarea serii de urletele lugubre și mârâiturile furioase ale haitelor de câini care invadează străzile absolut nederanjați, există realul pericol, dacă te găsești singur și lipsit de protecția unui ciomag bun, de a deveni obiectul unei vânători, din care, chiar cu sprinteneala unui cerb, ți-ar fi imposibil să scapi nevătămat. Cel mai bun plan, dacă ești înarmat cu un ciomag, este ca, la primul semn de intenții ostile, să-i aplici o lovitură zdravănă celui mai apropiat orator din ceată. Ceilalți continuă să latre, dar nu se apropie suficient cât să muște".

Cu câțiva ani în urmă se spune că ar fi fost doar în București mai mult de 30.000 de câini. Înfometați și înfuriați de posturile prelungite, scheletele jigărite și pline de răni, cu urechile sfâșiate și cu spume la bot, tăbărau fără milă asupra cotarlei care fusese atât de norocoasă încât să fure un os, doborau trecătorii de pe stradă și uneori se sfâșiau reciproc în fioroasele lor încăierări. În cele din urmă au fost che-

[1]) A.N. Demidov, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Bourdin, Paris, 1854, pp. 103–105. [2]) În secolul al XIX-lea circulă teorii cu privire la originea ebraică a numelor localităților Tălmaciu, Beclean și Aiud.

mați țiganii ca să scape orașul de aceste molime pe patru picioare. Stimulați de cele câteva parale oferite pentru cadavrul fiecărui câine prins fără botniță, aceștia au pornit un război de exterminare împotriva nefericitelor patrupede, târându-și triumfători victimele pe străzi.

Cea mai mare racilă a moldo-valahilor, în special a celor de la câmpie, sunt norii de lăcuste care își fac uneori apariția din stepele de sud ale Rusiei. Lăcustele au făcut ravagii în anul 1825, dar în anii 1828–1829 au vizitat Principatele în număr atât de mare, încât au ascuns lumina soarelui ceasuri întregi, distrugând recoltele, iar în unele locuri nemailăsând nici o urmă de vegetație. Câteva ore au fost de ajuns ca să transforme o oază într-un deșert, căci fiecare lăcustă, spune un proverb rusesc, „mușcă precum calul, e lacomă ca lupul și înghite mai ușor și mai iute ca orice animal". Locuitorii au crezut că venise Ziua de Apoi. Cei mai superstițioși n-au vrut să ajute la alungarea lăcustelor spre râuri, crezând că erau trimise de Cel de Sus și, de aceea, nu trebuie tulburate. În alte locuri, cum își făceau lăcustele apariția la orizont, oamenii, bărbați și femei, cu mic, cu mare, dădeau fuga cu tălăngi, puști, tigăi, tobe și făceau așa o hărmălaie, încât nu arareori reușeau să gonească calamitatea înaripată.

Fumul s-a dovedit mai eficient. Atunci când lăcustele se arătau în aer, se aprindeau vâlvătăi imense din paie și iarbă de prerie, care le făceau uneori pe lăcuste să-și schimbe direcția, dar alteori provocau chiar răul pe care trebuiau să-l evite. Lăcustele din spate, nevăzând fumul sau nefiind sensibile, le împingeau pe cele din față în flăcări. Grămada de victime stingea focul și întreaga oaste se așeza apoi pe pământ, începându-și distrugerile.

S-a calculat că un astfel de nor de lăcuste, întinzându-se pe mai multe hectare și gros cât să umbrească pământul ca un pavilion, conținea cel puțin un miliard de insecte. Ele se abăteau din calea lor în toate direcțiile ca să devasteze grădinile din orașe și sate; erau atât de numeroase, încât puteau

acoperi pământul cu un strat de câțiva inci grosime. Uneori se opreau doar pentru un moment, apoi își luau zborul, făcând loc altor miriade. Puteau fi auzite de la mare distanță, într-atât de puternic era zgomotul pe care îl făceau din aripi. Oamenii erau împietriți de groază la apropierea lor. Lăcustele se izbeau de pământ cu forța grindinei; trebuia să închizi ușile, geamurile, ba chiar și coșurile, ca să nu intre în casă. În unele cazuri, locuitorii au reușit să mâne roiurile către un lac sau în mare. Avangarda cădea în apă, formând mici insule, pe care se așezau apoi mii de alte lăcuste, în mase mișcătoare, înalte de trei picioare. Dacă sufla vântul dinspre mal, mureau toate; altfel, uneori, reușeau să se întoarcă, continuându-și zborul după ce-și uscau aripile.

Când e soare, lăcustele zboară în general la circa două sute de picioare deasupra pământului, dar pe vreme închisă, înnorată, zboară atât de jos, încât omul surprins de roi este obligat să le întoarcă spatele și să stea nemișcat până când acesta trece. Lăcustele tinere se arată în primele zile de primăvară și ating dimensiunea maximă, de aproape doi inci lungime, în trei sau patru săptămâni. Femelele depun în august între cincizeci și șaizeci de ouă în pământ, după care adulții mor, atât femelele, cât și masculii.

Populația de țigani a Principatelor numără circa trei sute de mii de suflete și prezintă caracteristicile fizice și mentale comune ale *boemilor* rătăcitori din Europa Centrală și ale *gitanilor* din Spania.

Omniprezența rasei țiganilor este unul dintre cele mai uimitoare fenomene etnografice. Ei își așază corturile pe versanții de sud ai Himalayei și de-a lungul Indului și Tigrului. I-am întâlnit sub palmierii umbroși ai Nilului, prin munții din Palestina și Siria ori în umbra Acropolei la Atena. Îi poți vedea pe străzile din Ierusalim și Damasc; lângă una dintre porțile Constantinopolului se află o colonie considerabilă de țigani; i-am găsit, de asemenea, împrăștiați în număr mare prin Europa de est, printre dealurile Bulgariei

și de-a lungul râurilor aurifere ale Transilvaniei. Trăiesc printre triburile din Nubia, Abisinia și Sudan, precum și pe coasta berberă. Familii de țigani au fost văzute în Siberia. Se amestecă cu turcmenii din Turkestanul independent, cu lazii din Caucaz și cu tribul ilih din Persia. În afară de China, Siam și Japonia, nu există colț al Asiei în care să nu se găsească neamul roma. În Rusia sunt ceva mai puțin numeroși decât în Ungaria, care, după Principatele Dunărene, e țara preferată de țigani. În Italia, în Boemia, în ținuturile rurale ale Franței ori ale Angliei și mai cu seamă în provinciile sudice ale Spaniei, călătorului îi vine greu să nu intre în contact cu numeroșii reprezentanți ai acestui neam aparte. În toate aceste țări, din pârloagele „veselei Anglii“ până pe îndepărtatele maluri ale Gangelui, avem de-a face cu o priveliște a aceleiași existențe rustice și-i putem întâlni pe tuciuriii copii ai unei rase împrăștiate pe pământ așa cum frunzele căzute sunt împrăștiate de vântul toamnatic.

Faptul că țiganii sunt atât de dispersați nu este, însă, atât de uimitor ca faptul că și-au păstrat, într-un mod atât de pronunțat, caracteristicile distinctive. Atât în Occident, cât și în Orient, fie că sunt expuși vânturilor înghețate ale nordului sau se prăjesc sub cerul însorit al sudului, țiganii poartă aceleași veșminte, vorbesc aceeași limbă și duc, în general, aceeași viață nomadă și precară, în condițiile în care reprezentanții acestei rase, cunoscuți acum sub felurite nume, au fost despărțiți de secole, oceane și continente.

Nici clima, nici timpul și nici pilda nu și-au exercitat asupra lor obișnuita influență. Nu devin mai negri sub soarele arzător al Africii sau mai albi printre fiii cu fețe palide ai nordului. Țiganii de azi sunt aceiași ca pe vremea strămoșilor lor, ale căror cete nomade apăreau cu secole în urmă la granițele Europei. Țiganii nu învață nimic de la cei printre care trăiesc și își duc viața ca o mulțime asocială și promiscuă, rătăcind printre locașele stabile ale civilizației. Nici unul dintre valurile de emigranți care s-au abătut de-a lungul

timpului asupra Europei nu seamănă cu cel al țiganilor. Provinciile și orașele cucerite și-au impus obiceiurile asupra cuceritorilor; țiganii însă, venind ca simpli pelerini, n-au impus nimic și n-au împrumutat nimic de la națiile printre care s-au stabilit.

Mai răspândiți prin lume și decât rufoșii urmași ai lui Israel, ei sunt, etnografic – vagabonzi rătăcitori, politic – democrați ai aerului liber și ai aventurii, religios – conformiști ai credinței acelora printre care se mișcă sau, uneori, locuiesc, păstrând însă o misterioasă credință proprie. Dându-se de obicei dreptcreștini sau musulmani, ei sunt lipsiți de venerația creștină sau mahomedană; aparținând lumii largi, nu au proprietăți lumești; în fine, urmând un simulacru de tradiție patriarhală, ei duc o viață de pribegie și înfățișează caracteristicile animalelor carnivore.

Deși sunt atât de răspândiți și recunosc autoritatea temporală și religioasă a celor din țările în care locuiesc, unele persoane care i-au studiat pe ei și organizarea lor cred că aceștia au o organizație politică secretă, dar extinsă – ba chiar că ar exista un rege al țiganilor; dar unde trăiește, unde este curtea acestui monarh ale cărui domenii sunt mai întinse decât cele guvernate spiritual de Roma, aceasta este, deocamdată, o chestiune deschisă.

În tot răsăritul Europei predomină impresia că țiganii ar fi unul dintre triburile pierdute ale lui Israel; că sunt descendenții israeliților care l-au ucis pe Mântuitorul nostru și pentru această faptă au fost împrăștiați pe pământ și condamnați să-l închipuiască pe Evreul Rătăcitor.

Țiganii înșiși se declară a fi de origine egipteană, fiind, de fapt, numiți egipteni în multe părți ale Europei; de aici vine și numele „*gipsy*“. Trăsăturile lor sunt inconfundabile. Sunt de statură obișnuită, robuști, vânoși și, ca beduinii, manifestă o preferință pentru viața la cort, spațiile libere și cerul înstelat. Tenul de bronz al țiganilor, părul negru, ochii arzători, dinții de albeața fildeșului, pieptul prelung și ume-

rii proeminenți sugerează originea etiopiană. Goliciunea lor, ascunsă de câteva cârpe fluturânde, pasul țanțoș, aproape războinic, și gesturile expresive care le caracterizează discuțiile le conferă o asemănare izbitoare cu rătăcitorii hotentoți sau kafiri. Totuși, țiganii nu sunt de origine africană. Limba lor este un amestec de sanscrită cu terminații și cuvinte împrumutate de la popoarele din jur. În Turcia, spre exemplu, folosesc rădăcini sanscrite cu terminații turcești. Multele dovezi de viață patriarhală pe care le prezintă, fiecare ceată având șeful ei, limba lor orientală și multe alte lucruri sugerează o existență orientală, origine orientală, instituții orientale.

Deși modul lor de viață, *sans feu et lieu*[1], nu este deloc potrivit pentru îngrijirea frumuseții, am văzut adesea printre ei femei pe care însuși Fidias le-ar fi ales ca modele pentru formele lor. El are o viziune a frumuseții țigănești, fără s-o fi zărit cu ochii, care se aseamănă cu frumoasele june din Cipru, unde se ridicau cândva cele o sută de altare din Pafos ce aduceau ofrande lui Venus; ori, în insulele Egeii sau în satele din Asia Mică, cu sfioasele fiice de sânge grecesc adunate în jurul vreunui izvor sau purtând bogăția lui cristalină în vase grațioase, exact ca în zilele de demult.

În Ungaria de Jos am auzit un cântec țigănesc, care – se zice – este foarte iubit de copiii rătăcitori ai neamului roma. Fiul unui nobil se îndrăgostește de o țigancă frumoasă și se însoară cu ea. Dar ea se ofilea în castelul domnului ei. Într-o zi, o șatră de țigani se oprește în apropiere, și ea aude vorba neamului său. Iată cum redă Marmier[2] acest cântec:

„Bate vântul peste pârloagă,
Luna dansează pe valuri,
În umbra pădurii, țiganul aprinde focul,
Hopa, hopa.

[1]) Fără vatră ori sălaș (fr.). [2]) Xavier Marmier (1808–1892), scriitor și călător francez.

Liberă-i pasărea cerului,
Peștele în râu e liber,
Liberă-i ciuta din codru,
Dar mai liber e țiganul, oriunde-ar umbla,
Hopa, hopa.

Fată frumoasă, cu mine dac-ai sta,
Blănuri de samur și salbe
Din bani de aur ți-aș da.

Armăsarul sălbatic nu lasă câmpia verde
pentr-un căpăstru lucitor,
Șoimul nu dă stâncile muntelui pe o cușcă poleită,
Țiganul nu-și vinde libertatea pe haine de samur
și salbe din ducați de aur.

Fată, cu mine să vii de-ai vrea,
Perle și diamante ți-aș da,
Un divan pupuriu ți-aș dărui,
În palatul tău regal ai locui.

Perle sunt dinții mei albi,
Ochii-mi negri-s diamante ce lucesc ca fulgerul,
Să șed pe verdele pământ îmi place mie
Și lumea largă palat să-mi fie,
Hopa, hopa.

Liberă-i pasărea cerului,
Peștele în râu e liber,
Liberă-i ciuta din codru,
Dar mai liber e țiganul, oriunde-ar umbla,
Hopa, hopa."

Nobilul se întoarce acasă pentru a-și găsi castelul părăsit. Mireasa țigancă fugise, ca să se întoarcă la viața romantică a poporului său.

Cetele de țigani au apărut pentru prima dată în Moldova în anul 1417[1], pentru ca, în scurt timp, această rasă să se împrăștie în toată Europa. În Principatele Dunărene, ei au fost transformați rapid în sclavi, dar nu ca prizonieri de război sau ca datornici ai boierilor bogați, ci prin dreptul celui mai puternic; iar puținele eforturi de a le ameliora deplorabila situație au avut până acum prea puțin succes.

Cei 250.000 de robi țigani care se găsesc azi în Moldova și Valahia sunt împărțiți în mod aproximativ egal între guvernele acestor principate și persoanele private.[2] Robii domnești sunt împărțiți în patru clase. Unii dintre ei sunt folosiți la spălarea zăcămintelor de aur din nisipul râurilor. Alții muncesc ca fierari, fac linguri de lemn sau rătăcesc din sat în sat cu urși învățați să danseze; în fine, alții plătesc încă un mic tribut, ducând o viață de vagabonzi.

Țiganii particulari aparțin mănăstirilor sau indivizilor privați.

În 1844 a fost promulgată o lege care dezrobea țiganii ce aparțineau guvernului și mănăstirilor, lege care nu a intrat, însă, în vigoare.

Țiganii robi ai particularilor au sălașe stabile, situația lor fiind foarte apropiată de cea a sclavilor din țara noastră. Ei sunt, în cea mai mare parte, muncitori la câmp și servitori în casele familiilor boierești avute. Prin contactul permanent cu stăpânii lor, și-au pierdut multe din caracteristicile seminției țigănești. *Vătrașii* și-au uitat complet limba și obiceiurile specifice ale neamului lor nomad, astfel că este greu să-i mai deosebești de țărănimea valahă. Unii dintre ei trăiesc în sate, se ocupă cu agricultura sau muncesc ca zidari, croitori și cizmari; dar cei mai mulți sunt servitori în palatele de la oraș ale boierilor. Influența acestei instituții odioase, atât asupra

[1]) Informația, inexactă, pare preluată de la Mihail Kogălniceanu, cel mai probabil prin intermediar. [2]) Robii domnești și mănăstirești sunt eliberați în 1844 în Moldova și în 1847 în Țara Românească. Robii boierești sunt eliberați în 1855, respectiv 1856.

stăpânului, cât și asupra sclavului, este, în mare, aceeași în orice parte a lumii. Familiile sunt destrămate, se nesocotește virtutea, căsătoria e dezonorată, umanitatea – insultată și abuzată, atât în Valahia și Moldova, cât și în celelalte țări în care există sclavie. Bătaia cu bastonul la tălpi (care erau ridicate în așa fel încât abia capul și umerii amărâtului atingeau solul) era cândva pedeapsa obișnuită a sclavilor. Acum se folosesc biciul, zgarda cu țepi și carcera. La București este ceva obișnuit să auzi de câte un boier care a ucis unul sau mai mulți robi. În vinele celor mai bune familii boierești curge sânge țigănesc. Bărbații mai viguroși pot fi cumpărați cu mai puțin de o sută de dolari. Femeile, însă, sunt de obicei mult mai scumpe, în funcție de vârsta și farmecele lor naturale. Educației robilor nu i se acordă nici o atenție; atât de completă este autoritatea boierilor asupra acestor obiecte umane, încât reprezentanților guvernului nu li se permite nici măcar să-i numere la recensăminte. Această autoritate fără limite a proprietarului, absența totală a instrucției și prețul redus al articolului sunt, evident, îmbunătățiri aduse sistemului, așa cum există el la noi, în statele din Sud. Dar în Europa răsăriteană nu există copoi – nu există Legea sclavilor fugari.[1] Însăși Austria, cu toate păcatele ei politice, desface lanțurile sclavului și face din șerb om liber. Înainte de ocuparea Principatelor Dunărene, mii de țigani sclavi se aflau sub protecția consulatului Austriei la București, care nu a încetat nici ulterior să-i apere pe nefericiții robi de cruzimea și rapacitatea stăpânilor boieri. În Moldova există acum o mișcare ce urmărește emanciparea robilor țigani, dar, datorită situației tulburi a Principatelor, nu este de așteptat să se întâmple ceva bun în această privință.

[1]) În orig. *fugitive Slave Laws*; în Statele Unite este în vigoare în epocă legislația din 1850, care obligă autoritățile statale să prindă și să returneze sclavii fugari, chiar și în statele nordice; sclavii nu beneficiază de proces cu jurați, nu pot depune mărturie, se supun jurisdicției statelor din care au fugit etc.

CAPITOLUL VII

DACO-ROMANII

Tracilor, de-un prunc se naște, vă căinați,
Iar la-ngropări beți și cântați.[1]

Sciții mulgători de iepe ce trăiesc în căruțe.[2]

PE HARTA LUMII, ORBIS TERRARUM, ANTICII CONSIDERAU nesfârșita regiune dintre Volga și Dunăre ca pe o parte a Sciției, ale cărei triburi primitive au fost cunoscute abia după campania lui Darius Hystaspes. Dacii și geții, care erau de obicei numiți sciți și care aveau legi, limbă și obiceiuri comune, aparțineau marii familii a sarmaților, care locuiau în zona fluviilor Oxus și Jaxartes. Antrenați în viața nomadă de dragostea pentru aventură și urmați îndeaproape de alani[3], ei au migrat spre Europa în secolul al IV-lea înainte de Hristos, dând numele de Sarmația vastei regiuni pe care au ocupat-o. După stabilirea lor în Europa, civilizația sarmaților se pare

[1]) Fragment dintr-o epigramă atribuită lui Archias din Mitilene. [2]) Hippemolgii, „mulgătorii de iepe“, termen general folosit de grecii antici pentru locuitorii (nomazi) ai Europei de nord și ai Asiei. Potrivit lui Homer, triburile de mulgători de iepe trăiau împreună cu tracii și moesii în Tracia; aici, un citat din Hesiod care atribuie sciților mulsul iepelor. [3]) Alanii, popor nomad de origine sarmată; cunoscuți și ca alauni, iazigi, iași.

că a făcut ceva progrese. Antichitatea ne spune despre obiceiurile lor simple, atașamentul lor pentru viața pastorală și ura față de dominația străină. Zamolxis, un discipol al lui Pitagora, a fost legiuitorul lor, iar după moarte a devenit zeul lor.

Alexandru, împingându-și cuceririle spre nord, s-a izbit de hotărâta rezistență a regelui dac Sarmis. Dacii au fost însă, într-un final, supuși de cuceritorul lumii, iar după moartea sa Dacia și Tracia i-au revenit lui Lisimah. Pentru că dacii nu voiau să i se supună, Lisimah a pornit într-o campanie pentru a-și impune autoritatea, el însuși fiind atras într-o ambuscadă și făcut prizonier; întreaga sa armată, fiind pe punctul de a se prăpădi de sete, a căzut în mâinile dușmanului. Se povestește că Lisimah a fost eliberat, luând-o, în semn de recunoștință, de soție pe fiica regelui barbar. Mai probabil este, totuși, să fi fost răscumpărat cu aur. [140–151][1]

[După cucerirea lui Traian,] însorita Italie părea să se fi mutat în regiunea Istrului. Sarmizegetusa s-a înălțat din ruine, primind numele de Ulpia Traiana. Codrii au dispărut, iar vastele prerii și mlaștini ale Daciei au fost acoperite în curând de câmpuri cultivate și de sate înfloritoare. Podgoriile colorau dealurile Daciei; vile somptuoase, modelate după cele din Italia, erau lăcașe ale culturii și opulenței. Drumurile romane, din care nu a mai construit nici un alt popor și ale căror rămășițe atestă măreția lor trecută, brăzdau țara, servind drept artere comerciale și drept căi militare pentru legiuni. Orașele, socotite demne de a primi prefecți și magistrați de acasă, răsăreau ca prin minune de-a lungul Dunării de Jos. Zeii Orașului Etern, răsturnând tronurile divinităților sarmate, se așezară în splendide temple. Statui minunate, creații ale artei grecești și romane, luară locul simulacrelor

[1]) Excurs istoric, bazat pe sursele din epocă, despre războaiele daco-romane și despre colonizarea Daciei cu italici alungați din peninsulă de sărăcie. Se cuvine subliniat că autorul reflectă nivelul istoriografiei vremii.

lipsite de formă ale zeităților dacice, iar politeismul păgânului neștiutor de carte cedă în fața panteismului cuceritorului mai civilizat. De fapt, nu era mare diferență între Phoran și Jupiter, Mithra și Marte, Belen și Apollo. Oamenii de oriunde se aseamănă, iar oamenii își reprezintă zeii după propriul chip.

Romanii locuiau unde cucereau pământ, reproducând acolo Italia și Roma. Așa obțineau ei victoria, „purtând sabia într-o mână și flacăra civilizației în cealaltă".

Căderea Daciei, însă, a marcat punctul culminant al dominației și măreției romane. Prin această provincie îndepărtată a trecut pentru prima oară refluxul care s-a îndreptat spre orașul imperial. Acolo au început legiunile să cedeze și să se retragă. Val după val, barbaria s-a revărsat dinspre nord, înghițind din ce în ce mai mult pământ, până când însăși Roma a fost înecată.

Hadrian, gelos pe faima lui Traian și invidios pe arhitectul care imortalizase triumful stăpânului său în marmură, a distrus podul peste Dunăre la doar optsprezece ani de la construcție. Cu toate acestea, romanii au păstrat Dacia pentru încă mulți ani. În timpul împăratului Antoninus Pius, spre exemplu, se spune că se stabiliseră acolo numeroși reprezentanți ai nu mai puțin de șaisprezece nații. În anul 212, coloniștii din Dacia au fost recunoscuți ca cetățeni romani. În anul 257, goții au invadat provincia; treisprezece ani mai târziu, împăratul Aurelian a retras cu totul legiunile de pe malul stâng al Dunării. Mii și mii de coloniști s-au stabilit în Moesia, în timp ce alții s-au refugiat în Carpați. Puterea triburilor sarmate a fost curmată de erupția goților, a vandalilor și a altor triburi germanice care fugeau din calea hunilor, care au fost urmați la rândul lor de gepizi și lombarzi. Neamurile slave și-au făcut apariția la Dunărea de Jos în secolul al cincilea al erei noastre. În 812, bulgarii conduși de Krum și-au înfipt stindardele în fața zidurilor Bizanțului.

La începutul secolului al nouălea, la vest de Urali și de Volga și-au făcut apariția maghiarii. Ucraina a căzut în stăpânirea lor, iar slavii au fost obligați să facă loc celor două sute de mii de războinici din Asia, care formau avangarda oștirii cuceritoare. Arpad a devenit întemeietorul unei dinastii, iar la sfârșitul secolului al nouălea cetele de călăreți maghiari își adăpau caii pe malurile Siretului și ale Dunării. Foarte curând, ei erau stăpânii Daciei și ai Panoniei. Transilvania a fost pusă sub guvernarea unui palatin și silită să apere granița de răsărit a regatului, în timp ce aventuroșii maghiari erau ocupați cu extinderea cuceririlor către apus. [154–156][1]

A sosit apoi și vremea daco-romanilor de a juca un rol mai pregnant în istoria Europei răsăritene. În 1290, Rudolph cel Negru sau *Radu Negru*, cum este numit în limba română, împreună cu o ceată de oameni de-ai săi, a coborât din Carpați către Dunăre, intrând în posesia Târgoviștei și a câmpiei învecinate. El și-a ales apoi Argeșul ca reședință și a adoptat acvila romană și crucea ca blazon al principatului. Radu[2] s-a intitulat, din mila lui Dumnezeu, principe al întregii Românii și duce de Amlaș. A împărțit țara între căpeteniile sale favorite și a alcătuit un senat, format din douăsprezece persoane, care să-l ajute să guverneze. Principatul s-a extins apoi de la Carpați la Dunăre.

Un alt grup de daco-romani își găsise loc de refugiu la izvoarele Tisei. În anul 1359, cam la șaptezeci de ani după formarea Valahiei și cu un an înainte ca Murad să facă din Adrianopol capitala europeană a Imperiului Otoman, Bogdan Dragoș, urmat de un grup numeros de compatrioți de-ai săi, și-a părăsit refugiul vremelnic pentru a traversa Carpații. Aceștia au coborât printre triburile tătare, formând un nou principat, care a luat mai întâi numele căpeteniei, fiind

[1]) Anecdote istorice despre barbarii din epoca migrațiilor. [2]) Aici, în orig., tot sub forma Rudolph.

mai apoi cunoscut ca Moldova, după numele unui râu mai mare. Pentru că voievodul găsise o țeastă de bour în apele Tisei, el l-a adoptat ca blazon al noului stat. Forma de guvernare a Moldovei era foarte apropiată de cea din Valahia. În ambele cazuri, nobilii, din care se trag boierii de azi, au devenit în curând stăpâni feudali. Inițial, țăranii erau proprietari de pământ, iar prizonierii de război deveneau sclavi. Ambele clase au fost, însă, după o generație sau două, reduse la același nivel.

Principatul lui Dragoș s-a întins în curând dincolo de granițele sale actuale. Principii săi erau, precum cei ai Valahiei, aleși.

Cele două principate au trecut, între secolul al XIII-lea și al XVI-lea, prin perioada cea mai strălucitoare din istoria lor. S-au pus bazele multor instituții folositoare, iar țările s-au îmbogățit datorită comerțului și industriei.

Boierii au alcătuit, cu timpul, o republică aristocratică, la fel ca Polonia republicană, singura deosebire fiind că, în Principate, ei nu dețineau dreptul de viață și de moarte asupra țăranilor. Fiind arareori credincioși domnitorilor sau uniți între ei, boierii erau angajați permanent în facțiuni care subminau puterea domniei, ba chiar îi amenințau existența. Medierea conflictelor interne se făcea adesea prin terți, iar turcii nu au pregetat să folosească această ocazie pentru a-și extinde puterea la nord de Dunăre.*

În comparație cu statele europene, Moldova este aproape cât regatul Greciei și are mai mulți locuitori decât acesta, iar Valahia este considerabil mai mare decât Olanda și Belgia laolaltă. Bucureștiul este situat la latitudinea capitalei statului Maine, iar Iașii, capitala Moldovei, sunt mai la nord decât Québecul.

*) *Vide* [M.P.] Zallony, *Historical sketch of the Danubian Principalities under the Phanariots and in later times* (n. a.).

Poporul poate fi împărțit în două mari categorii: în primul rând contribuabilii, în al doilea, cei care sunt scutiți de taxe. Boierii, în număr de circa două mii, fac parte din a doua categorie, împreună cu clerul, familiile privilegiate și servitorii. Meșteșugarii, comercianții și țăranii duc greaua povară a statului. Situația țăranilor e foarte puțin diferită de cea a sclavilor.

Deși sunt printre zonele cel mai puțin populate ale Europei, Principatele Dunărene au o populație de 4.000.000 de suflete, dintre care 2.500.000 aparțin Valahiei, iar restul, Moldovei. Românii, însă, sunt răspândiți și prin Transilvania, Basarabia și Bucovina, numărând cu toții 7.000.000 de oameni. Au păstrat în mod remarcabil aspectul fizic și obiceiurile strămoșilor, coloniștii romani stabiliți în Dacia și care au asimilat semeața nație cucerită de Traian.

Daco-romanii își numesc patria *Zara Roumanesca*, țara romanilor, iar limba lor, *limba roumanesca*, limba romanilor. Traian este un Romulus al Daciei. Peste tot se amintește de el, atât în tradiții, cât și în superstițiile poporului. Calea Lactee este „Calea lui Traian", vârful muntelui este turnul lui de veghe. Fruntea înaltă, nasul acvilin, ochii negri, rotunzi, melancolici, tenul meridional, toate amintesc de vechii romani, deși țăranul e îmbrăcat în blănuri de oaie și nu cunoaște numele eroilor din care, probabil, se trage.

Întrebați-l pe țăranul simplu cine este, și vă va răspunde: *„Eo sum rouman"*. Zicătoarea *„La un rouman dece sassi"*, un român face cât zece saxoni, ne arată cum se privesc acești oameni ignoranți în comparație cu vecinii lor.

Limba românească este cea mai veche fiică a limbii latine și nu diferă esențial de latina vulgară, *lingua rustica* de pe vremea lui Traian. Daco-romanii au adoptat multe vorbe slave și turcești, dar limba lor seamănă în așa măsură cu italiana, încât am reușit să mă fac înțeles printre ei. Unul dintre regimentele austriece staționate la București în tim-

pul vizitei mele[1] era din Italia și acești descendenți comuni ai romanilor – deși despărțiți unii de alții timp de mai mult de șaptesprezece secole – vorbeau între ei fără nici o dificultate și, pe cât era permis, fraternizau. Dar ce schimbare! Strămoșii lor erau cuceritorii romani; italienii se pleacă unui tiran austriac, care poartă numele de Cezar fără să îi semene în virtuți; iar daco-romanii sunt sclavii oricărui despot care ar dori să întindă asupra lor brațul de fier al puterii sale. Românii visează la un panromânism, sau unirea întregii nații românești, dar naționalitatea, sufletul, virtuțile lor, toate au fost zdrobite.

„Neamul Țărîi Moldovei de unde dărază,
Din Țara Italiei tot omul să crează.
Fliah întăi apoi Traian au adus pre-aice
Pre strămoșii cestor țări de neam cu ferice.
Răsădit-au țărîlor hotarele toate,
Pre seamne ce stau în veaci a să vedea poate.
El cu vița cestui neam țara rumănească
Împlut-au Ardealul tot și moldovenească.
Seamnele stau de să văd de dânsul făcute,
Turnul Severinului să custe-n vremii multe."[2]

Cei mai civilizați dintre daco-romani se găsesc în Valahia și Moldova. Încerc să îi descriu în continuare pe valahii din Transilvania și Ungaria de Jos ajutându-mă de formulările vivace ale unui autor german mai vechi[3].

Modul lor de viață este extrem de aspru și sălbatic; sunt lipsiți de religie, arte și învățătură. Din fragedă pruncie, copiii sunt spălați zilnic în apă caldă, apoi înfășurați în pânză

[1]) În 1854 trupele austriece ocupă Principatele, ca tampon între ruși și otomani. [2]) „Compunerea" lui Miron Costin în Dosoftei, *Psăltire a Sântului Proroc David pre limbă rumânească*, Uniev, 1673, pe care însă J.O. Noyes o preia din Vaillant, *op. cit.*, în grafia de acolo. [3]) F.J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Wallachey, Moldau und Bessarabiens*, vol. II, Viena, 1781.

de in sau lână, indiferent de anotimp sau starea vremii. Din al cincilea până în al doisprezecelea ori al paisprezecelea an de viață sunt puși să păzească turmele sau cirezile; între timp, fetele învață să spele, să facă pâine, să toarcă, să coasă și să țeasă. Băieții și fetele au veșminte la fel.

Casele valahilor constau de obicei într-o singură cămăruță, în care stau amestecați cu toții, tineri și bătrâni, bărbați și femei; aici mai intră adesea și porcii și orătăniile, ca să se adăpostească. În fața ușii e, de obicei, o băltoacă noroioasă, în care porcii și copiii se dedau siestei. Casa este durată din crăci de copac, lipită pe dinăuntru cu lut și învelită cu un acoperiș înalt de paie, ținute laolaltă de alte crăci. Lumina pătrunde de obicei printr-o bucată de bășică.

Îmbrăcămintea lor este variată. Bărbații poartă nădragi albi de pânză aspră, croiți larg, până la glezne. Vara, aceștia sunt de in, în loc de lână; pe deasupra trag o cămașă aspră, cu mâneci largi, până sub șolduri, care atârnă peste brăcinare; de aceea, în semn de dispreț, ungurii îi numesc pe valahi „oameni cu cămășile pe-afară“. Peste mijloc se încing cu un brâu de piele, în care poartă cuțitul, cremenea, amnarul și pipa. Își înfășoară picioarele în cârpe, legând peste ele niște sandale din piele netăbăcită, cu curelușe de piele.

Moda este felurită, uneori diferind de la un sat la altul, fiind mai tiranică decât la Paris. La cumpărarea unui articol de îmbrăcat, țăranca îi comunică vânzătorului numele satului din care provine, iar acesta scoate la iveală articolul la modă în localitatea respectivă.

Indiferent de vreme, bărbații nu își acoperă niciodată capetele în perioada de doliu. Oamenii simpli își lasă barba să le crească după vârsta de patruzeci de ani, când încep să fie numiți *bunici*[1]; cu toate că valahul, însurându-se pe la cincisprezece ani, este în mod frecvent bunic pe la vârsta de treizeci.

[1]) În orig. *grandfathers*.

Fetele umblă cu capul descoperit; podoabele lor constau în cercei de alamă, mărgele de sticlă colorată și monede înșirate pe un șnur, legate pe cap sau la gât. Acestea zornăie, așa că fata valahă care se îmbracă frumos „sună bine oriunde se duce“ și de multe ori poate fi auzită înainte să apară. Își poartă întreaga zestre asupra ei. Ca să arate mai frumoase, femeile își înroșesc obrajii și își înnegresc genele.

Femeile poartă cămașă lungă, care coboară până aproape de glezne. De un brâuleț își atârnă două șorțuri, unul în față și unul în spate. Broderiile de pe aceste straie franjurate și multicolore sunt de o mare importanță în ornamentația portului. Femeile mai poartă iarna pe sub cămașă un soi de izmene largi din pânză aspră de lână și, ca și bărbații, își pun pe ele șuba de oaie cu lâna pe dinăuntru. Partea din față a cămășii este întotdeauna deschisă, servind drept recipient pentru varză, carne și poate încă o duzină de alte articole, care formează laolaltă o uimitoare protuberanță. Nimic nu e mai ridicol decât înfățișarea unei femei valahe care se întoarce de la târg cu sânul doldora de cumpărături.

Nu vezi vreo femeie care să umble fără ceva de lucru în mână sau care să stea degeaba. Nevasta țăranului merge la târg cu un coș plin așezat pe cap și un prunc în spinare în timp ce-și învârte fusul de tors cu dexteritatea unei prințese de-a lui Homer. Ea toarce, țese și croiește îmbrăcămintea întregii familii, îl ajută pe leneșul de bărbat să secere recolta și se canonește pe jos prin noroi în timp ce acesta e călare pe cal. Dacă îl întrebi pe țăran de ce vrea nevastă, de obicei răspunde: „Ca să mă pieptene și să mă spele“. Cu toate acestea, în privința curățeniei romànca din Transilvania este o gospodină rea. Iar munca ei nu produce niciodată atât cât te-ai fi așteptat. Coloniștii germani au și un proverb, „să muncești cât o valahă și să faci tot ca ea de puțin“.

Bărbații sunt indolenți și fricoși, mai puțin când e vorba de contrabandă, jaf, furt de cai sau încolțitul unui urs. Tratați atâta vreme cu brutalitate, ei au devenit temători și

suspicioși. O contesă bătrână din Transilvania îi mărturisea lui Paget[1] cu părere de rău că „vremurile bune s-au dus; țăranii nu mai sunt respectuoși ca odinioară“; buna contesă își amintea cum mergea la biserică pășind pe spinările țăranilor care îngenuncheau în noroi, lăsând-o să calce pe ei ca să nu-și murdărească încălțările. Vara trândăvesc la soare, iar iarna flămânzesc.

Valahii nu se prea îndeletnicesc cu munca câmpului, ci se ocupă în special cu creșterea și prăsirea vitelor, ducându-și turmele la iernat în Moldova și Valahia cu cheltuieli neînsemnate și mânându-le înapoi spre casă primăvara. Cucuruzul, sau porumbul, din care se prepară o fiertură groasă, numită mămăligă, amintind de *polenta* italienilor, e cultivat cu precădere la valahi.

Am motive bune să cred că țăranii de sex bărbătesc din Valahia sunt cei mai leneși oameni din lume. În schimbul terenului pe care îl cultivă, țăranul trebuie să muncească douăzeci și opt de zile pentru boierul proprietar al pământului și să plătească statului o taxă moderată. Pe lângă asta, o lună de muncă pe an e de ajuns ca să-și hrănească familia și să-și ducă traiul umil. Bărbatul pare să nu se ocupe decât de găsirea celui mai bun mod de a pierde timpul.

La începutul lui mai, când vine timpul de semănat, ei petrec o săptămână întreagă într-o desăvârșită lenevealăa, făcând aproape un obiect de cult din asta, sub pretextul că recolta va fi astfel protejată de un eventual îngheț. Bărbații codași își îndeamnă nevestele harnice, susținând că o zână vizitează fiecare casă dimineața în Joia Mare și le pedepsește cu infertilitatea sau cu vreo altă boală îngrozitoare

[1]) John Paget (1808–1892), medic, scriitor și agronom englez; căsătorit cu baroana Polixena Wesselényi, se stabilește în 1839 la Câmpia Turzii. Scrie *Hungary and Transylvania*: *With Remarks on Their Condition*, *Social*, *Political and Economical*, vol. I, Londra, 1839; vol. II, Philadelphia, 1850. Participă la revoluția de la 1848 din Ungaria.

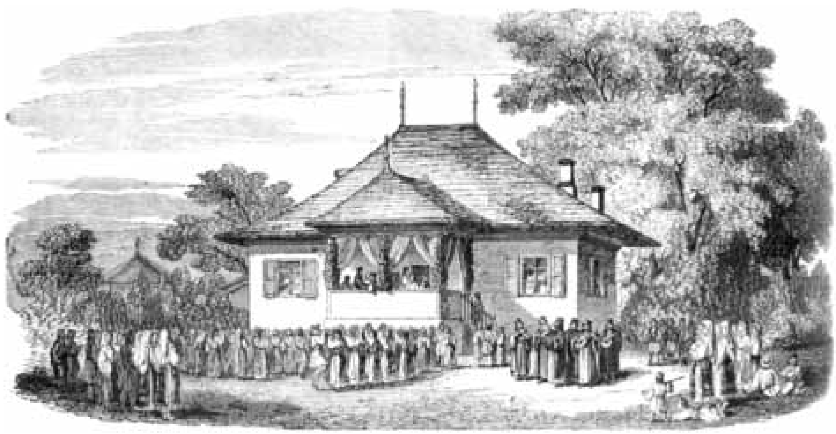
PORTUL MOLDOVALAHILOR.

PE DRUMUL DE LA GIURGEVO LA BUCUREȘTI. UN CONAC PE MOȘIA PRINCIPELUI MILOȘ OBRENOVICI. CRUCEA DE PE LOCUL BĂTĂLIEI DE LA CĂLUGĂRENI. HORA, DANSUL ROMÂNESC.

dacă nu găsește totul în ordine. Ei le supun, de fapt, pe aceste ființe blânde și răbdătoare la silniciile la care sunt ei înșiși supuși de stăpânii boieri.

Mâncarea valahilor este la fel de simplă precum le este straiul. Coc turte în cenușă, mănâncă lapte, brânză, untură, usturoi și fasole. De la animale nu folosesc mult, datorită posturilor, care sunt respectate riguros, chiar dacă se încalcă toate celelalte porunci. Carnea, ouăle și laptele sunt interzise în timpul postului, iar sărăcăcioasa lor mâncare e pregătită cu sare și apă; fapt care duce la mare debilitate, uneori chiar la moarte.

La serbări, valahii beau tot vinul și tăria care le pică în mână. Rachiul curge râuri, iar țăranul intră adesea în datorii ca să-și ospăteze prietenii cu o oaie friptă întreagă. Când are norocul să găsească sunet de fluier sau de vioară pe lângă cana mereu plină, valahul o ține într-un dezmăț până când e beat cu totul și e cărat acasă lipsit de cunoștință. Un astfel de chef ține cât un priveghi irlandez.

În unele părți ale Transilvaniei, valahii au un obicei curios. Un grup de tineri leneși se vând, după cum zic ei, necuratului, pentru o perioadă de trei, cinci sau șapte ani – (numărul de ani trebuie să fie impar, altfel diavolul nu face târgul) –, prinzându-se să joace în tot acest timp, mai puțin în somn; ca urmare, ei așteaptă de la cumpărătorul lor infernal să îi aprovizioneze din plin cu hrană și băutură și să îi facă irezistibili în ochii frumuseților rurale. Astfel că, gătiți în straie cât mai pestrițe, acești veseli vagabonzi pornesc din satul lor natal și dansează la propriu prin toată țara. Sunt primiți cu brațele deschise peste tot; bărbații văzând un pretext ca să se mai veselească, femeile – probabil nerăbdătoare să-și arate puterile, se adună cu toții ca să-i hrănească și să-i sărbătorească pe „dansatorii diavolului“, așa că este lesne de înțeles de ce se leagă de bunăvoie în această veselă robie. Când timpul de dănțuială s-a scurs, dansatorii

se întorc la casele lor și se transformă în țărani liniștiți pentru tot restul vieții.*

Riturile și obiceiurile religioase ale valahilor transilvăneni par a ține mai degrabă de păgânism și de iudaism decât de religia pe care o practică. Spre exemplu, femeile nu ucid nici un fel de animal. Nu se sfiesc să facă cele mai șocante jurăminte la cele mai neînsemnate ocazii și evită cu grijă să intre în vreo biserică catolică; iar dacă totuși se întâmplă așa ceva, se spală bine după aceea, ca să se purifice. Să fie stropiți într-o biserică catolică sau să participe la vreun fel de ceremonie în care se folosește apă sfințită sunt lucrurile cele mai îngrozitoare pentru ei, pe motiv că apa este împrăștiată cu un instrument făcut din păr de porc. Așa ceva îi spurcă, după părerea lor. Straiele contaminate printr-un astfel de accident nu mai pot fi îmbrăcate decât după ce au fost spălate. *Popii* lor (preoții greci) împrăștie apa sfințită cu ajutorul unei crenguțe sau al unui buchețel de isop, așa cum arată Psalmii. Hoția și adulterul sunt privite ca niște greșeli minore. *Popii* lor nu pot acorda iertarea pentru omor, lăsând asta în seama Domnului; dar crimele, ca și jafurile, sunt foarte frecvente. Valahii îi privesc pe preoții lor cu un respect superstițios și acordă și mai multă importanță tainelor bisericii. Nu cu mulți ani în urmă, s-a făcut o încercare de a *catoliciza* Biserica Greacă din Transilvania. Celor care s-au conformat li s-a permis să participe la guvernarea țării. Mulți preoți au ales apostazia, din motive clare, iar unii și-au adus și turma cu ei. În alte cazuri, însă, oamenii au refuzat să-și schimbe credința. În anumite sate, unde nu li s-a permis preoților greci să oficieze, nu s-a făcut slujbă creștinească timp de treizeci de ani. Oamenii s-au născut, s-au însurat și au murit nebotezați, fără binecuvântare și spovedanie.

Atunci când valahii se angajează într-o prietenie veșnică *pe viață și pe moarte*, ei pun o cruce în vasul sau cana din

*) Paget (n. a.) [*op. cit.*, vol. II (n. tr.)].

care mănâncă sau beau, jurându-și fidelitate eternă. Ceremonia este respectată cu sfințenie. Este, de obicei, un ritual practicat de tâlhari. Se recurge la această ceremonie și atunci când este nevoie de un legământ foarte puternic; spre exemplu, dacă tâlharii eliberează o victimă care i-ar putea da în vileag, îl condamnă la tăcere printr-un jurământ pe cruce, pe sare și pe pâine, pe care ei îl numesc *jurare pe cruce*, *pe pită, pe sare*.

Înmormântările lor sunt aparte. Trupul este adus cu tânguiri lugubre la groapă, în care este coborât îndată ce popa și-a terminat ritualul. În acest moment, prietenii și rudele decedatului înalță țipete groaznice; ei îi amintesc mortului de prieteni, părinți, vite, casă și restul gospodăriei, întrebându-l de ce i-a părăsit. Cum nu primesc nici un răspuns, groapa este umplută și se așază o cruce de lemn cu o piatră mare la căpătâiul decedatului, pentru ca acesta să nu se transforme în *vampir*, cadavru umblător care suge sânge. Se toarnă vin pe mormânt și se arde tămâie în jurul lui, pentru a alunga vrăjitoarele și spiritele malefice. Apoi se duc acasă, coc pâine de făină de grâu, pe care o mănâncă întru ispășirea decedatului, și beau pe săturate pentru propria lor liniște. Tânguirile solemne, libațiunile cu vin și fumigațiile la mormânt continuă vreo câteva zile, ba chiar săptămâni. Înmormântarea unui bărbat logodit este și mai solemnă. Pe mormântul lui se ridică un par[1] lung de câțiva stânjeni, iar nefericita mireasă agață de el o ghirlandă, o țepușă și o batistă albă. Valahii din Transilvania plantează câte un prun la capul și la picioarele mormântului, iar din prune își fac rachiul: astfel „își caută literalmente consolarea la mormânt", ne spune Paget.

[1]) Stâlpul sau bradul funerar, care simbolizează mirele sau mireasa decedatului. Țepușa la care se face referire este, în fapt, un știulete cioplit din lemn. La înmormântarea unui cioban se atârnă de stâlp și un fuior de lână.

Valahii sunt de o ignoranță incomparabilă. Întreabă un bătrân ce vârstă are și-ți va răspunde: „de când s-a făcut pace“, sau când a murit principele, s-a ales mitropolitul, „a fătat scroafa“ sau oaia sau de când s-a dus la câmp, s-a însurat și așa mai departe; apoi îi poți calcula vârsta.

Orice fenomen sau efect cu cauze necunoscute este privit de ei ca un miracol. Se uită la o eclipsă de soare ca la o luptă între balaurul infernului și soare. De aceea, în timpul unei eclipse se trage în toată țara cu pușca pentru a izgoni balaurul, care, altminteri, ar putea să înghită soarele și să azvârle lumea în bezna eternă. N-ai să vezi vreun valah cioplind o frigare din lemn de fag ca să frigă carnea. Iată motivul: fagul produce primăvara o sevă roșie, care, potrivit observației profunde a valahului, reprezintă lacrimi de sânge; turcii sângeroși i-ar fi prăjit pe creștini în frigări din lemn de fag.

Valahii sunt de-a dreptul îngroziți de folosirea frânghiei ca pedeapsă capitală. Roata și țeapa sunt mult mai acceptabile; funia „astupă gâtul, obligând sufletul să iasă pe jos“. Pentru ei, spânzurătoarea este cea mai dezgustătoare pângărire; „delicatețea lor ciudată în această privință“, spune un vechi scriitor german, „este de-a dreptul materialism psihologic“.

Daco-romanii sunt remarcabil de superstițioși. Ei cred în zâne, monștri, groaznici și pitorești totodată, vampiri, vrăjitorii, precum și în puterea vătămătoare a deochiului. Valahul iese cu mare greutate din casă marțea sau vinerea după apusul soarelui, de teamă să nu fie răpit de vrăjitoare, care iau forma unor babe răzbunătoare, complet inofensive în timpul zilei. Vai de daco-romanul care a uitat în vreuna din zile să pună deoparte mâncare și băutură pentru vampirii hidoși care sug noaptea sânge de om sau pentru spiritele malefice care sălășluiesc printre ruine în locurile izolate și care se află în neostoit război cu rasa umană. Nu există vecinătate mai înfricoșătoare.

Dacă nu poartă timp de trei săptămâni un talisman de hârtie muiată în ulei sfințit și împăturită într-un mod mis-

terios, care se leagă pe frunte cu șapte fire de păr, țăranul este în pericolul iminent de a fi înghițit de un balaur[1] de dimensiuni atât de enorme, încât atinge cu o falcă cerul și cu cealaltă pământul. Acești monștri fabuloși se întâlnesc tot timpul cu eroii de baladă sau cu călătorii aventuroși și sunt tăiați de fiecare dată într-o mie de bucăți, dar părțile ciopârțite sunt înzestrate cu atâta vitalitate, încât se lipesc imediat la loc dacă le atinge vreo rază de soare.

Gustă valahul strop de lapte în postul Paștelui sau uită să facă semnul crucii de la dreapta la stânga în prezența preotului său? Până la ispășirea păcatului, el se află permanent în pericolul de a fi săltat de monștri înaripați de dimensiuni supranaturale ce trăiesc în păduri de nepătruns, unde își țin ascunse atât comorile, cât și prințesele pe care le-au răpit.

Când e vorba despre dragoste,

„Săteanca
Cere spăimasul sprijin al oacheșei țigănci“[2].

Noaptea, când numai stelele se mai ivesc ca să îi poată privi farmecele dezvăluite, ea se furișează, timidă și îmbujorată, la pârâiașul sau fântâna din apropiere, căutând să vadă în apă imaginea viitorului soț. Cântecelele lor de dragoste, pline de tandrețe și visuri trandafirii despre căsătorie, amintesc de o rugăciune de seară a țărăncii germane:

„*Schemmel, Ich tritt dich,*
St. Andreas, ich bitt dich,
Gieb mir in dem Traum ein
Welcher wird mein Mann sein“.[3]

Barza, rândunica, ba chiar șarpele își găsesc adăpost sub acoperișul primitor al daco-romanului. El se uită la micul

[1]) În orig. *dragon*. [2]) M.R. Mitford, *Poems*, *Written in a Favorite Bower*, 1810. [3]) „Scăunel, pe tine calc, / Sfinte Andrei, pe tine te rog, / Arată-mi în vis pe cel / Care bărbat îmi va fi“ (germ.).

șarpe de casă cu un respect apropiat de idolatrie, vede în el un zeu protector al gospodăriei, îl primește, îi permite să se încolăcească la căldura vetrei în timpul iernii și îl hrănește pe acest oaspete sacru cu lapte, dimineața și seara. Dl Michelet povestește cum, ajungând la coliba unui țăran valah din Transilvania, a găsit-o pe femeia acestuia plângând. Tocmai îi murise băiețelul în vârstă de trei ani. „Observasem că nu mânca nimic dimineața“, i-a povestit ea călătorului, „după care dispărea câte o oră întreagă. Într-o zi, l-am urmărit în pădurice și am văzut un șarpe imens care s-a târât și a luat din mâna copilului bucata de pâine pe care o adusese. A doua zi, bărbatul meu a venit și el. Îngrozit la vederea șarpelui sălbatic și, probabil, veninos, l-a ucis cu toporul. Copilul a apărut și el după câteva clipe, găsindu-și prietenul mort. Disperat, a fugit acasă, plângând și strigând *puiu*! N-am reușit nicicum să-l consolăm, iar după cinci zile de plâns a murit, strigând *puiu*, *puiu*!“

Daco-romanul, precum strămoșii lui din Italia, crede că destinul omului este în mod misterios legat de o stea care, de sus, de pe cer, reflectă planurile și accidentele vieții sale. De aceea, dacă îl lovește vreo nenorocire, steaua lui se întunecă; când moare, steaua dispare în spațiu. Când cerul e roșu, el își imaginează că e război acolo, sus, iar cometele anunță catastrofe înfiorătoare pe pământ. Sărmanii zei și zeițe din Roma păgână par să își fi găsit adăpost la daco-romani atunci când au fost alungați din Italia, dar mai degrabă sub formă de personaje de teatru ambulant decât ca divinități ale Olimpului. Literatura în fașă a țării le aduce elogii, iar fata țăranului daco-roman nu își umple niciodată ulciorul în formă de vază fără să sufle asupra apei și să verse ceva lichid pe pământ ca libație pentru nimfa fântânii. Am amintit deja de obiceiul de a pune o monedă în mâna sau în gura decedatului pentru Caron, luntrașul de pe Styx.

În opinia valahilor, pietrele prețioase sunt făcute din saliva șerpilor, iar țăranul sărac, hrănit cu terci și îmbrăcat

în piei de oaie, visează să găsească vreun cuib de viperă sau cuibul vreunei păsări rele plin de bogății nemăsurate. Crede că dacă mănâncă inima unui prunc glonțul nu îl mai poate vătăma, iar acest prânz îngrozitor se și pregătește nu araeori.

Într-o zi, m-am alăturat, într-un sat de lângă București, unei curioase procesiuni de înmormântare, alcătuită din țărani valahi. Năsălia din lemn brut era purtată de o jumătate de duzină de săteni. Chipul decedatului, un bărbat tânăr, era expus soarelui arzător, după obiceiul din răsărit, pentru a detecta orice semn de viață – obicei care vine din vremurile ciumei. Era o zi extrem de fierbinte, iar în jurul chipului palid al cadavrului se învârtea un roi de muște negre și oribile, care își vedeau de treaba lor în timp ce acesta era purtat. În fața coșciugului mergea o persoană cu un coș de turte nedospite, care se mănâncă în cinstea *manilor* mortului, precum și un stâlpișor[1] împodobit cu împletituri ca acelea cu care se acoperă în ziua nunții mireasa la țară în Valahia. În urma năsăliei erau doi preoți de țară, părinții și prietenii mortului, purtând cu toții făclii, apoi un număr de bocitoare, palide și rătăcite, tocmite pentru această ocazie. Acestea, precum acele *praeficae* de la înmormântările romane din Antichitate, își smulgeau părul și se tânguiau ca și cum pacea mortului ar fi depins de eforturile lor.

Am urmat procesiunea, care s-a oprit de câteva ori până la biserica satului. Purtătorii sicriului își lăsau jos povara. Rudele apropiate și bocitoarele se înghesuiau în jurul coșciugului, îi vorbeau cu tandrețe mortului, îl îmbrățișau și îi cereau iertare pentru micile neajunsuri pe care i le provocaseră în timpul vieții, exprimându-și în același timp durerea prin cântecele tânguitoare de laudă și regret sau prin vaiete, rupându-și hainele în mod înfricoșător. Aceste manifestări ciudate tulburau gândurile frumoase pe care noi suntem

[1]) În orig. *May-pole*, prăjină împodobită cu frunze și ghirlande, legată, în general, de festivitățile solstițiului de vară.

obișnuiți să le asociem cu ultimul omagiu adus celui dispărut și cu pacea mormântului.

Părăsind biserica, trupul a fost dus la o groapă nu prea adâncă din cimitir, care este numit „grădina morților“. După ce preoții au spus ultima rugăciune, mortul și cei vii au fost stropiți cu apă sfințită. Apoi s-a dat glas, pe un ton tânguitor, următoarelor versuri: „Veniți, fraților să-i dăm ultima îmbrățișare mortului, slăvindu-l pe Dumnezeu! Ce jale, ce durere! El rămâne în mormânt; va sălășlui cu morții. Acum suntem despărțiți. Acum s-au dus răutatea, și bucuriile deșarte ale vieții s-au topit. Lutul s-a făcut negru; vasul e spart, lipsit de glas, mort. Într-adevăr, viața noastră e ca floarea, ca o boare, ca roua dimineții. Veniți deci să ne uităm bine în groapă. Unde e mândria trupească, unde e tinerețea? Unde sunt ochii și unde e frumusețea cărnii? Toată mândria lui s-a risipit, s-a topit în mormânt, hrană viermilor, în beznă, acoperită cu țărână.“ Coșciugul a fost apoi coborât în groapă și s-a pus o cruce grosolană de lemn ca să marcheze locul de veci al tânărului valah. Lăsând deoparte cele câteva simboluri creștine, aș fi zis că mă aflu la o îngropăciune din vremea Romei antice.

Atunci când un valah este pe cale să-și dea duhul, rudele înlăcrimate îi pun în mână o lumânare aprinsă, iar preotul spune rugăciuni cu voce mai mult sau mai puțin puternică și tânguioasă, în funcție de numărul de piaștri pe care îi poate obține pentru serviciile sale. Imediat după deces, trupul este spălat, bărbierit, înveșmântat pentru groapă, atât cât își poate permite familia, picioarele îi sunt întoarse către ușă și, adesea, i se pune un ban în mână sau în gură pentru trecerea pe lumea cealaltă. În familiile boierești, înmormântările sunt mai pompoase și se renunță la multe din obiceiurile superstițioase despre care am pomenit.

Valahii, ca și vechii romani, îi venerează cu smerenie pe *mani*, sau duhurile celor dispăruți. Această credință, ca și

la turci, constituie o sursă abundentă de pomană. La aniversarea celor decedați, familia, dacă este în stare, oferă bani și haine săracilor, pe lângă turte făcute din făină, zahăr, miere, nuci și brânză. Pe marginea drumului se lasă pentru călător vase cu apă de băut și, uneori, alimente.

Ca și turcii, valahii au zile norocoase și zile cu ghinion. De fiecare zi ține o anumită muncă, ce nu trebuie săvârșită în altă zi. Femeile spală miercurea și torc sâmbăta. Marțea e ziua cea mai aducătoare de ghinion dintre toate. În această zi, femeile se spală și se piaptănă foarte rar; nu se pleacă marțea în călătorie și nu se începe vreo treabă importantă.

În anumite zile ale anului se feresc să taie ceva cu foarfecele, ca în timpul festivalului roman al Lupercaliilor[1], pentru ca lupii să nu le vatăme oile. Croitorii, cred eu, sunt scutiți de această practică. Femeile nu pun mâna pe ac marțea, pe motiv că, altfel, Mântuitorul ar simți fiecare împunsătură, fiind deci crucificat din nou. Își închipuie că pot goni ciuma arzând o cămașă care a fost toarsă, împletită și cusută în mai puțin de douăzeci și patru de ore. Când începe să tune și să fulgere, superstițiosul valah își face semnul crucii și se aruncă pe jos.

Idioții sunt bine-veniți oriunde. În timpul „Săptămânii nebunilor“[2], li se permite nebunilor să alerge pe străzi, cam ca thugii[3] din India, bătând pe oricine le iese în cale și provocând și multe alte pagube.

Sporturile și dansurile valahilor se aseamănă izbitor cu cele ale țărănimii romane din vremea lui Traian. Daco-romanii au două dansuri naționale, *hora* și *călușarii*. Acesta din

[1]) Lupercalii, sărbătoare religioasă romană care avea loc la jumătatea lunii februarie în cinstea zeului Lupercus, protector al păstorilor și al țarinilor. [2]) Săptămâna nebunilor (Săptămâna brânzei), sărbătoare care pregătește intrarea în Postul Paștelui. [3]) *Thug*, membru al unei bande de tâlhari și asasini din India, eradicată de englezi pe la 1830.

urmă, după Gérando[1], este probabil dansul antic al salilor[2], care aveau un templu pe colina Quirinal din Roma și jucau la idele lui aprilie, sub conducerea unei căpetenii, cântând, în același timp, rapsodii de neînțeles. Dansatorii valahi care reprezintă *călușarii* poartă pe umeri curele de piele bătute cu ținte de aramă și învârt niște bâte lungi în mâini, în timp ce saltă cu frenezia bahică a dervișilor rotitori.

Hora mi-a adus în minte dansul roman [*chorus*], exact așa cum îl vedem reprezentat în basoreliefurile antice. Dansatorii, bărbați și femei, ținându-se de mâini, formau un cerc larg, în mijlocul căruia, se aflau lăutarii, sau muzicanții țigani. Unul dintre aceștia cânta, iar cercul se învârtea, mâinile și picioarele mișcându-se armonios, dansatorii avansând și retrăgându-se, micșorând și lărgind cercul.

Era ceva în aceste evoluții lente și monotone, ca și în cântul tânguitor al lăutarilor, într-o perfectă potrivire cu spiritul melancolic al daco-romanilor. Pe lângă *horă* și *călușari*, am mai văzut dansul brâului. Perechile își puneau reciproc mâna stângă pe brâu, iar pe cea dreaptă pe umăr. Deși excesiv de lente la început, mișcările lor au devenit curând uimitor de rapide.

Reține, cititorule, că descriu aici jocurile țăranilor daco-romani, nu pe acelea ale locuitorilor europenizați din București, care, uitându-și naționalitatea, au adoptat plăcerile și manierele Apusului și care dansează grațiosul menuet, pășesc în labirintul cadrilului franțuzesc și se învârtesc în răsucita mazurcă.

[1]) Auguste de Gérando (1819–1849), istoric francez, adept al lui Michelet și prieten al lui Edgar Quinet, membru al Academiei Ungare. Căsătorit cu Emma Teleki de Szék, a locuit la Satulung, în Maramureș. Autor al mai multor lucrări despre Ungaria și Transilvania, printre care *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, sau „Les valaques en Transylvanie“, în *Revue Indépendante*, 1845. A participat la revoluția maghiară din 1848–1849. [2]) Salii, colegiu de 12 preoți ai lui Marte, păstrătorii scuturilor sfinte și conducători ai dansurilor războinice la sărbătoarea zeului.

Daco-romanii serbează un număr mare de festivaluri. Cel în cinstea Florei are loc în prima duminică din mai.

Festivalul recoltei e minunat la valahi. Mândrele domnișoare din sat o aleg dintre ele pe „Drăgaică“ și îi așază pe cap o cunună din frunze și spice de grâu. Apoi, sub conducerea acestei Ceres, ele pleacă peste câmp și prin sate cântând, bucurând ochii și inimile celor care le privesc. Cununa de Drăgaică este foarte râvnită de fete, deși cea care o poartă nu se mărită timp de trei ani.

Vara, când arșița pârjolește ogoarele, țăranii îmbracă o fetiță de cel mult zece ani în straie făcute din frunze. Toți copii de vârsta ei o urmează prin sat, dansând și cântând:

„Papalugă,
Suie-te la cer,
Deschide porțile,
Dă drumul ploilor,
Ca să crească,
Grâul, alacul, meiul și altele!“[1]

Festivitățile religioase sunt la fel de interesante. În ziua de Crăciun se joacă o mascaradă, având ca subiect nașterea Mântuitorului. Procesiunea e condusă de un băiat, care poartă ca stindard o stea uriașă de hârtie, împodobită ostentativ. Urmează magii în costume de la Răsărit și o escortă de soldați romani care își țin lăncile în mâna dreaptă. Fiecare duce câte un felinar. Este reprezentată și ieslea în care s-ar fi născut Mântuitorul la miezul nopții. Procesiunea merge din ușă în ușă, recitând imnuri pioase, numite *colinde*.

Anul Nou începe la București cu o mare ceremonie de botez. Dâmbovița este binecuvântată de mitropolit, la fel cum acesta binecuvântează și caii principelui, când sunt duși la pășune pe la începutul lunii mai.[2] Sau, pentru a înlătura

1) Preluat probabil din Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*.
2) Binecuvântarea cailor (Paștele cailor) coincide cu Înălțarea.

neajunsul cauzat de un râu care tot iese din matcă, e trimis un preot care să îl boteze cât mai aproape de izvor. Oamenii își cufundă pruncii în apa înghețată, iar sticlele cu apă sfințită sunt păstrate multe zile după aceea.

Sărbătoarea Paștelui este cea mai strălucitoare din an și durează opt zile. În orașe și sate se fac pregătiri mari. Se împodobesc casele; toată lumea își pune cele mai bune haine, se schimbă vizite și toate inimile tresaltă de bucurie. Oamenii se salută pe stradă cu formula sacramentală „*a înviât Kristu*, *Kristu a înviât!*“ (Cristos a înviat, adevărat a-nviat).

CAPITOLUL VIII

BISERICA GREACĂ

Vârsta cea mai ticăloasă de la-nceputul lumii,
Ce nu mai poate nici să-ngroape-un om.[1]

DACO-ROMANII URMEAZĂ RITUL GRECESC ȘI DOCTRINELE Conciliului de la Niceea, care, după cum se pretinde, le asigură catolicismul timpului, în timp ce Biserica de la Roma poate să se laude doar cu cel al locurilor. Ca toți creștinii grec-ortodocși, ei nu acceptă că Biserica Romei este adevărata Biserică Catolică, iar în Joia Mare îi excomunică pe papă și pe prelații latini, rugându-se ca toți cei care oferă pâine nedospită să fie cuprinși de tulburare.

Grecii, deși au mult mai puțină venerație pentru euharistie decât latinii, au adoptat cele șapte taine, se împărtășesc după regulile Sf. Vasile și ale [Sf. Ioan] Hrisostomul, respectă patru posturi mari și se abțin de la carne miercurea și vinerea. Ei susțin că Sfântul Duh vine doar de la Tatăl și nu cred în admiterea imediată a sfinților și martirilor la beatifica viziune. Grecii botează prin imersie, folosesc pâinea dospită și susțin prezența fizică [în elementele euharistice].

[1]) Alfred Tennyson, *Maud*, 1855

Biserica ortodoxă grecească nu s-a „îmbătat cu sângele martirilor", așa cum a făcut Biserica Romei. Ortodocșii practică un anumit grad de toleranță, dar nu e câtuși de puțin sigur că nu s-ar fi dovedit la fel de sângeroși ca latinii dacă ar fi fost îndemnați la persecuții în același fel.

Ei nu consideră creștină nici o sectă care nu e în curtea propriei lor biserici. Nici în Rusia, nici în provinciile europene ale Turciei în care s-a făcut simțită influența țarului nu li se permite catolicilor sau protestanților să-și atragă credincioși dintre ortodocși. Atât de puternic este bigotismul acestei interesante biserici și rolul autoproclamatului ei conducător din Sankt-Petersburg[1], încât se înalță un adevărat zid chinezesc în jurul instituției, care să o apere de orice influență străină, ca și cum ar fi prea perfectă ca să mai aibă ceva de învățat și prea sacră ca să vină în contact cu restul lumii creștine. Nu se acceptă nici un alt izvor de lumină ori de cunoaștere.

Cu caracterul său rigid și neschimbător, Biserica Grecească este instrumentul tiraniei, atât la Constantinopol, cât și la Sankt-Petersburg sau Belgrad. Țarul Rusiei, patriarhul de la Stambul și principii mărunți care trăiesc din generozitatea acestora, folosind credința ca pe un instrument al ambiției și lăcomiei, doar fac la scară mai mare ceea ce fac toți episcopii și preoții.

Vrăjmășia dintre sectele creștine rivale este aspră și statornică. Nu cu mulți ani în urmă, fiul unui grec bogat din Constantinopol s-a convertit la islamism. *Popa*, preotul grec, a fost chemat să-l consoleze pe tatăl disperat. „Te-a lovit, într-adevăr, un mare necaz", i-a spus el, „dar lucrurile ar fi putut sta mult mai rău. Fiul tău e doar musulman; închipuiește-ți ce mâhnit ai fi fost dacă ar fi devenit un catolic plin de ură!"

[1]) Țarul Rusiei obține statutul de protector al ortodocșilor din Imperiul Otoman prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774).

Deși practică confesiunea auriculară, grec-ortodocșii nu o recunosc ca precept divin, privind-o doar ca pe o sarcină a Bisericii. Ei susțin că e un lucru legitim să îți înșeli vrăjmașul și că nu e un păcat să îl rănești și să îl oropsești. Cei mai mulți sunt de părere că nu e necesar să restitui bunurile furate sau obținute prin fraudă ca să fii izbăvit.

Mulți dintre creștinii răsăriteni, mai ales dintre aceia care vorbesc limba lui Platon, nu consideră că a opta poruncă face parte din crezul lor și exersează intens conjugarea verbului grecesc *kléptein*[1] la toate modurile și timpurile.

Nutresc o adevărată oroare față de excomunicare, care, după ei, „îl exclude pe vinovat din sânul Bisericii, de la comuniunea cu Treimea, cu sfinții și cu cei trei sute optsprezece părinți de dinainte de al Patrulea Conciliu Ecumenic, încredințându-l Diavolului și trădătorului Iuda și, dacă nu se căiește, îi condamnă trupul să rămână, după moarte, tare ca piatra".

Ca biserică, creștinii de rit grecesc nu își proclamă infailibilitatea sau suveranitatea temporală. Până și în Rusia, unde Biserica Ortodoxă a ajuns la dimensiuni colosale, unde oracolele unei credințe antice au dat aripi ambiției și absolutismul și-a asumat cu sfruntare principiul teocrației, chiar și acolo aura Bisericii pălește în fața vâlvătăii orbitoare a puterii temporale. Sfântul Sinod, cândva antic și independent, este pus acum sub îndrumarea spirituală a unui comandant de cavalerie.

Din punct de vedere politic, influența Bisericii Latine a fost distrugătoare, în timp ce influența Bisericii Răsăritene a fost conservatoare. Aceasta din urmă i-a ținut laolaltă pe *membra disjecta* ai Imperiului Rus în timpul năvălirii tătarilor și numai cu cooperarea activă a creștinilor grec-ortodocși din Imperiul Otoman a putut spera țarul Nicolae să reașeze crucea pe Sfânta Sofia.

[1]) A fura (gr.).

În diferitele părți ale Europei Răsăritene, organizarea Bisericii Grecești este, în general, aceeași. Clerul său este împărțit în cler monahal și secular. În prima categorie intră călugării și numai ei pot să fie avansați la demnitățile supreme ale Bisericii. Rangurile inferioare ale clerului monahal, și anume sub mitropolit, arhiepiscopi și episcopi, sunt numite în Rusia „clerul negru". Episcopii și cei de deasupra lor sunt priviți ca niște jertfe pe altarul Bisericii. Trebuie să practice celibatul și să se țină departe de carnea animalelor, dar cei care alcătuiesc clerul negru, numiți astfel datorită culorii straielor, au voie să se însoare înainte de a intra în ordin, însă nu și după aceea. Sunt scutiți de taxe, de încorporare și de pedepsele corporale, această din urmă scutire fiind valabilă și pentru soțiile lor.

Preoții seculari, sau clerul alb, sunt de departe mai numeroși decât ceilalți și îndeplinesc cea mai mare parte a funcțiilor ecleziastice ale Bisericii. Căsătoria este o condiție necesară pentru orice candidat la intrarea în această clasă, iar dacă, în timp ce este preot, își pierde soția, puterile sale sacerdotale încetează deodată și nu îi mai revin decât însurându-se. Așa este în unele părți ale Rusiei. În Principatele Dunărene, preotul poate să aibă o singură nevastă, de a cărei menținere în viață depinde într-o mare măsură prosperitatea lui.

Preotul grec-ortodox se însoară, literal, de trei ori: o dată când devine diacon, apoi când este hirotonisit și, în fine, atunci când își ia o mireasă lumească.

Astfel, la ortodocși, căsătoria este fundația ordinului preoțesc, iar beneficiile aduse de harul preoției sunt, de fapt, un premiu oferit soțului care, prin grija sa conjugală, reușește cel mai bine să prelungească zilele soției. De aici, rușii zic „fericită ca o preoteasă".

Preoții seculari, neavând venituri stabile, sunt obligați să subziste prin practici simoniace, să adune prin religie în

loc să împartă speranțele și consolarea ei. Ei sunt, de fapt, obligați să vândă sfintele taine care le sunt încredințate. Nimeni nu poate să obțină iertarea păcatelor, să se spovedească, să își boteze copiii sau să își îngroape rudele, să se cunune sau să se despartă, nici măcar să-și afurisească vrăjmașii fără să-i plătească înainte preotului; iar prețul mărfurilor sale spirituale depinde de mijloacele și de evlavia enoriașului.

O atare situație deplorabilă se întoarce în mod fatal împotriva moralei preoțimii ortodoxe. Pentru că acasă nu-și pot permite decât o subzistență limitată, preoții folosesc orice ocazie de a se așeza la mesele altora, unde sunt gata să se abandoneze fără nici o reținere satisfacerii apetitului lor insațiabil și a setei de nestins. „Ce sunt eu, preot, să mănânc și să beau cât doi?“, așa sună o vorbă creștinească din Răsărit. Neînfrânarea este mama tuturor viciilor.

Potrivit raportului Sfântului Sinod al Rusiei, în anul 1836 au fost caterisiți 208 preoți pentru infracțiuni grave și încă 1995 pentru delicte minore. În acel an, numărul total de preoți din Rusia era de 102.456, astfel că doi din fiecare sută au fost condamnați de tribunale. În anul 1839, raportul preoților condamnați era de unul la douăzeci, iar în trei ani consecutivi observăm că o șesime din preoții ruși a fost compromisă prin crime și ilegalități. Cu toate acestea, Biserica Rusiei se dă drept ortodoxă, iar de la Romanov până la ultimul șerb toți se fălesc cu misiunea spirituală a Sfintei Rusii. Văzând aceste statistici, nu putem să ne mai mirăm de remarca înfricoșătoare a Sf. [Ioan] Hrisostom despre clerul grecesc: „Nu cred că vor fi mântuiți prea mulți preoți, cei mai mulți dintre ei se vor pierde.“

Clerul superior, care formează elita Bisericii, nu este cu desăvârșire lipsit de virtute și de inteligență, dar el nu vine în contact nemijlocit cu poporul, și ca urmare nu exercită decât prea puțină influență asupra acestuia.

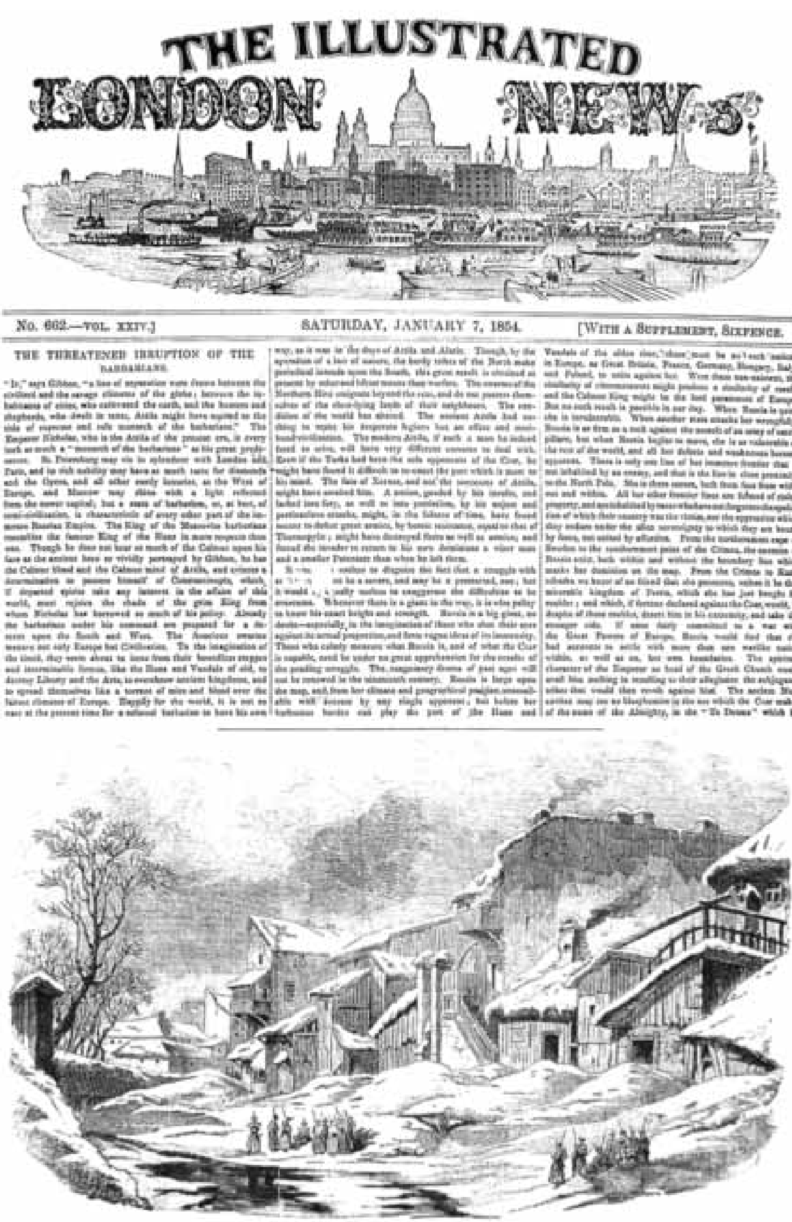
Preoții de mir, datorită degradării și ignoranței lor, sunt arareori respectați, chiar și în timpul oficierii sfintei slujbe, iar uneori sunt tratați cu o familiaritate la limita disprețului. Există proverbe și glume în legătură cu preoția incomparabil mai aspre decât epigrama greacă sau madrigalul franțuzesc. În Răsărit, clerul secular se distinge cu greu de țărănime, fiind la fel de ignorant ca turma pe care o păstorește. Rătăcind printre ruinele templului lui Ceres din Eleusis, am văzut un preot grec țesălându-și calul, în timp ce sălbatica-i nevastă și fiicele ei, care se zăreau în Grota Nimfelor, arătau ca o harpie înconjurată de furii.

Călugării sunt din ordinul Sf. Vasile. Mânăstirile, dintre care unele sunt libere, iar altele închinate patriarhiilor din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, dețin mai mult de o treime din fondul funciar al Principatelor. Cele care aparțin de Muntele Athos sunt deosebit de bogate. Vechea mănăstire a Neamțului a contribuit cândva la progresul intelectual al țării, dar astăzi nu mai este decât un spital.

În Valahia există o biserică la fiecare șase sute de locuitori și, cu tot cu familiile preoților, o persoană din patruzeci și șase aparține clerului.

În Valahia sunt două seminare și în Moldova unul, dar gradul de instrucție pe care îl primesc studenții aici nu se apropie de ceea ce se predă într-o școală districtuală din New York. Aproape oricine poate deveni preot grec-ortodox în Valahia plătind echivalentul a 75 $, taxa de inițiere pentru preoție. Aspirantul nu trebuie să știe să scrie. Capacitatea de a citi liturghia ortodoxă este, chipurile, necesară, dar până și aceasta lasă adesea de dorit; în care caz, preotul recită slujba din memorie, așa cum își repeta Homer cântecele. Preoții din orașe și târguri, deși ignoranți și depravați, au adesea o înfățișare respectabilă.

Adevăratul tip de popă poate fi admirat doar în satele din Valahia, despre a căror precaritate nu îți poți face o idee decât dacă te duci să le vezi. Acesta locuiește pe un petic de

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

No. 662.—VOL. XXIV.] SATURDAY, JANUARY 7, 1854. [WITH A SUPPLEMENT, SIXPENCE.

THE THREATENED IRRUPTION OF THE BARBARIANS.

SOLDAȚII RUȘI DIN FORȚA DE OCUPAȚIE LA BUCUREȘTI,
PE PODUL CALICILOR.

PANORAMA BUCUREȘTILOR SUB OCUPAȚIE RUSĂ.
HANUL LUI MANUC BEI.

pământ oferit de boierul care deține satul, nu-l poți deosebi de cel mai simplu țăran decât datorită bărbii, potcapului și cizmelor, muncește și merge la târg exact ca enoriașii săi ignoranți, ale căror păcate, foste, prezente și viitoare, este împuternicit să le ierte. Banii obținuți din vânzarea sfintelor taine și a apei sfințite îi sunt de puțin folos acasă; aproape toți trebuie predați mai departe episcopului, sub forma unui cadou anual în schimbul privilegiului de a-și păstra poziția. Nu este de mirare deci că acordă iertarea păcatelor pe câteva parale și cu dragă inimă dacă cel care a furat o oaie sau un sac de grâu îi face și lui parte.

De sărbătorile fără număr ale Bisericii Grecești, în timpul cărora țăranului îi este strict interzis să muncească pentru profitul său lumesc, „se folosește cu abilitate preotul, asigurându-l că poate lucra în slujba Domnului, adică a preotului său, astfel că leneșul și superstițiosul valah, care abia se pornește la muncă pentru propria-i hrană, asudă de bunăvoie, arând ogorul *popii* în zilele de post și câștigându-și astfel mântuirea sufletului“.

Să facă semnul crucii de la dreapta la stânga înainte de rugăciune sau când se aude tunetul, să repete semnul crucii când se întâlnește cu preotul, când trece prin fața bisericii sau când încearcă să-l gonească pe diavol, să se prosterneze *à la turque* evitând totodată să îngenuncheze ca ereticii catolici, să-l venereze pe popă și să-i blesteme pe papă și pe musulmani, să țină o sută cincizeci de sărbători pe an și să postească o sută zece zile – iată educația oferită de Biserica Grec-Ortodoxă milioanelor sale de adepți. Abstinența impusă în zilele de post este atât de severă, încât nici măcar cu aur nu poți să cumperi o cană de lapte. Nu ai cum să-l faci pe țăranul rus sau român să-și îndulcească ceaiul cu zahăr purificat cu sânge de vită. Vasile[1], celebrul tâlhar daco-roman,

[1]) Probabil Vasile Stroescu (Vasile cel Mare), haiduc moldovean de la începutul sec. XIX.

în timp ce jefuia o locuință, după ce îi omorâse pe toți din casă, a fost șocat văzând cum unul dintre bandiții lui lingea o farfurie pe care se afla unt. „Păgâne!“, a strigat el lovindu-l cu sălbăticie, „nu ți-e frică de Dumnezeu?“

Nobilul bogat și vicleanul călugăr se mulțumesc să respecte prima și ultima zi din posturile lungi. Săracul spune că cel bogat poate să îl îmbuneze pe Dumnezeu prin alte mijloace, cum ar fi actele de caritate, dar el nu are de ales. Astfel că cei umili, pe lângă sărăcie, trebuie să-și înfrâneze poftele trupești, în timp ce bogații caută să obțină mai ușor bunăvoința Domnului și ajung în rai peste puntea de aur a carității.

Să arzi lumânări roșii și unsuroase pentru un sfânt patron, să adori imagini hidoase parțial cioplite, să strigi fără încetare *Gospodi pomilui!* (Doamne, iartă-ne!), să fii cu numele Domnului mai mult pe buze și mai puțin cu dragostea lui în suflet – iată ce înseamnă venerația în Biserica Grecească!

Creștinii grec-ortodocși susțin virginitatea perpetuă a Fecioarei. În adorația lor, Maria uzurpă, de fapt, locul Mântuitorului. Un nume mai potrivit pentru ei ar fi „Mariiți“. Ei se roagă și la cruce pe post de mijlocitor.[1]

Bisericile grecești sunt construite toate în stil bizantin. Multe dintre construcțiile vechi, cu forme grosolane și ciudate, se surpă acum în ruină. Structurile moderne, majoritatea construite din bani proveniți de la mănăstirile grec-ortodoxe bogate, se aseamănă de departe cu capelele metodiste. Curțile bisericilor grec-ortodoxe vechi au ziduri înalte și sunt încă folosite ca loc de veci. Somnul morților

[1]) În cuprinsul întregului volum considerațiile autorului despre ortodoxie, catolicism și islam, mai ales cele privitoare la manifestările exterioare ale credinței, sunt determinate în mod evident de protestantismul său.

însă, sub toată murdăria și gunoiul care zac acolo, este foarte scurt, căci aceste locuri spurcate sunt lăsate pradă câinilor și porcilor, fiind literalmente pline cu oasele morților și tot felul de murdării. Dacă treci noaptea pe lângă cimitir în capitala Valahiei, nu arareori poți vedea…

„Câinii slabi de pe sub ziduri
Ținându-și carnavalul deasupra morților,
Înfulecând și mârâindu-se pe ciolane.“[1]

Iar dacă morții sunt îngropați prea adânc pentru acești pângăritori nocturni, rămășițele lor sunt exhumate după trecerea a trei sau cel mult șapte ani. Valahii cred că, deși sufletul nu poate părăsi trupul decât după ce acesta este complet descompus, el iese noaptea din mormânt pentru a-i vizita pe cei vii. Oamenii sunt extrem de înfricoșați atunci când se mișcă pământul de pe mormântul unei rude, așa cum se întâmplă uneori, datorită vreunei viclenii a preotului.

Exhumarea are loc de obicei la moartea unui prieten. Un cadavru incomplet descompus este un posibil caz de afurisenie. Ca probă, cadavrul putred este sprijinit de un zid. Totul este în regulă dacă se face bucăți, iar rămășițele, după ce au fost spălate bine cu vin și după ce preotul s-a rugat temeinic pentru ele, sunt încredințate din nou pământului, pentru a împărți cu un cadavru proaspăt aceeași locuință nesigură. Dar atunci când trupul rămâne drept, rudele și spectatorii care participă dau glas unui strigăt disperat. Cazul e prea serios pentru un simplu preot. Este chemat un episcop și trebuie ca măcar o treime din averea lăsată de nefericit să fie promisă clerului și săracilor înainte ca cei apropiați să fie asigurați că a scăpat de afurisenie și că sufletul său va fi fericit de aici înainte.

[1]) George Gordon Byron, *The Siege of Corinth*, 1816.

Creștinii grec-ortodocși cred în raiul cu multe lăcașe, dar resping din crezul lor purgatoriul latinilor. Ideile superstițioase despre care am pomenit provin fără îndoială de la locuitorii antici ai țării, care au fost învățați despre transmigrația sufletelor de un discipol al lui Pitagora.

Asprele dogme iconoclaste ale creștinilor grec-ortodocși condamnă uzul statuilor în lăcașele lor de cult; ca să compenseze, acoperă zidurile pe dinăuntru și pe dinafară cu mâzgălituri de sfinți grecești cu buze roșii și largi halouri în jurul capetelor, executate atât de precar, încât cu greu aș putea să îi acuz pe credincioși de idolatrie, sfinți care sunt atât de numeroși, încât ornamentația celestă a unui singur edificiu aproape că epuizează calendarul. N-am văzut niciodată ceva similar acestor sfinți care pășesc pe nori sus în cer, jos pe pământ sau în apele de sub pământ. Pe pereții bisericilor mai sunt și inscripții grosolane în limba slavonă.

„M-am amuzat adesea“, spune Paget, „cu aceste picturi din bisericile valahilor; căci, deși sunt prea grosolane ca să poată fi descrise, au acel aer picant, adesea sarcastic, specific lui Rabelais sau Chaucer, creat cu o minuțiozitate diabolică și cu o fertilitate a imaginației demnă de un Brueghel, care îți amintește de ilustrațiile din vechile noastre cărți de rugăciune. Lăsând deoparte păcatele lor împotriva bunului-gust, sunt acolo bune dovezi de umor bisericesc; este imposibil, în ciuda respectului datorat caracterului sacru al subiectului, să nu îți smulgă un zâmbet pictorul călugăr, atunci când îl acoperă pe fariseu cu straiele și bijuteriile vreunui episcop din împrejurimi, sau fantezia sa lascivă atunci când se lansează în descrierea tuturor farmecelor și ispitelor prin care păcatul îl smintește pe bietul om.“

În epoca de glorie a influenței rusești, valahii primeau în mod regulat icoane, relicve și ornamente de biserică pentru a le nutri buna opinie despre țar, pe care mulți dintre ei îl văd ca pe marele conducător al Bisericii Grec-Ortodoxe, deși țin de patriarhul Constantinopolului.

Clopotele au fost îngăduite în Principate abia de când au intrat sub protecția Rusiei. Pentru că turcii nu au fost niciodată încântați de sunetul clopotelor, creștinii erau chemați pe vremuri la biserică cu *toaca*, un ciocan de lemn cu care se bate într-o scândură. Acest procedeu este încă folosit de majoritatea bisericilor din București; cât am stat acolo, am fost trezit din somn în fiecare dimineață de acest sunet îngrozitor, care se auzea din turla unei biserici învecinate.

În bisericile grecești, corpul principal al edificiului, în care auditorii *stau în picioare* în loc să șadă, este separat de cor și altar prin *iconostas*, un paravan impunător în spatele căruia preoții cântă și îndeplinesc nenumăratele manevre și semiprosternări specifice Bisericii Răsăritene. Din când în când se îndepărtează un văl, permițând o privire în această *penetralia*, sau se deschide o ușiță prin care apare preotul purtând ostia, la vederea căreia audiența cade la podea, toată lumea făcându-și de zor semnul crucii.

Am fost într-o zi la slujba de la biserica Mitropoliei, una dintre cele mai interesante clădiri din capitala valahă, pentru că păstrează cenușa Sfântului Dimitrie[1] și pentru că aici este sediul Adunării Generale a principatului.

Pe drum, la ora opt de dimineață, străzile erau pline de căruțe de la țară. Întrebând de ce, am aflat că principalul târg al săptămânii se ține sâmbăta dimineața, astfel încât țăranii să poată să-și vândă legumele și să-și cumpere de la preot iertarea păcatelor cu aceeași ocazie, fără să mai piardă timpul. Am fost chiar surprins să văd o astfel de demonstrație de talent practic din partea amărâților de valahi, dar obiceiul provine fără îndoială de la grecii antici, care făceau sacrificii zeilor în timpul jocurilor sau la alte adunări importante.

[1]) Este vorba despre moaștele Sfântului Dimitrie cel Nou, ocrotitorul Bucureștiului.

Intrând în biserica mitropolitană, am găsit o incintă imensă plină de-a valma cu boieri, orășeni și țărani. Bărbații și femeile ocupau părți diferite ale încăperii. O adunare mai neinteresantă n-am văzut niciodată. Lipsa de inteligență, privirea bigotă și fanatică, expresia lipsită de suflet a acelei mase de bărbați și femei erau întrecute doar de înfățișarea neglijentă, ignorantă și desfrânată a cârdului de preoți care îl asista pe mitropolit în execuția a ceea ce părea să fie o batjocură revoltătoare a serviciului divin. Nu se găsea nici o umbră de solemnitate în toată povestea asta. N-am cum să uit aceste momâi preoțești cu robe negre și pălării fără boruri, ale căror sfinte plete și bărbi părea că nu fuseseră siluite niciodată de spurcatele foarfece sau de brici. Căscau, râdeau și își vânturau privirile pe deasupra audienței, iar uneori am simțit căutături indignate ațintite asupra mea, pentru că nu am fost dispus să mă arunc pe jos la vederea vreunui fleac și am refuzat să sărut o pictură urâtă a *Panaghiei* – sau Fecioara Preasfântă – pângărită deja de sute de buze scârboase.

Pasiunea creștinilor răsăriteni pentru relicve vădit măsluite este cu totul remarcabilă. Ei nu admit imaginile, dar folosesc picturi în relief, atât în locuințe, cât și în bisericile lor; pictura este lucrată de o persoană lungită pe podea și nu poate fi vândută pe bani. Această ultimă restricție este, însă, evitată cu abilitate. Felul în care chiar și persoanele bine îmbrăcate sărută mâna și straiele preoților mult mai ignoranți decât ele este de ajuns ca să stârnească dezgustul privitorului. Predicile nu sunt cunoscute la ei. Aproape toată slujba este alcătuită din rugăciuni și lecturi în vechea limbă slavonă, cântate pe nas într-un mod care ar face cinste unei sinagogi evreiești și sunând ca o enormă exagerare a fonfăielii puritane de pe vremuri. Pare că nasul este singura parte a aparatului vocal care e scoasă la luptă în această încercare vădită de a

„Frânge vocea melodiei
Și-a-i rupe timpului picioarele“[1].

Iar acest soi de muzică, lungită timp de două ore, cu rare momente de pauză în care „să se vindece izbiturile sunetului“[2], este considerat superlativul frumuseții. Aerul închis din biserică a devenit otrăvitor de la norii de tămâie aprinsă și de la mucurile lumânărilor de seu. M-am bucurat să părăsesc edificiul, ca și pe cei douăzeci și patru de cerșetori jalnici pe care i-am numărat la ușă.

[1]) Oliver Wendell Holmes, *The Music-Grinders*, 1836. [2]) *Ibid.*

CAPITOLUL IX

O CĂLĂTORIE DE NOAPTE PRIN ROMÂNIA

Iute, iute, sălbatic tropotind ca vântul,
Fugea bidiviul cel sur.[1]

DUPĂ O ȘEDERE DE ȘASE SĂPTĂMÂNI, M-AM HOTĂRÂT SĂ părăsesc Bucureștiul. Stătusem destul printre boierii și sclavii lui, printre palate și colibe, printre grădini și smârcuri; văzusem destul din luxul lui parizian și din sărăcia lui lucie!

Daco-romanii au un înlocuitor strașnic al rapidului drum de fier american. Nimic nu poate fi mai primitiv decât *căruțele* lor, sau poștalioane, care trebuie să se tragă din timpurile când sciții rătăceau pe câmpiile valahe. Nici măcar o particulă de fier nu se folosește la construcția celor patru rotițe de lemn de care e prins un coș împletit, ca un cufăraș pentru veselă, și exact atât de mare încât să primească o singură persoană, cu extremități flexibile și dimensiuni moderate pe orizontală.

La acest vehicul, puțin mai mare decât o roabă și care unește în el toate inconvenientele posibile, sunt legați cu

[1]) Thomas Babington Macaulay, *Lays of Ancient Rome*, *The Battle of Lake Regillus*, 1842.

frânghii între patru și opt cai valahi, poate și iepe, cu tot atâția mânji care zburdă pe de lături. Călătorul se afundă în fânul fermentat care reprezintă capitonajul vehiculului și beneficiază de suficienți ghimpi cât să capete o iritație, atât cutanată, cât și mintală. *Surugiul*, un valah oacheș cu pălărie pleoștită și nădragi largi, prinși într-un brâu lat de piele, încalecă pe unul dintre caii rotași și, la strigătul lui pătrunzător, sprintenii armăsari își lasă urechile pe spate și pornesc cu o iuțeală care sfidează orice mijloc de locomoție. Dacă vreunul dintre acești cai cu înfățișare sălbatică cedează, este abandonat de *surugiu*, pentru a fi luat la întoarcere.

Pe străzile Bucureștiului am fost asfixiat de praf, iar după ce am părăsit orașul cuiele de lemn de la osie au sărit de două ori, ceea ce m-a făcut să mă tem pentru integritatea ciudatului meu vehicul.

Curând după trecerea barierei a început să plouă cu găleata, rafalele aduse de un vânt teribil dinspre sud-est lovindu-mă drept în față. În loc să mai zbor printr-un nor de praf, am fost, prin urmare, împroșcat neîncetat cu noroi.

Orașul Călărași se află la șapte poște valahe de Bulgaria, o distanță de circa șaptezeci de mile englezești. Drumul se întinde peste preriile întinse, mai bine zis niște platouri care câștigă succesiv câteva picioare altitudine, înălțându-se în direcția Carpaților. Ici și colo vezi câte un copac sau vreun tufiș. De câteva ori mi s-a părut că mă aflu în familiara prerie din Illinois. În apropierea Bucureștilor recolta era deja strânsă și, pe măsură ce avansam, terenul era din ce în ce mai puțin cultivat. În vremea turcilor, țăranii își construiau bordeiele cât mai departe de drumurile circulate, pentru a evita vizitele stăpânilor care-i împilau; nici incursiunile recente ale cazacilor nu au încurajat deloc familiaritatea de partea sărmanilor valahi.

Drumul este foarte rău, dar neîmblânzitul *surugiu*, cum zice germanul, lasă curând în urmă distanța unei poște.

Strigătul său prelung trădează faptul că singuraticele clădiri care se văd în față pe câmp sunt ale stației de poștă. Am ajuns. *Surugiul* descalecă în fața unei cocioabe joase cu ferestre de hârtie. Aici îl găsim pe șeful stației în papuci, cu gâtul și pieptul dezgolite, cu pipa în mână și cu *șuba* de oaie aruncată neglijent pe umeri.

— Caii, șefule!

— Vor fi aici îndată.

— Unde sunt? continui eu.

— Pasc mai încolo, pe câmp. Răbdare! Răbdare! răspunde el; și, într-adevăr, în loc să aștepte în grajd, gata de drum, caii pășteau în liniște cam la o milă depărtare. *Rândașul* (grăjdarul) încalecă pe unul dintre caii noștri și, după ce îl mână într-un galop nebun, alege la întâmplare patru cai odihniți. *Ceaușul* (ajutorul) le trece căpăstrul peste cap, scurtează o frânghie, lungește alta, face câteva noduri, și totul e gata. Noul *surugiu* încalecă. Mi se vizează biletul de drum și fumăm pipa păcii timp de câteva minute. *Surugiul* de la poșta din urmă își întinde pălăria după obișnuitul *bacșiș*.

— Uite un sfanț[1]! zic eu, aruncându-i douăzeci de parale *ceaușului*.

Ne lansăm înainte cu iuțeală nebunească și zburăm prin două-trei sate de valahi, a căror existență este marcată de o serie de ridicături conice pe întinderea câmpiei. Strigătele vizitiului îi scot la lumină pe locuitorii simpli ai acestor sălașe subterane, ca atunci când călătorul se apropie de coloniile câinilor de prerie din Vest.

Nici un fel de descriere nu poate închipui un sat valah locuit de clasa cea mai săracă a țăranilor și de țigani. Aici, om și animal se bucură de adăpostul, hrana, respirația și societatea celorlalți, omul și natura aflându-se în cele mai apropiate relații. Nu am mai văzut niciodată – nici măcar

[1]) În orig. *zwanziger*.

în fundăturile Londrei, unde sărăcia acută și corupția se ascund de ochiul carității – o atât de cruntă nevoie, o atât de abjectă și intensă mizerie. Fericite, infinit mai fericite, în comparație cu ei, sunt familiile sărace din New York, înghesuite în camere subterane, murdare, minuscule, ba chiar împărțite în compartimente mai mici prin linii trase cu creta. Acoperișul acestor maghernițe subterane nu ascunde nici măcar privirii ființele murdare dinăuntru, în care atmosfera este în legătură nemijlocită cu arșița sau gerul de afară. „Domnule“, spunea o amărâtă de femeie valahă unui călător, „uite astea două saltele, împuțite și tăvălite în noroi. Am o capră și două oi, iarna dorm cu ele, că ne țin de cald, mie și ăstuia mic al meu“. Lângă prima stație de poștă am văzut un țăran ghemuit în colțul bordeiului, ca să se ferească de ploaie.

— De ce nu-ți repari acoperișul? l-am întrebat.

— Plouă prea tare, domnule, mi-a răspuns omul.

— Dar de ce nu-l repari când e vremea bună?

— Păi atunci n-are nici un rost.

Aceste ființe nenorocite au obiceiul de a-și îneca amarul în băuturi de cea mai abjectă calitate, iar când vine la ei o trupă de țigani rătăcitori, creaturile zdrențăroase și mânjite cu noroi joacă și saltă la fel de sprinten ca pietrele și copacii pe acordurile lui Orfeu.

Pornim mai departe. A patra stație este și ultima. S-a întunecat deja de trei ore, dar ce întuneric! – suficient de negru, încât să

„fie pus în sticle
Și vândut drept cerneală de Tir“[1].

Epuizasem șaisprezece cai și patru vizitii. Deși eram ud, înfometat și aproape rupt de zdruncinături, am hotărât să

[1]) Oliver Wendell Holmes, *The Comet*, 1832.

continui. *Surugiul* strigă pe când trăgea în fața stației scunde de poștă, de unde apăru curând șeful de stație cu un felinar de hârtie în mână. După ce au dezlegat tremurând caii care gâfâiau, cei doi m-au îndemnat să intru în colibă. Eu, însă, am rămas pe loc, arătând spre grajdul acoperit cu stuf, încolăcit de vântul care șuiera în rafale aprige, și apoi către Călărași, de care încă mă despărțeau trei poște.

După uniforma mea turcească, s-au gândit fără îndoială că eram vreun ofițer din corpul lui Omer pașa, trimis cu depeșe la Stambul. Erau obișnuiți să se supună și, într-un târziu, după ce am scos la iveală pașaportul, s-au conformat. Valahul cel oacheș încalecă, *biciul* cel lung se rotește și pocnește și iată că ne cufundăm în noaptea densă, în ciuda întunericului și a furtunii. Cum aș putea să uit cerul acela de cerneală, lapovița necontenită care te înjunghia până la os, acea aventură nebunească, demnă de eroii lui Ossian?

Surugiul alesese caii cei mai sprinteni de la stația de poștă. Îi promisesem un *bacșiș* generos, așa că acum goneam peste câmp, fără a mai încerca să urmărim vreun drum, cu o asemenea viteză, încât minuscula *căruță* părea că nici nu atinge pământul. Vântul s-a schimbat la un moment dat, începând să mă lovească din spate. Întunericul de nepătruns a fost spart pentru o clipă de strălucirea unui fulger, urmată de vuietul îndepărtat al tunetului.

O furtună, născută pe culmile Carpaților și pornită cu furie în jos, era gata să se repeadă asupra noastră. *Surugiul*, orientându-se după o luminiță care lucea pe câmp la câteva mile de noi, își mâna caii cât putea. Scăparea era imposibilă. Era una dintre acele furtuni grozave care se abat pe neașteptate asupra călătorului singuratic în câmpia valahă – mai de temut decât furtunile care mătură preriile de la noi. Fulgerele vii, care orbesc ochiul și chircesc sufletul, dezvăluiau când și când norii de furtună îngrămădiți unul peste altul – escadroanele artileriei cerești, ale căror reverberații erau tot mai cumplite.

Sprintenii noștri căluți se chinuiau în van să ducă roțile de foc ale căruței departe de furtună. *Surugiul*, aplecat în față, folosea energic *biciul*; cu mânecile-i largi și pletele fluturând în vânt, arăta acum ca un centaur războinic pornit în urmărirea lapiților; nu reușeam să-mi scot din minte această imagine clasică. Eram cuprins de o frică grozavă. Furtuna ne lovi cu toată furia sa. Scuturăturile *căruței*, care mă temeam în fiece clipă că se va face bucăți, deveniseră de nesuportat. Mă gândeam la instrumentele oribile folosite cândva pentru supliciul criminalilor, și nu o dată mi-am închipuit că sunt Mazepa, legat pe un armăsar sălbatic în Ucraina.

— Oprește! Oprește! i-am strigat *surugiului*.

— *Hii, Murg! Hii, Bălan!* am primit răspuns printre mugetele vântului și bubuiturile de tunet.

Chiar atunci s-a întâmplat să părăsim calea catifelată a preriei și să intrăm pe o bucată de drum brăzdată cu făgașe adânci de carele grele ale artileriei rusești. Se auzi un trosnet; unul dintre caii înaintași se împiedică și căzu, iar eu mă trezii azvârlit, din fericire fără urmări, pe iarbă. Luminița firavă din zare dispăruse cu câteva minute înainte. *Surugiul* culese pe pipăite epava *căruței*, dar, cu toată priceperea lui rudimentară, nu fu în stare s-o facă la loc. Ne-am hotărât s-o abandonăm. Gențile mele de carpetă au fost legate pe unul dintre cai, iar eu am încălecat pe altul; încercam să ne găsim calea pe câmp când un fulger strălucitor și prelung, deschizând ca o vedere panoramică spre altă lume, ne dezvălui stația singuratică de poștă, aflată la doar un sfert de milă depărtare. Am ajuns la ea cu ușurință și am fost primiți înăuntru.

Casa poștei era din soiul ceva mai bun al locuințelor valahe. Călătorind pe aceste meleaguri dunărene poți împărți patul cu oameni neobișnuiți. În cel mai pur stil daco-roman, în aceeași cameră minusculă se înghesuiau părinții, copiii și oaspeții. Doborât de oboseala și de emoția ultimei poște străbătute, m-am aruncat, înfometat și ud cum mă aflam, pe un divan rudimentar și, cu un copil în loc de pernă, am

căzut imediat într-un somn odihnitor, care însă n-a durat mult. Cu urletele vântului în fundal, am visat că eram pe mare. Se făcea că era o seară minunată și mă urcasem pe catarg, căci obișnuiam să privesc soarele cufundându-și pletele aurii în apa oceanului. Într-o clipită, asupra noastră se abătu o furtună. Nu știu de ce, dar nu puteam să cobor de la înălțimea amețitoare, așa că m-am ținut ore în șir de catargul subțire, cu încleștarea morții, pe când corabia plonja și-și înmuia vergile în crestele înspumate ale valurilor. Ce agonie! Acel vis are să-mi bântuie mereu orele de somn.

M-am deșteptat înainte ca soarele să răsară pe câmpia valahă. Furtuna trecuse. Nuanțele aurii și roșietice ale răsăritului, prospețimea dulce și parfumată a aerului promiteau o zi minunată. Umilele fire de iarbă se împodobiseră regește cu perle de rouă, iar natura zâmbea atât de dulce după năvala îndârjită a elementelor sale.

După ce am savurat o ceașcă de cafea turcească cu pâine neagră, m-am așezat într-o nouă *căruță*, ca să alunec în curând peste preria moale, aproape la fel de iute și de lin ca într-un vagon pe o cale ferată netedă. În timp ce admiram peisajul care l-ar fi încântat pe Paolo Veronese, n-am uitat de ciubucul lung, umplut cu tutunul parfumat al Orientului. Într-un ceas am ajuns la următoarea stație. N-am mai reușit să îmi găsesc biletul de drum. Rămăsese la locul unde înnoptasem. Pentru că îmi era imposibil să continui fără acest document, l-am trimis acolo pe *ceauș*, călare pe un căluț sprinten, cu promisiunea unui *bacșiș* generos dacă se întorcea repede.

Cum casa șefului de poștă promitea mai mult confort decât de obicei, am comandat tot ce se putea găti mai bun pentru micul dejun. Gazda era un valah nobil, cu puternice trăsături romane, care vorbea, din fericire, germana; soția lui – o femeie micuță și fermecătoare, la fel de înfloritoare și de naturală ca margaretele împrăștiate peste prerie. Pe lângă materna *limbă românească*, ea mai vorbea doar

limba ochilor strălucitori, a privirilor dulci și a zâmbetelor cuceritoare.

Casa lor era un bun exemplu de locuință valahă tipică. Acestea, fie că sunt subterane sau nu, sunt de obicei alungite și împărțite în trei apartamente, cel din mijloc deschizându-se către celelalte două. În compartimentul central se ridică un focar mare făcut din lut, sau mai bine zis un cuptor imens, de obicei spoit cu var, care pătrunde și în camera ocupată de familie, oferind o căldură plăcută. Ca podea, ocupanții folosesc pământul dăruit de Dumnezeu; apoi au un divan înalt sau uneori o simplă banchetă de pământ, care merge de-a lungul a trei pereți, e acoperit cu saltele și pături și pe care șed ziua și dorm noaptea.

Am fost adesea surprins de ordinea și curățenia care domnesc în aceste locuințe aparte, atât de nepromițătoare pe dinafară. Bărbații sunt leneși ca lazaronii[1] din Italia, dar femeile sunt active și dau dovadă de un gust considerabil în ornamentarea interiorului acestor căscioare rudimentare cu felurite figuri și fresce necunoscute artelor plastice din alte părți și obținute din argilele divers colorate găsite prin apropiere. Dacă nu există cine știe ce pretenții de respectabilitate, apartamentul din partea opusă a *colibei* este cedat necuvântătoarelor, care se bucură acolo de o familiaritate cu stăpânii lor ce i-ar emoționa pe poeții pastorali și pe alți sentimentaliști din această școală.

Masa micuță cu picioare *à la turque*, întregită cu luxul cuțitelor și furculițelor, a fost adusă în curând și ne-am chircit în jurul ei pe divan. Mă bucurasem pentru câteva săptămâni de magnificele dineuri oferite de Mazar pașa[2],

[1]) Cerșetori din Italia meridională. [2]) Stephen Bartlett Lakeman, alias Mazar pașa (1823–1900), militar și aventurier britanic, ofițer al Imperiului Otoman. Luptă în armata franceză în Algeria, în armata britanică în Africa de Sud și apoi în armata otomană în Războiul Crimeii, cu grad de maior (binbașa) și apoi de general (pașa). Cu acest prilej ajunge în Țara Românească, în 1854 fiind numit de Poartă

comandantul Bucureștilor, unde, pe cheltuiala guvernului, se consumau zilnic comori ale bucătăriei franțuzești și valahe în cadrul unor banchete luxoase. Pașalele și șefii de poștă au însă stiluri de viață diferite. În fața mea nu se aflau acum nici delicioasele rulade cu *café au lait* de București, nici caviarul de Giurgevo, nici vânatul din Alpii Bastarnici[1] sau păstrăvul din pâraiele reci ca gheața ale muntelui Pion, nici *dulceața* de Iași și vinurile nobile de Buzău ori Cotnari și nici strugurii delicioși aduși de pe dealurile îmbujorate ale Câmpinei, buni de mâncat în timp ce *lăutarii* cântă în surdină. În loc de acest lux, acum aveam ouă, pește sărat din Dunăre și *mămăliga* consistentă, făcută din făină de porumb și apă.

Totuși, în privința inteligenței și a confortului familial, gazda mea, Jian[2] Bibesco, aparținea clasei valahe celei mai de sus. După masă – mai potrivită, trebuie să mărturisesc, pentru un vegetarian convins decât pentru un călător flămând –, micuța soție ne aduse zâmbitoare pipele și cafeaua. În ce privește aceste delicatese orientale – și unde, dragă cititorule, pot fi ele savurate mai bine ca în Răsărit? – valahii au adoptat obiceiul turcesc. Clipele treceau pe nesimțite pe când noi, tolăniți pe divanul rudimentar, ne împărtășeam diverse aventuri.

— Nu mai există tâlhari, *haiduci* valahi prin Carpați, ca Vasile sau Bujor și rafinatul Jianu din generația dinainte? am întrebat.

guvernator militar al Bucureștilor; se stabilește la București și se căsătorește cu Maria Arion (1856). În deceniile următoare va acționa în diverse împrejurări ca agent al intereselor britanice sau otomane. Se va implica discret în politica românească, ca susținător al facțiunii liberale radicale I.C. Brătianu–C.A. Rosetti; în 1875, în casa și sub îndrumarea lui se vor pune bazele Partidului Național Liberal, prin coalizarea diverselor facțiuni de orientare liberală („Coaliția de la Mazar pașa“). În orig. „Muza Pacha“, formă fonetică. [1]) Denumire învechită a Carpaților. [2]) Probabil Jean (Ioan/Iancu).

— Foarte puțini de la izbucnirea revoluției grecești, mi-a răspuns el; se descurcă mai bine prin Balcani. Dar pot să vă povestesc o aventură a unuia care a fost ani de zile teroarea Principatelor și a fost mai faimos decât toate numele pe care le-ați amintit.

— Spuneți-mi povestea.

— Cu mulți ani în urmă, călătoream pe lângă *Plaiul Hoților* (sălașul goților)[1], în partea de nord a Valahiei. Mai eram cu un tovarăș. Mergeam pe o vale adâncă, când am auzit deodată detunătura pătrunzătoare a unei arme, care, în stilul laconic al pandurilor, înseamnă „stai!“. Ne-am oprit. Din desișul întunecos au ieșit șapte oameni, care s-au îndreptat spre noi. Erau înarmați până în dinți, îmbrăcați în costume albaneze bogate, iar fețele le erau ascunse în faldurile turbanelor de nu li se vedeau decât ochii.

„Stați pe loc, câini de *ciocoi*!“ a strigat șeful, care era singurul cu capul descoperit; „încotro mergeți?“

„La Câmpina.“

„Aveți ceva arme sau pulbere?“ și, fără să aștepte răspunsul, ne porunci să descălecăm.

Însoțitorul meu scoase un pistol, dar căpetenia sări pe el ca un tigru, îi smulse arma din mână și-l lovi cu patul puștii, doborându-l la pământ. Am crezut că l-a ucis.

„Uite pulberea.“

După ce-o înhăță, mă întrebă pe un ton mai familiar:

„Câți bani peșin ai?“

„Treizeci de ducați.“

„Să-i împărțim!“

I-am dat punga. Veți vedea cum *cleftul*[2] nostru de la munte a fost mai generos decât Vasile, care își lăsa victima să treacă și o ataca pe la spate, însetat de sânge, chiar mai curajos și mai nobil decât Bujor, acel fanatic superstițios care duminica

[1]) Ipoteză etimologică a autorului. [2]) *Kléphtis* (ngr.), tâlhar, haiduc.

se ruga la biserică și luni o jefuia, care nu ar fi mâncat carne marțea pentru nimic în lume, însă a doua zi ar fi ucis pentru o pipă de tutun.

„Cu toții suntem nouă“, glăsui șeful, „de patru ori șapte fac douăzeci și opt.“

Apoi, deschizând punga, luă din ea doi ducați, pe care mi-i dădu spunând:

„Ăștia ajung unor *coconași* (femei rușinoase) ca voi până la Câmpina. Pe cai și mergeți în pace, n-aveți de ce vă teme, eu sunt Cârjaliu[1]!“

— Și totul s-a întâmplat așa, ziua în amiaza mare? am întrebat.

— Chiar așa, la lumina soarelui. Cârjaliu era curajos ca iataganul său; s-ar fi rușinat să atace noaptea.

— Îmi amintește, am zis eu, de tâlharii din munții Anatoliei, care, în ciuda profesiei lor, folosesc deviza „cinstea e cea mai bună politică“. Se ascund în pustietatea muntelui și, atunci când au ocazia, capturează persoane care pot fi răscumpărate pe bani grei. Nu demult au tăbărât chiar pe stradă asupra fiului unui negustor bogat și l-au răpit fără nici o teamă. Tatălui i s-a trimis vorbă că își va găsi fiul într-un anumit loc, în schimbul a douăzeci de mii de piaștri, precum și că, dacă răscumpărarea întârzie, s-ar putea să îi taie capul. Părintele disperat, sperând că va interveni cineva, întârzie câteva ore cu plata răscumpărării. Era prea târziu. Banditii

[1]) Gheorghe, zis Cârjaliu, haiduc de origine albaneză sau bulgară; este imortalizat de A.S. Pușkin, C. Negruzzi, Al. Macedonski etc. (mai jos, autorul preia pe alocuri din J.-A. Vaillant, *op. cit.*, vol. III, care preia probabil, la rândul său, din Negruzzi). Termenul „cârjaliu“ desemnează, generic, un membru al bandelor de tâlhari din Balcani de la sfârșitul sec. XVIII–începutul sec. XIX și provine din numele lui Kırca Ali, mare căpetenie de tâlhari din sec. XVIII (orașul din sud-estul Bulgariei pe care îl folosea drept bază îi poartă azi numele). Majoritatea acestor cârjalii intră în serviciul lui Osman Pasvantoglu (1758–1807).

s-au ținut de cuvânt, trimițându-i căpățâna însângerată, împreună cu sacul de piaștri.[1] Dar acest Cârjaliu… spuneți-mi povestea vieții lui – și iarăși ne umplurăm lungile ciubuce cu parfumatul tutun *latakiah*, împerechindu-l din nou cu nectarul aromat al cafelei *mocca*.

— Cârjaliu era albanez, a continuat tovarășul meu. Numele său adevărat nu-l știe nimeni. Turcii i-au zis Kirjali, care înseamnă „viteazul“, și veți vedea că și-a meritat porecla. El este un Mandrin, un Jack Sheppard[2] al moldo-valahilor. Nu există fată româncă să nu îi cânte eroismul; nu există țăran, la șes sau la munte, să nu-i povestească faptele îndrăznețe la gura cuptorului. Poeții ruși și pictorii au imortalizat episoade neobișnuite din povestea sa, iar Pușkin și Vaillant au redat lumii unele dintre lucrurile pe care am să le povestesc.

Cârjaliu avea douăzeci și cinci de ani când a fost aruncat de o ispravă ciudată pe această parte a Dunării. Chehaiaua satului îi violase nevasta. Aceasta e o crimă pe care nu o iartă nici un bărbat pe lume, cu atât mai puțin în Turcia. Cârjaliu hotărăște să se răzbune. Îi adună pe asociații săi într-ale tâlhăriei, le povestește cum a fost dezonorat și, stârnindu-le compasiunea, îi face să se teamă că necazul lui se va abate și asupra lor. Astfel că se îndreaptă cu toții spre casa chehaielei. La auzul mulțimii adunate în curte, acesta iese în balcon, dar, până să apuce să întrebe despre ce este vorba, se trezește față în față cu Cârjaliu, cu gesturi amenințătoare, cu spume la gură și flăcări de ură în ochi.

„Nemernicule“, strigă bărbatul ofensat, „cere iertare mulțimii!“

[1]) O relatare concordantă despre tâlharii de pe coasta Anatoliei la Ion Ghica (v. *Scrisori către V. Alecsandri*, Humanitas, București, 2014, pp. 238–239). [2]) Louis Mandrin, Jack Sheppard, briganzi celebri din sec. XVIII din Franța, respectiv Anglia.

Chehaiaua, cu aroganță musulmană, răspunde doar printr-un rânjet de dispreț.

„Cere iertare!“ strigă din nou cu furie Cârjaliu.

„În lături, ghiaure!“ îi răspunde chehaiaua, scrâșnind cu ură din dinți și ducându-și mâna la hanger.

„Ghiaur!“ repetă Cârjaliu cu furie. „Da, ghiaur, Oglan Ali, rob ticălos ce ești! și se aruncă asupra chehaielei. Iertare, Oglan Ali! Cere-ți iertare de la oamenii ăștia, pe Hristos, pe Allah! Nu vrei? Te mai întreb o dată. Nu? Fii blestemat!“ Aplecându-se peste balcon, eroul nostru strigă către mulțimea de jos: „Creștini! Faceți loc pentru bruta asta“. Ceata se dă înapoi. Cârjaliul se opintește, apoi strigă „Piatră!“, și de jos se aude un geamăt stins. Sângele curge, chehaiaua își dă sufletul, iar mulțimea se împrăștie, zicând cu răceală: „Câinele necredincios e mort“. Iar Cârjaliu fuge, ducând cu el vrăjmășia de nestins pentru turci.

Ajuns în Valahia, el intră în serviciul boierului Dudescu și face cunoștință cu sârbul Svetko și cu Mihalache. Statura impunătoare a sârbului, trupul robust și antrenat al moldoveanului, îndrăzneala și curajul celor doi fac din ei oamenii potriviți pentru Cârjaliu. Le câștigă prietenia și le insuflă ura de musulmani. Când îi consideră sătui de traiul liniștit, care îi face atâta silă, și îi vede că sunt deja bărbați după sufletul lui, Cârjaliu le spune despre planurile sale, strânge o bandă de hoți și îi face pe cei doi briganzi ajutoarele lui.

Pe vremea aceea, grecii fanarioți dețineau resursele Principatelor, care le fuseseră puse la dispoziție de turci. Aceștia din urmă se credeau aici stăpânii pământului. Peste tot întâlneai turci cu chimirele pline, în hanurile de prin târguri, în caravanseraiuri și pe drumul mare, ba chiar și prin defileele Carpaților. Soarta valahilor nu era departe de aceea a sclavilor, iar Cârjaliu găsi mii de ocazii ca să se răzbune pe cruzii lor stăpânitori turci. Timp de trei ani, s-a îmbogățit jefuindu-i numai pe aceștia. Mulți negustori bogați care ve-

niseră în Moldova ca să cumpere din renumita ceară, miere și *tassao*[1] nu și-au mai văzut niciodată rudele; multe neveste și fiice au suspinat în haremurile turcești, așteptând în zadar reîntoarcerea mult sperată. Numele Cârjaliului stârnea groază pe ambele maluri ale Dunării.

Printre alte isprăvi, el a trecut în Bulgaria și, însoțit doar de Mihalache, a atacat un sat mare. El însuși năvălea în case și le dădea foc, tăind fără milă pe oricine opunea rezistență, în timp ce locotenentul său era ocupat să strângă și să păzească prada. S-au întors de acolo nevătămați. Cârjaliu nu îi ierta uneori nici pe creștini. Trecea cu banda sa de trei sute de panduri dintr-un principat în altul, luându-și obolul de la săteni, jefuind conacele boierilor bogați, împrăștiind focul și măcelul, până în 1821, când Alexandru Ipsilanti a pornit o insurecție generală în Valahia și Moldova. Influențat pe de o parte de *Eterie*, acea mare asociație organizată pentru eliberarea Greciei, iar, pe de alta, de chemările elocvente ale lui Tudor Vladimirescu către daco-romani, Cârjaliu s-a transformat din *haiduc* într-un erou al cauzei grecilor, dintr-un bandit a devenit prinț albanez. Adunându-și tovarășii, li se adresează cu astfel de vorbe:

„Fraților, de patru ani împărțim cu toții aceleași primejdii și aceleași bucurii. Dacă ești mulțumit de fratele tău, e și el mulțumit de tine. Dar a venit momentul să vă las, dacă nu mă urmați, căci, iată, a sunat ceasul libertății pentru creștinii din Turcia. Ipsilanti e la Bârlad, în marș spre Focșani. Vladimirescu e la Craiova și curând va ataca Bucureștii. Aveți libertatea să alegeți. Cine mă iubește să fie cu mine.“

La aceste vorbe, Mihalache cu trei sferturi din bandă s-au strâns în jurul căpeteniei; cei rămași s-au adunat în spatele lui Svetko. „Cu bine, tovarășe“, i-a zis Cârjaliu acestuia, „hai să rămânem frați pe vecie“.

[1]) Pastramă de vită (fr. înv.).

Și iată-l pe noul nostru Skanderbeg așezat în dimineața următoare pe un covor persan, fumând și sorbind cafea turcește, în cortul lui Ipsilanti.

Cârjaliu a fost până la capăt un partizan credincios al eteriștilor.

Dar nici el, nici conducătorii sub care a luptat nu au avut o idee clară despre mișcarea în care erau antrenați. Forțele le erau insuficiente. Resursele materiale lăsau de dorit, în timp ce turcii erau bine organizați și pregătiți pentru neprevăzut. Puterile vecine priveau această ridicare pripită a eleniștilor și eteriștilor cu apatie și indiferență. Ipsilanti a fost un conducător slab. Devenind rapid stăpân peste cea mai mare parte din țară, chiar și peste București, a pierdut timp prețios cu șovăiala și cu paradele deșarte, iar când, în cele din urmă, a fost nevoit să dea piept cu turcii, floarea armatei sale a pierit, el însuși fugind în Austria. Cârjaliu a luptat ca un leu la Drăgășani. Zece osmanlâi, se spune, au căzut sub iataganul lui. Împreună cu Mihalache și cu o parte din ceilalți, a reușit să scape din masacrul Batalionului Sacru. Cauza eteriștilor a fost pierdută în Valahia, iar insurecția – înăbușită cu totul.

Revoluționarii rămași, care scăpaseră în Moldova, cu toții șapte sute, au dat lupta finală pe Prut, peste mal de orașul rusesc Sculeni. Conducătorul lor, generalul Cantacuzino, a fugit peste Prut de îndată ce a dat ochii cu armata turcă de 12.000 de oameni. Cârjaliu, Contoguri, Sofiano și ceilalți bărbați viteji care alcătuiau această mică armată nu aveau, oricum, nevoie de un comandant ca să-și facă datoria. În timp ce Cârjaliu îi ținea pe turci, trăgând în ei cu două mici tunuri de câmp aduse de la Iași, Contoguri îi atacă pe la spate printr-o manevră dibace. Copleșit de numărul dușmanilor, acesta a căzut, însă, în luptă, împreună cu trei sute dintre vitejii săi camarazi. Cârjaliu și ceata lui au epuizat foarte curând rezerva de mitralii, dar continuau să tragă cu

tunul asupra turcilor, încărcându-l cu arme rupte, cu vârfuri de sabie și de lance.

Turcii aveau și artilerie de nădejde, dar se abțineau aproape cu totul s-o folosească, de teamă că proiectilele ar fi putut trece peste Prut, înfigându-se în pământ rusesc. Cu toate acestea, câteva ghiulele i-au șuierat pe la urechi comandantului rus de la Sculeni, care, înfuriat, i-a adresat reproșuri violente pașei, care s-a albit la față văzând că violase teritoriul rusesc și s-a ferit să mai comită această jignire. Banda Cârjaliului, după ce trăsese cu nasturii de argint, cu pumnalele, ba chiar și cu banii de prin buzunare, se văzu silită să se predea. Nu mai aveau nimic asupra lor în afară de pistoale și de iatagane.

„Scapă cine poate!" a strigat Cârjaliu, iar supraviețuitorii au sărit în râu, douăzeci dintre ei reușind să ajungă pe malul opus. Acolo se îmbrățișară ca frații și apoi se refugiară în orașul Chișinău. Cârjaliu și Mihalache se numărau printre supraviețuitori.

— Plecăm, domnilor? a întrebat din ușă *rândașul*, cu capul descoperit.

Ceaușul se întorsese cu biletul meu de drum și înaintea *căruței* stătea deja un atelaj nou. Jian Bibescu s-a hotărât să mă însoțească până la stația următoare și, după ce am umplut coșul cu fân parfumat, am reușit să ne așezăm amândoi comod.

— *Haidee! Haidee!* (iute! fuga!), și curând goneam peste preria verde,

„Iute ca vântul și ca gândul".

— Și Cârjaliu? am zis eu, după ce tovarășul meu își terminase ciubucul. Ce s-a întâmplat cu viteazul haiduc?

— Vă spun. După fuga de la Prut din fața turcilor, a trăit ceva timp incognito la Chișinău. El și tovarășii lui își petreceau timpul prin cafenele, fumând din pipe lungi și povestindu-și unii altora aventurile. Purtau vechile lor costume

albaneze, cu brâiele strălucind de pistoale și iatagane, și, cu toate că se vedeau săraci, se țineau la fel de făloși ca în vremurile lor bune. A început să se ducă vestea despre ascunzătoarea Cârjaliului.

Trupa se adunase într-o seară la o cafenea, discutând cu aprindere despre fuga lui Ipsilanti, când Cârjaliu se ridică și, ducându-și mâna la iatagan, strigă: „Blestemat să fie ucigașul lui Tudor Vladimirescu!“ Un ceas mai târziu, fu arestat de o duzină de cazaci și adus în fața guvernatorului orașului. Nu știa ce îl așteaptă, dar, gândindu-se că servise Rusia, se gândi că vestea bravurii sale ajunsese la urechea împăratului și că avea să primească vreo decorație sau o sabie de onoare.

— Norocos om! l-am întrerupt eu.

— O clipă! mi-a răspuns interlocutorul meu. Cârjaliu fu, deci, adus la guvernator.

„Ești un tâlhar!“ îi spuse acesta, uitându-se încruntat la prizonier. Consternată, căpetenia își pierdu curajul, dar, revenindu-și, răspunse:

„Am luptat după fuga lui Ipsilanti și mi-am golit și buzunarele ca să le-o plătesc turcilor în bătălia de la Prut.“

„Deci tu ești Cârjaliu?“ continuă guvernatorul.

„Chiar el!“ răspunse căpetenia; „mă jur pe numele Domnului“.

„Destul! Pașa din Iași te cere. Potrivit înțelegerii pe care o avem cu turcii, trebuie să i te dăm.“

Cârjaliu se aruncă la picioarele guvernatorului. Bărbatul cu inimă de leu tremura și suspina ca o femeie. „Îndurare, îndurare!“ strigă el. „E adevărat că în Turcia am fost tâlhar, dar mâna mea nu s-a atins decât de turci și de boieri. Dumnezeu mi-e martor că de când sunt refugiat la voi n-am făcut rău nimănui. Mi-am dat ultimii arginți ca să încarc tunul în lupta de la Prut. De atunci, nu mai am nici o para. Eu, Cârjaliu, trăiesc din mila altora! Ce am făcut eu Rusiei ca să fiu vândut vrăjmașului?“

Dar guvernatorul fu de neînduplecat.

„Ai să-i povestești pașei“, zise el, și emise îndată ordinul de extrădare a Cârjaliului la Iași. În lanțuri grele, acesta fu aruncat în *chibitcă*[1] și escortat până la frontieră, unde fu predat turcilor. Mihalache era lângă el.

Adus pașei, Cârjaliu își aștepta moartea. „Crutați-mi nevasta și copilul, zise el, nu cer nimic pentru mine.“

A fost osândit să fie tras în țeapă, dar, pentru că turcii erau atunci în postul Ramazanului, execuția a fost amânată pentru câteva zile. Fu dus la închisoare, în lanțuri, sub pază alcătuită din șapte turci, cu ordin să-l vegheze și în celulă. Nu mai era nimic de făcut. Însă eroul nostru nu era doar căpetenie vitează, ci și un strateg de o abilitate desăvârșită. Se purtă umil – atât de blajin și de supus, încât mândria gardienilor fu măgulită. Înțelegând slăbiciunea lor, el își juca cu atâta dibăcie rolul, încât chiar din prima zi îl priviră cu o compasiune cu totul străină de firea lor feroce. A doua zi vorbiră cu el, și isprăvile banditului le treziră fără să vrea respectul. A treia zi, curioși și naivi cum sunt orientalii, ascultară cu nerăbdare recitalul numeroaselor sale aventuri. În ziua a patra, între ei se înfiripase deja o anumită intimitate. Apoi, a cincea zi erau deja prieteni, iar în a șasea, fără de voie, erau…

— Eliberatorii lui? am întrebat nerăbdător.

— Veți vedea, mi-a răspuns povestitorul. Așezați în jurul lui, în seara celei de-a șasea zi, paznicii îl ascultau vorbind despre propria moarte, care era aproape. Îi lingușea cu vocea, îi mângâia cu privirea. Simțea că sunt mișcați.

„Facă-se voia Domnului! spuse el. De soartă nimeni nu scapă. Mi se apropie ceasul; dar, înainte să mor, vreau să vă las o dovadă de prețuire.“

Turcii căscară ochii mari.

[1]) Trăsură sau căruță acoperită, folosită în Rusia la deportarea nobililor căzuți în dizgrație.

„Acum trei ani, pe când haiduceam cu Mihalache – Dumnezeu să-l mântuie –, mi-am îngropat banii prin mai multe locuri: la Scaunu Hoților, în Valahia, pe urmă în Moldova…“

„Unde, unde în Moldova?“ întrebă nerăbdător Aslan, capul paznicilor musulmani.

„La Vulcanu.“

„Departe de-aici?“

„La munte.“

„Încotro?“

„La poalele Ceahlăului.“

„Peki! Ben peki! (Bine! Foarte bine!)“ jubilau turcii.

„Dar aici, continuă Cârjaliu, aproape, la doar o leghe de Iași, în spatele mănăstirii Cetățuia, în loc deschis, la douăzeci de pași de o piatră care seamănă cu un dulău așezat să-i păzească pistoalele stăpânului…“

„Eyvallah!“ au exclamat turcii.

„Acolo, la douăzeci de pași de stâncă, am îngropat un vas plin cu ducați de aur. Mi-este sortit să nu am parte de ei. Luați-i, sunt ai voștri.“

Auzind așa, musulmanii nu își mai încăpeau în piele de bucurie. Aslan era singurul care se îndoia.

„E Cârjaliul un trădător, sau un viteaz?“ întrebă el.

„Viteaz, viteaz!“ răspunseră tovarășii lui, „viteaz e Cârjaliu!“

„Ce-ar fi dacă ne-ar duce la locul cu pricina?“ zise Aslan.

„De ce nu?“ răspunseră ceilalți șase.

„Asta v-ar compromite, răspunse Cârjaliu; v-am spus care e locul; puteți să găsiți cu ușurință comoara.“

„De ce să ne compromită? întrebară cu toții. Nu-i nici o primejdie. Întunericul e de partea noastră. Ai să ne duci acolo; iar dacă nu ești om cinstit, noi suntem șapte la număr.“

La miezul nopții, îi scoaseră lanțurile și, punându-l între ei, părăsiră închisoarea fără să fie văzuți.

Cârjaliu îi conduce. Străbate orașul, coboară Tătărașii, trece prin fața mănăstirii Frumoasa, urcă râpa împădurită

dinspre mănăstirea Cetățuia și se oprește un moment ca să își tragă sufletul și să se orienteze. Este într-o stare de spirit excelentă, debordând de acea bucurie modestă care însoțește o faptă bună, și nu vorbește decât ca să-și exprime plăcerea de a le fi de folos însoțitorilor săi.

„Ajungem curând?“ întreabă Aslan.

„Curând, mai sunt vreo sută de pași; și dacă nu ajung în raiul creștinilor, rugați-vă la Mahomed să mi-l deschidă pe al lui.“

Merg mai departe; se aude un foșnet ușor și prin tufișuri lunecă tăcută o umbră. Cârjaliu, cu ureche de sobol și ochi de felină, a văzut, a auzit și a înțeles. Dar când Aslan îl întreabă ce a văzut acolo el răspunde: „Ce să fie, vreun iepure ori vreo potârniche speriată“, apoi adaugă, ca să înlăture orice bănuială: „Nițel mai la stânga; hai să ieșim din pădure.“

La câteva prăjini distanță, se oprește lângă un pietroi care ieșea de vreo două picioare din pământ, se uită împrejur, apoi îi zice unuia dintre paznici: „Mergi douăzeci de pași în direcția asta și apoi sapă.“

Cinci turci își scot iataganele și încep să scobească pământul cu ele, iar ceilalți doi păzesc prizonierul care stă pe piatră. Cei cinci sapă câtva timp în tăcere, apoi, ca să lucreze mai ușor, își scot turbanele, își desfac brâiele și își lasă pistoalele în iarbă. Cârjaliu îi urmărește. „Încă nu? N-ați ajuns încă?“ strigă el, după cincisprezece minute de săpat. „Nu încă, Allah să ne ajute!“ răspund otomanii, cu sudoarea curgându-le pe față.

„Curaj, o să ajungeți în curând la aur“, apoi către ceilalți doi, cu voce glumeață, în surdină: „Lasă-i să muncească, o să-și amintească de mine. Dar mi-e teamă că nu și-au ales locul potrivit.“

„Fraților! strigă unul dintre paznici, săpați mai la dreapta. N-o să găsiți comoara, mai bine să vă ajute și Cârjaliu!“

„Bine, să vină“, răspunde Aslan, ștergându-și fruntea de sudoare.

Cârjaliu este dus la fața locului. Aslan îl dezleagă și îi pune un iatagan în mână. Ceilalți doi paznici își lasă și ei pistoalele deoparte și se pun cu înfrigurare pe săpat. Cârjaliu sapă cât îl țin puterile, oprindu-se când și când ca să stârnească lăcomia musulmanilor cu câte-o vorbă de încurajare. Aceștia, mânați de setea de aur, parcă prind puteri: sapă și iar sapă cu înfrigurare.

„L-am găsit, uite-l, uite aurul!“ strigă în sfârșit Cârjaliu.

Auzind așa, turcii își lasă deoparte iataganele și se aruncă să sape cu mâinile, zorind să dezgroape comoara.

Cârjaliu se ridică, gemând de oboseală, și, mai iute ca fulgerul, își implântă iataganul într-unul dintre turcii chirciți peste groapă. Lăsându-l acolo, apucă două pistoale, strigă cu glas tunător: „Sclavilor, iată aurul meu!“ și le golește conținutul în alți doi paznici.

„Cârjaliule!“ se aude o voce.

„Mihalache!“ răspunde acesta, în timp ce turcii rămași în viață o iau la fugă.

Biruitori, Cârjaliu și Mihalache se îmbrățișează ca frații.

„Nevastă-mea și băiatul?“ întrebă Cârjaliu.

„Sunt scăpați, la loc sigur.“

„*Mașallah!* Am suspinat la gândul lor; mare e mila Domnului!“

Astfel regăsiți, fără să mai aibă vreo nădejde de îndurare din partea turcilor, Cârjaliu și Mihalache și-au continuat multă vreme jafurile în apropierea Iașilor. Au îndrăznit chiar să îl amenințe pe hospodar, Ioan Sturdza, că vor da foc orașului dacă nu primesc 50.000 de piaștri într-o săptămână. Banii le-au fost dați. Dar norocul l-a părăsit apoi pe Cârjaliu. Trădat de unul dintre oamenii săi și luat prin surprindere în timp ce dormea, și-a vândut scump viața, apărându-se pe sine și pe Mihalache.

Om generos și viteaz, el merita o viață mai bună și o soartă pe măsură, dar s-ar fi considerat fără îndoială norocos să poată muri cu arma în mână, iar nu strangulat ori spânzurat.

Pe 20 septembrie 1824, spuse Bibescu, două trupuri pline de răni erau aninate de spânzurătorile de pe maidanul Copoului. Erau Cârjaliu și Mihalache, iar primul a atârnat acolo ore bune după ce-și dăduse duhul. Iată povestea Cârjaliului.

Către prânz, ne-am oprit pentru câteva minute la bordeiul unui cioban, o cunoștință de-a *surugiului*. Sălașul lui singuratic era unica locuință de pe întinderea preriei; acolo, alături de câinii săi credincioși, în costum de păstor și cu ciomagul în mână, veghea behăitoarele turme și mugitoarele cirezi ale stăpânului său valah. Mobilierul colibei era sărac și grosolan, dar, în ce privește ospitalitatea, omul și-a dat toată silința. Ducea o viață ușoară, poate chiar fericită. O legendă din părțile locului ne povestește că un cioban, ajuns dintr-odată în regiunile celeste, nu a fost câtuși de puțin orbit de splendoarea lor de aur, ci s-a rugat Domnului să-i dea un cimpoi.

La urma urmei, ciobanii și ciobănițele nu sunt deloc creaturile încântătoare închipuite de poeți. Modul lor de viață, după care oftează naivii și sentimentalii, nu este de invidiat. Din experiența mea, adesea sunt cei mai leneși dintre leneși și cei mai ticăloși dintre ticăloși, iar bordeiele lor, descrise cu atâta poezie, sunt de obicei sălașe ale mizeriei sordide, ale sărăciei degradante.

„*Tout poète est menteur et son métier l'excuse*“,

dar dacă ar fi să credem o legendă daco-romană ciobanul care m-a găzduit acolo pe câmp era un om fericit. Iat-o:

„Măria Ta, împărate, ascultă-mă cu răbdare. Vin să dau răspuns grelei sarcini ce mi s-a dat. Mi-ai poruncit să îți caut cămașa unui om fericit. Nerăbdător să te slujesc și să găsesc leacul bolii Măriei Tale, am umblat pământul tot în căutarea cămășii mult dorite. Dar lumea aceasta e un tărâm al durerilor. Nu există om fără necazuri; nimeni nu e fericit. Am găsit un tânăr arătos, bogat și nobil, dar aleasa inimii lui nu

îi era credincioasă; era nefericit. Colo, un tată suspina după un fiu pierdut, altul se plângea dincolo că n-a avut după cine să suspine: nici unul nu era fericit. Zadarnice sunt frumusețea, poezia, bogăția, sănătatea, toate dorințele împlinite din lumea asta, căci nimeni nu este fericit. Până și tovarășii mei de călătorie au fost cuprinși de amărăciune văzând că nu se găsește nici măcar un om fericit pe lume.

Deznădăjduisem gândind la soarta Măriei Tale, când, într-o zi, am auzit sunet blând de lăută ce venea din adâncul unei văi. Am ascultat ca vrăjiți dulcile acorduri; am dat fuga la locul din care veneau. Cerule, ce frumusețe! Un pârâu minunat murmura domol pe vale. O mică turmă păștea printre copaci. Ciobanul cânta: ce fericire!

— Păstorule! i-am zis, trăiești în nevoie. Turma ți-e atât de mică. Hai cu mine la împăratul, care vrea să le fie părinte celor săraci și umili, ca să fie fericit!

— Viață lungă Măriei Sale împăratul, dar eu nu am nici o nevoie. Turma mea mă-ndestulează, sunt mulțumit cu bordeiul meu. Iubesc pe Domnul, câinele meu mă iubește; pârâul setea-mi domolește, astă turmă mă hrănește. Sunt fericit.

— Fuga, fuga, dă-mi cămașa lui, îmbracă-mă cu ea; iute, binefăcătorul meu! strigă împăratul.

— Vai, Mărite, adâncă mi-e mâhnirea să-ți spun că omul acela fericit nu avea nici măcar o cămașă pe el."

Ajunși la câteva mile de Dunăre, am dat de teren ceva mai neregulat. De pe o culme joasă am privit către fluviu. Cu câtă bucurie am salutat bătrânul curs de apă, sclipitor în lumina soarelui, care își mână netulburat largul și nesfârșitul puhoi către Euxin! Armata lui Ahmed pașa făcuse tabără lângă Călărași. Din cauza numărului imens de vite și oi sacrificate pentru a hrăni 30.000 de soldați și din cauza murdăriei specifice musulmanilor în orice altă privință în afara veșmântului și a propriului trup, organele olfactive mi-au anunțat apropierea taberei înainte să văd corturile

verzi ale nizamilor. În curând însă, le-am zărit, așezate în lungi șiruri pitorești, iar dincolo de ele orașul Călărași, mlaștina întinsă de pe malul stâng al Dunării și dealurile Bulgariei ițindu-se în depărtarea cenușie.

Drumul trecea de-a dreptul prin tabăra otomană. Purtam uniformă de nizam, dar, temându-mă de întârziere și de posibilitatea de a fi luat drept spion rus, i-am cerut *surugiului* să traverseze liniile cât de repede. Două dintre santinele însă au alergat până la drum și amenințau să tragă dacă nu opream. *Surugiul*, speriat, își opri caii atât de brusc, încât aproape că îi puse în șezut. Mi-au verificat cu atenție pașaportul, dar, cum fusese vizat de comandantul de la București, mi s-a permis să îmi continui drumul. O parte din trupe erau la inspecție, altele sacrificau animale sau, așezate pe lângă focuri de tabără, fumau din pipe lungi și-și mai alinau din oboseala războiului cu jocuri naive de-ale orientalilor. Mulți dintre ei erau din însoritul Tunis și din satele umbroase de pe Nil. Iar aceștia, cititorule, cu armele lor ponosite și stindardele lor murdare, nu erau trupe de paradă, ci soldați trecuți prin lupte grele, bărbați care câștigaseră victoriile de la Oltenița și Cetate și băgaseră spaima în rândurile de cazaci în fața redutelor de la Calafat și Silistra.

Imediat după bariera Călărașilor – un târg valah murdar de vreo 5.000 de locuitori – am văzut lungile case subterane, sau mai curând tranșeele acoperite, în care fuseseră încartiruiți iarna trecută soldații ruși. *Surugiul* m-a lăsat în stradă. Lăsându-mi bagajul la prăvălia unui evreu care, din fericire, vorbea germana, m-am repezit să-mi vizez pașaportul pentru Silistra, unde speram să ajung înainte să se întunece. Am pierdut însă ore prețioase alergând de la comandamentul militar la poliție și de la poliție la carantină. Pe șeful acesteia din urmă, fără a cărui semnătură îmi era imposibil să trec Dunărea, nu l-am găsit acasă, dar am obținut descrierea persoanei, astfel că am început să-l caut pe străzi.

În timp ce rătăceam prin oraș, era să mă prăbușesc într-o gaură nepăzită, care am presupus că era vreun puț, dar am aflat apoi că era intrarea unei imense încăperi subterane folosite la depozitarea grânelor. Astfel de grânare sunt obișnuite în Valahia, de fapt în tot Răsăritul. Cum ar zice bogatul, „îmi dărâm hambarele și construiesc ceva mai mare“.

Am vizitat, de asemenea, mormântul generalului Schilder[1], care a fost cel mai capabil om al armatei rusești din Principate și care s-a sacrificat în înfrângerea de la avanposturile Silistrei. El odihnește lângă o mică biserică grecească. La mormânt stăteau de pază doi-trei soldați valahi echipați *à la russe*.

După multă bătaie de cap, l-am găsit pe ofițerul de carantină savurându-și în liniște ciubucul în fața unui han turcesc, atât de lipsit de griji, de parcă de ciumă și de holeră nici nu s-ar fi auzit. Era un bun exemplar de funcționar guvernamental din Răsărit.

La apusul soarelui, am făcut o plimbare până la pavilionul lui Ahmed pașa, ridicat pe faleza joasă care mărginește mlaștinile Dunării. În aceste mlaștini, care vara și toamna sunt uscate, acționaseră o mare parte din forțele rusești în timpul asediului Silistrei. Marea de verdeață era punctată ici și colo cu cirezi de vite de-ale turcilor. Peste Dunăre erau minaretele înalte de la Silistra, ascunse parțial de umbrele aurii ale dealurilor bulgare.

O orchestră militară, alcătuită din italieni, cânta în fața cortului pașei. Acordurile lor marțiale pluteau ușor în aerul înserării și, după apusul oriental, totul era atât de calm și de minunat, încât cu greu îți puteai imagina că nu demult această liniște fusese spartă de vaierul grozav al zeului Marte. De o măreție teribilă trebuie să fi fost, văzute din acest loc,

[1]) Karl Andreevici von Schilder (1785–1854), inginer și general rus; inovator în domeniul armei geniului; construiește unul dintre primele submarine cu cocă de oțel (1834); în Războiul Crimeii construiește fortificațiile Silistrei.

bombardamentele de la Silistra! Pe străzile pline de ofițeri hoinari și soldați din tabăra învecinată am găsit un han valah. Mi se putea servi cina, dar nu aveau camere. Aceeași încăpere servea drept bucătărie și sală de mese. La Călărași vopseaua e un lux necunoscut. În loc de mese și scaune, niște bănci grosolane erau așezate de-a lungul unor închipuiri de mese, deloc diferite de cele la care am primit prima hrană a minții în vechea clădire a unei școli de țară. În loc să consult meniul, a trebuit să arunc doar o privire într-un șir de cratițe de aramă care clocoteau pe focul de cărbuni și să aleg ce voiam să mănânc. Mai multe soiuri de carne și de legume fuseseră combinate și condimentate astfel încât să iasă felurile de mâncare preferate de cerul gurii valahului. Singurul ingredient comun părea să fie ardeiul roșu. Bucătarul, care era totodată hangiu, băiat în casă și împărțea și rachiul, judecând după formele-i supradimensionate și chipul lipsit de griji și desfrânat, ar fi privit însăși moartea doar ca pe

„…o invitație
La masa sfinților din cer".

Am cerut să-mi umple o strachină dintr-una din cratițe, iar conținutul acesteia, un compromis îndoielnic între lichid și solid, precum și o bucată de pâine spartană, au fost tot ce-am mâncat la cină. Luxul de a primi un pat nu era de așteptat mai devreme de o săptămână și renunțasem la ideea de a găsi vreun adăpost, când apăru un negustor grec din Galați, care se oferi cu generozitate să își împartă camera cu mine. Am vizitat un han din apropiere, unde se serveau ciubuc și cafea *à la turque*. Câțiva valahi mai cu stare se adunaseră acolo ca să discute despre evenimentele zilei. De la luptele recente din Calafat și Silistra, conversația a cotit-o către războaiele mai vechi dintre creștini și turci. Valahii nu se consideră un popor cucerit și, date fiind împrejurările, vechea lor ură față de turci s-a mai potolit. Greaua povară

pe care le-o impuneau rușii, caracterul perfid al austriecilor și izolarea față de semințiile galică și italiană, cu care daco-romanii simpatizează în mod natural, i-au împins către osmanlâi. Preferă să rămână supuși ai padișahului decât să asculte de un Habsburg sau Romanov, mai ales că supunerea față de sultan e nominală, obligându-i doar la un mic tribut anual. Amicul meu îmi traducea cu amabilitate. Am ascultat vorbindu-se despre incidente teribile și fapte de eroism petrecute la hotarul dintre creștini și turci. Discursurile sincere, respectând adevărul istoric și pătrunse de patriotism și grija pentru interesul public, erau din când în când presărate cu *doine*, sau cântece populare. Acestea erau pline de parfumul poeziei izvorâte din suflet și aveau vigoarea entuziastă și forța neîmblânzită ce caracterizează creațiile incipiente ale unui popor care iubește libertatea. Și povestirile, și cântecele vorbeau mai ales de căpeteniile valahe din timpurile de demult și de îndrăzneții haiduci din munți, care îi învățau adesea pe musulmani să se poarte bătându-le bine în cuie turbanele pe cap. Legea îi tratează pe haiduci drept tâlhari, dar poporul îi iartă și adesea îi glorifică. Și de ce nu? Nu i-au atacat ei întotdeauna pe vrăjmașii țării? Deși îi omorau pe turci și pe tătari și îi prădau pe boierii nerușinați, haiducii erau, în ochii poporului, creștini adevărați și i-au ajutat întotdeauna pe cei amărâți.

Unui astfel de bandit din munți, după ce l-au prins și l-au adus în fața cadiului, i s-a spus: „Mărturisește unde ai ascuns comorile și viața îți va fi cruțată.“

„Le-am ascuns“, a răspuns tâlharul cu dispreț, „în așa fel încât tu și ai tăi să nu vă bucurați niciodată de ele. Le-am ascuns în scorburile copacilor, ca să le găsească săracii.“

Alt haiduc a fost dus unui pașă din Constantinopol. Întrebat câți creștini a ucis, el a răspuns cu îndrăzneală:

„Eu? În viața mea nu am făcut moarte de creștin, dar am vărsat sângele multor necredincioși. De câte ori am dat peste

un creștin bogat, i-am cerut doar să împartă cu mine. Dacă avea doi cai, am păstrat unul și i l-am lăsat lui pe celălalt. Dar când am dat peste vreun turc, i-am luat capul și i-am lăsat trupul."

Daco-romanii sunt mândri că și-au păstrat credința creștină. Nici amenințările, nici promisiunile turcilor nu i-au mânat spre apostazie. În îndelungata lor luptă împotriva islamismului, însă, umilința înfrîngerii a fost nu arareori însoțită de cununa martiriului. Unul dintre principi, Constantin Brâncoveanu, s-a supus mai degrabă celei mai crude agonii decât să renunțe la credința sa. O poezie populară amintește de purtarea sa eroică; iar daco-romanilor, de la copil la bătrân, le place să asculte povestea morții sale.

„După un conflict sângeros, Brâncoveanu căzu prizonier, împreună cu cei trei fii ai săi. Fură suiți pe o corabie și duși la o cetate de pe malul Bosforului.

— Constantin Brâncoveanu, spuse pașa înaintea căruia fură aduși prizonierii, de vrei să cruți viețile copiilor tăi, fă-te musulman!

— Necredinciosule! răspunse prințul cu dispreț, poți să-mi ucizi și copiii, în veci nu o să las credința străbunilor mei. Fă cum oi vrea!

Cuprins de furie, pașa trimite după doi călăi negri. Ei îl înșfacă pe fiul cel mai mare al lui Constantin, un copil dulce și delicat, îl pun pe un butuc și îi taie capul.

Tatăl, neputând să-și stăpânească un suspin de durere venit din inima-i sfâșiată, strigă: «Doamne, facă-se voia Ta!» Atunci fu adus al doilea copil, cu ochi înlăcrimați și plete castanii și unduioase. Călăul îi despărți capul de trup.

Brâncoveanu suspină pentru a doua oară și de pe buzele lui palide se auziră aceleași vorbe de resemnare. Pașa fu impresionat de asemenea statornicie. Sentimentul milei își făcu loc în inima lui:

— Brâncovene, aveai trei fii, acum mai ai doar unul. Vrei să-l scapi?

— Dumnezeu e mare! răspunse nefericitul tată. M-am născut român și creștin, și așa vreau să mor.

Apoi, întorcându-se către singurul copil ce-i rămăsese, zise:

— Nu plânge, băiete dragă; nu mă lipsi de puterea care mi-a rămas. Mori în credința ta și raiul îți va fi răsplata.

Pașa făcu semnul fatal, iar capul copilului căzu de pe umeri.

— Doamne, facă-se voia ta, murmură Brâncoveanu.

Vederea i se întuneca; inima-i era gata să se frângă. Atunci strigă:

— Turcilor, fie ca blestemul meu să cadă pe veci asupra capetelor voastre! Să fiți sterși de pe fața pământului ca norii goniți de vânt! Să muriți fără un copil care să vă închidă ochii și să putreziți pe pământ fără morminte!

Vorbi, și capul îi căzu sub aceeași sabie care îi omorâse fiii."

La oră târzie, ne-am înapoiat în camera prietenului meu elen. Acesta s-a arătat foarte încântat să poată oferi ospitalitate unui cetățean al marii republici, a închinat nenumărate pahare în memoria lui Washington și și-a epuizat vocabularul franțuzesc în elogii la adresa instituțiilor noastre. A doua zi însă, nu s-a opus aproape deloc atunci când m-am oferit să-i plătesc în întregime ostentativa ospitalitate. Așa e cu grecii.

O, mendax Graecia![1]

Fiindu-mi imposibil să găsesc o *căruță* care să mă ducă până la Dunăre, m-am târguit pentru drum cu un evreu care cobora până la locul de acostare cu un transport de mere de Călărași. El mi-a promis că va fi gata la ora zece și mi-a cerut cu grijă piaștrii dinainte. Dar ceasurile s-au scurs unul după altul, iar evreul s-a agitat și s-a ciondănit și a tot în-

[1]) „Grecie mincinoasă" (lat., Iuvenal).

grămădit la mere în căruța lui amărâtă, până când n-a mai rămas loc să mă așez și eu. Eram hotărât să plec pe jos, lăsându-mi bagajele în seama israelitului, când apăru colonelul Bent, care venea de la București. Îl întâlnisem adesea în capitală. El era *en route* spre Constantinopol, ducând corespondență de la Omer pașa, și mi-a oferit un loc în trăsura sa acoperită. La stația de poștă s-a înnoit atelajul și după o oră eram pe malul stâng al Dunării. O divizie turcească era ocupată cu ridicarea unui cap de pod în dreptul Silistrei și câteva barje greoaie treceau fluviul pline cu nizami: întăriri pentru armata lui Ahmed pașa.

CAPITOLUL X

SILISTRA

Măcelarului bun nume de la zeu i-e dat
De-și lasă taraba spre-a lua slujbă-n stat.[1]

UN BĂTRÂN BARCAGIU, ADEVĂRATĂ ÎNTRUCHIPARE A LUI Caron, m-a trecut Dunărea pentru câteva parale și m-a lăsat pe plaja îngustă de la Silistra. Pe malul nisipos am văzut vreo câteva case împrăștiate, dar orașul părea să fie îngropat sub nivelul zidurilor sale, din el văzându-se doar niște minarete înalte. Colonelul Bent s-a aruncat în prima *haraba* pe care a găsit-o. Dragomanul[2] lui m-a informat că în Silistra nu erau nici hotel, nici apartamente de vreun fel ținute de creștini. La promisiunea câtorva piaștri, un *cavas*[3] unsuros și-a aburcat pe umăr gențile mele de carpetă și m-a condus către un han turcesc. La poarta pe care am intrat se rezemau în muschete câțiva soldați otomani lipsiți de chef. Între zidurile singuratice părea că domnește însuși duhul morții. Nimic nu este atât de tăcut ca un oraș turcesc, în afară de deșert, de sălbăticie și de oceanul liniștit. Nu se

[1]) Aristofan, *Cavalerii*. [2]) Dragoman, translator. [3]) Cavas, jandarm.

aude huruit de trăsură sau tropăit de picioare grăbite, nici voci gălăgioase. Pe străzile înguste și pe aleile pietruite lunecă bărbați tăcuți purtând solemnul costum al orientalilor și fantomatice femei învăluite, ascunse până și privirii celei mai iscoditoare.

Hanul, unde mi s-a promis o scândură pe post de divan, era alcătuit dintr-o singură cameră pătrată, cu rogojini pentru turcii ghemuiți, suporturi pentru ciubuce și polițe pentru narghilele și pentru minusculele cești în care un *cafegiu* mărunțel și vioi servea cafeaua. Ca ghid, m-am folosit de un musulman ager și plăcut care, cum ar zice orientalii, „le știa pe toate“. Mustafa se rădea pe cap, purta barbă în felul osmanlâilor și se fălea cu un brâu în care sclipeau armele lucioase. Dormea la picioarele mele pe scândurile tari, bea cafea neagră, mânca bucate înflăcărate cu *paprica* pe cheltuiala mea și nu mi-a refuzat piaștrii, oricât de mult m-ar fi urât în adâncul sufletului pentru că eram creștin.

Silistra, capitala *sangeacului*[1] omonim, are o populație de circa douăzeci de mii de suflete. Este înconjurată de un zid cu *fossă*, zidul având o înălțime care variază între cincisprezece și douăzeci de picioare și, la intervale potrivite, tunuri. Străzile nu sunt dispuse cu o „dezolantă regularitate“. În locurile deschise pot fi adesea văzute carnivore înaripate sau patrupede care sfâșie vreun biet măgar sau vreun alt animal care a murit pe drum. În orașele turcești, mizeria și praful-noroi, fratele ei, „conviețuiesc cam pretutindeni“[2]. În Silistra nu există nici măcar o casă văruită și, cu excepția moscheilor, sunt doar două clădiri cu mai mult de un etaj. Una dintre acestea este locuința pașei; cealaltă – biserica grecească, ridicată doar pe jumătate, începută de ruși în timp ce dețineau orașul, între 1829 și 1833. În capătul dinspre Arab Tabia[3] căzuseră douăzeci de ghiulele bine

[1]) Sangeac, subdiviziune teritorială a unui pașalâc. [2]) William Shakespeare, *Negutătorul din Veneția*. [3]) Cea mai importantă redută a Silistrei.

țintite. Rușii au fost siliți să-și distrugă propria muncă. Tipic pentru ruși, de fapt pentru politica europeană. Absolutiștii sunt legați la ochi: ei pun la cale și construiesc doar pentru ziua de azi și nu așază construcția pe temelii solide și durabile. Tiranii generației noastre sunt osândiți să rostogolească piatra lui Sisif; le-ar mai fi trebuit să se întindă și după înșelătoarea cupă a lui Tantal!

Colibele joase din Silistra sunt înconjurate de mici curți; când te plimbi pe stradă, treci printre două ziduri neîntrerupte, fără ferestre. Aceste ziduri din crengi împletite – căci așa se construiesc în orașele dunărene – sunt atât de bine tencuite pe ambele părți, încât sfidează curiozitatea nutrită de *howadji*[1] față de frumusețile învăluite dinăuntru. Pare că musulmanii trăiesc doar pentru marele țel de a-și ascunde femeile de ochii iscoditori ai altor bărbați.

Felul în care sunt construite aceste case bulgărești este unic. Se înfig patru stâlpi în pământ, apoi se unesc cu piese transversale, printre care se țes crengi flexibile de salcie. Scheletul este construit de nepricepuții dulgheri locali după ce s-au înfipt stâlpii, nu când sunt încă întinși pe jos. Acoperișul scund este învelit cu olane. Pe dinafară se aplică un strat de lut amestecat cu balegă, iar pe dinăuntru – un material maleabil care se transformă într-un perete rigid, ce poate fi văruit sau împodobit cu amărâtele mâzgălituri la care se dedau câteodată artiștii din rândul sexului frumos. Ca podea se folosește chiar pământul dat de Allah copiilor săi spre a fi locuit.

Focul poate înghiți pogoane întregi de astfel de locuințe în câteva minute; de aici imensele incendii care se iscă atât de des în orașele mari ale turcilor. Aceste structuri se comportă, însă, minunat în caz de asediu. Nu am văzut casă care să nu fi fost străpunsă de una sau mai multe ghiulele;

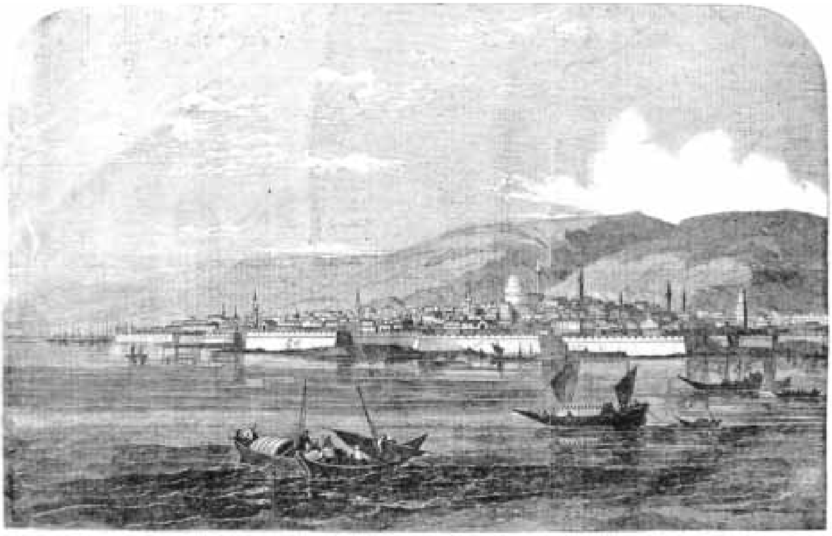
[1]) *Howadji* (ar.), călător, ulterior negustor sau călător occidental.

CĂRUȚA POȘTEI.

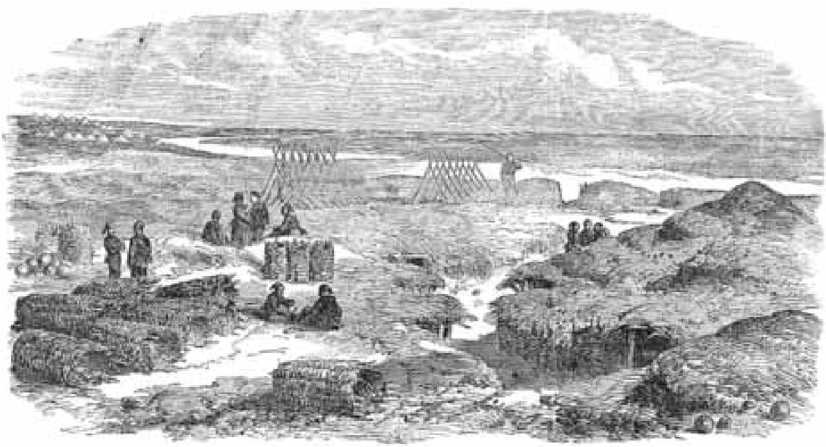

O STAȚIE DE POȘTĂ ÎN MOLDOVA.

PORTUL ȘI CETATEA SILISTREI.

REDUTELE DE LA ARAB TABIA.

dar ele trecuseră pur și simplu prin pereții de răchită, lăsând în urmă doar niște găuri rotunde, la fel ca la trecerea unui glonț printr-un geam. Distrugeri mari se produseseră doar unde explodase vreun obuz. Se pare că rușii trăseseră doar către cele cinci moschei din Silistra, ale căror minarete erau niște ținte excelente. Canonada modelase în feluri ciudate aceste edificii cu formă de hambar.

Este uimitor faptul că s-au tras șaptezeci de mii de ghiulele și obuze într-un oraș ca Silistra fără să se producă mai multe pagube decât pot repara în scurt timp câțiva zidari bulgari. Nici pierderile umane dintre soldații garnizoanei și dintre localnici nu fuseseră, de altfel, prea grele. Regula generală care stabilește un număr de aproximativ zece mii de lovituri pentru a trimite un singur inamic *hors du combat* a fost mai mult decât corectă în cazul rușilor și cel puțin inexactă în cazul trupelor turcești și arabe care au apărat Silistra, în timpul unui asediu memorabil de treizeci și nouă de zile. Paskievici[1] s-a străduit în zadar să descuie porțile Silistrei cu o cheie de aur.

Lângă una dintre moscheile bombardate odihnește Musa pașa, căzut în timpul asediului, pe când se pregătea pentru rugăciunea de dimineață. Succesorul lui a fost un bicisnic, care a stat ascuns într-una din încăperile subterane în care se refugiau locuitorii orașului. În câteva zile, părul i-a albit de frică și de chin sufletesc. Butler, care a căzut și el în timpul asediului, a fost îngropat în curtea unei biserici grecești. Inițial, episcopul de Silistra nu a permis ca pământul pe care grec-ortodocșii îl consideră sfânt să fie pângărit de rămășițele unui englez, dar a fost obligat să se supună ordinului pașei.

[1]) Ivan Feodorovici Paskievici (1782–1856), feldmareșal rus; își începe cariera la Austerlitz (1805); după o serie de victorii, printre care înăbușirea Revoluției de la 1848 din Ungaria, comandă campania de pe Dunăre în Războiul Crimeii.

Să le facem dreptate adevăraților apărători ai Silistrei. Englezii susțin că numai strădaniile lui Butler și Nasmyth[1] au salvat orașul de ruși. Nu a fost așa. Onoarea îi aparține în primul rând lui Grach, un prusac curajos care, din păcate, a murit la Rusciuk, la o lună după respingerea rușilor din fața fortificațiilor Silistrei. Butler și Nasmyth erau ofițeri din India, buni în conflicte corp la corp, însă nimic mai mult. Nici unul dintre ei nu avea pretenții de genist și ambii erau nepopulari, atât printre locuitorii Silistrei, cât și printre apărătorii din Arab Tabia. Grach era un genist excelent; lui i s-a încredințat sarcina de a repara breșele cauzate de ruși și tot lui, în primul rând, îi datorează turcii păstrarea Silistrei.

În oraș era încă o puternică garnizoană și dăinuia încă teama că înfricoșătorii *moskoși*, așa cum îi numeau pe ruși, se vor întoarce.

Văzusem tot ce era de văzut în Silistra cea murdară și bătută de bombe. Nerăbdător să studiez viața rurală a turcilor, dar și mai nerăbdător să trăiesc viața orientală de la Stambul și din mărețul Cairo, m-am hotărât să mă folosesc de prima ocazie pentru a pleca. Terzin bácsi[2], un croitoraș ungur pe care îl cunoscusem prin intermediul lui Mustafa, m-a introdus la Ibrahim pașa, guvernatorul Silistrei. Excelența sa stătea tolănit în *selamlîk*, sau apartamentul pentru bărbați, și-și făcea, în compania unor musulmani serioși, deliciosul *kief*[3]. Intrarea noastră nu a întrerupt tăcuta lor intoxicare. Terzin și-a scos cu smerenie încălțările în prezen-

[1]) James Armar Butler (1827–1854), căpitan britanic; moare din cauza unei infecții la o rană superficială. Charles Nasmyth (1826–1861; în orig. cules „Naysmith“), maior britanic; după asediul Silistrei, de unde transmite și corespondențe de război pentru *Times*, participă la campania din Crimeea. Ambii luptaseră în războaiele coloniale; se alătură trupelor otomane din spirit de aventură și se remarcă în luptele pentru apărarea Silistrei. [2]) În orig. Terzi Bashi; autorul confundă cu apelativul turcesc. [3]) *Kief*, rășină de canabis, fumată de obicei în narghilea, uneori amestecată cu tutun; prin extensie, tabietul oriental al cafelei și tutunului.

ța pașei, care, în provincia lui, este reprezentantul augustului Abdul-Medjid sau, așa cum credincioșii îl numesc încântați pe sultan, „Leul Neîmblânzit și Biruitor al Necredincioșilor". Pașalele din diversele provincii și orașe sunt numite de padișah și îi dau socoteală numai lui. În Turcia, posturile onorabile și profitabile, cum ar fi cel de guvernator, sunt date celor care oferă mai mulți piaștri și sunt, de obicei, păstrate în schimbul plății anuale a unei sume stipulate, deși principala ocupație a unui pașă este cea de a „suge toată seva din provincia sa". Ei controlează venitul, comandă armata și exercită jurisdicția criminală în cadrul guvernelor respective, dar acești împuterniciți sunt numiți de turci „statui de sticlă" și pot fi destituiți și pedepsiți după bunul-plac al sultanului.

Ibrahim pașa mi-a apărut ca un om de cea mai profundă incapacitate. Într-o țară în care aristocrația ereditară este inexistentă și în care sclavii devin mari viziri, cele mai înalte slujbe sunt adesea administrate de persoane provenite din drojdia societății. Călătorul are uneori ocazia de a se bucura de ospitalitatea acestor dregători, care însă nu pot fi stimați și trebuie priviți cu acel sentiment amestecat de deferență și compasiune pe care îl trezesc simplitatea și bunătatea unor bătrâne – foarte binevoitoare, dar foarte ignorante.

Ibrahim pașa, cu o zvâcnire a mușchilor oculari superiori, mă privi pentru o clipă și apoi făcu semn să mă așez. Nu era prima mea întrevedere cu un pașă, și nu m-am sfiit să mă bucur de pipa și de cafeaua oferite.

— Ce dorește *howadji*? întrebă pașa.

— *Howadji*, o, Ibrahim pașa, dorește permisiunea excelenței voastre pentru a călători prin Bulgaria în drumul său către Stambul, răspunse Terzin bácsi.

Guvernatorul, cu altă zvâcnitură a mușchilor oculari, își flutură mâna către biroul poliției, de unde puteam să îmi procur o *tezkere*[1], un pașaport turcesc.

1) *Tezkere* (tc.), teșcherea, permis (de călătorie).

Biroul poliției semăna îndeaproape cu un atelier de croitorie, ofițerii și scribii șezând cu toții cu picioarele încrucișate pe rogojini sau pe divane scunde.

Scopul meu inițial fusese să pornesc din Silistra spre Șumla[1], să traversez Balcanii și să ajung la Stambul prin Adrianopole, al doilea oraș al Turciei Europene. Dar între Silistra și Șumla nu exista poștă turcească și nu am reușit să găsesc nici cai, nici vreun tătar[2] pe post de ghid. Terzin bácsi mi-a spus că aș putea să găsesc o *haraba*, o căruță turcească, la un han din oraș, așa că pornirăm să vedem ce se poate face. Hangiul, un turc negricios, cu față prelungă și ochi adânciți în orbite, ne-a informat că poate furniza mijlocul de transport până la Varna, însă, date fiind lungimea traseului, escorta necesară pentru a ne păzi de clefții și bașbuzucii rătăcitori și toate celelalte pericole nenumărate, cerea trei sute de piaștri. Într-un final, am coborât prețul la două sute douăzeci și cinci de piaștri, cam zece dolari în banii noștri. Urma să pornim a doua zi de dimineață; escorta avea să fie puternică, caii – superbi, iar *harabaua* – dintre cele mai bune.

Târguiala noastră s-a desfășurat în mijlocul unui grup de fumători tăcuți.

O colecție de pipe de la toate popoarele lumii ar putea oferi cea mai bună idee asupra caracteristicilor naționale. Calumetul indienilor americani, împodobit cu pene și țepi de porc spinos și făcut pentru a fi folosit de un întreg trib, indică o stare destul de avansată a societății, dar lasă individul deoparte. Pipa universală a yankeului, scurtă, ieftină și desăvârșit de practică, este un semn limpede al progresului. Americanul trebuie să fumeze în timp ce aleargă și citește, altfel nu ar avea deloc timp să fumeze – zelul și stră-

[1]) Astăzi Șumen. [2]) Serviciul de curierat otoman funcționează cu călăreți tătari; în textele românești din epocă, și sub formele „tătar-mizil“ sau „înadins tătar“.

duința fiind elementele principale ale caracterului său. Fizionomia agerului și industriosului american pare, de fapt, incompletă în lipsa pipei sau a țigării de foi îndreptate spre una dintre planetele rătăcitoare.

Accesoriul mai incomod folosit de englez trădează un caracter care nu suportă înfumurările de mică anvergură, nici la propriu și nici la figurat. *Pipe en boue* franțuzească, înclinată în față precum șapca soldatului francez, ne inspiră viitorul, dar riscă să fie *ruinée* de tăria obstacolelor din cale, după modelul sforăriilor din culisele întunecoase ale politicii franceze. *Meerschaum*-ul[1] german, o corcitură de liră teiană[2] cu polip de mare, are un iz oriental amestecat cu obiceiuri și fasoane occidentale.

În vitrinele unei *Fabrik* din Viena te uiți ca într-o galerie de antichități, căci pe acele uriașe cupe de *meerschaum* mâinile dibace ale artiștilor s-au canonit să reproducă tot ce era mai minunat în miturile grecilor, de la jocurile funerare din jurul mormântului lui Patrocle la ultimele isprăvi schițate pe scutul lui Ahile. Iar olandezul fumător este olandezul muncitor. El își atârnă pipa în așa fel încât să nu îl incomodeze la mișcări sau la mers. Fără fumul de tutun, n-am fi avut rătăcirile metafizice și gărgăunii ontologici ai teutonilor.

Pipele sunt tot mai lungi și mai incomode pe măsură ce te deplasezi către estul Europei. În casa unui conte ungur am învățat să apreciez ciubucul turcesc umplut cu aromatul tutun *latakia*. Civilizația franceză a reușit câte ceva în sensul reducerii cutelor din turbanul turcesc sau al micșorării

[1]) *Meerschaum*, spumă de mare; rocă albicioasă și foarte absorbantă în care predomină silicatul de magneziu, din care se sculptează pipe și porttigarete bogat ornamentate; se găsește mai ales în Turcia și Grecia. Până în anii 1970, când Turcia interzice exportul spumei de mare ca materie primă, Viena este principalul centru unde se sculptează și se comercializează aceste pipe. [2]) Din Teos, oraș grecesc antic de pe coasta Ioniei, locul de naștere al lui Anacreon.

părților mai largi ale pantalonilor bufanți în care se răsfață adevăratul musulman și a înlocuit vălul incomod și secretos cu „țesătura de aer“[1] care arată tenul îmbujorat și contururile bogate ale frumuseții circaziene, dar turcii nu vor deveni un popor progresist până când nu-și vor scurta pipele, de la lungimi de ordinul picioarelor la cele de ordinul incilor.

Fumatul este *par excellence* instituția specifică a otomanilor. Parfumul *latakiei* pare să fi pătruns în chiar sufletele lor, îmbrăcând într-un contur vaporos și visător toate manifestările exterioare. Turcul veritabil, îmbrăcat ca un pirat, își savurează lungul său ciubuc sau șerpuita narghilea din zori și până-n noapte, cu seriozitatea unui consilier orășenesc; în mintea sa par că se unduiesc luminoasele viziuni ale atotvăzătorului Orient, și el se abandonează farmecelor nesecate ale acestora.

A fost, într-adevăr, foarte captivant să văd cum turcii, trăind în țara lor, neinfluențați de gusturile străinilor, perseverează în uzul tutunului. La colegiu, colegul meu de cameră se încăpățâna să meargă în fiecare seară la culcare cu un trabuc aprins între dinți. Pilotul olandez care ne-a adus la Rotterdam, după

„două săptămâni amețite pe-ntinderea de apă rece
și sărată“,

trebuie să se fi tras din Wouter van Twiller[2], care gonea cu fum neplăcerile din vremea întemeierii New Yorkului, cu toate că pe moment, cu fața lui de pește, cu ochii lipsiți de expresie și cu cele două brațe scurte care se mișcau exact ca aripioarele pectorale ale unui delfin, mi-a făcut nu o dată privirea să alunece pe sub poala lungă a hainei lui, în căuta-

[1]) Muselină fină originară din India (calc după pers. *baft hawa*).
[2]) Wouter van Twiller (1606–1654), angajat al Companiei Indiilor de Vest, director general (1633–1638) al coloniei olandeze din America de Nord, cu sediul la New Amsterdam, astăzi New York.

rea vreunui soi de apendice caudal și părea că vine din acele îndepărtate vremuri, când, potrivit lui Vathek[1], toată Olanda era apă, iar strămoșii locuitorilor de astăzi erau cu toții pești. Numai pe canalele din Rotterdam poți vedea marinari care montează greementul sau manevrează velele cu pipa în gură. Când, stând la hanul „Trei lei“ din Semlin, am văzut cum se bărbierea tacticos vecinul meu ungur cu un uriaș *meerschaum* între dinți, am crezut cu sinceritate că isprăvile fumătorilor au atins culmea Mont Blancului; dar printre orientali mă așteptau experiențe și mai ciudate. *Ciubucciul*, sau purtătorul pipei, este pe primul loc între servitorii unui turc de rang. Curățitorii de pipe se preumblă pe străzile orașelor turcești anunțându-și meșteșugul în felul cărbunarilor de la noi. Trupele turcești intră adesea în luptă cu pipele legate pe raniță, iar la încheierea postului cel mare al Ramazanului ciubucul are întâietate în fața mâncării și a apei.

Într-o blândă seară de toamnă, am pornit călare să vizitez faimosul fort Arab Tabia, în compania unui chirurg italian aflat în serviciul turcilor. Îmi petrecusem ziua împreună cu prietenul meu ajutându-i pe invalizii din diversele spitale, care dădeau pe-afară de bolnavi și răniți. Când ieșeam pe poarta orașului, am văzut, la un colț al zidului din apropiere, o companie de soldați turci adânciți cu evlavie în rugăciunea de seară. Își făcuseră spălarea rituală și, după ce împrăștiaseră rogojini și straie pe pământ, stăteau cu fața spre Mecca, executând impresionantele invocații caracteristice adepților lui Mahomed. Era vorba de concentrarea specifică adorației otomane de azi, iar nu de fervoarea ienicerilor care, îngenunchind în escadre compacte, strigau *Allah'hu!* și se repezeau la luptă cu un entuziasm necunoscut mai puțin zeloșilor nizami moderni, cucerind provincie după provincie, cu sabia

[1]) Personajul principal al romanului omonim (1786), de William Th. Beckford.

într-o mână și Coranul în cealaltă. Un ofițer părea să dea tonul, și ei își făceau prosternările și semiprosternările ca din obișnuința de-a înainta umăr la umăr în bătălie.

Câteva minute călare, și ne aflam la baza dealului pe culmea căruia se află Arab Tabia. Malul înalt al Dunării este întrerupt aici pe o distanță de câteva mile de niște dealuri sau mai degrabă de un șir de culmi înalte care se pierd către sud și vest într-un platou ce înconjoară Silistra ca un amfiteatru. Terenul, ca un șes înalt, este format dintr-un număr de culmi despărțite de văi relativ adânci care se răsfiră în interiorul țării pe distanțe de multe mile. Pe crestele acestor culmi, așezate prin urmare într-un semicerc, se află cele cinci forturi ale Silistrei; cele două aflate în apropierea fluviului, și anume cel de deasupra și cel de sub Silistra, sunt de mai mică importanță decât celelalte trei: Arab Tabia către sud-est, Medjidie aproximativ în sudul Silistrei și încă o fortificație mai mică, situată între ele. Medjidie pare să fie singura dintre aceste întărituri care merită numele de fort.

Terenul deluros, cândva acoperit cu ogoare și podgorii, fusese arat de ghiulele și era presărat din plin cu fragmente de bombe. Rușii se apropiaseră de Silistra dinspre sud-est, și atât de firav era obstacolul din calea lor, încât un orator din Camera Comunelor avea perfectă dreptate când afirma: „Primul val al acelei remarcabile invazii s-a prefăcut în spumă în fața șanțurilor unei fortărețe de mâna a cincea."

Nu am să fiu niciodată în stare să înțeleg înfrângerea rușilor la Silistra. Arab Tabia, o simplă întăritură de pământ, a fost apărată cu nu mai mult de șase tunuri. N-a existat niciodată posibilitate mai bună de a bombarda un oraș decât de pe platoul care se întinde de la fortăreață și care constituie un punct de comandă de mare avantaj, un câștig indispensabil pentru succesul unui asediu. Dar Paskievici a fost înfrânt și și-a pierdut floarea ofițerimii și cincisprezece mii de oameni înainte să bată în retragere.

Am examinat fiecare palmă de teren cu cea mai mare atenție. Acolo erau minele puse de Schilder și detonate la timpul potrivit pentru a crea ravagii îngrozitoare printre propriile trupe; acolo erau lungile tranșee prin care inamicul urmărise să se apropie de Tabia, dar fusese de atâtea ori respins de vigilenții arabi dinăuntru; acolo erau din greu bătătoritele locuri ale luptelor corp la corp în care groaznicii arnăuți ciopârțiseră escadroane întregi cu teribilele lor iatagane; și acolo se aflau – oribilă priveliște! – gropile în care mii din cei uciși fuseseră aruncați de-a valma. O divizie de turci, care lucrase la extinderea și repararea fortificației, cobora încet de la Tabia și, în bătăi de tobă și sclipiri de baionete, mărșăluia către ridicătura fortului Medjidie.

Priveliștea care se deschide de la Arab Tabia nu este lipsită de interes. Către sud și est, dincolo de câmpul de operațiuni al rușilor, sunt dealurile împădurite ale Bulgariei. Spre nord curge bătrânul Danubius, la fel de mândru ca în zilele în care legiunile romane erau încartiruite de-a lungul malurilor sale; iar dincolo de el, mai departe decât poți vedea cu ochii, se întinde câmpia Valahiei, magistrala pe care se îmbulzeau către Occident popoarele nomade de altădată și, în ultima vreme, câmpul de bătălie al imperiilor în lupta lor pentru stăpânirea lumii.

După ce ne-am întors la Silistra, am cinat *à la turque* cu prietenul meu italian într-o casă veche turcească, în care acesta fusese încartiruit de pașă. Masa a constat în numeroase feluri pregătite în veritabil stil turcesc de un soldat-servitor, feluri ale căror denumiri nu sunt importante, din ingrediente pe care nu am reușit să le aflu, în afară de cele ale *pilafului* de orez, gloria supremă a oricărui ospăț turcesc. Ni s-a alăturat un alt chirurg italian, aflat și el în serviciul sultanului. După cină, ni s-au adus pipe și cafele, dar ce m-a încântat mai mult decât gingașele preparate ale bucătăriei turcești, mai mult decât parfumata *latakie* sau aromata

mocca, au fost anecdotele picante din viața turcilor și istorisirile aventuroase la care, tolăniți pe divan, ne-am dedat ore întregi. Tovarășii mei era exilați politic. Vorbeau cu simțire, aproape lăcrimând, despre Italia lor iubită, despre frumoasele-i dealuri și despre ceru-i cântat de poeți, și păreau să deplângă cruda soartă care-i gonise de la casele lor, de pe Tibrul gălbui la culoare până la malurile neprimitoare ale Dunării.

La ceas târziu, ei s-au grăbit să mă însoțească până la locuința lui Terzin bácsi. Iluminatul cu gaz nu există în orașele turcești, nici măcar în vis; străzile nu au nume; casele nu au numere. Cine se aventurează pe-afară după ce se întunecă trebuie să se folosească de un felinar, altfel riscă să fie arestat de poliție și reținut până dimineață. Un ambasador englez, nu Stratford de Redcliffe[1], se aventura uneori incognito pe străzi, în întuneric. În timpul unei astfel de raite nocturne, neavând la el obișnuita lampă, căzu în mâinile poliției; aceștia, pentru că nu puteau deosebi un lord englez de un călător de rând de obârșie apuseană, și în ciuda tuturor protestelor sale, l-au dus la pușcărie să doarmă cu tâlharii și vagabonzii. Dimineața următoare, autoritățile au descoperit cu groază că puseseră în cușcă un leu britanic. Cu obișnuitul tact al otomanilor de a ieși din dificultăți, au adus în grabă cea mai mare fanfară turcească din Pera și l-au condus pe excelența sa în pas de marș prin mulțimea de turci uimiți, în mijlocul disonanței frenetice pe care doar o orchestră turcească o poate produce.

Era o noapte de o întunecime bulgaro-egipteană[2]. Când și când, un paznic somnoros cu brâul sclipind de arme ne oprea pentru o clipă, iar câinii sălbăticiți de care ne împie-

[1]) Stratford Canning, viconte de Redcliffe (1786–1880), diplomat și om politic britanic, cunoscut în special pentru serviciul îndelungat ca ambasador la Constantinopol (1825–1828; 1842–1858). [2]) Aluzie la faptul că trupele arabe din Campania Dunării sunt aduse din Egipt.

dicam pe stradă ne urmăreau cu ochii lor strălucitori, lătrând necontenit.

Ne-am rătăcit curând în labirintul fără capăt al Silistrei și am orbecăit multă vreme fără să fim în stare să îl găsim pe Terzin bácsi sau măcar casa din care plecasem. Cineva ne-a condus până la urmă la locuința croitorașului. Prietenul meu mi-a urat *buona notte*. Terzin locuia la o familie de armeni, care, neprimitori de felul lor, au insistat că nu trebuia să petrec noaptea sub acoperișul lor, căci, cu deosebita lor evlavie, nu ar fi putut să doarmă în apropierea unui eretic, care crede în divinitatea lui Cristos și în veșnica ispășire a păcatelor[1].

Văzând astfel, Terzin – binecuvântarea lui Allah să se pogoare asupra lui și a tuturor croitorilor de treabă! – m-a dus la cotlonul lui de afaceri, aflat într-altă parte a orașului. Culcat pe masa lui de lucru, cu fierul de călcat pe post de pernă, am adormit curând și am visat la clefți, purici și mai ales la *harabaua* cea luxoasă în care, a doua zi, urma să fiu suspendat între cer și pământ.

În acest punct al narațiunii mele, ar fi potrivit să amintesc mai multe despre serviciul meu turcesc și despre legătura mea cu armata otomană. La sfârșitul lui august, când am ajuns la București, m-am adresat imediat consulului general englez ca să mă pun sub protecția lui, pentru că în Principate nu era nici un agent american. În casa consulului l-am cunoscut pe Mazar pașa, un ofițer englez care se distinsese în mod deosebit în Africa de Sud și purta gradul de general în statul-major al lui Omer pașa. El m-a îndemnat să accept un post de chirurg în armata turcească, la acea vreme fiind mare nevoie de medici. După câteva zile, ne-am adresat lui Omer pașa, care mi-a cerut, de asemenea, să rămân. Mi s-a ordonat să mă alătur unui regiment în tabăra din afara

[1]) Biserica armeană urmează dogma monofizită.

orașului, dar în timpul șederii de șase săptămâni m-am concentrat asupra celor internați în spitale și asupra câtorva prizonieri ruși. Inamicul se retrăsese, așa că, în afară de Crimeea, nu exista ocazia unui serviciu activ pe front. O bucată de vreme, holera s-a dezlănțuit înfricoșător în rândurile armatei. Câteva palate boierești au fost transformate în spitale, dar, cu toate eforturile noastre, îngrozitoarea boală ne-a răpit 4.000 de oameni. Aplicarea de gheață, extern și intern, s-a dovedit în general remediul cel mai eficient.

Am o părere foarte bună despre vitejia și rezistența fără crâcnire a trupelor turcești. Ca și rușii, ei au nevoie doar de comandanți buni pentru a fi soldații cei mai eficienți. Mi s-a arătat un loc îngust în Arab Tabia, unde era nevoie ca o singură persoană să stea permanent expusă focului inamic. Poziția era fatală ca însăși moartea, dar nici nu apuca soldatul de acolo să cadă, că în locul lui sărea altul, ca și cum ar fi râvnit la soarta camaradului său. Ca supunere oarbă însă, turcii nu îi depășesc pe ruși. Un ofițer muscal, care se lăudase în fața unui grup de musafiri că soldații săi s-ar supune oricărui ordin primit, le ordonă acestora să mărșăluiască peste marginea unei prăpăstii adânci; și ar fi și făcut-o, până la ultimul om, dacă vocea ofițerului nu i-ar fi oprit în ultima clipă.

Armata otomană oferă prea puține stimulente străinilor. Turcii sunt greoi în a percepe meritul și sunt și mai lenți în a-l răsplăti. „Mâine“ e vorba cu care stau tot timpul pe buze, în timp ce societatea ofițerilor, chiar a celor superiori, este de nesuportat pentru o persoană cultă sau măcar obișnuită cu o viață decentă.

Se vorbește mult despre străinii aflați în armata otomană, însă doar o mică parte dintre ei obțin poziții importante. Legătura lor cu armata e mai mult cu numele. Avansarea în grad se face într-o manieră foarte convenabilă războinicilor amatori, dornici să ajungă lei în cluburile din Londra și Pa-

ris după câteva săptămâni de campanie pe Dunăre sau în Asia. Musulmanul se uită și astăzi cu dispreț la ghiauri. Soldatul turc nu va fi condus în luptă de un ofițer care trebuie să dea ordine prin interpret. În fruntea coloanelor se află, de obicei, *bimbași* și *kaimakami* musulmani.

Cu toate acestea, m-a surprins numărul exilaților politic aflați în armata turcă. Printre aceștia erau tătari aspri, cuțitari italieni și nenumărați aventurieri care păreau a se nutri din ura lor față de Rusia. Într-o zi s-a prezentat un polonez care, cu toate că era beteag de un picior, mersese pe jos două sute de mile ca să poată lupta împotriva dușmanilor țării sale. La cartierul general al lui Mazar pașa l-am cunoscut pe baronul Z., un tânăr nobil ungur, ale cărui pățanii remarcabile mi-au stârnit un mare interes. Din motive politice, tatăl lui fusese atât de mult timp la închisoare, unde fusese supus unui tratament atât de barbar, încât atunci când fusese eliberat mai rămăsese din el doar un idiot albit, cu bale la gură. Fiii au jurat răzbunare. La izbucnirea insurecției maghiare s-au înrolat cu toții și au luptat cu austriecii, inamicii libertății și ucigașii părintelui lor. La finalul războiului, împăratul, înduioșat de vârsta fragedă a tânărului baron, i-a cruțat viața, dar l-a izgonit din țara lui și a confiscat averea familiei. Cavalerul s-a refugiat în Bavaria, dar curând după aceea a avut o dispută cu un reprezentant al guvernului și a fost obligat să părăsească regatul. După o scurtă ședere în Elveția, a avut îndrăzneala de a revedea Ungaria pe ascuns și a petrecut câteva zile cu membrii familiei. La începutul războiului ruso–turc, Serbia devenise promițătoare pentru baron. Principele l-a angajat ca să organizeze un corp puternic de cavalerie, dar, din cauza protestelor puterilor apusene, care se temeau de un amestec din partea Rusiei, inițiativa a fost abandonată curând. La Belgrad, printr-o intrigă, s-a produs o răfuială între baronul nostru și consulul austriac, așa că baronul s-a văzut nevoit să-și

caute norocul în altă parte. A pornit în secret pe un mic vas turcesc spre Dunărea de Jos, dar, în urma unui naufragiu, a pierdut tot ce avea, cu excepția hainelor și a mult încercatei lui săbii. Baronul venise pe jos tocmai de la Calafat. I-am dat o cămașă, un lux de care nu se mai bucurase de săptămâni bune, și mi-am împărțit banii de buzunar cu el: bietul om aproape că uitase ce culoare au ducații.

Unul dintre camarazii mei de la București era un inteligent doctor german, cunoscut ca „Hakimul“[1]. Servise și în războiul ungar. Cum la finele războiului emigrase în Turcia împreună cu Kossuth și se înrolase ca medic, el urma, de un număr de ani, destinul lui Omer pașa. Hakimul era un tip nobil. Îmi amintesc că obișnuia să îmi arate un bizar suvenir pe care îl avea de la prietenii de lângă care fusese nevoit să se exileze. Își transplantase de la ei pe brațul lui delicat câteva fire de păr capilar, care păreau să prospere la fel de bine ca pe un scalp.

Într-o seară, mă plimbam în compania Hakimului prin grădina Cișmigiului și am avut șansa de a-l cunoaște pe Iskender bei[2], însoțit de doi servitori și de un ciubucciu. Am făcut cunoștință și am avut o lungă conversație despre viața lui remarcabilă și despre război. Beiul, acum colonel în cavaleria turcă, este, după Omer pașa, cel mai important personaj care a luat parte în campania Dunării. Rușii au să îl țină minte, căci el și-a ars cu prisosință hecatombele. Are în jur de cincizeci de ani, este de statură mijlocie, dar cu o

[1]) *Hakim* (ar.), medic. [2]) Antoni Aleksander Iliński (1814–1861), ofițer în armata polonă, apoi în cea otomană, convertit la islam în 1844, sub numele de Mehmet Iskender. Participă la revoluția maghiară din 1848, apoi se refugiază la Constantinopol (de unde îi însoțește pe Nicolae Bălcescu și Iancu Bălăceanu într-o misiune secretă în slujbă otomană până la Belgrad, în 1849). În 1853–1854, comandă corpul bașbuzucilor în campania de pe Dunăre. În 1856, în urma bătăliei de la Eupatoria (Crimeea), obține gradul de general, sub numele Iskender pașa.

constituție robustă, are barba și părul de un negru lucios și o pereche de ochi care aruncă fulgere pe sub niște sprâncene stufoase. Uniforma îi era splendidă, dacă nu țipătoare, și, în timp ce ne plimbam în mijlocul elitei Bucureștiului, adunată ca să se bucure de muzică și de o seară încântătoare, oamenii se întorceau, îl priveau pe însoțitorul meu ca și cum ar fi fost un împărat și își șopteau unul altuia: „Iată-l pe Iskender bei.“ Beiul este de origine tătară și musulman prin naștere, tatăl lui emigrând în Crimeea, unde s-a născut eroul nostru, care a moștenit titlul de conte, precum și o moșie în Basarabia.

Izgonit de foarte tânăr din Crimeea din motive politice, Iskender bei a devenit un dușman neîmpăcat al Rusiei; în rolul cavalerului luptător și personificându-l prin călătoriile sale pe Evreul Rătăcitor, a luat parte la aproape toate războaiele importante din ultimii treizeci de ani. A fost în Spania în timpul războiului carlist, a luptat în Portugalia revoluționară, părăsind Peninsula Iberică încununat cu nu mai puțin de unsprezece ordine. În 1836, cavalerul nostru pribeag era la asediul de la Herat, în Asia Centrală; războiul opiului l-a chemat în Imperiul Înflorit, distingându-se în mod special în Canton. După terminarea războiului din China, s-a îndreptat către Algeria, unde a luat parte la majoritatea ciocnirilor cu Abd el-Kader. Iskender a părăsit apoi armata franceză, iar în anul 1848 era în Ungaria sub comanda lui Bem[1], protectorul și idolul lui. Întâmplările dureroase din 1849 îi exilară pe amândoi în Turcia, împreună cu alți cincisprezece mii. S-a înrolat îndată în armata turcă și a luat parte, sub comanda lui Omer pașa, la expedițiile din Muntenegru și Bosnia. Această din urmă campanie a luat sfârșit printr-o

[1]) Józef Bem (1795–1850), general polonez, erou al luptei pentru eliberarea Poloniei și al revoluției maghiare de la 1848; refugiat în Imperiul Otoman și convertit la islam, devine guvernator al Alepului, sub numele Murad pașa.

strălucită victorie, pentru care Iskender a primit mulțumirile sultanului și rangul de pașă. Austria și Rusia au protestat, iar beiul a renunțat de bunăvoie la această poziție. Isprăvile lui de la Calafat sunt bine cunoscute. Cazacii se înfioară când îi aud numele. După luptele de la Silistra, el s-a ținut ca un demon dezlănțuit pe urmele escadroanelor rusești în retragere, iar cu câteva zile înainte de a-l întâlni eu se întorsese dintr-o temerară și victorioasă recunoaștere de-a lungul Prutului. Cititorul știe deja, fără îndoială, despre comportarea eroică a beiului în bătălia de la Eupatoria și despre rănirea lui în luptă de către un dușman personal. Vorbește franceza ca un parizian. Iskender bei m-a informat că, în afară de peregrinările sale prin Lumea Veche, călătorise mult în Statele Unite și în Indiile de Vest. Ziua în care întâlnești un astfel de erou este de neuitat.

La București l-am găsit și pe unul dintre compatrioții mei, maiorul Burr Porter, din New Jersey, care se bucura de încrederea lui Omer pașa. El a ajuns la gradul de *bimbașa*, iar la sfârșitul războiului a fost răsplătit cu o decorație pentru serviciile aduse.

Turcii adoră sabia, dar au o sfântă oroare față de bisturiu. Conform unui precept al Coranului, corpul uman nu ar trebui deschis nici dacă ar ascunde vreo nestemată. Câțiva ani buni după înființarea Colegiului Medical din Constantinopol, sultanul Mahmud a fost obligat să procure cadavre de creștini pentru disecții, prin intermediul ministrului austriac.

Hakimii musulmani împart bolile în două clase – afecțiunile nervoase ale feței și cele cu caracter erizipelatos; și, în al doilea rând, toate maladiile care nu sunt cuprinse în prima categorie. Unii emiri pretind că vindecă afecțiunile din prima clasă prin intermediul farmecelor, incantațiilor și remediilor misterioase, asupra cărora își asumă monopolul. Cu toate acestea, atunci când leacul nu are efect, susțin că nu ineficacitatea mijloacelor folosite ar fi cauza, ci faptul că boala nu se încadrează în clasa respectivă.

Poujoulat[1] povestește un incident al cărui martor a fost în piața de sclavi din Constantinopol și care ilustrează de ce cruzimi sunt uneori în stare turcii când vine vorba de aplicarea vreunui remediu:

O femeie abisiniană suferea de o tumoare inflamatorie la brațul drept. Stăpânul ei, bănuind că este vorba de un buboi de ciumă, porunci să se toarne plumb topit peste locul afectat. Acest tratament eroic provocându-i cele mai groaznice suferințe, biata sclavă îl implora pe stăpânul ei, printre lacrimi și țipete, să înceteze. Poujoulat întrebă, prin dragomanul său, dacă tratamentul cu plumb topit era eficient împotriva ciumei. „Omoară sau vindecă pe loc", zise musulmanul, „și, pe Allah, asta și vreau".

Păstrând proporțiile, puțini turci practică medicina. Profesorii de arta vindecării din Turcia sunt cel mai adesea aventurieri greci și italieni care îi păcălesc pe turcii ignoranți cu șarlataniile lor. Nici măcar cei care sunt angajați să profeseze la Serai și pătrund în misterioasele haremuri ale demnitarilor turci nu ezită să administreze preparate care provoacă cele mai fatale efecte. Licența imperială de practică a medicinei oriunde în dominioanele sultanului poate fi obținută în schimbul a câtiva piaștri. Turcii, de fapt, continuă să predea, în școlile de pe lângă moschei, medicina după doctrinele vechilor autori arabi, dar practica nu se bazează pe un sistem bine definit. Remediile lor simple sunt, oricum, mai eficace decât tratamentul dictat de ignoranța și de superstiția grecilor. Cel care crede în fatalitate nu se teme de moarte; acesta este principalul motiv pentru care, în vremuri de ciumă, turcii suferă mai puțin decât creștinii cei temători. [265–266][2]

[1]) Baptistin Poujoulat (1809–1864), istoric francez. [2]) Despre practica medicinei la slavii balcanici.

CAPITOLUL XI

HOINĂRELI PRIN BULGARIA

Danubio, rio divino,
que por fieras naciones
vas con tus claras ondas discurriendo...
Lope de Vega[1]

Rugăciunea e mai bună ca somnul.

TURCII SE SCOALĂ DEVREME, CA SĂ ÎL INVOCE PE PROFET. *Cavasul* hangiului Ibrahim, ajuns în mod misterios la culcușul meu, m-a trezit la o oră matinală. Mi-a luat gențile pe umăr și mi-a arătat drumul către han, unde, după cum spunea el, îmi așteptaseră timp de o oră venirea.

Ah, înșelătoarele exagerări orientale! Escorta care urma să mă apere de bașbuzuci se redusese la doi soldați turci, dintre care unul era bolnav, și celălalt – împovărat cu o pungă mare de piaștri pentru un negustor musulman din Stambul. Aceștia, în lipsa unui sistem bancar, trebuiau să fie transportați sute de mile și, în opinia mea, erau o tentație colosală pentru clefți și haiduci.

[1]) „Dunăre, râu divin / Ce la sălbatice popoare / Te duci, undele clare scurgându-ți...“; versurile atribuite de autor lui Lope de Vega aparțin de fapt poetului și militarului spaniol Garcilaso de la Vega (1501–1536); citatul face parte din poemul *Canción III* (1532), scris de Garcilaso în perioada exilului pe o insulă a Dunării din preajma orașului Regensburg.

Magnificii cai promiși cu o zi înainte, care urmau să rivalizeze cu iuții gonaci ai stăvarilor, s-au dovedit a fi niște gloabe bicisnice din cea mai josnică spiță bulgărească, incomparabil mai amărâți decât cea mai nenorocită mârțoagă irlandeză. [268][1]

Dar *harabaua* la care erau înhămați acești promițători armăsari – ce cuvânt minunat ar putea să creeze o iluzie mai perfectă? Nici o particulă de fier sau din vreun alt fel de metal nu fusese folosită în construcția acelui vehicul indescriptibil, bun la de-a dreptul nimic. Pe patru roți de lemn era cumpănită o cutie grosolană, închipuită din bețe împletite și bucăți de scoarță de copac. Niște nuiele erau îndoite deasupra și peste ele era întinsă o rogojină grosolană, la a cărei umbră se putea odihni călătorul cel ostenit.

Ibrahim mă măsură cu un dispreț suprem, ca și cum un singur gest al mâinii mele ar fi produs câte o luxație în fiecare articulație a nemaivăzutei structuri.

— *Boș! boș!* i-am strigat în ureche, un cuvânt turcesc care înseamnă tot ce e netrebnic și demn de dispreț la un lucru verbal sau material.

Eram sătul de Silistra și am înțeles că nu ar fi fost de nici un folos să stârnesc fanaticul din Ibrahim. *Cavasul* cu turban murdar, îngălbenit, și cu papuci târșâiți mi-a explicat că nu se mai poate găsi altă *haraba* în tot orașul.

— *Peki! peki!* (bun, bun!), mi-a șoptit soldatul turc cu piaștrii, care, în loc să-și tragă sabia ca să mă forțeze să urc în *haraba*, și-a petrecut brațul pe după umerii mei, îndemnându-mă să merg.

L-am întrebat cu resemnare pe Ibrahim cât timp mi-ar lua să ajung la Varna în mijlocul de transport pe care mi-l adusese. Răspunsul lui mi-a oferit o mai limpede înțelegere a firii turcești decât îngrijirea unui întreg regiment de nizami sau săptămâni întregi de cercetare prin stufoasele

[1]) Lamentații cu privire la starea cailor.

tomuri ale lui von Hammer[1]. Îndreptându-se de spate și apucându-se cu o mână de magnifica-i barbă, mi-a strigat:

— *Eu* nu sunt Allah! Cum să înțeleg *eu* timpul și distanța?, adăugând cu resemnare: „Unul e Dumnezeu, și Mahomed e profetul lui“ – un răspuns care taie nodul gordian în toate impasurile otomanilor.

Am pornit. Toți câinii au lătrat după noi până când și-au pierdut puterea de exprimare; femei învăluite ieșeau să se uite cum pleacă *howadji*. Nu puteam să nu mă întreb dacă penibila, împleticita legătură de cârpe din fața mea ascundea îmbujorarea de la șaptesprezece anișori sau posomoreala și zbârciturile de la șaptezeci de ierni. Am ieșit pe poarta sudică a Silistrei și am apucat drumul care suie de-a lungul ravenei dintre Arab Tabia și Medjidie Tabia. [270–272][2]

Niciodată nu am să uit cerul acela de cerneală și de plumb al Bulgariei, sau vântul rece care, ridicat dintre vârfurile înghețate ale Balcanilor, mătura valea prin care treceam. Câmpia valahă, minaretele din Silistra, Arab Tabia, Medjidie, cu toatele au dispărut în curând din vedere, iar eu, înfășurându-mă mai bine în mantaua de călătorie, m-am întins cât eram de lung pe fundul *harabalei*, ca să meditez asupra plăcerilor călătoriei printre semibarbari. Nu era cătuși de puțin romantic: romanța ține de civilizație.

Harabaua s-a dovedit a fi mult mai bună decât mă așteptasem. Construcția ei mai mult însăilată o făcea să treacă ușurel peste ridicăturile și adânciturile bruște din drumul bulgăresc, bălăngănindu-se încolo și încoace ca un vas în furtună. Caii nu erau sprinteni, iar modul lor de locomoție nu se potrivea cu nimic din ceea ce citisem în lucrarea germană despre mersul animalelor, dar, ca și *harabaua*, mi-au depășit, cu excepția câtorva năzbâtii, toate așteptările.

[1]) Joseph von Hammer-Purgstall (1774–1856), orientalist austriac.
[2]) Divagații lirice despre „bătrânul Danubiu“ și despre marile fluvii din Lumea Veche și Lumea Nouă, cu excursuri istorico-mitologice.

Ajungând pe platoul înalt de lângă Silistra, drumul sinuos se întinde în direcția sud-est către Euxin. Pe măsură ce avansam, terenul era tot mai deluros și frământat. Ravenele erau des împădurite. Multe coaste se asemănau îndeaproape cu dumbrăvile din Vest, iar din când în când treceam prin păduri mărețe care ar fi făcut cinste chiar și peisajului american. Solul ar fi din cale-afară de fertil dacă nu ar lipsi apa în lunile de vară și toamnă. În prima zi de călătorie n-am văzut nici măcar un pârâu. Pe multe mile în interiorul țării, ținutul fusese ocupat de ruși și avea o înfățișare cu totul pustie. Hoardele de bașbuzuci prădalnici distruseseră și puținul rămas după raidurile cazacilor. Cocioabele bulgarilor fuseseră transformate în cenușă, iar locuitorii lor – împrăștiați în patru zări de viforul războiului. Fântânile construite ici și colo de pietatea ori de mândria musulmană căzuseră în paragină sau fuseseră de curând stricate și astupate de mâini nemiloase. Rușii își aruncau caii morți în puțuri, și vederea unor picioare care se ițeau din apa limpede nu era un lucru prea îmbucurător pentru călătorul însetat.

Drumul era foarte rău. Selim, o pildă vie a delăsării orientale, încurca mereu calea pe la răspântii, iar cel bolnav clămpănea și el în urma noastră, pe călușul bulgăresc de rezervă. Abdallah, mâna mea dreaptă, în fapt un turc rotofei și blajin din tabăra lui Ahmed pașa, își împletea cântecelele de dragoste cu gemetele și vaietele harabalei. Părea mulțumit să se întoarcă la Stambul după o lungă campanie pe Dunăre și cânta *güzel! pek güzel!* (frumoasa mea! minunea mea!) ore întregi, tărăgănat și pe nas, de nici un maestru scoțian al psalmodiei nu l-ar fi putut întrece.

Am întâlnit un lung șir de *harabale* venind din interiorul țării, trase de bivoli cu ochii roșii și încărcate cu grâne pentru Silistra. Nu am omis salutul turcesc, *Aleikum salaam*! ca replică la *Salaam aleikum*! (Pace ție!), către căruțașii care mânau aceste animale nefirești de dinaintea unor vehicule încă și mai nefirești. Nici un alt patruped, bovin sau ecvin,

nu combină atât de perfect toate superlativele urâțeniei ca bivolul bulgăresc; și, cu siguranță, mâna pricepută a omului nu mai poate întocmi vreun vehicul la fel de absurd și de prăpădit cum este *harabaua* turcească, al cărei original trebuie să fi fost folosit de populațiile nomade conduse de Orhan și de Timur. Magnific cuvânt, tipic pentru acea exagerare orientală, care lingușește mereu dând nume sunătoare și dezgustă prin meschinăria realității.

Am înaintat destul de puțin, iar la căderea nopții am ajuns la Kuciuk-Kainargi, un sat bulgăresc mare, unde, pe pielea unei tobe, s-a semnat tratatul omonim în anul 1774, de către feldmareșalul Romanov[1] și de reprezentantul marelui vizir. În această convenție, de atunci atât de invocată de Turcia, dar și de Rusia, Poarta recunoștea independența tătarilor din Crimeea și oferea rușilor libera navigație pe toate mările Imperiului Otoman, deschizând astfel flotelor moscovite drumul către Constantinopol și prevestind turcilor nenumărate necazuri. Ca despăgubire, Ecaterina reda otomanilor Basarabia, Principatele Dunărene și insulele Arhipelagului, cucerite mai înainte de ruși.

Am părăsit Kuciuk-Kainargi cu mult înainte să se lumineze. O bucată bună de drum am mers printr-o vale adâncă, unde gemetele *harabalei* provocau ecouri care semănau cu țipetele de neînțeles ale spiritelor lipsite de trup, pe care mi le imaginam așteptând în acel abis stigian trecerea pe lumea cealaltă. Ieșind în sfârșit de acolo, am intrat într-o pădure măreață, cu ridicături printre care curgeau din loc în loc pâraiașe. Aspectul țării era de departe mai interesant decât fusese între Silistra și Kuciuk-Kainargi. După toate aparențele, cazacii nu își extinseseră incursiunile dincolo de acesta din urmă. [276–277][2]

1) Tratatul de la Kuciuk-Kainargi este semnat de feldmareșalul conte Piotr Aleksandrovici Rumianțev și de Musul Zade Mehmet pașa.
2) Lamentații privitoare la mersul cailor și la întârzierile din pricina frecventelor rugăciuni ale călăuzelor.

Călătorisem trei ore fără mic dejun, și i-am făcut reproșuri lui Selim, care nu-mi procurase nimic de mâncare pentru drum. Într-un târziu, ne-am apropiat de un pâlc de case, dar, negăsind nici un han, ne-am îndreptat spre un loc unde câțiva țărani turci treierau grânele cu caii. Un petic circular de pământ cu diametrul de vreo patru prăjini, bătătorit bine și înconjurat de un gard înalt, părea să fi fost folosit din timpuri imemoriale ca loc de treierat al cătunului. Snopii de grâu fuseseră cărați de la stogurile din apropiere, și cei opt sau zece căluți bulgărești cu înfățișare sălbatică se roteau liber în jurul turcului leneș din centru, până când boabele se desprindeau sub acțiunea sprintenelor copite.

Turcii se așezaseră la masa de dimineață și ne-au invitat cu ospitalitate să ne alăturăm. Partea lichidă a mesei consta în lapte acru, o mâncare foarte apreciată la turci, și în apă, limpede și rece, de la un izvor din apropiere. Hrana solidă se servea sub formă de clătite, lipite laolaltă cu unt de cea mai dubioasă calitate, și sub formă de pâine, pe care, lipsit de experiență, am luat-o la început drept granit. Am șezut pe pământ și am mâncat ca toți ceilalți din prăfuita ceată. Călătorind prin Anglia, mi-a trecut prin minte că *host*[1] provine din latinescul *hostis*, care înseamnă inamic; dar, în general, spre deosebire de englezi, turcii nu primesc nimic în schimbul ospitalității. De fapt, escorta mea a abordat chestiunea ca și cum nu am fi avut nevoie de invitația țăranului, Baba bași. Uneori însă, bunul musulman care invocă binecuvântarea lui Allah la plecarea unui *howadji* nu se opune celor câțiva piaștri care îi sunt strecurați în mână.

Baba bași a aflat din întâmplare că sunt *hakim*. La orientali, medicul se bucură de o mare prețuire. Pentru a consulta oracolul înțelepciunii lui Esculap, cadiul își lasă tribunalul, mollahul – școala, iar beii îi aștern masa cu ospitalitate

[1]) *Host* (en.), gazdă, dar și oaste.

orientală. Nu trebuie să povestesc aici câte cazuri ciudate mi-au fost aduse spre examinare și câtă recunoștință am stârnit cu un cuvânt de simpatie sau cu un sfat. Baba bași m-a rugat pe loc să văd un copil bolnav din familia lui, și pentru asta m-a condus spre cătun. Am intrat în curtea din jurul casei sale și după ce am zăbovit scurt timp în *selamlîk* – apartamentul bărbaților – am intrat în *harem*.

Deși era un simplu țăran turc, Baba bași avea o situație bună, și am fost chiar surprins văzând ce gospodărie se afla între pereții nepromițători de chirpici. Două sau trei construcții fuseseră unite într-o singură clădire, al cărei exterior nu fusese niciodată pângărit de vreo vopsea sau spoială. Ideea arhitecturală care se distinge în construcția unei case turcești este separarea bărbaților de femei și obținerea de camere pătrate. Apartamentele sunt în general scunde și bine ventilate, condiția din urmă fiind necesară datorită fumatului cu care se îndeletnicesc osmanlâii. În camerele turcești bagdadia este de obicei ornamentată, dar intrând în *selamlîkul* lui Baba bași atenția mi-a fost atrasă de podoabele artistice de pe pereți.

Ca și peruca lui Sterne[1], aceste ornamente se situau atât deasupra, cât și sub orice critică. Argilele de diferite culori fuseseră, evident, materia primă pentru aceste picturi curioase, a căror execuție o putem atribui doar arhitecților acelor clătite amorfe pe care le mâncasem cu Baba bași.

Pe perete se aflau o cămilă și un leu care mâncau cu mulțumire fructe de pe crengile aceluiași copac; „corabia deșertului“ era trădată doar de cocoașă, iar roșcovanul rege al animalelor se pierdea parțial în perspectiva tulbure, „cu ghearele trăgând“ ca să se smulgă din ea. Pești fără aripioare se hârjoneau printre nori, în timp ce o serie de animale din văzduh și de pe pământ, neprinse niciodată în menajeriile

[1]) Aluzie la un pasaj din *Viața și opiniunile lui Tristram Shandy, gentleman*, de Laurence Sterne (1713–1768).

imaginare pictate de Landseer sau Rosa Bonheur[1], eșuaseră pe mări fără ape – iar

„enormii pești greoi se scaldă în ocean“.[2]

Haremul era prevăzut pe trei laturi cu un divan înalt. Într-un colț se aflau câteva ciubuce subțiri pentru femei. Pe latura deschisă a camerei se afla o ladă grosolană pentru vase și haine, din lemn pictat.

Când am ajuns acolo, copiii făceau o adevărată debandadă. Bănuiesc că după aceea li s-a spus adesea: „Potoliți-vă, copii, că se-ntoarce *howadjiul* cel fără barbă și vă ia!“ Mama a rămas așezată pe divan.

— *Hakim bași*, credeți că are să-și revină copilul? m-a întrebat Baba, după ce-l examinasem cu atenție.

— Așa sper, am răspuns eu.

— Dați-i doctorie, o, *hakim*, ca să nu moară, dispuse el solemn.

Aici apărea o dilemă profesională. La Silistra nu reușisem să-mi procur nici măcar o singură pilulă dulce, și cutia mea de medicamente era la fel de goală ca o cutie a milei după o predică despre caritate. Dar, amintindu-mi de efectul purificator și tonic al apei reci, am menționat cu gravitate, folosind toată limba turcă de care dispuneam:

— Întoarceți fața copilului de două ori pe zi către Mecca și spălați-o cu apa dăruită de Allah ca să fie folosită de dreptcredincioși.

O singură priveliște e mai tristă decât cea a orașelor și satelor pustiite: să te uiți la orașele pline-ochi ale morților, aflate în locuri cândva pline de viață, să pășești de la un mormânt la altul prin singurătăți în care pulsau cândva mulțimi de ființe omenești. Acest sentiment al singurătății

[1]) Edwin Henry Landseer (1802–1873); Rosa Bonheur (1822–1899); artiști plastici celebri pentru arta reprezentării animalelor. [2]) John Milton, *Paradisul pierdut*, trad. Adina Begu.

m-a apăsat adesea cu o panică neînțeleasă prin pustiurile Bulgariei.

Iată că ajungem la un sătuc alcătuit din câteva cocioabe turcești și bulgărești, cu un cimitir în apropiere, întins pe acri întregi și punctat cu pietre funerare căzute sau aplecate în toate direcțiile; și acolo, în câmp deschis sau prin vreo dumbravă umbroasă, am traversat „ogoare ale Domnului“, minunat nume dat de germani acestor locuri în care cei duși se odihnesc în cea mai însingurată solitudine.

Bulgaria este deșertul islamului – nu un deșert de nisip, ci de bogate, părăginite pustiuri.

În vremea regilor din vechime s-au ridicat orașe înfloritoare, dintre care unele și-au păstrat importanța mult timp după ce turcii au pus piciorul în Europa. Odată cu invazia musulmanilor însă, spiritul bulgăresc s-a stins. Vechiul lor renume a pierit în fața rapidei extinderi a cuceririlor otomane. Multe sate și orașe au fost spulberate, în timp ce altele, rămase goale și nelocuite, s-au prefăcut în ruine și nu a mai rămas nimic din ele.

În van am căutat monumentele trecutei sale puteri. Însă prin Balcani călătorul mai întâlnește ici și colo rămășițe ale stăpânirii slavo-bulgare în obiceiurile primitive și tradițiile populare și în rămășițele unei străvechi și rudimentare arhitecturi. Și nu lipsesc nici aducerile aminte ale cruzimilor și împilărilor din timpuri mai apropiate.

Departe către nord, lângă frontiera sârbo-bulgară, se află o movilă conică alcătuită din douăzeci de mii de țeste umane. Albită de zăpadă și de ploaie, aceasta lucește pe câmpia Nișului ca un turn din marmură de Paros. Vânturile munților, suspinând printre nenumăratele cavități ale țestelor, le fac să vorbească cu voci tânguitoare. De unele atârnă încă șuvițe de păr, ca niște mușchi sau licheni care flutură în vânt, adaugând o oroare de nespus acestui barbar monument. Cei douăzeci de mii de sârbi și de bulgari care au

căzut eroic în lupta de pe câmpia Nișului erau demni de un mausoleu mai bun.[1] Turcii arată cu mândrie către acest monument ridicat de ei ca la o mărturie a propriei bravuri. Sârbii, acum independenți, îl arată la fel de mândri ca pe o dovadă a prețului libertății și ca pe un grăitor îndemn pentru păstrarea ei.

Bulgaria va fi și ea liberă într-o zi, iar neșlefuiții ei copii vor da glas cântecelor de libertate în jurul acestui monument al cruzimii.

Lângă Missolonghi, în Grecia, unde a murit Byron, s-a ridicat o altă mare piramidă, din țestele patrioților greci, care fuseseră îngrămădite în acest fel de turci, în timpul revoluției grecești. „Odihnească-se în pace cenușa patrioților“; dar fiece anglo-saxon plecat să facă pe sentimentalul pe câmpurile de bătaie ale Greciei a luat cu el ca amintire unul dintre aceste cranii, până când din piramidă nu au mai rămas decât vreo jumătate de duzină de specimene amărâte, cu totul nedemne de creierele care forfoteau cândva de gânduri platoniciene și în care ardea în vâlvătaie focul Aticii.

Cu toate acestea, nu există nicăieri imperiu mai minunat așezat decât Turcia Europeană. Spălată de Euxin, de Egee și de Adriatică și mândrindu-se cu râurile cel mai nobile și câmpiile cel mai bogate, resursele ei comerciale și agricole nu sunt depășite de nici o altă parte a globului. Versanții de nord ai Balcanilor sunt acoperiți cu păduri dese. Un humus gros se întinde până aproape de vârfurile munților. Iar spre sud, „în timp ce munteanul își ațâță focul pe ghețari, măslinul, smochinul și rodia cresc departe jos, în văi care nu știu

1) În urma înfrângerii revoluționarilor sârbi în 1809, în bătălia de pe colina Cegar, turcii ridică Turnul Țestelor, Cele Kula, în zidurile căruia încastrează 952 de cranii; craniul conducătorului Stevan Singelici este așezat deasupra. Ruinele turnului vor fi adăpostite în 1892, prin construcția unei capele. Autorul urmează aici descrierea lui Alphonse de Lamartine, care a vizitat locurile în anul 1833 – și pe care îl menționează mai jos la pp. 253 și 324.

de iarnă“. Aici este o țară a adierilor blânde, cu cer de purpură și plină de toate farmecele dulci ale ochiosului Orient.

Dar sub stăpânirea turcească, care „consumă pe vecie“, monumentele artei și puterii antice s-au surpat. Zumzetul afacerilor și zarva comerțului au lăsat loc tăcerii de moarte, iar vetrele orașelor pline cândva de oameni sunt însemnate acum doar de tăcutele orașe ale morților.

Dunărea este principalul element geografic care unește Turcia Europeană cu Europa Centrală. Fluviul pare să invite întoarcerea națiunilor germanice la pământul Asiei, leagănul rasei lor. Răsăritul Europei este gata de a primi surplusul de populație al Apusului. Mulțimile ce flămânzesc ar putea să găsească astfel refugiu pe câmpiile necultivate și în pădurile dese ale Turciei Europene. Despotismul a hotărât altfel, dar dintre acele milioane trudite și oprimate izvorăsc, ca din fântâna legendară a sacrei Arethusa, valuri de emigranți care, croindu-și alte căi, ajung la țărmurile Lumii Apusene – căminul unui popor liber care iubește libertatea și care s-a luptat pentru ea.

CAPITOLUL XII

TRADIȚII TURCEȘTI

Voi ce ascultați legende,
Și balade populare,
Ele, voci din depărtare
Ne îndeamnă l-ascultare,
Sunând clar, copilărește
Greu se mai deosebește
De sunt cântece sau vorbe;
. . . .
Iată asprele tradiții, […]
Citiți vechile inscripții.[1]

CĂTRE APUSUL SOARELUI, HARABAUA URCA O CULME PRElungă, oferindu-mi pe neașteptate o priveliște excelentă asupra vechiului oraș turcesc Bazargic[2]. Părea scufundat într-o depresiune a câmpiei bulgărești, cu scundele-i locuințe învăluite într-o mare de ceață tomnatică peste care se ridicau minaretele și cupolele moscheilor, precis conturate pe cerul apusului. *Harabaua* a coborât încet drumul sinuos către poarta părăsită; apoi a traversat încet străzile singuratice. Selim a oprit într-un final în fața hanului, care, prin porunca lui Mahomed și în concordanță cu spiritul ospitalității răsăritene, trebuie să existe în orice târg musulman pentru odihna călătorului. Un turc venerabil ne-a întâmpinat la ușă, cu multe *salaam*-uri, rostite cu toată rotunjimea exprimării orientale.

Hanul era o clădire joasă, rudimentară, împărțită în două compartimente – unul pentru noi, celălalt pentru cai. Într-un

[1]) Henry Wadsworth Longfellow, *The Song of Hiawatha*, 1855.
[2]) Astăzi Dobrici.

colț ardea un foc, pentru lumină și făcutul cafelei. Au intrat câțiva turci, ca să îl vadă pe *howadji* sau să afle ultimele știri de la Dunăre. Rușii tocmai ce trecuseră din nou Prutul.

„Muscalii sunt niște câini de necredincioși, pe care îi putem îneca doar c-un scuipat!“ a exclamat un turc serios. „Dacă fiecare dintre noi aruncă o singură piatră în ei, îi distrugem! Mare e Dumnezeu, care face ca vijelia victoriei să sufle în favoarea sublimului nostru padișah!“ S-au înfiorat, însă, și s-au apucat cu groază de bărbi atunci când am pomenit despre ultimele devastări produse de bașbuzuci. Bazargicul avusese înainte cincisprezece mii de locuitori, dar acum era aproape părăsit. Cu câteva săptămâni înainte, o bandă de astfel de jefuitori credincioși împrăștiase populația pașnică, distrusese câteva moschei și hanuri și transformase străzi întregi în ruine fumegânde.

Împleteam în tăcere fumul de *latakia* cu *mocca* aromată, când apariția în ușa scundă a hanului a unui turc cu o tăblie rotundă cumpănită pe cap ne-a dat de înțeles că masa de seară era gata. Musulmanii nu folosesc mese, șervete, cuțite sau furculițe. Ne-am chircit în jurul scândurii circulare care era așezată la câteva degete deasupra podelei pe un singur picior și, cu mâna stângă vârâtă în buzunar sau pe sub cutele veșmintelor – căci la musulmani mâna stângă e necurată –, am început să înfulecăm bucatele. Primul fel era un soi de supă de post, infinitezimal de grasă și de vâscoasă, mâncată cu linguri de lemn pe care însoțitorii mei erau atenți să le țină cu susul în jos când nu le foloseau. Cititorule, ce musulman adevărat s-ar face vinovat de extravaganța luxului, având în minte crâncena zicere a Profetului: „În adevăr, focurile iadului să urle precum zbieretele cămilei în pântecele acelora care folosesc potire de aur și argint!“

A urmat pâinea neagră bulgărească, prezentând calitățile evidente ale pietrificării, precum și niște alcătuiri misterioase de carne și legume ce nu aminteau cu nici un chip de

vreun produs al gastronomiei celeste despre ale cărei secrete se spune că i-ar fi fost împărtășite lui Avraam. Turcii se laudă cu cincizeci de preparate din lapte, dar sufletul meu tânjea după nițel unt lipsit de ingrediente piloase. Drumul lung și mișcarea indescriptibilă a *harabalei*, care

„mă ducea ici când eu voiam coló“,

îmi deschiseseră apetitul, așa că mâncam cu aceeași însuflețire ca oricare din acel grup al purtătorilor de turban. Dar nu am putut să nu mă gândesc la justificarea unui impozit perceput odată de beii și pașalele care călătoreau prin Bulgaria. Locuitorii erau obligați să plătească o *taxă de dinți* ca despăgubire pentru uzura organelor dentare ale stăpânilor cauzată de mestecarea mizerabilei hrane care li se oferea. [288][1]

S-a adus *pilaful*, încununarea glorioasă a oricărei mese turcești; însă eu mă hotărâsem să-mi închei cina mâncând pui. Îmi veneau în minte cuvintele turcești pentru aripi și picioare, dar nu eram în stare să îmi amintesc de cel pentru *tout ensemble*, fript frumos pe cărbuni. Mi-a venit o idee. Ridicându-mă în picioare, am eliberat un cârâit strașnic, care, pentru prima dată, a reușit să spargă porțile gravității otomane și mi-a dăruit, probabil, aprecierea însoțitorilor mei. Aceștia au tras cu seriozitate din pipe, spunând: „Mare e Domnul!“ Curând după acest triumf filologic, a apărut și pasărea. Iar de atunci înainte, când acești sculpturali musulmani se vor fi întâlnit în hanul din Bazargic, vor fi spus, fără îndoială, povestea acelui *howadji* care le-a vorbit ca nimeni altul.

În timpul conversației monosilabice care a urmat, am avut ocazia să le arăt un briceag[2] și un revolver Colt. După

1) Experiențe culinare inedite auzite sau citite la alți călători.
2) În orig. „*Congress knife*“, briceag cu mânerul curbat și cu patru lame.

ce le-au examinat îndelung și cu atenție, și-au umplut ciubucele și au exclamat:

— Mare e Dumnezeu! Ghiaurii din America sunt mai deștepți decât ghiaurii din Anglia și Franța, căci ei fac cuțite și pistoale mai bune! În îndurarea sa, Domnul a lăsat o licărire de lumină să îți pătrundă pe la colțul ochiului. Fie ca El să ne ia zece ani din viață și să îi adauge la viața sublimului padișah! Oriunde strălucește soarele, oare nu își aruncă razele pe pământ musulman? De la est și de la vest, de la nord și de la sud vin ambasadorii ca să se înfrupte din bogăția noastră! Priviți cum se distrug națiile de necredincioși între ele! Să îi mulțumim cu evlavie Domnului, care, în acest război, s-a bucurat să aplece cântarul în folosul cauzei noastre, astfel că un soi de câine necredincios răpune repede alt soi, încât ne putem aștepta ca în curând să vedem întreaga rasă a necredincioșilor exterminată!

Astfel vorbeau soții mei între cafea și tutun. Amintește-ți, cititorule, aceștia erau simpli musulmani de școală veche – locuitori ai unui oraș dintr-o provincie îndepărtată a Turciei Europene, care păstrau o credință fanatică în superioritatea Islamului. Cu totul altfel discută locuitorii europenizați de pe malurile Bosforului, care au gustat din amărăciunea înfrângerilor de la Navarino și Sinope[1] și care, umiliți, și-au pierdut – dar și-au pierdut cu totul – atât entuziasmul credinței lor cândva victorioase, cât și iluzia Imperiului!

Unul sau doi dintre prietenii mei cu turban s-au încumetat să iscodească despre țara mea.

[1]) Bătăliile de la Navarino (1827, în timpul războiului grec de independență, împotriva unei flote britanico-franco-ruse) și Sinope (1853, în preambulul Războiului Crimeii, împotriva flotei ruse a Mării Negre), cele două înfrângeri navale dezastruoase pe care le suferă Imperiul Otoman în sec. XIX, demonstrează fără drept de apel neputința acestuia de a ține pasul cu progresele tehnologice și militare ale epocii.

— O, efendi, le-am răspuns, iar Abdallah traducea în turcește ce spuneam, padișahul nostru locuiește în sălașul inteligenței și al înțelegerii! I se supun treizeci și una de nații, și într-o țară care se întinde de la soare-răsare la soare-apune apar mereu ca prin farmec orașe și imperii noi, ca să își așeze sceptrele de aur la picioarele lui. Fiece supus este ca un pașă; iar soarele, pe oriunde ar străluci, nu își aruncă razele peste o țară cu femei mai frumoase. Munții sunt înlănțuiți între ei cu drugi de fier și mările sunt legate laolaltă cu panglici de argint. Oamenii zboară mai iute ca vântul, în care de foc. Ei sunt transportați dintr-un loc într-altul de palate plutitoare; și, cu toate că sunt despărțiți de o călătorie de o sută de zile, vorbesc între ei prin fulgere!

Prietenii mei musulmani continuau să fumeze în tăcere. Atunci, acel efendi care „se holbase admirativ“ primul la briceagul meu, a exclamat cu pauze lungi:

— O, Hakim bași, cum a mai înmulțit diavolul născocirile viclene ale necredincioșilor! Ce mașinării nu s-au mai născocit ca să se tulbure pioasa meditație a credincioșilor și să aducă discordia în univers! Mare e Domnul!

Însoțitorii mei au început, vădit, să se uite la mine ca la un bard rătăcitor, venit din țara lui soare-apune ca să preamărească strălucirea Marelui Senior. Între noi se crease o legătură de simpatie.

Reprezentațiile dramatice și distracția ficțiunii tipărite lipsesc în Răsărit, dar orientalii, înzestrați cu imaginație, găsesc o petrecere agreabilă în recitarea de povești fantastice. Pe tot întinsul țărilor islamului, de la Belgrad la Basora, din Estuarul Moesic până la izvoarele necunoscute ale Nilului, îl vei găsi pe trubadurul hoinar. Navighează pe Tigru sau pe Nil, afundă-te în Hidjaz sau în delicioasele singurătăți din binecuvântata Arabie, traversează deșerturile Irakului sau pustiurile Siriei – peste tot te vei întâlni cu bardul rătăcitor, gata să încânte poporul cu narațiuni simple; peste

tot vei vedea grupuri nerăbdătoare să prindă vorbele fascinante care picură de pe buzele lui. În orașele turcești mai mari, *meddahii*[1] (povestitorii) formează bresle, în frunte cu un șeic, numit *imeddah*. Ei pot fi văzuți în caravanseraiuri și pe la hanuri. Adastă cu drag în cafenelele orașelor orientale, prelungesc plăcerile deliciosului *kief* și își practică poetica profesie în dughenele bărbierilor și la băi. *Meddahii* încep mereu prin invocarea Preaînaltului: „Laudă lui Allah și preaiubitului său Mahomed, din ai cărui ochi negri picură dulceață! El e singurul profet adevărat!“ Audiența, „puțini, dar vrednici“[2], răspunde *Amin*, și narațiunea începe. Unii dintre ei improvizează, dar în cele mai multe cazuri ei povestesc istorii noi și fantastice sau brodează arabescurile imaginației și tot felul de încurcături aventuroase pe câte o temă bine-cunoscută. Acum întrerup brusc povestirea în punctul ei culminant, ca ingenioasa sultană din *O mie și una de nopți*, apoi, pentru a prelungi istoria și a înmulți parálele așteptate, împletesc alte țesături ale romanțului, diferite printr-o mie de nuanțe surprinzătoare și interesante. Și apoi iarăși, cu o minunată „artă a cântării“[3], își întrerup proza poleită prin fastuosul vers. Dar scopul este de a răsturna maxima poetului latin:

„Semper ad eventum festinat; et in medias res
Non secus ac notas, auditorem rapit.“[4]

Arabii numesc aceste reuniuni sociale *musameril*, discursuri la lumina lunii sau sub licărirea stelelor. Când soarele atinge oceanul de nisip, beduinii hoinari își pregătesc bivuacul. Și în răcoarea serii purpurii, ei se grupează în jurul celui cu buze elocvente și ochi neobosit, ca să asculte

1) *Meddah* (tc.), actor de pantomimă. 2) John Milton, *Eikonoklastes*, 1649. 3) Henry Wadsworth Longfellow, *The Song of Hiawatha*. 4) „El se grăbește mereu să ajungă la capăt, și-atrage / Pe-ascultători chiar în fapte ce par tuturor cunoscute“ (Horațiu, *Ars poetica*, trad. Ionel Marinescu).

poemele lui Antar[1] sau fabulele poetice ale deșertului, îmbogățite cu vorbe strălucite din încăperile imaginației sale. Cu cât sunt mai variate și mai fantastice, cu atât este mai mare încântarea; căci imaginația activă a beduinului crede la fel de mult pe cât creează. Astfel își petrec ei lungile ore ale nopții, printre corturile și focurile de tabără din deșertul singuratic și sub stelele tăcute, iar cămilele răbdătoare, îngenuncheate pe nisip, își întind gâturile lungi peste umerii stăpânilor și privesc iscoditor cu ochii lor blânzi, ca și cum ar prinde și ele sensul fermecatelor cuvinte.[2]

La hanul nostru simplu din Bazargic, nevoia unui povestitor profesionist era mai mult decât satisfăcută de însoțitorii mei. Primul fu Abdallah. Acesta era un turc rotofei și agreabil care prinsese considerabil engleza la Constantinopol, căci fusese o vreme în slujba unui gentleman englez. Traducerea lui și cunoștințele mele de turcă m-au ajutat să-i înțeleg pe soții mei.

Abdallah îmi arăta zilnic prin pantomimă, cu sabia în mână, cum tăiase capetele muscalilor și cum ar tăia capetele bașbuzucilor care ar încerca să-i facă vreun rău hakimului călător. De asemenea, nu îl puteam împiedica să-și arunce tot timpul brațele pe după gâtul meu și să mă îmbrățișeze ca un urs. Când îi spuneam că sunt ghiaur, nu făcea decât să râdă și să exclame: *Peki! Ben peki!* (Bine, foarte bine!)

— Atunci când lui Ahmed Ali, începu Abdallah, îi sună ceasul, sufletul îi fu dus de îngerul morții pe tărâmul neființei. Prietenii lui se grăbiră să îl ducă la groapă în aceeași zi, potrivit poruncii Profetului. În timp ce duceau năsălia, ajunseră la o răscruce de drumuri. „Să o luăm pe-aici“, au zis unii dintre ei. „Nu, ăsta-i drumul“, au zis ceilalți. Apoi,

[1]) Antarah ibn Shaddad sau Antar (525–608), poet și războinic arab.
[2]) Descriere preluată din Léon Galibert, Clément Pellé, *L'Empire ottoman illustré: Constantinople ancienne et moderne*, Paris, Londra, f.a. (184?).

încinși, se luară la ceartă și tocmai lăsaseră năsălia jos de pe umeri ca să se repeadă la bătaie, când – poftim! – Ahmed se ridică și, întinzându-și mâna palidă spre dreapta, exclamă: „Ăsta-i drumul!“ și apoi se așază la loc!

— *Eli Allah*! aproape că șoptiră însoțitorii mei, neștiind dacă e cazul să-l creadă sau nu pe Abdallah.

Turcul fără educație este de o credulitate depășită doar de cea a țăranului ungur care s-a dus într-o zi cu treabă la Semlin. Hanul era înțesat. Ar fi putut fi găzduit doar cu condiția de a împărți o cămăruță cu un călugăr capucin. A consimțit și, pentru că dorea să plece spre Belgrad a doua zi la o oră matinală, i-a dat gazdei sarcina de a-l trezi dimineață devreme. Hangiul a făcut chiar așa, dar țăranul, pe când se îmbrăca, a luat din greșeală rasa capucinului. Îi fu trimis micul dejun, fu plătită nota, mare parte din drumul până la Belgrad rămase în urmă; se întâmplă ca țăranul să-și aducă mâneca în imediata apropiere a organului nazal și mirosul de tutun de prizat să trădeze obiceiul călugărului. Netrecându-i măcar prin cap posibilitatea unei greșeli din partea sa, maghiarul își spuse furios: „Blestematul să fie prostul de hangiu de la «Cei Trei Lei»; în locul meu, l-a trezit pe capucinul ăla murdar!“

Multe legende turcești, poate chiar cele mai interesante, au subiecte biblice, mai ales din viețile patriarhilor. Coranul este în mare parte modelat după Vechiul Testament, mustind uneori de exagerare orientală, și prezintă diferențe curioase față de povestea Scripturii, care trebuie să fi ajuns aici plutind pe apa tradiției. [295–300][1]

În grupul nostru ședea un turc venerabil pe care însoțitorii lui îl numeau Kitab efendi. Îl priveau ca pe un tată și era limpede că efendi era un oracol al Bazargicului. Era un musulman de școală veche, cu o barbă la fel de albă ca

[1]) Legende coranice.

dimineața, și purta turbanul întreg, multicolor, straiul cel larg și împodobit, acum aproape complet înlocuit de costumul frânc[1] cu croială dreaptă, dar care se păstrează, cu faldurile-i grațioase, la Damasc și Cairo. El era „minunatul povestitor“ al nostru. Ne-am strâns în jurul lui pe rogojină, pe când lumina pâlpâitoare arunca umbre ciudate pe perete. Nici nu mă mai gândeam că studiez viața dintr-o provincie îndepărtată și semibarbară a Turciei Europene în cursul călătoriei mele de la un popor la altul. [301–330][2]

La oră târzie, ne-am așezat rogojinile pe podea și ne-am întins la odihnă. Escorta mea și încă vreo doi sau trei turci care stătuseră cu noi toată noaptea dormeau adânc, cu iataganele alături. Odihna mea, însă, a fost tulburată de niște fantome hidoase care își aveau originea în ororile bucătăriei turcești, dar împrumutau formele patrupedelor slăbănoage din camera alăturată, a căror răsuflare spasmodică se armoniza admirabil cu sforăitul însoțitorilor mei.

[1]) În orig. *Frank* (levantin, franco-levantin); termen prin care sunt desemnați în Orient creștinii occidentali sau de origine occidentală, chiar și urmașii genovezilor, venețienilor și francezilor stabiliți la Constantinopol și în Levant încă din vremea cruciadelor. [2]) Kitab efendi povestește legende islamice despre Abraham, Nimrod, Iosif și Putifar, Moise, Isus, djini, martiri, îngeri, profetul Mahomed etc.

CAPITOLUL XIII

VIAȚA ÎN BULGARIA

Străine mâini îți încuiară ochii,
Străine mâini te-au pus în alte rochii,
Străine mâini pe groapă flori ți-au strâns,
Străini te-au lăudat, străini te-au plâns.[1]

AM PLECAT DEVREME DIN BAZARGIC; HARABAUA URCA deja drumul șerpuit pe panta din estul orașului spre platoul care se întinde către Euxin. Era o dimineață proaspătă de toamnă. Un vânt răcoros se strecura dinspre Balcani, și sângele îmi palpita de o viață mai dulce și mai curată ca niciodată!

La poarta orașului am trecut pe lângă o veche fântână turcească, ce te ducea cu gândul la vremurile trecute ale Islamului. Acolo se adunase un grup de fete vesele cu brațe dalbe, care au fugit când ne-am apropiat. S-ar putea să fi fost naiadele fântânii. Nici Melpomene sau Thalia nu ar fi alergat mai grațios pe pășunea înrourată.

Am văzut de multe ori băieți turci la fel de frumoși ca Astianax. Copiii otomani din ambele sexe sunt cu adevărat remarcabili pentru frumusețea lor, ca și pentru drăgălășenia

[1]) Alexander Pope, *Elegie în amintirea unei nefericite doamne*, trad. T. Boșca.

și demnitatea purtării lor. Acestea din urmă derivă din faptul că sunt crescuți în harem. Tatăl nu prea participă la educația copiilor și nu prea se interesează în privința aceasta, iar tânăra minte este încredințată cu totul blândei influențe a iubirii materne, care este neobișnuit de puternică în societatea orientală, pentru că viața femeilor este izolată într-o sferă îngustă și exclusivă. Afecțiunea filială și cea maternă, păstrate pe viață și manifestate emoționant cu orice ocazie, sunt rezultatele acestei educații.

Datorită adaosului puternic de sânge circazian și, în mai mică măsură, grecesc, turcii sunt, poate, tipul cel mai perfect al rasei umane. Lipsa de frământări politice sau morale, scutirea de grija afacerilor și acea fericită combinație de mișcare și repaus în aer liber, atât de iubită de turci, conduc la sporirea frumuseții bărbătești și sunt foarte favorabile longevității. Musulmanii printre care am fost, oameni tăcuți și sculpturali, cu grațioasele bărbi și cu veșmintele curgătoare ale orientalilor, combinau atitudinea demnă a unui atenian din Antichitate cu magnifica gravitate a unui senator roman.

Viața izolată și chinuită din harem este, din contră, distructivă pentru farmecele feminine. Măritate la doisprezece sau cincisprezece ani, turcoaicele sunt deja urâte la douăzeci și cinci, și insuportabile la patruzeci. Felul lor de a se îmbrăca face, de asemenea, frumosul mai puțin frumos, iar ce e neatrăgător – și mai neatrăgător. În plus, felul lor vulgar de a sta cu brațele și cu picioarele încrucișate, la fel ca stăpânii lor, deformează coloana vertebrală și rotunjește umerii, iar obiceiul universal al fumatului contribuie la transformarea bogatelor nuanțe ale frumuseții circaziene în palidele zbârcituri ale bătrâneții premature.

La indieni, un corp diform este o închisoare în care sufletul este azvârlit pentru crimele grave făptuite într-o altă viață. La turci, care susțin că un suflet josnic trebuie să locuiască într-un corp diform, cultivarea forței fizice și a frumuseții este considerată cea mai importantă datorie după chestiunile religioase.

Pe măsură ce înaintam, am observat un număr mare de tumuli răspândiți pe câmp, dintre care unii erau de dimensiuni considerabile. Semănau cu cei găsiți de-a lungul Dunării de Jos și în stepele Rusiei și aparțin acelui soi de monumente primitive, dar foarte vechi, care există în aproape orice parte a lumii, de la câmpiile Asiei Centrale până în preriile Vestului sălbatic. Turcii numesc aceste movile conice *tepe*, iar bulgarii – *hunka*, sau mormintele hunilor. Asemănarea lor cu tumulii pelasgilor și cu movilele de pe Volga și Mississippi dovedește că toate popoarele au anumite concepții comune despre artă în anumite perioade ale dezvoltării lor. Ridicarea lor va fi fost sugerată de vreo idee religioasă. Nu arareori am văzut movile de forme cât mai apropiate posibil de cele ale unor animale despre care se știe că erau venerate în vremuri străvechi, dar cele mai multe sunt, fără îndoială, simple monumente care marchează locurile de odihnă ale morților. Săpături recent efectuate în tumulii din Basarabia au dezvăluit, așa cum era de așteptat, mormintele vechilor regi sarmați. Întreabă-l pe țăranul bulgar cine i-a ridicat și va răspunde: „Numai Dumnezeu știe.“ Turcii spun că sunt simple ridicături care marchează locurile de tabără ale otomanilor, pe ele fiind cândva expuse sangeacurile victorioase din păr de cal[1] ale sultanilor și pașalelor. Imaginația mea, însă, a asociat aceste monumente misterioase cu anticii eroi sciți și cu regii bulgari. Uitându-mă la ele, m-am gândit la acele suvenire clasice ale prieteniei dintre Ahile și Patrocle din câmpia Troiei – la măreața movilă care ar conține cenușa fiului lui Peleu – și care azi, ca și în vechime, arată calea spre portul rhetic[2] pentru

[1]) Stindardul din cozi de cal se numește mai degrabă „tui“; sangeacul este celebrul steag verde otoman; termenul desemnează, printr-o metonimie, și o subdiviziune teritorială a provinciei (eialet, vilaiet).
[2]) Aluzie la Rhesos, regele tracilor în poemele homerice.

„Barcaze ce vântură marea și peste Egee plutesc,
Cu steaguri fluturând în vântul de sud“[1].

Acești păzitori tăcuți ai câmpiei bulgare vor fi văzut despărțiri la fel de emoționante ca aceea a lui Hector de Andromaca; sub ele ar putea odihni eroi la fel de nobili ca Aiax și Ilos; dar, spre deosebire de Aiax fiul lui Telamon și de regele Troiei, faptele lor nu au fost îmbălsămate în vreo nemuritoare Iliadă.

Din câte un loc mai înalt, priveam din când în când în jos către Dobrogea imensă de la picioare, care se întindea în depărtare

„ca mlaștina Serbona
unde oști întregi se înecară“.[2]

Dobrogea este traversată de valul lui Traian, construit cu secole în urmă, care se întinde din locul în care Dunărea face brusc un cot către Moldova până la Köstence[3], pe țărmul Mării Negre, în timp ce Dunărea se varsă la rândul ei în Euxin mult mai departe către nord. Câmpiile întinse, sau mai degrabă mlaștinile Dobrogei sunt bogat împădurite, lipsește doar magnolia ca să fie la egalitate cu malurile joase ale fluviilor Mississippi și Savannah. Solul este cum nu se poate mai fertil, atmosfera – umedă și insalubră. Locuitorii, în număr de vreo șaisprezece mii de familii, reprezintă nu mai puțin de șaisprezece naționalități, dar majoritari sunt cei de origine tătară, ai căror strămoși au fost goniți din Crimeea în timpul convulsiilor care au precedat și au însoțit încorporarea acestei peninsule în Imperiul Rus.

[1]) Fragment atribuit lui Meleagru din Gadara; probabil reprodus din memorie: în originalul elin și în traducerea engleză a lui Robert Bland (1806), citată de autor, „vântul din nord“. [2]) John Milton, *Paradisul pierdut*, trad. Adina Begu; mlaștina Serbona (Sirbonis), amintită de Herodot, se află pe coasta nordică a Peninsulei Sinai. [3]) Actuala Constanța.

Ei practică cu credință legile ospitalității prescrise de Coran. Atunci când un călător ajunge într-unul din satele lor, capii de familie își dispută onoarea de a-l primi și de a-l trata gratis timp de trei zile.

Printre ei se află aproape 10.000 de cazaci, descendenți ai familiilor care au fugit din Ucraina după înfrângerea lui Mazepa, conducătorul lor, și a lui Carol XII.[1] Deși legați de pământ și deveniți plugari, ca și bulgarii, ei vădesc încă urme ale vechii vieți nomade. Ca și strămoșii lor, ei se roagă și țin slujba în aer liber. De asemenea, nutresc pentru ruși o profundă antipatie. Strămoșii lor au căutat refugiu în Dobrogea, în timp ce alții din neamul lor au rătăcit pe malurile Euxinului până la vărsarea Halysului[2], în Anatolia, dar fuga nu i-a scăpat, cum nici pe Mazepa – pe vremea aceea mort –, de a fi excomunicați de împărăteasa Rusiei. Ecaterina a interzis chiar ca numele să le fie pronunțate în sfânta Rusie. Din această regiune sunt aleși de obicei curierii aflați în serviciul turcilor; atât tătarii, cât și cazacii au fost organizați în regimente de cavalerie ușoară aflate în armata otomană sub comanda lui Sadik pașa[3].

La retragerea rușilor din Bulgaria, câteva sute de familii de cazaci și tătari au fost pe de o parte convinse, pe de altă parte forțate să îi urmeze spre Prut. Acolo însă, au fost abandonate cu cruzime. Călătorind prin Valahia, i-am întâlnit adesea în grupuri care rătăceau din sat în sat cerșind cu amărăciune o bucată de pâine.

[1]) Este vorba despre primul val al migrației cazacilor ucraineni spre Dobrogea și sudul Moldovei după anul 1709, când trupele cazacilor zaporojeni conduse de hatmanul Ivan Mazepa, în alianță cu cele suedeze ale regelui Carol XII, sunt înfrânte de Petru cel Mare în bătălia de la Poltava. [2]) Denumirea antică a fluviului Kizil Irmak, din partea central-estică a Anatoliei. [3]) Michał Czajkowski (1804–1886), scriitor polonez, luptător pentru renașterea Poloniei și libertatea Ucrainei. Convertit la islam sub numele Mehmet Sadik, luptă în fruntea unei brigăzi de cazaci în Războiul Crimeii, cu grad de general.

În depărtare spre sud se deslușeau vârfuri de munte singuratice, vestitorii Hemusului. Dimineața și seara, când zeul Soare își repezea carul de foc peste Euxin sau când armăsarii lui spumegau, străbătând sălile învăpăiate ale apusului către îndepărtata Atlantidă, peste munți se întindeau țesături de aur, pe vârfurile lor părea că olimpienii înșiși se adunaseră la banchetele lor regești. Furtuna le împungea acum coasta cu săgețile fulgerelor, vărsând potop de lacrimi cristaline cu furie sau cu pocăință, ca apoi norii, odraslele surâzătoare ale bătrânului Ocean, fluturându-și pe cer aripile în vântul domol, să își arunce mantia flocoasă în jurul acestor sprâncene încruntate, tot așa cum aruncă uneori candoarea feciorelnică un văl pe fața sângerândei, rușinatei bătrâneți.

Locurile peste care treceam fuseseră închinate lui Marte cel setos de sânge. Printr-o ciudată fatalitate, copiii Occidentului și cei ai Orientului s-au întâlnit de multe ori pe câmpiile Europei răsăritene în bătăliile care au hotărât soarta lumii. Și ce mai legiuni i-au frământat pământurile în mareea cuceririlor!

„Un val de sânge abia de se rostogolea,
Un altul îi urma în mare grabă.“[1]

După căderea Silistrei și capitularea Varnei, în 1829, generalul rus Diebitsch a conceput ambițiosul plan de a-l lăsa pe marele vizir în tabăra fortificată de la Șumla pentru ca, traversând Balcanii, să dea o lovitură chiar în inima Imperiului Otoman. Această îndrăzneață realizare, care i-a adus numele „Zabalkanski“ (Învingătorul Balcanilor), fu îndeplinită și stârni groaza în rândurile otomanilor. Generalul rus încheie la Adrianopol un tratat de pace favorabil, cu toate că forța lui nu depășea 15.000 de oameni, o armată care ar fi stârnit disprețul turcilor dacă aceștia i-ar fi cunoscut numărul.

[1]) Eschil, *Agamemnon*.

În memorabila lui expediție împotriva sciților, cu mai mult de douăzeci și trei de secole în urmă, Darius a trecut și el Balcanii, după ce trecuse deja Bosforul tracic pe un pod de vase, dar imensa-i armată s-a topit în mlaștinile Moldovei, sub norii de săgeți ale sciților. Nevoit să se retragă, monarhul a invadat Tracia și Macedonia, unde oștile i-au fost puse pe fugă de greci pe câmpia de la Maraton. Hunyad a traversat Balcanii de la nord la sud în anul 1443, iar sultanul Amurat – cu cincizeci și trei de ani înainte, în sens opus.

Europa răsăriteană păstrează multe suvenire de la poetul Ovidiu. Ungurii arată cu mândrie către presupusul lui mormânt de la Szombathely. Țăranul valah, care poate încă să priceapă limba lui Ovidiu, îl conduce pe călător la așa-zisul său turn-închisoare din Caransebeș, de pe valea Timișului, pe care, conform tradiției țării, soldații romani s-ar fi grăbit să-l viziteze atunci când Traian i-a adus în Dacia.[1] Un mic lac din Basarabia poartă încă numele poetului.[2] Conform unei tradiții, el ar fi învățat limba geților și ar fi compus poeme care mișcau inimile barbarilor. Însuși poetul spune:

„*Didici getice sarmaticeque loqui*“[3].

Țăranii povestesc cum a venit cândva în țara lor, de pe malurile unui râu îndepărtat, un om bun ca un părinte și senin ca un copil. El suspina mereu, dar când îi vorbea cuiva de pe buze părea că-i picură miere. Nici măcar von Hammer, prințul orientaliștilor, nu a fost capabil să localizeze cu certitudine Tomisul, locul exilului și morții poetului. Probabil că era la malul Euxinului, la nord de Varna, lângă Ovidiopol[4].

[1]) Ipotezele din epocă potrivit cărora Ovidiu ar fi fost exilat pe malul Timișului se bazează pe o confuzie în limba maghiară (Temesvár/Tomisvár). [2]) Informația apare la Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*. [3]) „Căci astăzi ca sarmații și geții eu vorbesc“ (*Tristele*, trad. Teodor Naum). [4]) Oraș la Marea Neagră, azi în Ucraina, regiunea Odessa, denumit astfel în 1793, după ce intră sub stăpânire rusă.

Nu cunosc nimic mai trist decât *Tristia* lui Ovidiu, scrise în această regiune îndepărtată și parfumate cu amintiri înduioșătoare din țara lui natală. Un fiu talentat al Italiei, încununat cu tot ce avea mai bun cultura Atenei clasice, Ovidiu a fost cel mai dulce și mai subtil din acea melodioasă ceată pe care o adunase Augustus la curtea lui, chipurile pentru a le oferi patronajul imperial, dar în realitate pentru a îmbrăca despotismul pe care-l impunea Romei în culorile cele mai seducătoare. Ovidiu devenise frivol și licențios și, dorind să reducă „Arta iubirii“ la un sistem, publicase un poem cu acest titlu. Imoralitatea acestei lucrări a fost – chipurile – motivul izgonirii sale în Sciția, dar, cum perioada lui Augustus nu s-a remarcat prin virtutea celor sus-puși, nu încape îndoială că împăratul roman a avut motive să îl exileze pe autorul *Artei iubirii* care nu au fost cunoscute niciodată. Elegiile lui Ovidiu au mișcat o lume întreagă, dar nu au reușit să îl înduplece nici pe inflexibilul Augustus, nici pe succesorul acestuia, Tiberius. Și-a petrecut ultimii cincisprezece ani de viață pe malurile neprimitoare ale Pontului Euxin, suspinând mereu după cerul blând al Italiei, după acea Romă a cărei glorie era în egală măsură subiectul și inspirația versurilor sale. Fie ca aceia care îi divinizează pe tirani, prostituându-și geniul întru slava acestora, și care sunt dornici de a săruta mâna care i-a prăvălit în țărână să își amintească de soarta lui Publius Ovidius!

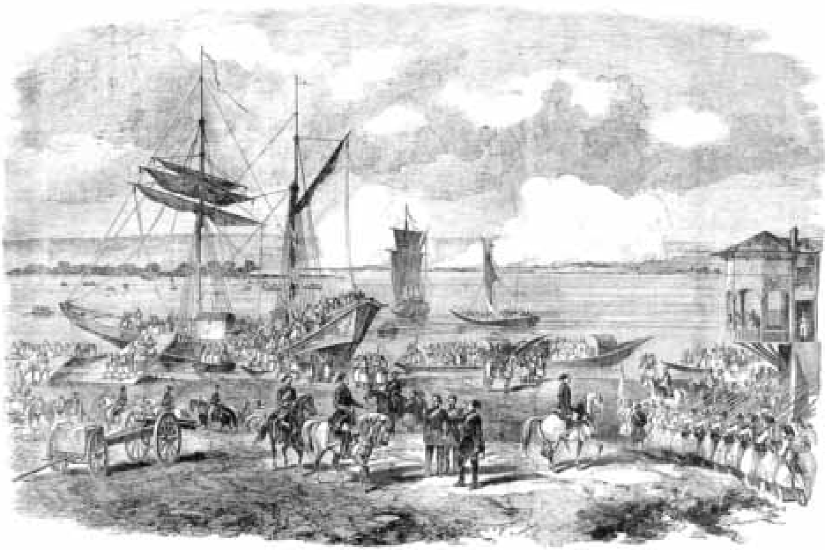
Mă așteptam să ajungem noaptea la Varna, dar pentru prima oară de când eram printre turci am fost surprins plăcut. Chiar după amiază, urcând pe creasta unei culmi înalte, am zărit deodată Marea Neagră ivindu-se la orizont către răsărit – Varna mi se întindea ca o hartă la picioare, cu portul său plin de vase ale flotei aliate. *Thalatta! Thalatta!* – am strigat văzând-o, căci, după ce traversasem Europa, eram la fel de încântat să văd Euxinul precum au fost Cei Zece Mii ai lui Xenofon să privească la apele sale după retragerea de pe Eufrat. Punctul de unde am început coborârea era

la cel puțin 300 de picioare deasupra nivelului mării. Varna nu părea să fie la distanță mai mare de o milă, însă *harabalei* i-a luat mai mult de două ore să ajungă la poarta orașului. La dreapta mea era râul Devna, de-a lungul căruia își așezaseră la început tabăra englezii și francezii. Dincolo de acest curs și de lacurile gemene prin care curge, era creasta înaltă care se termină în promontoriul Galatei. Pe acesta din urmă își pusese tabăra împăratul Nicolae în anul 1828, dar acum era punctat de corturile albe ale unui regiment de nizami.

În imediata apropiere a Varnei sunt câteva mlaștini întinse; un loc mai fatal nu putea fi ales pentru întâlnirea trupelor aliate. Aceasta, însă, nu era decât una dintre erorile aliaților, erori care au jalonat mersul înainte al chestiunii orientale, printre jocurile de cabinet și stratagemele diverselor tabere.

Pace rămășițelor acelor mii de curajoși doborâți de boală pe malurile uitării, de-a lungul Devnei! Însetați de glorie, ei au fost condamnați la o moarte dezonorantă de oameni nedemni de a conduce armate în Orient – oameni mai puțin obișnuiți cu tabăra și cu câmpurile de corturi decât cu mai plăcuta războială de la Saint James[1] sau Tuileries. Zicea Aristofan: „Legile Atenei sunt discutate de înțelepți și îndeplinite de nerozi“. Despre războiul oriental se poate spune cu egală dreptate: „Nătărăii patricieni au discutat la Londra și la Paris ceea ce eroii plebei au înfăptuit pe câmpurile însângerate de pe Alma și de la Inkerman[2]“. Și, comparând ineficiența lorzilor și a ducilor cu purtarea eroică a domnișoarei Nightingale[3], putem pe bună dreptate să folosim

[1]) Palatul Saint James, din Westminster, este reședința oficială a monarhului britanic. [2]) Marile bătălii din septembrie 1854, după debarcarea aliaților în Crimeea. [3]) Florence Nightingale (1820–1910), personalitate emblematică a epocii victoriene; printre altele, a organizat spitalele de campanie aliate în timpul Războiului Crimeii.

ÎN PORT LA TURTUCAIA, CU VEDERE SPRE OLTENIȚA.

FORTIFICAȚIILE DE LÂNGĂ ȘUMLA, UNDE SE AFLĂ CARTIERUL GENERAL AL LUI OMER PAȘA, LA JUMĂTATEA DRUMULUI DE LA RUSCIUK LA VARNA.

ÎN TABĂRA DE LA VARNA, LA CIȘMEA.

VARNA. TABĂRA ÎN URMA UNUI INCENDIU.

cuvintele rostite de Xerxes după Salamina: „În această bătălie, bărbații s-au luptat ca niște femei, iar femeile s-au purtat bărbătește“.

Varna, anticul Odyseum[1] înființat de coloniștii din Milet, este cel mai bun port al Bulgariei, dar nu are importanța strategică a Șumlei. Astfel se face că nu și-a revenit încă după asediul rusesc din 1828. Zidul orașului, în afara căruia se găsesc cazărmile, este înarmat cu aproximativ două sute de piese de artilerie. Fortificațiile dinspre mare sunt mult mai puternice decât cele de pe uscat, iar acolo unde a fost posibil zidul a fost înconjurat de o *fossă* adâncă. Orașul are o populație de șaptesprezece mii de suflete și este reședința unui mitropolit grec.

În Varna erau încă postate trupe engleze și franceze care asigurau comisariatul Crimeii. Selim m-a lăsat la hanul turcesc, unde am fost obligat să rămân, din lipsă de condiții mai bune. La sosire, am luat legătura cu consulul englez, care a fost de acord cu mine: americanii sunt mari călători. Francezii făcuseră câte ceva în sensul denumirii străzilor și numerotării caselor. Apăruseră *Rue Rivoli*, *Place Concorde* și alte nume franțuzești familiare care aminteau de magnificul Paris, dar care erau mai degrabă nepotrivite cu ulițele murdare și cotloanele noroioase ale detestabilei Varne. Mă găseam printre escroci și aventurieri de toate religiile, limbile și culorile.

Rătăcind într-o zi prin acest mozaic pestriț de naționalități – acest pandemoniu al războiului și crimei, al murdăriei și amărăciunii –, am fost martorul unei scene demne de civilizația occidentală și care se nimerise să fie orientală doar prin localizarea ei întâmplătoare. Câteva femei decăzute care vorbeau limba [reginei] Victoria, dar în ale căror persoane Venus și Bacchus își întruchipau cele mai rele

[1]) Numele elin al orașului este Odessós.

însușiri, se angajaseră într-o ceartă de bețivi cu niște dragoni irlandezi și scoțieni. Poliția franceză încerca să aplaneze conflictul, dar elegantul lor *„Écoutez, mesdemoiselles, venez chez nous*“ era în zadar adresat acestor curtezane bătăioase care țineau urma războiului. O gloată de musulmani cu bărbi lungi se adunase ca să se uite la aceste întruchipări ale civilizației occidentale din mijlocul lor. Nu am să uit prea curând cum dădeau din cap acești filozofi cu turban și cum își întorceau capetele dezgustați: „O, Allah, milostive, izbăvește-ne de greșelile prietenilor noștri. Pe barba Profetului, o fecioară musulmană face mai mult decât șapte dintre cele mai frumoase fiice ale necredincioșilor“.

Coranul interzice consumul băuturilor bețive. Legea islamului e capabilă însă de a se supune unei interpretări elastice, și printre credincioși sunt dintre acei care susțin că interdicția privește abuzul mai degrabă decât uzul alcoolului. Dar, opunându-se invențiilor moderne, marea majoritate a musulmanilor condamnă alcoolul, chiar sub forma remediilor aplicate intern sau extern, crezând, ca și Profetul, că „păcatul de a bea vin este mai mare decât avantajele pe care le poate aduce“. Cei care au făcut pelerinajul la Mecca sunt cei mai scrupuloși în această privință. În general, ei nu fac și nu beau vin, nici nu îl cumpără sau vând, nu produc nici măcar ustensilele cu care este obținut, ca să nu trăiască dintr-un astfel de trafic. Din păcate s-au făcut totuși multe abateri de la puritatea de altădată a credinței islamice. Insula Scio[1] a fost cucerită de marele vizir Köprülü[2] datorită excelentelor ei vinuri. Mulți poeți turci au preamărit în versuri plăcerile cupei date pe gât. Nici măcar dervișii, acei pioși animatori și abili iezuiți ai Răsăritului, nu rezistă întotdeauna

[1]) Chios; în orig. denumirea italiană a insulei. [2]) Fazil Mustafa pașa Köprülü (1637–1691), valiu al Silistrei (1683–1684), muhafiz al Chiosului (1685) și al Dardanelelor (1686), mare vizir reformator (1689–1691); căzut în bătălia de la Slankamen (1691, împotriva austriecilor).

tentației. Unii sultani s-au dedat beției, iar ultimul padișah, Mahmud[1], a murit de *delirium tremens* în realitate; oficial însă – de tuberculoză. Una dintre primele fapte ale lui Abdul-Medjid a fost azvârlirea în Bosfor a câtorva mii de sticle de vin care fuseseră introduse clandestin în serai de *kizler aga*[2]. Se afirmă totuși că sultanul a devenit de curând dependent de viciul predecesorului său. Soldații lui Omer pașa beau nestingheriți *schnapps*, un lichid mizerabil, inventat, zic ei, de diavol, la mult timp după promulgarea Coranului. Acesta este singurul exemplu de acuitate legală pe care l-am descoperit la turci. Nu îmi amintesc să fi văzut mai mult de jumătate de duzină de musulmani complet înfrânți de influența *apei franțuzești*.

Să-i fim recunoscători, cititorule, „cămilarului din Mecca“ pentru binele pe care religia lui l-a adus Răsăritului. Coranul este un judicios cod sanitar, aplicat la scară uriașă și, dacă îi mulțumim lui Mahomed pentru abolirea idolatriei și distrugerea castelor pe întregul domeniu al islamului, trebuie să-i fim recunoscători acestui „inspector sanitar care și-a ieșit din minți“ și pentru că ține milioane de oameni departe de băuturile bețive, într-o climă în care tentația de a le folosi este mult prea mare, iar consecințele sunt mai fatale decât oriunde altundeva. Alcoolul nu a încetat să decimeze armata engleză din Orient. [345–348][3]

Înainte de a porni spre Constantinopol, am petrecut câteva zile studiind caracteristicile bulgarilor. O mai bună cunoaștere – față de ce reușisem până atunci să obțin – a obiceiurilor și a vieții lor cotidiene mi-a fost oferită de o excursie în interiorul țării, în direcția Șumlei. În mod obișnuit se călătorește pe cal, cu un ghid tătar. Caii bulgărești sunt rapizi și au picioare sigure, dar oboseala provocată de șaisprezece ore

[1]) Mahmud II sultan (1789–1839, r. 1808–1839), inițiatorul seriei de reforme cunoscute sub numele Tanzimat; desființează, în 1826, corpul ienicerilor. [2]) Mai-marele eunucilor care păzesc haremul sultanului.
[3]) Digresiune despre alcoolism din perspectivă medicală și economică.

petrecute într-o șa turcească ar fi fost greu de îndurat fără scenele și întâmplările pe care mi le-a oferit fiecare clipă din această călătorie. În loc să mă odihnesc, după cum fusese obiceiul meu, la hanul turcesc, am căutat bordeiele umile ale bulgarilor, fiind întâmpinat peste tot cu ospitalitatea proverbială a Răsăritului.

Numărul slavilor din Turcia se ridică la impunătoarea cifră de peste 7.000.000 de suflete. Răspândiți în Balcani de la Euxin la Adriatică, aceștia sunt împărțiți în două mari ramuri, sârbii și bulgarii. Cei din urmă, care ocupă clina nordică a Balcanilor, numără 4.500.000 de suflete. În afară de Principatul Serbiei, ramura sârbească a familiei cuprinde Muntenegrul, Bosnia, Herțegovina și numeroase districte din Albania și Epir.

Balcanii sunt *munți de apărare*, și în refugiile lor muntenii și-au păstrat mai mult sau mai puțin vechile privilegii. După bătălia Kosovei, din anul 1389, când turcii victorioși au pus capăt vechiului regat sârb, refugiații s-au ascuns în cete numeroase prin cotloanele brăzdate de torenți ale Muntenegrului, în locuri unde inamicii lor n-au reușit nici astăzi să pătrundă. Slavii sârbi ocupă cele mai sălbatice ținuturi ale Europei și își datorează independența de azi – deplină în Muntenegru și, practic, și în Serbia – atât naturii inaccesibile a țării, cât și inimii și brațelor lor viteze.

Așa cum grecii din Turcia Europeană caută marea și se adună în orașe, slavii preferă munții și câmpiile. Cei din ramura sârbească sunt păstori; bulgarii sunt cultivatori ai pământului. Aceștia din urmă sunt mai puțin civilizați decât grecii, dar mai consecvenți în vederile lor politice. Dintre toate rasele care aparțin triunghiului iliric[1], bulgarii prezintă cele mai bune garanții ale unui viitor prosper și mărșăluiesc, încet, dar sigur, pe calea progresului. Având un caracter mai

[1]) Triunghiul iliric, sintagmă care definește în epocă regiunea cuprinsă între Marea Neagră, Egee și Adriatică.

oriental decât grecii, ei îi privesc pe turci cu mai puțină aversiune și, cu toate că simpatizează într-o oarecare măsură cu coreligionarii lor din Rusia, preferă pe tronul Bizanțului un succesor al lui Mahomed unui prinț grec sau unui țar rus.[1]

Nu puțini slavi au devenit adepți fanatici ai credinței musulmane și este instructiv faptul că apostazia generală s-a petrecut doar în provinciile aflate sub un regim aristocratic. De aceea, bosniacii au îmbrățișat credința Islamului cu unicul scop de a-și păstra averea și privilegiile, pe când albanezii și-au sacrificat religia pentru independență, atât de mare e oroarea lor față de servitute. Următoarele pasaje ale lui Lamartine se potrivesc la fel de bine Albaniei, Bosniei și, în parte, Epirului și Macedoniei:

„Caucazul în Asia și Albania în Europa, ambele situate în bolta a două mari golfuri ale Mediteranei, ale căror ape sunt unite de curentul Bosforului, par să aibă între ele o corespondență geografică și morală. Albanezii sunt circazienii Europei; circazienii sunt albanezii Asiei. Aceste două grupuri muntoase par să fi dat naștere acelorași bărbați și acelorași femei, cu obiceiuri similare. Din aceste două surse, precum din zăpezile de pe vârfurile lor, s-au tras de cinci secole încoace, prin combinarea frecventă a trei naționalități distincte, spiritul, îndrăzneala, frumusețea și temperamentul rasei otomane. Ei iubesc armele, bătăliile, aventurile, întrecerile pe mare sau pe pământ, primejdioasele isprăvi de briganzi, câmpurile de bătălie, indiferent de cauză, și lupta de partea sultanilor din Egipt, Siria și Constantinopol. Disciplina strictă a armatelor europene ei o găsesc prea apăsătoare. Preferă faima isprăvilor individuale, libertatea din taberele otomane, conflictul corp la corp călare pe impetuoșii

[1]) Aceste afirmații ale autorului trebuie puse pe seama atitudinii sale turcofile; bulgarii sunt printre popoarele balcanice care au avut cel mai mult de suferit de pe urma ocupației otomane, chiar și în a doua jumătate a sec. XIX.

armăsari arabi sau transilvani, civilizația care permite sclavilor să se ridice, după capriciul stăpânului, de la servitute la rangul de vizir sau pașă și religia care-i dăruiește pe eroi cu haremuri și sclavi.

Spiritul lor este poetic, așa cum le sunt și obiceiurile; cântecele lor populare, mai ales acelea din epoca eroică despre compatriotul lor Skanderbeg, amintesc mai degrabă de cântecele lui Homer decât de cântările efeminate ale Greciei moderne. Ca și Ahile, contopesc poezia, muzica și dansul războinic. În perioadele de răgaz ale vieții lor, în care somnolența și febrilitatea alternează, pot fi văzuți dormind nepăsători la soare, pe acoperișul sau terasa casei, cântându-și propriile isprăvi cu acompaniamentul unei rustice lire sau dansând, ca femeile.

Orice oraș, orice provincie, orișice sat a recunoscut autoritatea unui prinț, stăpân sau bei care guverna despotic potrivit tradițiilor și obiceiurilor. Această supunere a orașelor, provinciilor sau satelor față de stăpânii respectivi sau față de prinții feudali nu a adus nici o scădere sentimentului de libertate generală și pasiunii pentru patriotism, motive supreme la albanezi.“

Bulgarii sunt mai numeroși decât sârbii, dar în multe privințe le sunt inferiori, pentru turci ei fiind „tăietori de lemne și cărători de apă“. Deși pașnici, ei nu au uitat că strămoșii lor au înființat cândva un regat de-a lungul Dunării; că armiile lor au băgat de mai multe ori groaza în stăpânii Bizanțului. Ai lor sunt versanții nordici ai Balcanilor, dar au pătruns și în Tracia, Epir și Macedonia. Prea slabi ca să profite de superioritatea lor numerică, prea timizi ca să își ia zborul spre independență, bulgarii dovedesc o înclinație spre a fraterniza cu grecii și sârbii.

Caracterul mercantil și maritim al grecilor, înclinația spre păstorit a sârbilor și tendința spre agricultură a bulgarilor – iată elementele ce definesc un popor măreț, care nu are

nevoie decât de unitate pentru a-și așeza puterea. Dacă s-ar putea obține amestecul celor două rase, autoritatea otomanilor în Europa ar dispărea fără întârziere.

Pentru a-mi împărtăși impresiile despre viața bulgarilor, nimic nu s-ar potrivi mai bine decât descrierea poetică a lui Cyprian Robert[1]:

„Nimic nu se aseamănă mai mult cu un grup de colibe ale sălbaticilor decât un *selo*, sau sat bulgăresc. Întotdeauna îndepărtat de drumul mare ori de spațiul arid care poartă acest nume, și astfel invizibil pentru majoritatea călătorilor, un *selo* este așezat de obicei într-o luncă, întins pe marginea unui pârâu care îi servește drept șanț și fortificație naturală. Astfel de sate sunt foarte numeroase, succedându-se de la o leghe la alta. Fiecare este alcătuit din patru sau cinci grupuri de case, despărțite de spații înierbate. Curțile împrejmuite de garduri dese de arbuști sunt tot atâtea insule într-o mare de verdeață. Bordeiele dintr-un sat sunt, de obicei, zece sau douăsprezece la număr și sunt alcătuite fie din nuiele împletite în așa fel încât amintesc de niște coșuri mari, fie sunt îngropate în pământ și învelite cu un acoperiș conic de paie sau din crengi de copac. Fiecare soi de creatură are adăpostul ei separat în această arcă a sălbăticiei. Există colibe pentru păsări, pentru oi, pentru porci și pentru vite sau cai; iar în mijloc proprietarul ocupă un bordei care îi servește drept beci, hambar, bucătărie și dormitor. Familia doarme pe piei întinse pe pământ în jurul vetrei, care este o gaură circulară săpată în mijlocul încăperii. În afară de acoperiș, puțin din aceste întunecoase sălașe se înalță peste nivelul terenului; cobori în ele pe câteva trepte, iar ușile sunt atât de joase, încât trebuie să te apleci ca să intri. Aceste

[1]) C. Robert, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques*, Paris, 1844.

bordeie amărâte sunt totuși atât de curate și de plăcut aranjate pe cât poate să o facă neobosita *baba* (nevasta bulgarului), care e atât de vrednică, încât își răsucește fusul chiar și în timp ce gătește sau pe când își duce bunurile la târg[1].

Femeile bulgare sunt blânde, miloase și muncitoare. Grija maternă pe care o manifestă pentru oaspetele străin din bordei este de-a dreptul impresionantă. Acesta doarme pe aceeași podea pe care dorm și mama, soția și fiicele din gospodărie. Ele sunt, alături de grecoaice, cele mai atrăgătoare femei din Turcia Europeană și se deosebesc în mod special prin lungimea și abundența părului, în care se pot literalmente înveli ca într-un veșmânt; adesea, părul le mătură pământul la picioare. Fetele își lasă părul să curgă liber și poartă pe cap doar o coroniță de flori sau câte un trandafir. Cele ale căror farmece sunt pe trecute se împodobesc cu coliere și brățări din mărgele de sticlă, cu o cingătoare din foiță de aramă și cu un acoperământ urât în formă de coif, tivit cu șiraguri de piaștri, parale și monede antice dezgropate din câmp.

Ca orice fiu al stepei, bulgarul este nedespărțit de calul său. La țară, orice bulgar are cal – cei mai săraci nefăcând excepție – și nu se îndepărtează niciodată nici măcar câteva sute de stânjeni de bordeiul lui altfel decât călare. În fața locuinței bulgarului sunt înfipte în pari țeste de cal sau bivol, ca un simbol al bogăției, se pare. Deși trăiesc în aceeași țară, bulgarii și turcii se îmbracă destul de diferit. Turcul vine de la sud și poartă haine largi de in sau de bumbac; bulgarul, dimpotrivă, ca fiu al nordului, e tot timpul îmbrăcat călduros, chiar și vara. Costumul lui este acela al strămoșilor săi de pe platoul friguros al Asiei de nord.“

[1]) Observația apare la călătorii străini din epocă și în legătură cu țărăncile valahe; *cf.* J.W. Ozanne, *Trei ani în România* [1870–1873], trad. Iulia Vladimirov, Humanitas, București, 2015, p. 55.

CAPITOLUL XIV

EUXINUL ȘI BOSFORUL

Frigida me cohibent Euxini litora Ponti:
dictus ab antiquis Axenus ille fuit.[1]

Ne rotunjim unul de altul ascuțimile.[2]

FERICIT AM MAI FOST CÂND A SOSIT CEASUL PLECĂRII SPRE Constantinopol! La hanul turcesc, unde dreptcredincioșii se odihneau perpendicular ziua și orizontal noaptea, fumasem zile prețioase în cel mai apatic studiu etnografic și nopți întregi în febrile căutări entomologice. Hangiul era un model de onestitate și cumsecădenie. A părut cu adevărat trist atunci când i-am plătit pentru somnul oferit de cea mai rigidă dintre saltele, pentru nenumăratele cești de cafea neagră și pipe cu *latakia* aromată; iar alunecarea dibace a celor câțiva piaștri în mâna bunului musulman pentru excelența lungilor lui ciubuce a pus o onctuozitate aparte în binecuvântarea pe care mi-a oferit-o pentru drum.

Fericit, fericit de nedescris eram părăsind adunătura de nemernicie și amărăciune ce se strânsese în urma războiului

[1]) „Pe țărmuri înghețate eu stau acum, la Pontul / Cel căruia-n vechime i-au zis «neospătos»“ (Ovidiu, *Tristele*, trad. Teodor Naum).
[2]) Alfred Tennyson, *In memoriam*, 1849.

și îmbarcându-mă pe vaporul franțuzesc, ancorat în apropiere. Curând, roțile începură să se învârtă. Monstrul negru își croi cu greutate drum printre vasele comerciale și apoi întoarse prova către Bosfor. Forturile și moscheile Varnei s-au făcut repede nevăzute. Vârful încoronat de corturi al promontoriului Galatei s-a cufundat treptat dincolo de ape, dar falezele înalte de pe coastă și îndepărtații Balcani s-au zărit toată după-amiaza.

Pentru prima oară în viață m-am simțit cu adevărat pe teren antic, și gândurile îmi erau ușoare și pluteau precum roua tremurândă a valului pontic. E adevărat, văzusem locul în care acostaseră triremele romane pe malurile Britaniei și traversasem provincii punctate cu tabere și orașe romane, dar valurile înspumate ale Euxinului fuseseră înfrânte de prova corăbiei Argo, în timp ce expediția lui Cezar și perioada cuceririi romane au fost ca ieri în comparație cu fabuloasele vremuri ale argonauților sau chiar cu vremuri mai recente, când malurile Euxinului erau împânzite de colonii întemeiate de oameni care părăsiseră orașele Greciei căutând mai multă libertate sau în urma falselor preziceri ale oracolelor. Navigând de-a lungul anticei coaste a Moesiei, m-am simțit pătruns pentru prima dată de legătura cu Antichitatea și de miturile ei.

Câteva ceasuri Euxinul a fost calm și neted ca o oglindă. Dar înainte de apusul soarelui norii flocoși s-au adunat în ghirlande întunecate, uriașe mase nebuloase adunate în jurul vârfurilor din Balcani, la fel cum războinicii încruntați se adună în jurul căpeteniilor, și apoi și-au început marșul impunător prin văzduh, acompaniați de tunete și vestiți de fulgere intense. Prima suflare a furtunii a încrețit doar ușor fața mării; încrețiturile s-au cârlionțat în valuri care-și țeseau zâmbetele zbârcite de sfidător dispreț, și în scurt timp am fi putut cita pe drept versurile lui Byron:

„Nu-i mare-n care pasagerii mereu să verse
Sau care-azvârle talazuri mai rău ca Euxinul".[1]

Noaptea se lăsa odată cu venirea furtunii, iar eu m-am retras sub punte ca să studiez diversitatea personajelor printre care fusesem aruncat.

Vaporul nu este doar un triumf al civilizației; în Răsărit, vaporul este unul dintre principalii agenți și promotori ai acesteia. În combinație cu alți factori, vaporul va regenera în cele din urmă Orientul. Dacă ar fi fost introdus cu un secol în urmă, înainte ca Imperiul Otoman să atingă ultimul stadiu al descompunerii, acum ar mai fi existat speranțe pentru osmanlâi. Vaporul îi strânge pe oameni laolaltă, îi ține laolaltă și îi obligă să afle unii despre alții. Pe punțile *Eufratului* se aflau mici mozaicuri de naționalități și un arabesc de costume. Simplu călător din Lumea Apuseană, i-am descoperit lângă mine, îngrămădiți ca prin farmec, nu numai pe înstrăinații Europei civilizate, ci și pe întunecații copii ai Africii sau pe sălbaticii fii ai națiilor nomade din Asia Centrală. Era o priveliște ciudată – și o dovadă remarcabilă a faptului că prejudecățile legate de rasă și de țară se sting treptat – aceea a soldaților turci amestecați cu cavaleriști din Garda Regală[2], turcomani și arabi lovindu-se de germani și anglo-saxoni, precum și doamne franțuzoaice făcându-și loc cu coatele printr-o mulțime de fantome musulmane învăluite. Strămoșii noștri se vor fi despărțit la căderea Turnului Babel. Poate că vorbeam limbi diferite și aveam simpatii diferite, dar călătoria de douăzeci și două de ore de la Varna la Constantinopol ne-a lăsat inevitabil noi impresii. Nici în sistemul social, nici în cel sideral, corpurile nu pot să se apropie unul de altul fără să exercite în tăcere o influență reciprocă.

1) George Gordon Byron, *Don Juan*. 2) Corp de elită al armatei britanice; în timpul Războiului Crimeii, încartiruit la Scutari.

Cei mai mulți pasageri erau soldați bolnavi și răniți din Crimeea care se îndreptau către spitalele din Scutari și Constantinopol sau se întorceau în țara lor natală. Erau zdrențăroși, slăbiți și abătuți. Sărmanii oameni! Nimicuri plebee în conflictele titanice ale regilor și națiilor! Cum sunt înșelați cu „mândria și fala gloriosului război“[1], și cât de crudă este sângeroasa realitate! Soldații erau pasageri la clasa a patra, și cei mai mulți dintre ei au fost siliți să stea peste noapte pe puntea prova, expuși furtunii nemiloase. Clasa a treia era alcătuită din turci și armeni, care ocupau jumătate din puntea superioară și care erau apărați deasupra de o tendă de pânză.

Turcului *en voyageant* îi place să aibă o suită mare de servitori. Când haremul lui pleacă în călătorie, ia cu el și o cantitate incredibilă de bagaje pentru dormit și scopuri culinare. Otomanul nu depinde de vaporul care îl transportă, având la el propria apă de băut și chiar focul de aprins tutunul. Se amestecă foarte puțin în mulțimea de la bord, cu excepția învălmășelii de la plecare. Întinzându-și pătura pe suprafața care i-a fost alocată, se ghemuiește cu picioarele și mâinile încrucișate și rămâne aproape nemișcat pe timpul voiajului, orice s-ar întâmpla, pe soare sau furtună. Spațiul redus de pe puntea *Eufratului* făcea destul de dificilă respectarea conceptului de harem. Sexul femeiesc este cam în toată lumea la fel când vine vorba de a-și apăra drepturile, și, judecând după glasurile răstite, răul de mare și promiscuitatea tovărășiei de noapte stânjeneau obișnuita stăpânire de sine cerută de manierele orientale.

Cabinele de la clasa întâi și a doua erau ocupate de ofițeri superiori englezi, francezi și turci. Francezii și englezii se asociau rareori între ei. După remarcile lor invidioase, s-ar fi putut crede că fiii Angliei și cei ai Franței luptau față în față, iar nu umăr la umăr în acea măreață cruciadă din

[1]) Citat aproximativ din William Shakespeare, *Othello*.

Răsărit – o dovadă bună a faptului că mult-lăudata lor alianță nu exista în sufletele celor două națiuni, ea fiind urmarea unor circumstanțe ușor de schimbat în orice moment de moartea lui Napoleon sau de o revoluție împotriva puterii aristocratice din Anglia.

Ofițerii turci erau dintre acei musulmani de școală nouă. Erau frivoli ca niște parizieni, beau *apă franțuzească* și erau dedați și altor obiceiuri creștine. Cu noi mai erau soțiile unor ofițeri, care își urmaseră soții în Orient, însă hainele lor cernite trădau faptul că războiul și plăcerea nu mărșăluiesc totdeauna împreună.

Euxinul de măreață și gravă reputație – cel numit *axenos*, sau neprimitor, de greci, prin comparație cu domoala și liniștita lor Egee – are cam trei sute de mile în lungime de la est la vest, dar mult mai puțin în lățime, având forma unui arc scitic. În el se amestecă apele cristaline din Urali și din Alpi, ghețurile topite ale Nordului și lacrimile ploilor calde de pe fața pontică a Anatoliei. Euxinul este lipsit de maree și, cu toate că primește potopul neîncetat a patruzeci de râuri, este fără doar și poate sărat. Vegheat de patru lanțuri muntoase, Carpații, Hemusul, Taurusul și Caucazul, și expus vânturilor care mătură stepele rusești, nu ne puteam aștepta să fie pașnic. Dar pericolele tradiționale ale navigației pe Euxin au fost dinadins amplificate de ruși, care știu bine că ele ar fi dispărut în mare parte dacă s-ar fi ridicat faruri de-a lungul coastelor și dacă s-ar fi alcătuit hărți exacte.[1]

În legătură cu aceasta, nu mă pot abține să nu amintesc despre aventura trăită de împăratul Nicolae pe Marea Neagră, în anul 1828. Acesta se îmbarcase cu marele duce Mihail

[1]) Pentru o prezentare succintă a modului în care Rusia împiedică în epocă libera navigație la gurile Dunării și la Marea Neagră, afectând interesele comerciale britanice, v. Constantin Ardeleanu, „Introducere“, în Patrick O'Brien, *Jurnalul unei șederi în Principatele Dunărene în toamna și iarna anului 1853*, Humanitas, București, pp. 15–17.

la Sevastopol pe un vaporaș – *L'Impératrice de la mer* – spre Varna, pe atunci asediată de ruși. Contele Nesselrode[1], cu câteva persoane de reputație diplomatică, luase aceeași cale pe *Penteleimon*, care trebuia să însoțească celălalt vapor. Se porni o furtună teribilă. Vasele fură avariate și despărțite. Cel care îl ducea pe Nicolae, cu destinul său cu tot, este târât către gura Bosforului, iar comandantul propune să acosteze și să se predea, acesta fiind singurul mod de a salva viețile celor de la bord. Împăratul nici nu vrea să audă de această propunere, preferând moartea unei astfel de umilințe. După ce scapă de acolo în mod miraculos, reușesc să ajungă în portul Odessa. Nesselrode și membrii corpului diplomatic care erau cu el au ajuns la Sevastopol după opt zile de primejdii și perturbații gastrice, bucuroși că scăpaseră, dar convinși că Neptun nu are respect pentru nimeni.

Într-una din odele sale epistolare *ex Ponto*, poetul Ovidiu se plângea de caracterul barbar al populației și de natura neprimitoare a climei:

„*Cumque alii causa tibi sint graviore fugati,*
Ulterior nulli, quam mihi, terra data est.
Longius hac nihil est, nisi tantum frigus et hostes,
Et maris adstricto quae coit unda gelu“[2].

În prezent, clima este mai blândă decât pe vremea lui Ovidiu. Secole de-a rândul, anumiți factori au cauzat diminuarea răcelii excesive a Europei de est. Viena, pe Dunărea de sus, se află pe locul taberei romane Iulia Vindobona. Stă scris că, pe vremea când legiunile erau încartiruite acolo sub

[1]) Karl Vasilievici Nesselrode (1780–1862), ministru de externe al Rusiei (1816–1856), figură proeminentă a Sfintei Alianțe (Rusia-Austria-Prusia). [2]) „Tu i-ai gonit pe alții cu vini mai grele încă, / Dar chiar așa departe pe nime n-ai gonit. / De-aici încolo nu sunt decât dușmani și frigul / Și marea cu talazul de ger înmărmurit“ (*Tristele*, trad. Teodor Naum).

Marcus Aurelius, se aducea vin înghețat la mesele ofițerilor, un lux de care vienezul modern nu se mai poate bucura.

Herodot povestește că tracii au traversat Bosforul cimerian[1] pe gheață. Strabon vorbește despre o luptă dată de cavaleria lui Mitridate pe Euxinul înghețat și despre o victorie navală repurtată apoi de el în apropierea aceluiași loc. El repetă și povestea lui Herodot, precum că în părțile Euxinului se tăiau coarnele de pe căpățânile vitelor pentru ca acestea să nu degere din cauza frigului extrem al iernii.

Potrivit fabulelor poetice ale celor din vechime, care atribuie justificări eroice tuturor aventurierilor, Iason a traversat Euxinul pentru a lua lâna de aur, sau mai degrabă, ținând seama de caracterul pirateresc al expediției sale, ca să obțină lâna mai bună a Colhidei. Nenumăratele râuri care se scurg în Euxin l-au făcut faimos din timpuri imemoriale pentru pescuit, așa precum malurile sale sunt cunoscute pentru belșugul lor de cereale. Astfel, în timp ce mândrele vase încărcate cu bogățiile Corintului și Atenei vizitau Euxinul cu același scop care, în ultimii cincizeci de ani, a mânat nenumărate prore către Odessa, și anume cantitățile importante de grâne și seu, flotele vajnicilor pescari își croiau drum încoace în căutarea comorilor lui Neptun, mai puțin valoroase – într-adevăr – decât cele ale lui Ceres, și totuși foarte căutate. Atât Herodot, cât și Demostene spun despre exportul de grâne și de pește de pe coastele Euxinului către orașele Greciei.

Mi-ar fi cu neputință să descriu groaznica stare de disconfort pe care am încercat-o în prima și unica noapte petrecută pe Euxin. Era imposibil să dormi fără să fii legat de cușetă sau fără să te înfășori ca o piesă fină de mobilier de lux într-o ladă. Fiecare bucată de lemn din vas părea să-și fi uitat glasul obișnuit și scârțâia și trosnea opintindu-se cu

[1]) Numele antic al Strâmtorii Kerci, între Marea Neagră și Marea Azov.

voce de neînțeles. Enorma navă rula de pe o parte pe alta și, ca un uriaș obosit, se întindea gâfâind pe valuri. Oprită pentru un moment din mers de un val înalt, cu brațele lipsite de puls ale mașinilor părând că se opresc, prindea apoi puteri noi de la „puhoiul de foc viu“ din pântece, ca să se repeadă din nou înainte ca o săgeată,

„Cu bătaia neobositei inimi
Pulsând mereu în furtună“[1].

Noaptea, în timp ce vegheam lipsit de somn, m-am tot gândit la aventurierii argonauți, care, ni se spune, au fost

„primii care brăzdau
Acele mute ape“[2],

și la corăbiile îmbelșugate care vizitau Pontul după ce negustorii din Milet îi punctaseră coastele cu orașe faimoase și schimbaseră acel *axenos* al grecilor în *euxinos*, cel primitor – numele pe care l-a purtat de atunci.

În mijlocul urletelor furtunii mi s-au arătat viziuni tulburi ale multelor nații de pe malurile Euxinului.

Pe înălțimile-i colțuroase am văzut cete de paflagoni și huni deprinși cu caii, navigând prin golfurile sale în flote de canoe din trunchiuri de copaci. Din haosul acestor mitice și barbare vremuri au apărut taurizii, care atrăgeau cu cruzime marinarii spre stâncile Chersonesului lor[3] pentru a-i sacrifica după aceea pe altare însângerate, și geții care își goneau inamicii peste Boristenele[4] înghețat cu săgeți otrăvite. Erau acolo și acei *indomiti Dahes*[5] din Caucaz, sfidând armiile romanilor și pe cele ale regilor pontici, precum pe

[1]) O.W. Holmes sr., *The Steamboat*, 1840. [2]) Samuel Taylor Coleridge, *Povestea bătrânului marinar*, 1798 (trad. L. Levițchi). [3]) Chersonesul tauric sau Taurida, denumirea antică a Crimeii. [4]) Denumirea antică a Niprului. [5]) Enigmatica populație antică a „dahilor sălbatici“ (Virgiliu, *„indomiti[…] Dachae“*).

cele ale turcilor și rușilor în timpurile moderne. Au venit și viziuni mai blânde, cea a frumoasei Ifigenia, obligată să devină sângeroasa preoteasă a Dianei, și cea a Medeei, pe care miturile antice o înconjoară cu toate ororile vrăjitoriei, dar care – aș vrea să cred – nu poseda vreun alt farmec în afară de cel al frumuseții și nu era vinovată de altă crimă în afară de cea a dragostei. Am văzut încă o dată dansurile voioase din dumbrăvile răcoroase ale Angorei și mi-am amintit de frumosul Hylas, târât de nimfe în adâncul valurilor. Acolo trăia și Mitridate, unul dintre idolii lecturilor copilăriei mele. Ca unic nume ilustru care aparține exclusiv istoriei regatelor pontice, el sfințește însuși pământul pe care a trăit. La urma urmei, măreția și eroismul sunt roadele cele mai nobile ale Pământului; și mai departe aș merge ca să văd un Webster stând la mormântul lui Milton sau Shakespeare decât să privesc cele șapte minuni ale lumii.

Trecutul se pleacă în fața prezentului.

Expediția care pornea din Varna, depășind pe oricare alta ca dimensiuni și scopuri; asediul[1], cu care nu pot fi comparate nici măcar cel al Vienei sau al Zaragozei, Euxinul, de pe întinderea căruia au fost nimicite o flotă puternică și un comerț înfloritor, iată rapida desfășurare a evenimentelor din numai câteva luni. Au fost aduse încoace armate de oameni care vorbeau aproape toate limbile și reprezentau aproape toate tipurile rasei omenești, dar nu spre propășirea comerțului, într-o regiune înzestrată de natură pentru a fi centrul comercial al globului, ci spre a se distruge reciproc și spre a satisface ambiția monarhilor. Pentru aliați, acest război a fost, cu numele, o luptă a civilizației și a libertății împotriva despotismului barbar, însă urmele trecerii sale au fost mările pustiite, orașele asediate și satele în flăcări.

[1]) Asediul Sevastopolului (1854–1855), cea mai importantă acțiune militară din Războiul Crimeii; căderea Sevastopolului a însemnat înfrângerea Rusiei.

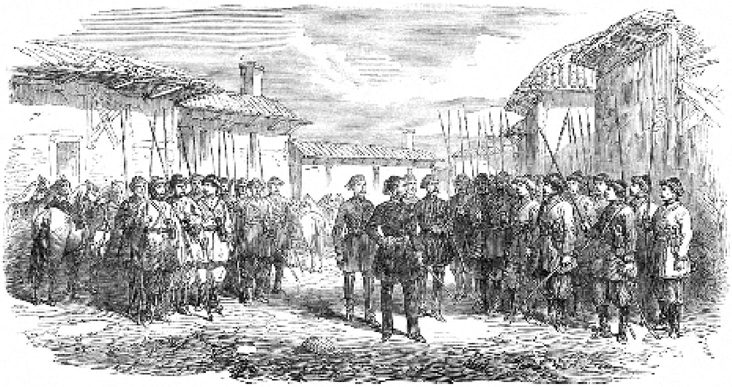
Armatele care au îngrășat cu sângele lor grânarul Europei au fost, în parte, hrănite chiar din preriile marelui nostru Vest.

Acestea sunt anomaliile războiului.

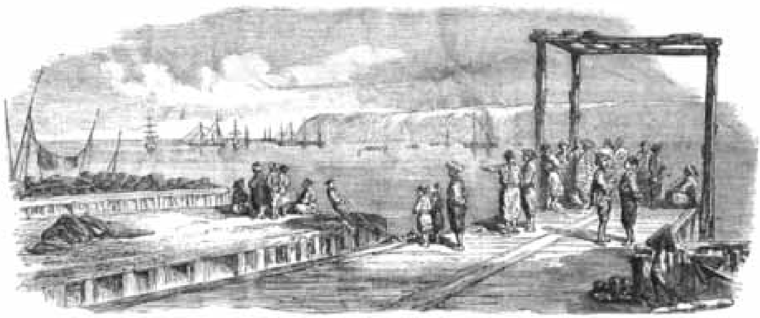
Dimineața, am fost pe punte devreme, căutând cu privirea Bosforul și țărmul Asiei. Furtuna trecuse. Stelele sclipeau la fel de strălucitoare ca pe vremea când îi arătau calea corăbierului ce se aventura șovăitor pe Marea Neprimitoare. Luna apunea după dealurile Rumeliei, care abia se deslușeau în depărtare și la a căror poală încinsă în piatră licărea un lung șir de talazuri, ca sclipirile multor sulițe tremurătoare. Aerul era încântător de blând și cald și nu se simțea nici măcar o boare de vânt care să reaprindă furia asurzitoarei mări, doar valurile veneau unul după altul, parcă nerăbdătoare să culeagă primul sărut al dimineții trandafirii, să se legene și să se rostogolească la somn în „grotele mute“[1] ale coastei Anatoliei, sau, sparte și răpuse de lungul marș, să se odihnească lângă titanii cei osteniți, la picioarele adamantine ale Caucazului.

Un soldat francez rănit în Crimeea murise în timpul nopții, și camarazii lui erau deja adunați pe punte pentru a-i încredința trupul mării. Starea-i jalnică mă interesase din momentul în care a ajuns la bord, la Varna. Viteazul tânăr era mândru să se numere printre fiii glorioși ai Franței, dar sperase să mai vadă încă o dată dealurile însorite ale minunatelor lui meleaguri natale. Răsuflarea grea a bătăliei seacă dulcea generozitate și gingașa omenie a vieții, însă soldatul e lipsit de compasiune doar în fierbințeala luptei; apoi devine din nou om. Când, după moartea unui soldat rănit, i-am văzut pe camarazii lui așezând cu grijă deoparte sabia și chipiul rămase fără stăpân, alături de micile amintiri care trădau dragostea de mamă, cu toate că actorii erau umili, nu am putut să nu mă gândesc la prieteniile care se legau

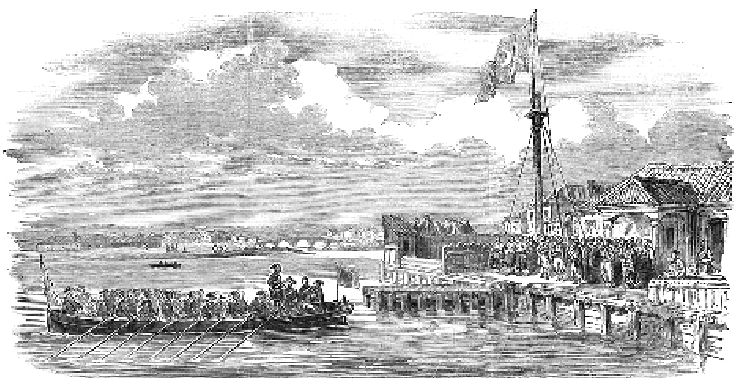
[1]) Aubrey de Vere, *The Waldenses, Or the Fall of Rora: A Lyrical Sketch*, 1842.

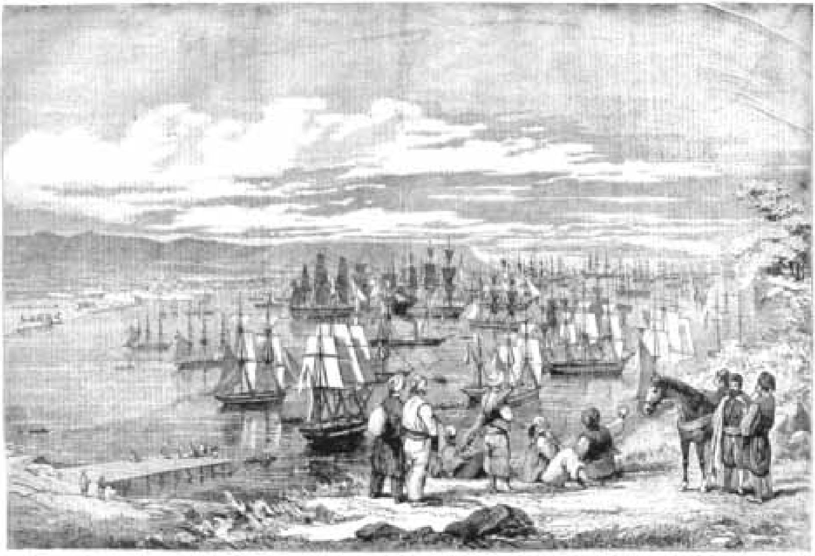
SADIK PAȘA (MICHAL CZAJKOWSKI) ÎȘI INSPECTEAZĂ TRUPELE DE CAZACI DOBROGENI ÎN TABĂRA DE LA ȘUMLA.

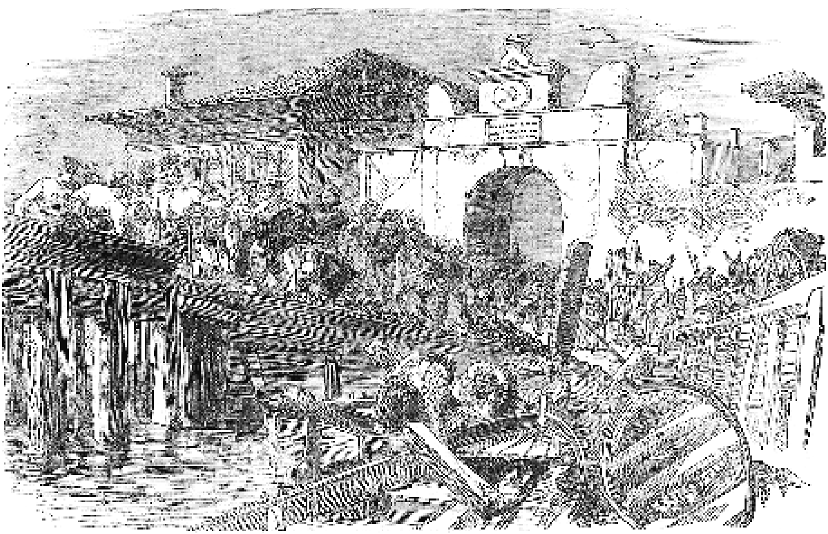
TABĂRA DE LA VARNA. PE PONTON.

OMER PAȘA SOSEȘTE LA VARNA.

MAREA FLOTĂ A ALIAȚILOR LA VARNA.

ÎN TABĂRA DE LA VARNA SE DESCARCĂ GHIULELE ȘI MITRALII.

între războinicii de sub zidurile Troiei, precum aceea dintre Ahile și Patrocle sau dintre Aiax și Teucru. Cei din jurul meu fuseseră martori ai măcelului de la Alma fără ca măcar să se înfioare și se aflaseră adesea în apropierea morții; dar, când valurile Euxinului s-au închis peste camaradul lor, dansând parcă triumfător deasupra noii victime ce pătrundea în sălile lor întunecoase și tăcute, cel puțin unul dintre ofițeri și-a întors fața, ca să nu i se vadă lacrimile pe care nu le putea stăpâni.

Alături de creștinism, islamismul întruchipează cea mai pură concepție a Zeității. Despuiat de toate pânzele pe care senzualitatea asiatică le-a țesut în jurul sistemului, islamismul are mult din grandoarea nudă și austeră a protestantismului. Musulmanul evlavios pare să fie totdeauna conștient de prezența nemijlocită și universală a lui Allah, care domnește singur în această teribilă unitate cu mult deasupra sălașurilor senzuale ale raiului musulmanilor. La muncă sau în călătorie, el poartă peste tot spiritul devoțiunii specific orientalilor și, făcându-și abluțiunile cu nisip acolo unde nu se poate obține apă, nu lasă nici măcar necesitățile absolute să se opună invocațiilor lui către Allah și Profet.

Când am ajuns pe punte, am observat mai mulți *compagnons de voyage* musulmani care erau ocupați cu purificarea și cu rugăciunea de dimineață. Acești simpli copii ai naturii, cu mâinile întinse către stelele palide, alcătuiau o priveliște impresionantă. Nimeni nu ar putea fi mai serios, nimeni mai sincer decât ei, „negociind în felul lor aparte marea întreprindere a mântuirii“.

Apoi s-a întâmplat un lucru care mi-a lăsat o impresie durabilă asupra devoțiunii practicate în islam, cu toate că, în fapt, părea deosebit de ridicol. Printre pasageri era un turc bogat dintr-un oraș dunărean, care pornise în pelerinaj la Hebron însoțit de cele patru neveste arătoase, de jumătate de duzină de copii și de servitori și servitoare – greu de zis câți. Efendi era un om de vază și îmi arătase cu vădită

plăcere un ceas de aur primit în dar de la sultan. Servitorii îi aduseseră ulcioarele cu apă, șervete brodate cu fir și întinseseră covorul persan pe care efendi, după ce își făcuse abluțiunea și găsise direcția Meccăi cu busola, s-a înclinat cu venerație către orașul sfânt. Furtuna ne abătuse câteva mile de la cursul nostru, și vaporul își schimbă brusc direcția, punând din nou prova pe dealurile Bosforului, la câteva clipe după ce prietenul meu musulman își începuse rugăciunea. Nubianul îi atinse ușor umărul stăpânului și îl informă că nu se mai ruga în direcția Meccăi. Efendi s-a ridicat imediat, a privit la busolă și, așezându-și din nou covorul, și-a terminat rugăciunile, la fel de nepăsător de prezența noastră ca și cum s-ar fi rugat în singurătatea Saharei. În adorația musulmană se manifestă un soi de concentrare somnolentă, nespirituală, este ceva fariseic în acest simulacru de rugăciune, dar de un lucru sunt sigur: musulmanul nu este niciodată rușinat de religia Profetului.

Suntem aproape de Bosfor. Țărmul este avântat și sălbatic, atât pe partea europeană, cât și pe cea asiatică. Înălțimile mai mari, despărțite de ravene împădurite, unele golașe, iar altele încununate de păduri, pot fi cu greu numite munți, dar sunt contraforturile mărețului Hemus și ale Olimpului Bitiniei, care se încruntă unul la celălalt peste Bosfor sau își dau mâinile pe sub luciul său liniștit. Pe versanții stâncoși ai promontoriilor se văd două sau trei sate, cocoțate ca niște cuiburi de vultur.

Pe vârful unei înălțimi de pe malul european se află un străvechi și înalt turn circular pe care Dionysios[1] îl numea *Turris Timaea*, dar care era, în realitate, vechiul *pharos* în care se aprindeau noaptea torțe pentru ca vasele ce navigau pe Marea Neagră să nu naufragieze pe Stâncile Cineene de la intrarea în Bosfor sau pe coasta Traciei. Aceste stânci

[1]) Dionysios din Bizanț (sec. II e.n.), geograf grec, autor al lucrării *Anáplous Bospórou* (*Călătorie [în jos pe mare] prin Bosfor*).

erau numite cineene, sau albăstrui, după culoarea lor; de asemenea, Symplegade, sau pietre care se ciocnesc între ele. Povestea mobilității lor se trage fără îndoială din faptul că, ridicându-se nu mai mult de șase picioare deasupra apei, apar și dispar atunci când valurile trec peste ele. Fără doar și poate, un subiect splendid pentru poetul din Antichitate, care îl înfățișează pe Iason cârmind cu îndrăzneală peste Euxin după sfatul regelui Fineu; când, înainte ca vasul să treacă printre ele, înșelătoarele Symplegade s-au închis, acesta și-a pierdut o parte din chilă, lucru care – înlocuind termenii poetici cu cei navali – înseamnă doar că Argo a lovit o stâncă subacvatică și și-a pierdut cârma.

Sălbăticia țărmului mă face să cred că locuitorii din Antichitate, popor barbar și crud, obișnuiau să aprindă focuri în locurile cele mai periculoase pentru a-i momi în mod fatal pe corăbieri.

Intrăm în Bosfor și în curând trecem de anticul Fanum, sau Hieron, unde se ridica odinioară un templu închinat celor doisprezece zei și unde egeeanul Phrixos și, mai apoi, Iason la întoarcerea lui din Colhida au ridicat altare și au făcut sacrificii. Astăzi însă nimic nu se mai vede din templul de pe partea asiatică închinat lui Zeus și lui Poseidon sau din acela închinat lui Serapis și Cibelei, de pe partea opusă. În dreptul Hieronului, strâmtoarea este largă de o treime până la o jumătate de milă, aceasta fiind partea cea mai îngustă a Bosforului. Aici au fost, din cele mai vechi timpuri, avanposturile țărmului împotriva atacurilor barbare din nord; tot aici, vasele care navigau spre și dinspre Euxin erau obligate să plătească vamă celor ce stăpâneau înălțimile din jur.

După dezvoltarea puterii maritime a Atenei, Bizanțul, împreună cu orașele pontice și helespontice, au început să le plătească tribut atenienilor. Bizantinii, la rândul lor, pentru a putea să plătească acest tribut anual, au început să ia vamă de la vasele care treceau prin Bosfor. Iar pentru a

arăta amploarea comerțului care se desfășura prin acest canal aș putea spune că navigatorii din îndepărtatul Rodos au cerut o scutire de la plata „taxei Bosforului“, obținând-o în cele din urmă, pe motivul că erau un popor exclusiv de marinari și negutători. Mult mai târziu, Hieronul a fost teatrul unor dispute frecvente între Bizanț și Veneția. Genovezii au intrat, în secolul al paisprezecelea, în posesia strâmtorii Hieronului, iar ruinele castelelor ridicate de ei se văd și astăzi pe înălțimile de pe țărmul opus. În anul 248 A.D. au apărut aici herulii, cu cinci sute de vase. Pe aici au trecut goții în Bitinia. Rușii au ajuns până la Hieron prima oară în 865, apoi în 941; în anul 1832, 25.000 de soldați muscali au debarcat puțin mai în jos, făcând tabără pe câmpia de la Scutari, ca aliați ai turcilor, pentru a nu lăsa Constantinopolul să cadă în mâinile lui Mohammed Ali[1].

Un promontoriu de pe țărmul asiatic se numea în vechime Capul Ancorei, după tradiția care spune că Iason ar fi luat de acolo o piatră de ancoră. Aici a fost construit apoi un altar, pentru ca evlavioșii bizantini să sfințească mai târziu ipotetica ancoră de pe Argo. Este ciudat cum se amestecă vestigiile păgânismului printre obiceiurile creștinilor răsăriteni, cum s-au transformat căruntele temple în biserici și cum au fost botezați zeii olimpieni, devenind sfinți greci și latini! Imaculata Fecioară a uzurpat locul iscusitei Venus, Jupiter și-a lăsat deoparte fulgerele homerice, Marte și-a lepădat austerele veșminte de luptă, iar pe tăblițele care

[1]) Mohammed Ali pașa (1769–1849), comandant militar otoman de origine albaneză, guvernator și viceregele autoproclamat al Egiptului, întemeietorul unei dinastii care domnește până în 1952. Sperând să obțină de la sultanul Mahmud II independența Egiptului, participă cu flotă și trupe la reprimarea Revoluției Grecești, apoi se răscoală împotriva puterii otomane, fiul său Ibrahim pașa amenințând Constantinopolul în două rânduri (1831–1833 și 1839) și fiind oprit de fiecare dată la presiunea franco-britanică.

descriau cândva muncile și iubirile zeilor stau acum scrise *Pater* și *Credo*. Într-o anumită măsură, faptul este valabil și pentru Europa apuseană. O veche scriere din vremea regelui Edgar ne spune că Westminster Abbey ar sta pe locul unui templu antic al lui Apollo, iar numărul imens de căpățâni de vite găsite cândva lângă catedrala Sf. Paul, precum și tradiția, ne arată fără putință de tăgadă că pe acel loc se ridica un templu al Dianei.

Bosforul are o lungime de vreo șaisprezece mile și o lățime medie de o jumătate de milă. Cele șapte promontorii care se avântă departe în apă și cele șapte golfuri corespunzătoare îi dau o formă curbată și în anumite locuri provoacă turbulențe ale curentului.

Părerea multor savanți este că, în vremuri mult dinainte de facerea lui Adam, Marea Aral, Marea Caspică și Marea Neagră alcătuiau o masă imensă de apă care ocupa mult din Asia Centrală, din stepele Rusiei și mare parte din Turcia Europeană. Cele cinci bazine succesive prin care coboară Dunărea către Euxin trebuie să fi fost și ele, în vremuri preadamice, întinse mări interioare. În special alcătuirea geologică a Turciei Europene pare să susțină aceste supoziții. O zguduire terestră a deschis probabil Bosforul în vremea Potopului, ulterior și Helespontul, formând astfel o legătură cu Mediterana. [373–374][1]

Și acum începe, pe puntea *Eufratului*, cea mai măreață panoramă cu care se poate mândri Pământul. Nu putem picta fulgerul, nici reda prin vorbe strălucirea Aurorei. La fel, cu neputință este a descrie miracolele de frumusețe adunate de-a lungul valurilor albastre ale Bosforului. Orientul și Occidentul se întâlnesc aici, iar grandoarea maiestuoasă a Nordului se lasă înmuiată de superbele arabescuri ale Sudului însorit. Natura și-a epuizat resursele, Istoria

[1]) Despre sursele antice grecești care par a confirma explicația geologică a Potopului.

și-a dăruit cele mai alese colecții de relicve și Arta și-a îngrămădit bogăția sa morescă și cizelată, toate acestea pentru a înnobila aceste locuri încântătoare, atât de încântătoare, încât poeții orientali cântă în ceruri acestor sălașuri celeste.

De-a lungul Bosforului ce se târăște ca un șarpe uriaș încolăcit de șapte ori, între întunecatul Euxin și Marmaraua argintie, Creatorul și omul au adunat tot ce era mai frumos ca formă, culoare și grație. Aici sunt munții colțuroși și văile împădurite, trilul păsărilor și muzica apei, aroma chiparosului și mirozna florilor. Apele lui repezi – cât de adesea și-au împletit ele bocetul perpetuu cu galopul tumultuos al oștirilor barbare! Înălțimile lui încoronate cu păduri – cât de adesea au sunat și răsunat de tunetele popoarelor dezlănțuite! Glorios pământ,

„Pe care mările din jur îl admiră,
Ținut în care Puterea se bucură de sălaș,
Iar Războiul își poate povesti mărețele-i fapte,
Și Poezia, cu cel mai dulce farmec
Își acordează voce și liră“.[1]

Într-o succesiune rapidă trecem pe lângă Buyukdere, Therapia, Bebek și vreo două duzini de alte sate locuite de greci, turci și armeni. Ici – un palat de vară al sultanului, și colo – reședința unui ambasador străin. Aici vezi chioșcuri și conace grațioase, iar dincolo – cupole și hanuri. Într-un loc, dintr-un ascunziș înfrunzit se ridică minaretul unei moschei, într-altul, o cafenea orientală este locul de întâlnire al grupurilor ce caută plăcerea. Nu lipsesc nici castelele în ruine, nici forturile împânzite de tunuri.

Pe aceste terase, spălate de valurile furișate și umbrite de portocali și iasomie, musulmanii ca niște statui își fac deliciosul *kief*; în acele ascunzători romantice, răcorite de neostoitele căderi ale fântânilor, frumoasele turcoaice se

[1]) Aristofan, *Cavalerii*.

adună ca naiadele și nereidele pentru a se bucura de dulceața pământuluiși de aerul îmbălsămat – bogățiile cele mai de seamă ale Orientului. Acum lunecăm pe lângă palatul unei pașale care, precum Seianus acasă ori Verus în provincii[1], s-a îmbogățit storcând banii din părțile îndepărtate ale imperiului, pentru a trăi în măreție orientală pe Bosfor; acolo, după ferestre zăbrelite, tânjesc perlele haremurilor domnești pline de bogăția farmecelor circaziene și a buclelor georgiene.

Zărim locul în care a construit Mandrocles din Samos podul pentru armatele lui Darius și unde acesta a șezut pe tron privindu-și mulțimile ce traversau strâmtoarea. Aici se înalță platanul uriaș sub care se spune că și-ar fi așezat tabăra Godefroy de Bouillon[2]; iar dincolo s-a odihnit Rinaldo[3], fericit și în război, și-n rugăciune – Rinaldo cel mereu norocos, în luptă ca și-n dragoste. Iată mausoleul bravului Barbarossa[4], iar mai încolo se afla cândva un stâlp al lui Simeon Stilitul[5]. Ce loc mai potrivit putea să aleagă anahoretul pentru nevoințele sale decât acela în care dealurile Asiei și Europei, aducându-și pe rând prinosul, își aștern reciproc la picioare umbrele aurii, la pieptul îmbujorat al Bosforului!

Ițindu-se de după un promontoriu, regina orașelor orientale răsare în fața noastră dintre valuri ca un sfinx. Pe când

[1]) Lucius Aelius Seianus (20 î.e.n.–31 e.n.), militar și om politic roman; dobândește o influență de temut la Roma prin manevre și intrigi politice. Marcus Annius Verus (cel bătrân; sec. I e.n.), bunicul împăratului Marcus Aurelius, îmbogățit din veniturile latifundiilor sale din Hispania. [2]) Godefroy de Bouillon (c. 1060–1100), duce de Lorena, unul dintre conducătorii primei cruciade și primul suveran al regatului Ierusalimului (refuză să poarte titlul de rege). [3]) Rinaldo, cavaler cruciat, erou al poemului *Ierusalimul eliberat*, de Torquato Tasso. [4]) Barbarossa (Hizir Hayreddin pașa, c. 1478–1546), corsar musulman, pașă de Alger și capudan pașa al Imperiului Otoman. [5]) Confuzie între sfântul Simeon Stâlpnicul, din Antiohia, și ucenicul lui, sfântul Daniil Stâlpnicul (409–493), care, potrivit tradiției, ar fi trăit timp de treizeci și trei de ani în vârful unui stâlp la Constantinopol.

ne apropiem de Cornul de Aur, acel grandios Constantinopol – dormind cu voluptate pe un pat așternut pe șapte coline, lăsându-și picioarele să se scalde în ape de safir și smaragd și îmbăindu-și capul împodobit cu tiară de domuri într-o atmosferă de roze și purpură – devine incomparabil de frumos.

Visul tinereții îmi este împlinit, iar gândurile-mi pare că se pierd în născocirile tulburătoare ale unui vis oriental:

„Țărmul Europei și cel al Asiei
Sclipind de palate; șuvoiul oceanului,
Ici-colo înțepat de câte-o corabie,
Cupola Sofiei lucind auriu;
Dumbrăvi de chiparoși; Olimpul înalt și sur;
Duzina de insule și, mai mult de-aș fi visat,
Mult mai puțin descriu, e chiar priveliștea
Ce-o încânta pe-ncântătoarea Mary Montagu."[1]

[1]) George Gordon Byron, *Don Juan*.

CAPITOLUL XV

STAMBULUL

Toate celelalte orașe au perioadele lor de guvernare și sunt supuse decăderii, singur Constantinopolul pare să fie îndreptățit la un fel de nemurire și va continua să existe ca oraș atâta timp cât omenirea va trăi ca să-l locuiască ori să-l construiască.
Gyllius[1]

Nestematele opulenței orientale…[2]

NICI NU ARUNCĂ BINE VAPORUL NOSTRU ANCORA LA intrarea în Cornul de Aur, că fu înconjurat de o flotă de *caice* – ambarcațiuni ușoare cu unul sau mai multe rânduri de rame, din care, se spune, pe apele Constantinopolului ar umbla nu mai puțin de douăzeci de mii. *Caicciii*, sau vâslașii, niște greci vânjoși cu brațe musculoase, în costume pitorești, stăruiau să ne ducă la țărm. Bărcile lor fragile amintesc de gondolele din Veneția, dar sunt atât de agile și de ușoare, încât pasagerul este obligat să șadă nemișcat pe fund ca să nu se răstoarne. Partea de jos a Bosforului și Cornul de Aur erau ticsite de tot felul de vase, care arborau steagurile tuturor națiunilor. Am remarcat multe ambarcațiuni mici care soseau încărcate cu pește, în special cu *xiphias*, sau peștele-spadă, care se găsește din abundență aici. Alte specii văzute mi-au adus aminte de o zicătoare de-a grecilor,

[1]) Petrus Gillius/Gyllius (Pierre Gilles, 1490–1555), naturalist, topograf și traducător francez, călător în Orient. [2]) Parafrază după Alfred Tennyson, *The Palace of Art*, 1842.

precum că un om sănătos la minte nu se duce cu toni la Bizanț și cu bufnițe la Atena pe post de rarități. Bancuri enorme de pești înoată primăvara în susul Bosforului, îmbulzindu-se unul după altul în număr atât de mare, încât pot fi scoși din apă cu mâna.

Debarci pe un chei scund și murdar, întesat de pierde-vară greci și turci, și, dacă ești inițiat în obiceiul oriental, eviți tortura de la vamă făcând să lunece câțiva piaștri în mâna ofițerului. Bagajul tău, prea puțin contează cât de greu sau voluminos, este aburcat pe spinarea unui *hamal*, care poate să umble cu ușurință împovărat cu trei sute de livre. După ce ai traversat ulițele noroioase ale Galatei, începi corvoada de a urca abrupta colină a Perei. Nimeni nu îți cere pașaportul; nimeni nu întreabă de tine: de fapt, treci neobservat, cu excepția câtorva greci vicleni, deja nerăbdători să îți fie *cicerone*, și a haitelor de câini hămesiți care rătăcesc pe străzi. Observi prea puțin sau chiar nimic din pompa cu care se impune autoritatea guvernamentală în orașele Europei apusene, nu vezi acele pregătiri militare care au scopul de a preveni revoltele populare sau de a șterge stropii individuali de nemulțumire. Nu se văd roțile greoaie ale guvernului și nici nu se aude larma operațiunilor sale. Ca și pentru străinul care debarcă pe țărmurile noastre, unde oamenii se stăpânesc și-și văd singuri de treabă, prima impresie este că te afli printre oameni fără guvernare.

Legea Orientului este contrastul. Sub o formă absolutistă de guvernare, găsești cu surprindere desfătarea unei libertăți aproape nelimitate; și, acolo unde toate celelalte sunt neschimbătoare, mâine îl vezi pe sclavul de azi devenind pașă sau vizir.

Pera este suburbia frâncă a Constantinopolului și reședința urbană a ambasadorilor străini. Principalele hoteluri erau ticsite de ofițeri englezi și francezi, așa că, decât să ocup o cameră mediocră la un preț fabulos, am preferat să obțin

un apartament particular și privilegiul de a lua masa la un restaurant italian din apropiere.

La primitoarea reședință a dlui Brown l-am întâlnit pe dl Smead, din Cincinnati, O[hio], un gentleman bine cunoscut ca fondator al unei nobile instituții filantropice din orașul lui natal și ca unul dintre principalii finanțatori ai monumentului lui Washington. La fel ca mine, ajunsese la Constantinopol pe calea Dunării și a Euxinului. Am fost încântat să fac cunoștința unui gentleman cu atât bun-gust și cultură – o cunoștință care a devenit prietenie sub palmierii de pe Nil și care ne-a înveselit multe ceasuri de singurătate prin munții Siriei și ai Palestinei.

Urmând strada europenizată de pe culmea promontoriului unde se află Pera, ajungem la vechiul turn al Galatei. Acesta se află la câteva sute de picioare deasupra Bosforului și oferă, din vârf, cea mai bună priveliște pe care o poți găsi în Constantinopol; o imagine, aș adăuga, fără rival în lume. Să urcăm deci în vârful acestei vechi structuri genoveze, acum folosită ca foișor de foc.

Ne aflăm pe malul apusean, sau european, al Bosforului. La est de noi, pe malul opus, se află Scutari, singura suburbie asiatică. La sud, despărțit de noi prin apele portului, așezat mândru pe joasele-i coline, se află Stambulul, decât care Pământul nu putea oferi „o mai puternică cetate unui măreț cuceritor“. Bosforul, a cărui orientare generală este de la nord la sud, cotește aici puțin către est, dar, chiar înainte să intre în Marmara, țărmul de pe partea europeană formează un golf. Acest golf, care constituie portul Cornului de Aur, este larg de vreo jumătate de milă la întâlnirea cu Bosforul și pătrunde sinuos cam patru mile în interiorul uscatului, pentru a se închide lângă Apele Dulci ale Europei[1].

[1]) Numele dat de călătorii occidentali celor două pâraie (Cydaris și Barbyses) care se varsă în punctul terminus al Cornului de Aur, într-un peisaj foarte pitoresc.

Cornul de Aur își datorează formei sale prima parte a numelui, în timp ce epitetul „de Aur“ vorbește despre bogățiile aduse de toate vânturile din cele mai îndepărtate țări într-un port ferit de furtuni și suficient de mare pentru a adăposti flotele adunate ale lumii întregi, dar care totuși putea fi închis cu un lanț.

Pera încoronează vârful promontoriului pe care ne aflăm, iar la picioarele ei se întind alte trei suburbii: începând de la nord, Tophane, Galata și Kassim Pașa. Stambulul însuși are formă triunghiulară și este construit pe limba de pământ dintre Cornul de Aur și Marmara, Seraiul[1] fiind în apexul triunghiului și față în față cu Scutari, pe partea asiatică.

Stând în Turnul Galatei, încep să înțeleg de ce a abandonat Constantin Sigeumul[2] pentru a construi orașul care se întinde la picioarele mele și care a fost pentru multă vreme „bastionul Imperiului de Răsărit și binefăcătorul lumii“. Aici încep să-mi dau seama de ce a preferat Constantin Bizanțul Romei și Nicomediei, făcându-l capitala imperiului său. În fața mea se află ceea ce istoria clasică și evenimentele vremurilor moderne au imortalizat ca „de două ori râu și întreită mare“. Constantinopolul este orașul pe care l-a propus Fourier[3] drept capitală a armonicului său Omniarhat. În urmă cu câțiva ani, Constantin, fratele actualului țar și aspirantul cel mai ambițios la mantia împăraților greci, a vizitat Stambulul și a urcat în locul unde ne aflăm acum, pentru a se delecta cu priveliștea magnifică. Atunci când grecii lingușitori din jurul lui i-au arătat în ce fel a menit natura Constantinopolul pentru a fi centrul civilizației și capitala Imperiului, el a exclamat: „Ah, ce n-ar putea să de-

[1]) Palatul Topkapî, construit pe promontoriul care desparte Cornul de Aur de Marea Marmara. [2]) Sigeum (gr. Sígeion), oraș antic din apropierea Troiei, la vărsarea Scamandrului și la ieșirea Mării Marmara în Marea Egee; inițial, Constantin cel Mare intenționase să-și construiască aici noua capitală. [3]) Charles Fourier (1772–1837), socialist utopic francez.

vină dacă ar fi alungat de pe tronul cezarilor acest urmaș al barbarilor nomazi și dacă binecuvântata patrie a strămoșilor voștri s-ar întoarce la stăpânii ei legiuiți!“

În fața noastră se află Olimpul Bitiniei cu căciula lui de zăpadă, dealuri îndulcite de verdeață, insule minunate cu nume grecești care ne privesc zâmbind de pe sclipitoarea Marmara și un oraș măreț, plin de nenumărate vestigii și monumente ale trecutului. Țărmurile Europei și ale Asiei, întrecându-se în frumusețe și pierdute în depărtarea purpurie, cerul blând și aerul îmbălsămat al Orientului, minaretele și domurile, turnurile și zidurile căzute în ruină, monumentele artei grecești, bizantine și turcești[1] înălțându-se din crânguri de chiparoși și, de fapt, toate fericitele accidente zămislite de minunata uniune dintre natură, istorie și artă, toate acestea alcătuiesc o imagine panoramică pe care nu o pot descrie.

Favorizat de Neptun și construit sub îndrumarea lui Apollo, Constantinopolul pare ferit de orice neajuns și, în același timp, pare a se bucura de toate avantajele cu putință. Ca și Alexandria, el ține cheile a două continente și, precum Corintul, el stăpânește peste două mări.*

De-a lungul țărmurilor Mediteranei au răsărit și alte mari orașe. Dar Cartagina abia dacă a supraviețuit unui singur asediu al romanilor; Corintul și Atena, deși reconstruite de Iulius Cezar, au rămas necunoscute în Evul Mediu; iar Alexandria, după cucerirea lui Omar, a devenit un oraș de mâna a treia. Nici însăși Roma, „susținută de sanctitatea Sfântului Petru și de grandoarea numelui roman“[2], nu a reușit să țină pasul cu orașul lui Constantin.

[1]) În orig. *Tartar art*. *) Gyllius (n. a). [2]) Petrus Gyllius, *The Antiquities of Constantinople: With a Description of Its Situation, the Conveniencies of Its Port, Its Publick Buildings, the Statuary, Sculpture, Architecture, and Other Curiosities of that City…*, trad. engl. John Ball, Londra, 1729.

Puterea și dominația au gravitat mereu în jurul acestui punct, în vreme ce comerțul lumii s-a îndreptat spontan către el. Stambulul înseamnă pentru turci mai mult decât înseamnă Londra pentru britanici ori Parisul pentru francezi. Bizanțul, mult timp obiect de dispută între atenieni și lacedemonieni, a ținut partea romanilor împotriva lui Mitridate și a devenit apoi capitala Imperiului de Răsărit. De pe țărmurile Bosforului stăpâneau legiunile romane Ungaria și Iliria la vest, Asia Minor și Siria la est, și Grecia, Arhipelagul și Egiptul către sud. Din Cornul de Aur plecau flotele care duceau soldați în cele mai îndepărtate provincii ale Imperiului. Turcii au exercitat aceeași dominație, însă unicitatea și importanța Constantinopolului din punct de vedere militar sunt atât de mari, încât el nu s-a prăbușit în fața barbarilor vreme de încă o mie de ani după căderea Romei, iar sultanii au făcut tabără la Adrianopol timp de o sută de ani, înainte de a fi în stare să supună capitala Imperiului de Răsărit.

Să părăsim Turnul Galatei, să trecem pe sub poarta vechiului zid genovez – căci Pera a fost cândva colonie genoveză – și, coborând la țărm, să traversăm Cornul de Aur într-un *caic* sau pe unul din cele două poduri plutitoare care unesc Galata cu Stambulul. Intrăm în oraș pe lângă zidul Seraiului. Dragomanul, un grec viclean, care are grijă să nu fim înșelați de nimeni în afară de el și de asociații lui, face rost la poartă de măgari. Încălecăm și pornim în prima noastră plimbare prin Stambul, dar animalele sunt atât de inactive, încât la spate este nevoie de o forță motrice sub forma unor băieți turci cu niște ciomege enorme, puterea din spatele tronului fiind mai mare decât însuși tronul!

O, amăgiri ale exagerării orientale!

Privit de la distanță, Constantinopolul părea un lucru de o frumusețe răpitoare, dar odată ajuns în interiorul zidurilor halucinația s-a risipit ca un vis – duse au fost toate visurile

de grandoare și măreție, și mă întrebam cum de s-a putut ca un labirint de străzi și ulițe de nedescris, cu case dărăpănate, să producă ochiului o atât de uimitoare iluzie. Câteva structuri minunate și o mulțime de cocioabe, acesta este arhetipul orașului oriental și așa a rămas până în ziua de azi. Piosul musulman din Stambul, ca și anticul egiptean, păstrează marmura și granitul pentru locuințele Domnului, lăsând oamenilor muritori doar cocioabe de lemn și lut, cu nimic mai durabile decât ei înșiși.

Căile înguste și întortocheate sunt pavate cu bolovani și, judecând după starea lor actuală, nu au mai fost reparate din vremea lui Iustinian. Moscheile, băile și alte edificii publice sunt, în unele cazuri, impunătoare, dar nouăsprezece din douăzeci de clădiri din Constantinopol ar fi o rușine în orice oraș creștin. Locuințele europenizate din Pera, noul palat de marmură al sultanului de lângă Tophane[1], primul de acest fel ridicat vreodată, și clădirile de piatră din cartierul grecesc al Fanarului sunt, de asemenea, excepții de la regula generală.

Casele turcești sunt construite de obicei din lemn sau, mai adesea, din zidărie de piatră cu înălțimea de câteva picioare, peste care se ridică apoi o suprastructură de lemn. Cele mai multe sunt construite în așa fel încât să se încline deasupra străzii, oprind astfel razele soarelui. Mi-a fost la început teamă să mă aventurez pe sub aceste structuri în ruină, care păreau că se apleacă unele spre altele în căutare de sprijin reciproc, dar, amintindu-mi cât de încet se mișcă toate în Turcia, nu am mai nutrit nici o temere de a fi îngropat sub o masă de moloz. Ferestrele sunt prevăzute cu lucrături filigranate, prin care ochi frumoși, aparținând odaliscelor vreunui bogat potentat ori soțiilor și fiicelor celor umili, privesc neobservați la tot ce trece pe dedesubt.

[1]) Palatul Dolmabahçe, construcție grandioasă în stil european eclectic, realizată între 1843 și 1856.

Multe din interdicțiile turcești ale vremurilor trecute și-au pierdut forța, dar, potrivit legii musulmane, locuințele credincioșilor trebuie să fie de culoare albă, galbenă, albastră sau roz, iar cele ale armenilor și evreilor, de culoare neagră sau brună. Și grecilor li se impunea mai demult să dea caselor o culoare sumbră. Turcii lasă provincii întregi depopulate, dar îngrămădesc locuințele una peste alta la Stambul și, pe cât sunt ei de legați de viața socială din orașe, pe atât sunt de lipsiți de spațiu în ele. Un duh al ruinei și-a găsit sălașul printre locuințele turcilor. Șubredul edificiu este proptit la nesfârșit, iar atunci când se prăbușește, rămășițele sale sunt îndepărtate doar pentru a se reconstrui din ele efemera structură. Dar aceste locuințe precare le aduc turcilor nenumărate neajunsuri. Incendiile nimicesc adesea mii de case deodată. Scriitorii bizantini povestesc despre marea de foc ce putea să înghită douăzeci de mii de locuințe într-o singură noapte; din acest fapt, ca și din altele, deducem că Stambulul de astăzi nu se deosebește în ceea ce privește casele plebee de „orașul lui Constantin“ din vremea împăraților.

Ceea ce atrage cu deosebire atenția călătorului la intrarea în Constantinopol este liniștea atotstăpânitoare, liniște care sperie și îngrozește atunci când o întâlnim în mijlocul vieții trepidante a miriadelor de ființe umane. Tăcerea de plumb este ruptă doar de strigătele sacagiului și de vânzătorul ambulant care își expune stofele ieftine pe străzi, ori de gâlceava populației de câini, mult mai isteți și mai ageri în felul lor decât suplii și înțelepții porci asupra căruia stăruia atât de mult un cunoscut scriitor în descrierea New Yorkului[1]. Sau vreo *haraba* greoaie, aurită pe dinafară și împodobită pe dinăuntru de frumuseți cu mâini dalbe, se rostogolește și hurducăie la vale pe vreo uliță pietruită, trasă de o pereche de boi micuți și suri sau de niște de cai amărâți. Sunt doam-

[1]) Probabil Charles Dickens, în *Note din America*, 1842.

nele turcoaice, care ies la aer și fac mișcare; iar de-ai dori să le vezi dezvăluite, astfel încât să descoperi tenurile și trăsăturile atrăgătoare ale frumuseții orientale, așază-te lângă un făgaș de roată mai adânc, căci nici măcar *iașmacul* menit să ascundă farmecele nu le poate apăra de starea drumurilor din Constantinopol.

Pe măsură ce ziua de vară înaintează, căldura devine insuportabilă, iar tăcerea – și mai intensă. Soarele, ale cărui raze matinale împurpurau răsăritul în timp ce pletele-i de aur se îmbăiau în valurile Marmaralei, arde acum precum un meteor. Razele-i usturătoare, căzând de-a dreptul peste oraș sau reflectate de mare și de strâmtoare, pătrund oriunde: pătrund în noroiul mâlos, fratele geamăn al prafului sufocant și orbitor de ieri, pătrund în grămezile de măruntaie lăsate să putrezească și unde puiesc felurite lucruri târâtoare și dezgustătoare care se ajung până pe treptele sfintelor moschei, pătrund în băltoacele de mizerie lichidă în care ploaia din noaptea trecută a spălat cele mai spurcate gunoaie, oasele animalelor moarte pe străzi, din ale căror hoituri s-au hrănit câinii și păsările carnivore, în fine, toată murdăria de nedescris care se acumulează într-un oraș turcesc.

E cald, e cald de te usuci, e cald de te topești! Câinii împuțiți zac pe stradă de poți călca pe ei, ori se furișează prin cotloane tainice; oile și caprele, mânjite cu noroi și pline de gângănii, vacile slabe ca niște umbre și măgarii abandonați nu își mai dispută drumul cu oamenii și cu câinii, ci gâfâie și moțăie la umbra zidurilor și a caselor dărăpănate. *Hamalii* și vânzătorii de apă, mulțumiți cu cele câteva parale câștigate pe răcoare, se odihnesc primprejurul fântânilor sau zac nemișcați pe marmura rece a moscheilor. Trândavii și răsfățații se îndreaptă spre baie. Mușterii nu se zăresc decât pe sub bolțile răcoroase ale bazarelor. Negustorii dorm cu pipele în gură sau, întinzând un șnur în fața intrării în prăvălie, se îngrămădesc la cafenea după mocca și șerbet, pentru a se

bucura acolo, în liniștea orientală, de *„jucunda oblivia vitae“*[1] a lui Horațiu.

„Așa pace adâncă n-am văzut, nici simțit!
Râul ce lunecă după bunul plac;
Doamne! chiar casele-au adormit
Și măreața inimă în loc a stat.“[2]

Simți că te plimbi prin orașul tăcut al ficțiunii răsăritene, ale cărui mulțimi agitate au fost prefăcute într-o clipă, printr-o vrajă, în piatră nemișcătoare. Muezinul anunță ora rugăciunii de amiază și îi cheamă pe credincioși la invocarea lui Allah. Mulțimile încă mai merg la rugăciune, dar nu cu zelul din vremurile vechi. Pe atunci, negustor și meșteșugar, pierde-vară sau cerșetor se grăbeau spre moschee sau își făceau abluțiunea la fântâna cea mai apropiată. Pe vremuri, întregul islam, inspirat de o cauză comună, se pleca spre Mecca, tot islamul pronunța numele lui Allah și pe al Profetului și se pierdea din nou în absorbirea deplină a adorației răsăritene. Măreață idee, ce reținea și dirija pentru o vreme întregul curent vital al milioanelor de oameni, transformând ca printr-o vrajă odihna în agitația pregătirilor religioase și zarva străzii în liniștea evlaviei!

Bucuria celui bucuros și durerea celui îndurerat, truda celui muncitor și plictisul leneșului, jocul zglobiu al copiilor și apatia bătrâneții, curiozitatea celui curios, neliniștea cârmuitorului, graba înfierbântată a curierului, pizma zgârcitului, ba chiar și spaima condamnatului condus spre locul execuției, toate acestea erau pentru o clipă date uitării și se schimbau în sentimentul dulce al devoțiunii și în nădejdea deplină în voia lui Allah.

Traseul nostru aleatoriu ne-a dus pe sub arcele Apeductului lui Valens, lucrare care poartă urmele trecerii multor

[1]) „Dulcea uitare de viață“ (lat.; *Satire*, VI). [2]) William Wordsworth, *Composed upon Westminster Bridge*, 1807.

secole, dar este încă folosită în scopul ei originar. Este mai puțin vastă decât unele lucrări similare din Italia, dar întruchipează bine asemănările dintre vechile capitale ale imperiilor răsăritean și apusean. Vechea Romă a fost construită pe șapte coline de-a lungul Tibrului; noua Romă, pe șapte coline de-a lungul Bosforului. Orașul lui Romulus avea Circus Maximus; orașul lui Constantin avea Hipodromul. Roma se fălește cu cele șapte bazilici imperiale și cu biserica Sf. Petru; Constantinopolul, cu cele șapte moschei imperiale și cu Sfânta Sofia. În afară de putere și continuitate, asemănarile se sfârșesc aici, căci, așa cum romanii au înmulțit bazilicile și băile, turcii construiesc mai mult chioșcuri și conace, cupole și hanuri.

Apeductele care alimentează Constantinopolul cu apă dulce pornesc dintre dealurile aflate la câteva mile depărtare, acolo unde izvoarele reci sunt canalizate cu totul sau în parte către ele, și ajung în oraș după multe ocoluri și cotituri. Apeductul lui Valens este în esență o lucrare romană, dar am aflat cu surprindere că structurile moderne care transportă apa în Constantinopol, ba chiar unele dintre cele mai vechi, nu au fost construite de ingineri străini, ci de ignoranții arnăuți din Epir și Albania. Acești munteni, care nu știu nici să citească, nici să scrie și nu au nici o idee despre ingineria științifică, povestesc cum au învățat strămoșii lor macedoneni arta hidraulicii de la perși, în timpul cuceririlor lui Alexandru cel Mare.

Totul trăiește cu ajutorul apei.

Ne-am plimbat fără grabă prin *Bezestan*, adică bazarul cel mare. Acesta este un imens labirint de străzi înguste și acoperite, mărginite de sute de mici prăvălii de dimensiunile căsuțelor de copii. Porțile se deschid la răsăritul soarelui și se închid seara, la apus. Poți umbla călare prin mulțimea de oameni care se îndreaptă spre bazar pentru a cumpăra sau vinde.

Stambulul este marele depozit al mărfurilor din Orient. Pe Euxin sau pe Mediterană, pe Nil și pe întinsele mări de nisip mișcător, sunt aduse încoace produsele Asiei orientale, ale Indiei, Europei sau Africii. Acesta este punctul de întâlnire al negustorilor care fac comerț cu pulbere de aur, parfumuri, pene de struț, cu veșminte ce lucesc multicolor și cu „țesăturile de aer", menite a învălui frumusețea orientală.

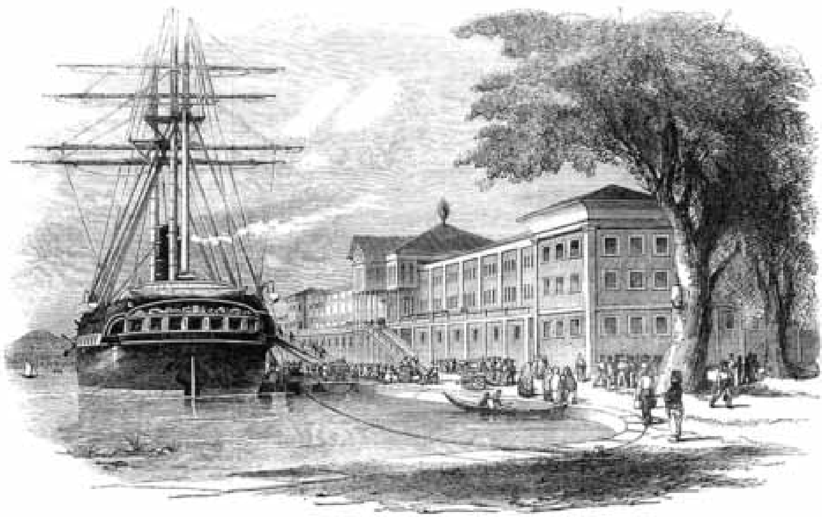
Pe țărmul asiatic al Bosforului se întâlnesc caravanele venite din Damasc și Bagdad, care importă stofele scumpe de la Bombay și Calcutta; iar în Cornul de Aur ancorează încă vasele încărcate cu cârduri de nubieni buzați și de abisinieni tuciurii care vor fi vânduți ca sclavi.

În *Bezestan* poți vedea opale, diamante din Visapur și Golconda, perle de Ophir, talmale[1], fesuri[2] încărcate cu ornamente de aur, precum și țesături scumpe de tot felul, brodate de degetele încondeiate cu henna ale Răsăritului. Aici poți cumpăra papuci lucrați cu aur și fildeș valorând zece mii de dolari sau vreun umil articol potrivit celui mai plebeu picior. Aici poți cumpăra o pipă, luxul suprem al Orientului, care valorează o avere, cu muștiuc de chihlimbar și inele de pietre prețioase.

Acolo unde sunt expuse la vânzare tot felul de arme ciudate, călătorul are în față întregul arsenal pitoresc al vechiului islam: șei și harnașamente demne de iuții cai de luptă ai Haftarului; piese de armură bătute cu nestemate de care s-ar fi putut sluji Saladin sau Harun al Rașid, lame de Khorassan, pistoale albaneze și o nesfârșită abundență de iatagane îngrozitoare, cu valoare aproape incalculabilă.

Pentru întâia dată, mi-a venit să numesc argintul gunoi și să mă uit cu dispreț la puterea de cumpărare a ducaților de aur.

[1]) În orig. *talmas*, pelerine la modă în epocă datorită actorului francez François-Joseph Talma (1763–1826). [2]) În orig. *tarbouches* (ar. *tarboosh*, fes).

DE PE UN VAS BRITANIC SE DESCARCĂ PIESE DE ARTILERIE.
LA CONSTANTINOPOL.

CĂLĂTORI EUROPENI LA UN HAN TURCESC.

ABDUL-MEDJID SULTAN INSPECTEAZĂ TRUPELE BRITANICE ÎNCARTIRUITE LA SCUTARI.

CAZACII DE PE DON ÎNREGIMENTAȚI LA CONSTANTINOPOL PLEACĂ LA LUPTĂ ÎMPOTRIVA RUȘILOR.

Comorile din *Bezestan* aparțin musulmanilor bogați care stau toată ziua precum croitorii, privind cu gravitate la propria marfă, și părând nepăsători la șansele unei afaceri. Dorind să cumpăr niște *ciubuce*, mi-am mânat măgarul până la una dintre tarabele unde se vindeau pipe și i-am cerut lui Dimitrios să întrebe de preț. Musulmanul, purtând un mare turban, scoase, cu o ușoară zvâcnire a mușchilor oculari, fumul pe nări și răspunse:

— Două sute de piaștri, o, *howadji*.

— Îți dau cincizeci.

Omul cu pantaloni largi lasă capul pe spate și ridică ochii ca și cum ar chema cerul ca martor al nedreptății care i se făcea pronunțându-se o cifră atât de mică.

— Îți dau cincizeci de piaștri.

Trei minute de tăcere; măgarul meu, apucat brusc de o toană, își repede nasul în fața turcului și scoate niște răgete spasmodice, cumplite. Toată lumea râde.

— Mare e Dumnezeu! exclamă negustorul. Ia pipele, o, *howadji*, cu o sută șaptezeci și cinci de piaștri.

— Cu neputință, o, efendi! Dimitrios, să mergem.

Nu fac măgarii câțiva pași, că negustorul ne cheamă înapoi. Ne invită să descălecăm și să ne așezăm pe perne. Un servitor aduce ciubuce aprinse și cești de cafea de la prăvălia de alături. Câteva minute se poartă o discuție divagantă, monosilabică, care își are rostul ei într-o țară unde nu există ziare.

— Cât vrea să dea *howadji*?

— Șaptezeci și cinci de piaștri, bani de aur.

Negustorul încuviințează din cap, ceea ce înseamnă „Nu, efendi, atât m-au costat pe mine"; și seriosul comersant de pipe care, cu puțin timp înainte, își consumase fumul într-o stoică tăcere ne descrie cu elocvență valoarea și perfecțiunea celor două *ciubuce*.

— Iată optzeci de piaștri pe ele.

— În numele lui Mahomed, ia-le cu o sută douăzeci – după trei minute de tăcere.

— Nu pot.

— *Howadji* din America are mult aur; pe ochii mei, la o sută sunt ieftine!

— Poftim nouăzeci.

Musulmanul își înșfacă barba neagră. „*Kismet!* (facă-se voia Domnului!), ale tale să fie, o, *howadji*!“, iar tocmeala, implicând cheltuiala de 3,50$ și o jumătate de oră de tratative, este încheiată cu demnitatea unor potentați care pun la bătaie provincii și regate.

Bazarul oriental este un complement al caravanei, obiceiurile comerciale ale turcilor rămânând neschimbate din vremea strămoșilor lor nomazi. Însă bazarele din Constantinopol reprezintă la turci ceea ce era agora la greci. Musulmanul se încrede în clasificări doar când vine vorba despre papuci, samúri și alte articole puse la vânzare.

Aici este sălașul neguțătorilor din Cairo, dincolo, persani cu căciuli înalte se ocupă cu vânzarea șalurilor bogate de Tibet și Cașmir, iar într-un pasaj boltit, prin care se poate trece ca să urci de la Cornul de Aur spre Sf. Sofia, se vând leacurile și parfumurile prețioase ale Orientului. Pe o stradă nu găsești decât vase de aramă, în timp ce alta este ocupată de scribi care se îndeletnicesc cu alcătuirea scrisorilor și copierea manuscriselor. Un sclav ține suportul de călimări, care, atunci când este înfipt cu mânerul său lung pe sub brâu, poate fi ușor confundat cu o armă făcută să verse sânge în loc de cerneală.

La musulmani, cerneala celor învățați prețuiește la fel de mult ca sângele martirilor.

Bazarele sunt și adăposturile haimanalelor Stambulului. Ele sunt adesea teatrele unor curioase intrigi și neînțelegeri, datorită faptului că femeile turcilor se bucură aici de mai multă libertate decât în alte locuri publice. [395–399][1]

[1]) Fapt divers contemporan: iubirea dintre o tânără turcoaică și un tânăr constantinopolitan de origine genoveză.

Din *Bezestan*, Dimitrios ne-a dus la o baie turcească din vecinătate. Se spune că la Constantinopol sunt mai mult de trei sute de asemenea stabilimente, dintre care unele sunt construite din marmură, dar aspectul lor exterior este, în general, departe de a fi impunător. Ușa este ornamentată ciudat cu arabescuri, apoi călcăm pe un pavaj mozaicat. Încăperile principale sunt circulare și luminate difuz cu ajutorul unor bucăți convexe de sticlă prinse în cupolele de deasupra.

Tellakii, servitorii băii, erau niște turci musculoși, îmbrăcați ca niște atleți. Datorită izolării îndelungate în atmosfera încinsă, pielea, cândva măslinie, li se făcuse galbenă și lucioasă ca pergamentul. Unul dintre ei m-a ajutat să mă dezbrac într-o mică anticameră, mi-a răsucit pe cap un turban enorm și mi-a înfipt în picioare niște saboți de lemn înalți de patru inci, care să-mi apere tălpile sensibile de căldura dogoritoare a pardoselii de marmură. Isprăvind cu pregătirile, m-am împleticit în urma lui până la o încăpere interioară mare, boltită deasupra și încălzită dedesubt. Atmosfera era supraîncărcată cu aburi încinși și pătrunzători, care m-au orbit și mi-au tăiat respirația. Am vrut să scap din cuptorul încins, dar în zadar. După o clipă însă, un val de transpirație abundentă a izbucnit din toți porii corpului meu și, în curând, cu toate că inspiram aburi, mă simțeam ceva mai răcorit.

M-au informat că aveau o cameră și mai caldă, preferată de obicei de musulmani și mai ales de femei, care, cititorul s-ar putea să o știe, emit și suportă radiații mai calorifice decât bărbații. Prin atmosfera vaporoasă se deslușeau formele incerte ale câtorva ființe omenești aproape goale, care păreau că se luptă să stoarcă viața din tot atâtea victime prostrate. Mă voi fi aflând oare în ciudatul și tăcutul regat al gnomilor? Vai, unde este potopul de plăceri pe care îl anticipasem? Mustafa, în ale cărui mâini pieloase m-am predat cu resemnarea unui prunc, mi-a întins corpul pe o dală de marmură și a început o succesiune de diluvii, când toride,

când înghețate. Apoi, luând săpun cu parfum de trandafiri și o țesătură din fibre moi de palmier, m-a tratat cu o asemenea dexteritate, încât după câteva clipe m-am pomenit învăluit într-un nor alb și bine mirositor de spumă călduță de săpun, care însă a dispărut ca prin farmec atunci când m-a cufundat în apă rece.

Din cauza acestor metamorfoze noroase, inundații, săpuniri și plonjări, îmi găseam sufletul și trupul în mare primejdie de a se despărți unul de celălalt. De-abia îmi mai amintesc că priveam în sus spre fața de cauciuc indian a demonului care mă tortura și imploram îndurare. Acest calendar al patimilor fu, în sfârșit, epuizat. Înfășurat în bucăți ciudate de pânză, am fost condus din regiunea infernală într-o încăpere mare și aerisită, și mi s-a spus să mă întind pe un divan. Un *ciubuc* aprins și un pahar cu șerbet delicios m-au făcut să pricep din nou sensul propriei identități. Apoi a început o serie de fricțiuni, frământări și alte operații eroice, care trebuie simțite pentru a fi apreciate. Am fost stropit cu apă de trandafiri și manipulat ca o pâine înainte de-a fi coaptă. Sufletul și trupul mi-au ajuns din nou în pericol de a-și pierde coeziunea. Palmele și tălpile, devenite atât de sensibile în urma băii, mi-au fost răzuite cu piatră ponce, și apoi demonul acela de *tellak* cu piele pergamentoasă, ca și cum ar fi vrut să mă schilodească pe viață, a insistat să îmi trosnească fiecare încheietură a trupului, începând cu degetele de la mâini și terminând cu cele de la picioare.

Când suferințele-mi au luat sfârșit, am zăcut întins – nu știu cât timp – pe divan, sorbind cești de mocca parfumată printre pufăiturile *ciubucului* cu nestemate și savurând delicioasele senzații pe care doar o baie turcească le poate stârni. Binecuvântarea pielii provocată de bărbierul oriental, elizeul de vis al cafenelei, intoxicația tăcută cu *kief* sau chiar și cel de-al șaptelea cer al hașișului, nimic nu se compară cu senzația eterică de limpezime, cu acea uimitoare flexibilitate

și onctuozitate a ființei pe care am încercat-o înainte de a mă îmbrăca, și încă o vreme după aceea. Costul băii, cafelei și tutunului, cu tot cu bacșișul pentru *tellaki* – patru piaștri, sau șaisprezece cenți.

În anumite după-amiezi ale săptămânii, aceste stabilimente sunt deschise femeilor. Grupuri mari de doamne turcoaice se îndreaptă de obicei către aceeași baie împreună cu servitoarele lor, ca să petreacă ore în șir de plăceri istovitoare; iar când treci pe lângă aceste sumbre clădiri auzi adesea râsete răsunătoare de fete vesele sau cântecul muzicantelor tocmite cu această ocazie și îți poți imagina ștrengăriile zburdalnice, bălăceala și voioșia care se ascund înăuntru.

CAPITOLUL XVI

ZIDURILE CONSTANTINOPOLEI

Un hău,
Ca între munți, în zidul Stambulului,
Și-n groaznica spărtură, islamiții,
Ca niște uriași pe ruinele unei lumi.[1]

MAI ISTORICE DECÂT ORICE ALTCEVA DIN STAMBUL SUNT zidurile care împrejmuiesc orașul. Ele se află cu aproximație pe locul vechilor fortificații ridicate din ordinul lui Theodosius II și demolate de Septimius Severus. Deși „după Partenon și Baalbek sunt cele mai mărețe ruine care atestă capitala unui imperiu“, este prea evident faptul că împăratul Constantin cel Mare le-a construit în grabă. Segmente de coloane sparte și bucăți de marmură sculptată sunt amestecate în mod ciudat cu zidărie de cărămidă și blocuri brute de granit. Zidurile Constantinopolului se întind pe douăsprezece mile și sunt prevăzute cu mai mult de cinci sute de turnuri. Multe dintre cele douăzeci și opt de porți au rămas în istorie.

[1]) P.B. Shelley, *Hellas*, 1822 (trad. Petre Solomon; poemul este dedicat lui Alexandros Mavrokordatos – 1791–1865, fiul domnului fanariot Nicolae Mavrocordat –, luptător pentru independența Greciei, apărătorul orașului Missolonghi, prieten al lui Shelley și Byron, ulterior prim-ministru al Regatului Greciei).

Constantinopolul a fost asediat de douăzeci și nouă de ori, iar de opt ori a fost cucerit și prădat. Vechiul Bizanț a văzut în fața zidurilor atenieni, macedoneni, romani, traci, bitini, celți și perși. Orașul lui Constantin s-a cutremurat în fața goților, hunilor, arabilor, perșilor, sarazinilor, rușilor, bulgarilor, ungurilor și turcilor. În vremurile acestor diverse vicisitudini ale sorții, în fața porților sale și-au pus tabăra vechi comandanți greci și vechi împărați romani, noi autocrați greci și noi cezari romani, califi arabi și krali bulgari, regi slavoni și sultani otomani.

Într-o după-amiază plăcută, am dublat Capul Palatului și am vâslit încet de-a lungul zidului care bordează Marea Marmara, citind inscripțiile de pe porți și zărind ici și colo temeliile lui roase de valuri, care coboară până în adâncul apei cristaline. Atingând vârful sud-estic al triunghiului alcătuit de Stambul, am debarcat la Castelul celor Șapte Turnuri, Yedikule pe turcește. Această Bastilie musulmană, martoră a deznodământului atâtor tragedii începute în Serai, a fost întemeiată de Zeno, terminată de Alexandru Comnenul și reconstruită de Mahomed Cuceritorul. Doar patru dintre cele șapte turnuri mai erau în picioare după cutremurul din 1768. Ele serveau atât ca fortăreață și trezorerie, cât și ca închisoare pentru ambasadorii puterilor aflate în război cu turcii. Încoace erau târâți sultanii detronați de mulțimea furioasă. Aici s-au rostogolit la pământ șase sau șapte capete imperiale, iar aceste ziduri mohorâte au fost adesea încoronate cu ghirlande hidoase de țeste rânjite.

Dar acest castel antic, în care se spune că își țineau atenienii comorile, este acum doar un monument al trecutului. Pe porțile lui nu poate pătrunde nici un străin. Temnițele lui, sălile șoaptelor și camerele de tortură sunt părăsite. Valurile vesele ale Mării Marmara, care se sparg de temeliile lui,

„Conștiente de duioasa lor retragere“,

nu mai roșesc de sânge omenesc și nu-și mai contopesc elegia cu strigăte de luptă, iar iedera și iasomia au țesut cu blândețe o mantie verde peste ruinele turnurilor, ca un văl al uitării.

Întorcându-ne privirea de la acest tablou, grandios atât prin maiestatea ruinelor, cât și ca suvenir istoric, încălecăm pe caii noștri, pentru a călări de-a lungul zidurilor care apără Stambulul pe partea Traciei, înspre uscat. Începând la Șapte Turnuri, acestea se întind peste dealurile abrupte și stâncoase până în suburbia Eyub[1], pe Cornul de Aur, la patru mile distanță de Marmara. Razele soarelui care coboară către apus dau o nuanță aurie îndepărtaților munți ai Traciei și conferă o frumusețe și o seninătate de nedescris ruinelor de turnuri și bastioane. În spatele lor se află Stambulul, jos și compact; doar minaretele și cupolele moscheilor se ridică peste zidurile semețe, în timp ce afară o mare parte din spațiul dinspre Eyub este ocupată de vaste cimitire. Dealurile golașe se pierd treptat în câmpia Traciei, pe care evoluează ocazional escadroanele de nizami. Ici-colo se vede câte un cioban care-și păzește turma. Cumplită este singurătatea pe care o încerci sub zidurile unui mare oraș!

Printre monumentele puterii și virtuții militare din fața noastră sălășluiește însuși duhul decăderii. Însă cu greu îți poți închipui ruine mai nobile și mai pitorești decât aceste întreite linii de fortificații, un zid înălțându-se peste altul, un șanț adâncindu-se după altul. Plantele agățătoare s-au cățărat până sus pe vechile turnuri, încercând parcă să le susțină instabilul echilibru; iar luxurianta vegetație a miilor de plante și tufe, ascunzând cu compasiune ravagiile timpului și ale războiului, tivesc zidurile tăcute, de pe care priveau cândva, strângându-și rândurile, oștiri lucind de scuturi și de sulițe. Șanțul de apărare, despre care s-a spus

[1]) Astăzi Uyüp.

că era mai adânc de o sută de picioare, este aproape plin cu gunoaie; iar pe solul îngrășat de sângele atâtor bătălii cresc acum flori, tufe și zarzavaturi.

Crenelurile sfărâmicioase, breșele neastupate, imaginile pline de melancolie îți inspiră simțiri dureroase. În dosul acestor metereze pe care amărâții de greci, în naivitatea lor, le credeau impenetrabile se descompunea ultima rămășiță a măreţului Imperiu Roman. Pornind de la un singur oraș de pe malurile Tibrului, acesta s-a întins pe aproape tot globul, pentru a se reduce apoi la dimensiunile unui singur oraș de pe Bosfor. Totuși, protejat de aceste ruine, imperiul cezarilor a supraviețuit secole îndelungate, până la formarea unor societăți noi, prelungind Antichitatea până în Evul Mediu și formând o importantă verigă de legătură între lumea romană și cea de astăzi.

În timp ce călăream pe lângă porțile devenite celebre datorită marilor evenimente ale istoriei, imaginația îmi închipuia scene petrecute cu secole în urmă. La *Aurea*, Poarta de Aur, acum zidită – ca multe altele din jurul Stambulului – am privit procesiunile triumfale ale împăraților, care intrau în oraș prin acest loc din vremea lui Theodosius cel Tânăr. La poarta Adrianopolului, în fața mea au prins contur siluetele sălbaticelor armii ale avarilor respinși de Heraclius[1] cu bravii săi greci. Continuând drumul, m-am oprit o clipă în locul prin care Alexios Comnenos a pătruns în oraș pentru a uzurpa tronul și în care imaginația, încărcată de trecutul istoric, mi-l plăsmuia pe Iustinian cel Mare făcându-și intrarea triumfală, întâmpinat de prefectul orașului și de întregul senat – o scenă demnă de pictorul istoric. În fața Porții Sfântului Roman mi-am închipuit grozavele evenimente ale ultimului asediu al Constantinopolului, asaltul

[1]) Heraclius, împărat bizantin (610–641), mare comandant militar; impune limba greacă ca limbă a administrației imperiului.

fatal din ziua de 29 mai 1453 și moartea lui Constantin[1], care, oricum va fi trăit, a murit ca un cezar. [407–413][2]

În curtea Moscheii lui Baiazid II se află un vechi sarcofag de porfir, acum aproape sfarâmat și nebăgat în seamă nici de musulmani, nici de creștini. Însă se spune că va fi conținut cenușa lui Constantin cel Mare, și pe vremuri trebuie să fi fost văzut ca o relicvă de preț. Pe acoperământul sarcofagului, care acum e de negăsit, se spune că se găsea o inscripție grecească alcătuită doar din litere inițiale, al cărei înțeles învățații s-au străduit zadarnic să îl deslușească.

În secolul al cincisprezecelea un anume Ghenadie, care mai apoi avea să devină patriarh al Constantinopolului, a interpretat inscripția ca o profeție cum că în curând Constantinopolul avea să cadă în puterea turcilor, dar că aceștia aveau în cele din urmă să fie alungați de „o nație blondă" de la miazănoapte, care se va uni cu vechii săi locuitori.[3] [414–421][4]

Zidurile Constantinopolului au rămas aproape în aceeași stare în care se aflau după asediul orașului, cu mai mult de patru sute de ani în urmă. Puțin a fost dărâmat și nu s-a adăugat nimic, în afară de iederă și de restul vegetației. Indolenții turci nu au astupat complet nici măcar breșa prin

[1]) Constantin XI Paleologul (Dragases), ultimul împărat bizantin (1449–1453); conduce eroic apărarea Constantinopolului și moare sub ziduri cu sabia în mână, trupul său nefiind găsit niciodată. În imaginarul creștinilor răsăriteni dă naștere legendei Împăratului de Marmură, care se va întoarce, sub numele Constantin, pentru a lua orașul înapoi; acest mit are repercusiuni și în epoca modernă (aspirațiile Romanovilor, v. *supra*, pp. 280–281, sau campania regelui Constantin I al Greciei în Anatolia, 1919–1922). [2]) Evocare istorică a asediului și căderii Constantinopolului. [3]) Un alt mit istoric cu repercusiuni importante, printre care, se pare, hotărârea lui Dimitrie Cantemir de a se alia cu Petru cel Mare sau așteptările pe care grecii le-au avut de la Imperiul Rus în epoca modernă. [4]) Legende și profeții medievale greco-bizantine și turcești despre căderea Constantinopolului.

care a intrat în oraș o mare parte din armata lui Mahomed și în spatele căreia a căzut ultimul Constantin, acoperit de răni și de glorie. Aceasta este cea mai puternică porțiune a zidului, dar disproporția dintre greci și turci era atât de mare, încât mă mir că aceștia din urmă nu au străpuns mai curând fortificația. În vecinătate, pe terenul cel mai înalt dintre zidurile Stambulului, sunt ruinele palatului lui Belizarie, reședința ultimului împărat; vechiul palat este, de asemenea, un încâlcit labirint de ruine.

Din palatul lui Belizarie a ieșit Constantin, după ce se străduise în van să salveze un popor care nu mai avea scăpare și după ce pierduse totul în afară de onoare, pentru a merge în întâmpinarea morții, însă nu înainte de a zăbovi o vreme în sălile singuratice ale strămoșilor lui. Iar Cuceritorul, care își lăsase pecetea mâinii însângerate pe o coloană de marmură din Sfânta Sofia, cuprins pentru o clipă de milă în casa părăsită a cezarilor, a repetat versul unui poet persan[1]: „Paingu-și țese draperia-n palat împărătesc, și la Afrasiab în turnuri doar buha strigă straja“. Timpul răzbună amarul națiilor împilate; și călătorul s-ar putea să pronunțe în curând aceleași cuvinte predestinate în sălile stropite cu sânge ale fiilor lui Orhan.

Cam pe la jumătatea distanței dintre cele Șapte Turnuri și Cornul de Aur, drumul se depărtează de zid și duce la biserica Balukli, un loc foarte frecventat de greci. Turcii nu apar pe aici, femeile nu au văl și are loc un du-te-vino pripit de grupuri nerăbdătoare. Biserica este înconjurată de un zid mohorât, ca o mănăstire. În imediata vecinătate este un cimitir grecesc, care, date fiind absența copacilor și modul neglijent în care sunt aranjate monumentele, nu este nici pe departe la fel de interesant ca locurile de îngropăciune ale turcilor. O seamă de patriarhi greci au fost îngropați în

[1]) Saadi (1210–1292).

curtea bisericii. Împărații greci obișnuiau să se îndrepte cu mare pompă către Balukli în ziua de Înălțare și tot aici se încheiau cândva căsătoriile importante.

Coborând câteva trepte, dragomanul nostru ne-a condus în interiorul edificiului, care este mai curat și mai frumos decât majoritatea bisericilor grecești. Câțiva călugări participau la slujbă în felul lor monoton, cu vibrația nazală specifică bisericii orientale. „*Thos psári, efféndis?*" (Vreți să vedeți peștii, domnilor?), spune unul dintre ei, după care ne conduce la fântâna lui Nicetas, a cărei apă rece și înviorătoare are proprietăți curative, cântate de Nicephoros și elogiate de Philos în iambi grecești. Fântâna are o limpezime de cristal și în ea înoată câțiva pești, prăjiți – după cum ne spune legenda – pe o parte:

La intrarea lui Mahomed în oraș, un călugăr ședea acolo și prăjea pește. Atunci când cineva i-a comunicat victoria turcească, el a exclamat: „Ce? O să te cred când o să văd peștii ăștia că prind viață și sar din tigaia în care îi gătesc." Și pe dată, spre uluiala incredulului monah, aceștia săriră din tigaie, chiar în fântâna din fața noastră. Biserica ce fusese construită pentru a comemora acest miracol a fost distrusă la izbucnirea revoluției grecilor, când se spune că peștii s-ar fi păstrat din nou, în mod miraculos.[1]

Coborând spre Cornul de Aur, ajungem la Eyub, una dintre cele cincisprezece suburbii ale Constantinopolului. Este o delicioasă ascunzătoare împădurită, unde creștinilor nu le este permis să locuiască și în a cărei sfântă moschee, construită de Mahomed II, nu are voie să intre nici un creștin. Templul musulman este o structură aeriană, elegantă, din marmură albă, în care sunt înscăunați sultanii turci.

Atunci când noul padișah se încinge cu sabia lui Osman, ilustrul fondator al dinastiei otomane, acesta exclamă,

[1]) V. și Ion Ghica, *op. cit.*, p. 227, despre „vestiții sfinții pești, jumătate fripți, jumătate fierți" de la Balukli.

întorcându-se către unul din miniștrii lui: „*Kızıl Elma'da görüșelim!*“ (Să ne vedem la Roma!)[1]. Astăzi o simplă formalitate, această ceremonie arată cum râvneau trufașii sultani să înlocuiască tiara cu turbanul. Ne duce cu gândul la vremurile în care cucerirea orașului Otranto din Apulia, înfăptuită de Ahmet Gedik pașa[2], a provocat la fel de multă groază la Roma ca apariția lui Attila pe Mincio, vremuri în care Vaticanul se cutremura și puterea papală aproape că se hotărâse din nou să își mute scaunul la Avignon.

Dar vremurile se schimbă. Am văzut tronul otomanilor, în fața căruia reprezentanții unor mari regi își țineau cândva capul plecat și își stăpâneau glasul, sub amenințarea de a fi înecați de valurile invaziei, și mâna care mai înainte scria proclamațiile armatelor victorioase și recitalurile cuceririi întinzându-se rugător către puterile ai căror supuși erau, cu câțiva ani în urmă, numiți *câini necredincioși*.

„Să fie excomunicat acela care dă ajutor turcilor“, stă scris în canoanele Romei. Dar în ultimul război apărătorul galic al credinței catolice a devenit aliatul ferm al sultanului. *Kyrie eleison* și *Allah-illah-Allah* s-au înălțat laolaltă, în vreme ce urmașii lui CRISTOS și urmașii lui Mahomed intrau în luptă umăr la umăr, purtând semiluna și crucea una lângă alta. Iar în această cruciadă a lui Ludovic Napoleon[3], Occidentul și Orientul s-au apropiat la o scară magnifică. Astfel s-au cunoscut oameni care, până acum, s-au întâlnit doar în mijlocul măcelului și s-au văzut unii pe alții doar prin fumul bătăliei. Tot în acest fel va pieri și vrajba dintre rase. [425–430][4]

[1]) Prin *kızıl elma* („mărul roșu“) otomanii înțelegeau, potrivit unor legende ante-otomane islamice, următoarea mare cucerire; după luarea Constantinopolului, era vizată Roma. [2]) Gedik Ahmed pașa (d. 1482), mare vizir și capudan pașa în timpul sultanilor Mahomed II Cuceritorul și Baiazid II. [3]) Napoleon III. [4]) Mausolee și cimitire islamice; cimitirul Eyub. Un palat de vară al sultanului pe Bosfor.

În după-amiezile însorite și în serile îmbălsămate, doamnelor turcoaice le place să se adune pe malurile păduroase ale Cydarisului. Atunci, în chioșcurile umbroase se bea șerbet rece, și otomanul își lasă deoparte demnitatea pe care o poartă cu el peste tot, devenind un copil jucăuș. Doar acum și aici, pe sol european, poți înțelege deplin viața molatică a asiaticilor. Turcul iubește natura, căci arta îi este străină, iar la Apele Dulci ale Europei se bucură fără opreliști de binecuvântările ei. Solitudinea de aici îndeamnă la *far niente*, și nu este oare, o, cititorule, deliciosul *far niente* secretul vieții orientale? [431][1]

Umbrele serii se adună în jurul nostru. Pe când alunecăm în jos pe Cydaris și pe Cornul de Aur, globul plin al lunii răsare din spatele Olimpului Bitiniei și scaldă într-o lumină lichid-eterică moscheile și turnurile cetății celor șapte coline. Caicuri pline cu osmanlâi gravi și cu comorile lor cu gene mătăsoase grăbesc pe lângă noi pe Cornul de Aur, ale cărui adâncuri nu mai sunt tulburate de o mie de mișcătoare chile. Valurile argintii împletesc zâmbete crispate, luminate de lună în jurul carenelor nemișcate, de care se sparg cu murmurul ușor al mării. În urma lucitoare a bărcii se învălătucesc miriade de smaragde și diamante, rivalizând în splendoarea lor efemeră cu stelele nopții, care tremură pe cer ca de frica Domnului. O înrâurire îmbălsămată pare să coboare din cerul de turcoază, printr-o atmosferă de-o transparență opalină. Senzațiile și percepția ating o splendoare de nedescris, și curentul gândurilor se scurge în fantezii visătoare. Până în adâncul ființei simt freamătul unei noi și delicioase vieți – o viață pe care o cunoști doar în însoritul Orient.

[1]) Scene și priveliști bucolice și romantice pe malurile Bosforului.

CAPITOLUL XVII

ASIA

...Locul c-o mie de morminte
Ce jos lucesc, iar beznă-i
Pe iarbă, dar chiparosul viu jelește
Și nu e veșted, însă ram și frunza-i
C-un veșnic dor sunt însemnate,
Ca o iubire neîmpărtășită.[1]

Aud acuma clinchetul de clopoței,
Vestind plecarea caravanei.[2]

EXISTĂ ANUMITE MOMENTE PE CARE LE PUNEM DEOPARTE drept cele mai importante din viață, momente către care gândul s-a îndreptat dinainte și din care, ca dintr-un punct strălucitor, radiază cele mai luminoase experiențe ale noastre. Unul dintre „momentele vieții mele“ a fost acela în care, luând un caic din Galata și lunecând dincolo de Capul Seraiului, am pășit în puțin timp pe solul Asiei. M-am simțit transportat dintr-odată la depărtare de o mie de mile înlăuntrul acelui nedeslușit Orient. Gândurile-mi au făcut un salt peste secole. Am chemat înaintea mea umbrele imperiilor antice și, pe un pământ sfințit de profeți și patriarhi, m-am simțit înconjurat de misterele care învăluie originea rasei umane.

Scutari, celebru pentru cimitirele și podgoriile sale, este cea mai întinsă suburbie a Constantinopolului și, asemenea

[1]) George Gordon Byron, *The Bride of Abydos*, 1813. [2]) Citat din *Strofă*, de Cem sultan (1459–1495), fiul lui Mahomed II și pretendent la tronul ocupat de fratele său vitreg, Baiazid II.

acestuia, se odihnește pe șapte coline. A fost construit în vremurile cele mai timpurii ale măreței monarhii persane și nu încape îndoială că își datorează numele antic – Chrysopolis, orașul de aur – împrejurării că tributul persan se colecta acolo.

Lângă Scutari este vechiul Calcedon, astăzi Kadiköy, întemeiat cu șapte ani înaintea Bizanțului. Se mai văd câteva ruine, da, privindu-le, nu s-ar spune că este vorba de un loc imortalizat de oracolele zeilor și de adunările oamenilor[1]. Atunci când cei din Megara au cerut oracolului, în anul 667 î.C., să le arate unde trebuie să înființeze noul oraș al Bizanțului, răspunsul a fost: „Peste apă de Cei Orbi“, aluzie la prostia calcedonienilor de a nu alege un loc pe Cornul de Aur pentru orașul lor. Cu toate că poți călători pe întregul Glob fără să găsești o a doua așezare mai potrivită pentru un oraș decât cea a Calcedonului.

Scutari este marele *rendez-vous* al caravanelor care fac comerț între Constantinopol și orașele asiatice; tot din acest loc pornesc anual mii de musulmani evlavioși în epuizantul pelerinaj la Mecca. Aici am văzut pentru prima oară o cămilă pe pământul natal al Asiei. Din taberele de la marginea orașului, unde conducătorii lor zăbovesc doar câteva zile, ca de teama contactului cu lumea civilizată, aceste creaturi răbdătoare privesc îndelung cu uimire pe sub pleoapele lor somnoroase către dealurile Europei, pentru ele „o țară fabuloasă și interzisă“[2].

Cimitirele din Pera și Scutari sunt Hyde Park și Champs-Élysées ale Stambulului imperial. Ascunzători de răcoare și umbră; iar în zilele însorite, mai ales în timpul sărbătorilor musulmane, când sexul feminin se bucură de un grad mai mare de libertate, poți vedea grupuri de femei învăluite,

1) La Calcedon are loc al patrulea conciliu ecumenic, în anul 451.
2) Eyre Evans Crowe, *The Greek and the Turk; Or, Powers and Prospects in the Levant*, Londra, 1853, de unde se inspiră întregul pasaj.

așezate pe iarbă sau pe monumentele răsturnate, zglobii și vioaie, în ciuda prezenței eunucilor negri, care joacă rolul de spirite slujitoare. La doar câțiva pași, o ființă singuratică plantează flori în pământul muiat de lacrimi, flori la fel de dulci ca acelea pe care le așeza Rousseau în camera muribundei sale Héloïse. Femeia este pururi blândă, pururi pioasă; iar acolo unde musulmanul stoic găsește că este o efeminare să verși o lacrimă, circaziana cumpărată cu banii lui nu găsește un alt fel de consolare în mâhnire.

Aceste vaste cimitire sunt deosebit de nesănătoase ca locuri publice, din cauza exhalațiilor otrăvite din sol. Otomanul, datorită credinței lui în fatalitate, nu este atins de un astfel de menajament; el își petrece multe zile în căutarea plăcerii, chiar în locul în care trupul i se va întoarce în țărână. Chiar și noaptea, printre monumentele de marmură ale morților, care vorbesc cu voci tăcute și sunt udate cu roua lacrimilor, se mișcă lampioane de hârtie, ca niște *ignes fatui*.

Dacă ar putea să fie cultivate, cimitirele din jurul Constantinopolului ar produce suficiente grâne pentru a-i hrăni imensa populație, în timp ce monumentele prăvălite și împrăștiate ar fi de ajuns pentru a construi un oraș. Turcii nu îngroapă niciodată două trupuri în același loc; un calcul ușor arată ce mulțimi fără număr dorm de-a lungul valurilor albastre ale Bosforului. Bizanțul a fost întemeiat cu mai mult de 2500 de ani în urmă și, în tot acest timp, populația lui a fost mai numeroasă decât cea a actualului Constantinopol. Să zicem că, timp de douăzeci de secole, aici au trăit 500.000 de oameni. Dacă se duc trei generații într-o sută de ani, avem rămășițele a 30.000.000 de oameni! Constantinopolul, pulsând de viața unui milion de suflete, este gol și părăsit în comparație cu orașele tăcute din Pera, Scutari și Eyub, căci întreaga omenire vie, mișcătoare este doar praf atunci când o punem în balanță cu nenumăratele mulțimi care au trăit și au murit înainte de noi! Întreg Pământul este un mormânt.

Turcii privesc șederea lor în Europa ca pe o tabără temporară. Ei iubesc pământul Asiei, ce aparține islamului, din care s-a ivit fondatorul dinastiei otomane, și preferă înmormântarea, oricât de umilă, în Scutari unui loc de veci, oricât de frumos, în măreața Pera sau în pădurosul Eyub.

La orice oră din zi, procesiuni cernite trec peste Bosfor vâslind în tăcere și urcă pe drumul îngust care duce în sus la locul islamic de îngropăciune, drum care poartă numele foarte potrivit de „Scara Morții". În acest loc, unde se înghesuie perenii chiparoși și pietrele memoriale, observăm contrastul dintre graba indecentă a înmormântărilor turcești și visătoarea căutare a plăcerii specifică orientalilor, cele mai înduioșătoare etalări ale durerii și cele mai vii manifestări ale bucuriei, meschinăria și măreția, sărăcia și splendoarea, mizeria și puritatea amestecându-se deopotrivă cu țărâna!

Împrejurimile mohorâte sunt un exemplu al descompunerii; și unde altundeva se întâmplă ca omul să simpatizeze cu natura în așa fel? Totuși, printr-un contrast ciudat, gândul găsește adesea o puritate poetică, dacă nu chiar romantică, printre monumentele înlăcrimate de rouă ale morților, și încâlceala de poienițe ce strâng la piept movile invită la mai dulcile încâlceli ale dragostei.

La căpătâiul fiecărui mormânt se află un mic orificiu – prea adesea lărgit de câini sau de șacali – care duce la urechea răposatului, astfel încât acesta să poată auzi oftatul și lamentările rubedeniilor. La baza coloanei se află, de asemenea, și o piatră plată, scobită în mijloc pentru a forma un bazin în care prietenii pun flori și parfumuri.

„Vine însă o zi când florile se ofilesc și nu mai sunt schimbate; căci jalea pentru cei duși nu este veșnică, și viața ar fi de nesuportat fără uitare. Apa norilor o înlocuiește pe cea de roze, și păsările văzduhului vin să bea lacrimile cerești din recipientul care, altădată, primea lacrimile de duioșie. Porumbeii își înmoaie aripile în aceste băi de marmură,

uscându-se la soare în timp ce uguie din vârful apăsătorului monument; iar mortul s-ar putea amăgi că a auzit un suspin de durere sinceră. Ce poate fi mai frumos sau mai plin de grație decât aceste creaturi înaripate ce plutesc și cântă printre morminte?“*

După o lungă hoinăreală pe malul asiatic, Dimitrios m-a dus la *tekye*-ul dervișilor urlători. Mânăstirea lor se ridică pe panta unui deal mare de lângă Scutari, nu departe de Bosfor; se ajunge acolo pe un drum care duce prin cimitir. *Tekye*, unde dervișii sunt întrețintuți în parte de sultan și în parte de „murdara lor șarlatanie“, este mai umilă în orice privință decât mănăstirea dervișilor rotitori de pe partea europeană a Bosforului. Te apropii, însă, cu un sentiment ciudat de acest loc, prin întunecosul hățiș de chiparoși, în a căror umbră lugubră mulțimea de coloane funerare seamănă cu niște albe fantome,

„…înlănțuite-n piatră, nemișcate“[1].

Un sclav nubian, după ce ne-a servit cu cafea și pipe în curtea mănăstirii, ne-a condus pe o scară și de-a lungul unor coridoare întunecoase până la o galerie joasă, de unde au voie călătorii franci să privească spectacolul, în vreme ce o mulțime de turci ocupau o parte din etajul de dedesubt. Exista și a doua galerie separată, pentru femei. Încăperea mare, pătrată, avea mai mult aspectul unui cabinet de arme vechi și ciudate și de instrumente muzicale decât al unui loc de închinăciune. Pe pereți atârnau pumnale, lănci și alte instrumente brutale de luptă. Triangluri, tobe și tamburine erau amestecate cu sulițe și iatagane, primele fiind folosite la fiecare spectacol săptămânal pentru a stimula entuziasmul actorilor, iar ultimele fiind nu arareori date jos la încăierările sângeroase din marile zile ale Ramazanului, când exaltarea fanatică nu cunoaște limite.

*) T. Gautier (n. a.) [1]) John Milton, *Comus*, 1645.

Și iată că interpreții apar pe scenă.

Vreo douăzeci de bărbați intră cu solemnitate și îngenunchează pe piei de oaie, cu fața către Mecca. Înclinându-se, ridicându-se și culcându-se succesiv, ei adresează cerului invocația preliminară, cu întregul zel ipocrit al musulmanilor. Cei mai mulți dintre ei poartă mantaua lungă și pălăria conică cenușie, veșmântul specific dervișilor. Unii însă au vechiul costum turcesc – turbanul, caftanul și papucii –, ba chiar doi sau trei dintre interpreții mai tineri sunt îmbrăcați în tunicile strâmte ale civilizației franceze. Aceștia din urmă nu sunt derviși, ci persoane care ispășesc vreun păcat ce le îngreunează conștiința, participând, pentru un timp, la anevoioasele exerciții evlavioase ale acestor fanatici orientali.

După invocația preliminară, care este mai mult mentală decât orală, trei derviși dau glas unui fel de litanie, cu un fornăit nazal care ar face cinste unei sinagogi evreiești. Asistenții răspund „*amen*“ și apoi începe neobișnuita ceremonie a ordinului. Pieile de oaie sunt aruncate grămadă în fața balustradei, iar șeicul *tekye*-ului, un musulman venerabil, se așază pe ele. Ceilalți, venind în față unul câte unul, îi sărută mâna și formează cu toții un semicerc în fața lui. Doi muzicanți încep un recital monoton din *Borda*[1], întru slava Profetului, acompaniați de lovituri rare și regulate în tamburină. Dervișii își înclină încet corpurile înainte și înapoi, cu o ușoară mișcare laterală, murmurând simultan ceva cu voce scăzută. Această mișcare oscilatorie se amplifică treptat, devine animată, precipitată, violentă. Sălbaticii actori sunt apucați de o frenezie turbată. Din figuri statuare se transformă rapid în saltimbanci înfricoșători.

Odată cu aceste mișcări, ei încep să pronunțe încet jurământul credinței „*La illah illah lah*“, despărțit în șase silabe,

[1]) *Qasidat al-Burda* (*Poemul mantalei*), odă profetului Mahomed scrisă de poetul sufit Imam al-Busiri.

fiecare silabă trebuind să corespundă unei înclinări a corpului. Mișcările se întețesc; pronunția lor se accelerează și pe măsură ce orgiile cresc în violență distingem doar strigătul final „*il-lah*“ și, în fine, aruncă un singur sunet „*lah!*“ cât îi ține vocea, întrerupt când și când de un strigăt „*hu!*“.

Piepturile actorilor, în hidoasele lor pantomime, saltă ca pieptul unui leu rănit. Buzele spumegă și vibrează continuu cu ferocele sunete metalice ale unui „*La hu!*“. Fețele le sunt scăldate de transpirație. Își bat piepturile ude și umerii cu lungile șuvițe de păr lăsate să crească astfel după exemplul Profetului. Trupurile lor se chircesc din cauza înfricoșătoarei tensiuni musculare, iar ochii injectați de sânge par gata să le sară din orbite.

Șeicul ia acum parte la orgii și îi depășește curând pe ceilalți prin violența contorsiunilor. Mai demult, *Rufaii* din Scutari, pentru că acesta este numele sectei de derviși, obișnuiau să apuce în gură fierul înroșit în foc și să ducă mingi de foc în mâini, fără să dea vreun semn de durere sau rănire. Aceste isprăvi au fost însă suspendate în împrejurimile Constantinopolului, deși sunt încă etalate în alte părți ale imperiului.

Fanatismul dervișilor a atins între timp culminația. Îi copleșește vertijul. Sunetele gâlgâitoare devin confuze; puterea de exprimare este aproape pierdută. Unii sunt cărați de acolo în stare de leșin, alții sar violent și se chircesc pe jos cu trupul cuprins de convulsii; alții strigă „*Ya hu!*“ (Iehova!) și apoi alții „*Ya Meded!*“ (O, ajutor!); în timp ce vocile epuizate abia se mai aud, prind glas încă o dată acordurile argintii ale imnului care îl slăvește pe Mahomed sau pe Ahmed Rufai[1] (fondatorul sectei): „O, Mijlocitorule!“, „O, Vindecător al sufletelor!“, „O, Preaiubite!“, care pare acum, prin contrast, blând și minunat. Trupurile cad unele peste altele, și mica arenă arată ca un câmp de bătălie.

[1]) Ahmed ar-Rifa’i (1118–1182), fondatorul ordinului sufit Rifa’i.

Acum urmează ceva încă și mai grotesc, și mai oribil. Sunt aduși trei copii cu obrajii străpunși de niște ace lungi de cusut saci, care intră printr-o falcă și ies prin cealaltă. Se crede că șeicul, după ce a executat dansul *Rufai*, are darul vindecării prin călcarea cu picioarele. O jumătate de duzină de invalizi își fac apariția; ei se întind pe podea cu fața în jos. Câteva mame vin și ele și își așază copiii în aceeași poziție, iar seriosul șarlatan calcă pe fiecare, fără să omită a supune și copiii acestui ciudat tratament terapeutic.

Și totuși – îți vine să crezi, o, cititorule –, cu excepția câtorva dintre cei mai fanatici, tot acest delir, tot acest extaz de inspirație divină este doar o mistificare menită a-i păcăli pe spectatori, o șarlatanie murdară, întru desfătarea femeilor din spatele grilajelor și, mai ales, a sălbaticilor copii ai Asiei care se înghesuie în Constantinopol și consideră aceste spectacole un adevărat deliciu. În aceste *tekye* se satisface nevoia de spectacol. Reprezentațiile sunt gratuite pentru musulmani, dar există obiceiul ca frâncii să ofere evlavioșilor actori un cadou de câțiva piaștri și, dacă nu mă înșel prea tare, zornăitul imoralei agoniseli aduce nu puțină strălucire acestor rafinate frenezii religioase.

Dervișii sunt măscăricii religioși ai Răsăritului.

Deosebite de delirul și contorsiunile *Rufailor*, totuși asezonate cu trucuri de saltimbanc, sunt reprezentațiile dervișilor rotitori din Pera. *Tekye*-ul acestora, comunicând cu strada printr-un portic de marmură inscripționat cu litere de aur, este un sobru și frumos edificiu – un lăcaș sfânt, potrivit contemplației religioase. Parterul este răcorit de șuvoaiele unor fântâni veșnice și lungile vestibule sunt pline în zilele de *Zir*, adică ceremonie publică, de cârduri de turcoaice. Aici nu e nimic ascetic. *Ghiaurul* poate vizita chiar și locul cel mai sacru. Femeile musulmane își scot adesea *iașmacul*. Saltimbancul e cuviincios. Entuziasmul e stăpânit și rezonabil. Nu există contorsiuni groaznice, leșinuri și spume la gură.

Acești derviși rotitori sunt niște gentlemeni manierați. Ni se pare că ne aflăm alături de iezuiții islamului.

Mahomedanii liberali și mai ales nomazii sălbatici din Asia găsesc ceva mai emoționant și mai atrăgător în sălașul *Rufailor* decât în sumbrele moschei din Stambul, sau chiar la mai potoliții rotitori din Pera. Ambele *tekye*, însă, oferă o blândă, mișcătoare evlavie, „lucru disprețuit de ulemale și la care imamul nu se poate coborî“[1]; de aici popularitatea lor.

Invocațiile preliminare, psalmodiile și muzica dervișilor rotitori din Pera nu se deosebesc foarte mult de acelea ale semenilor lor mai dezlănțuiți de pe această parte a Bosforului. Interpreții, însă, sunt bărbieriți și îmbrăcați mai bine, purtând pălării conice și mantii lungi, albe. Specialitatea cultului lor constă în rotirea în picioarele goale atât de mult timp, atât de constant, de rapid și de armonios, încât este imposibil să nu îi iei drept sfârleze sau automate, făcute să se rotească de vreun mecanism secret. În timpul acestor piruete spirituale, cei care se rotesc sunt lipsiți de expresie: brațele și le țin întinse alcătuind o cruce, palma mâinii drepte este întoarsă în sus, iar cea a mâinii stângi – în jos, în timp ce lungile și largile cămăși, legate la brâu, se ridică de la poale astfel încât seamănă cu o roată. Privind la aceste persoane care se rotesc de cincizeci de ori pe minut, căpătăm o senzație de amețeală și ne mirăm cum de nu cad la podea. În urma exercițiului îndelungat, însă, ei sunt obișnuiți perfect cu grațiosul vârtej, dar sunt atenți să nu îl continue până la producerea congestiei cerebrale. Pretinsul extaz indus de acest vals solo nu se manifestă pe fețele placide ale interpreților.

Dervișii rotitori fac parte din ordinul *Mulewi*, sau Misticii, înființat de poetul Mewlana[2], care se spune că s-ar fi învârtit

[1]) Eyre Evans Crowe, *The Greek and the Turk…*, *op. cit.* [2]) Jalal ad-Din Muhammad Balkhi (1207–1273), cunoscut ca Mewlana, Mawlana sau Rumi, poet, jurist, teolog și mistic sufit de origine persană. După moartea sa, discipolii lui au înființat ordinul Mewlewi.

în mod miraculos patru zile la rând, fără hrană sau înviorare de vreun fel, în timp ce însoțitorul lui, Hansa, cânta fără oprire la fluier. Mewlana a trecut apoi într-o stare de extaz, a avut viziuni și a primit de la Allah minunate revelații în legătură cu înființarea ordinului.

Islamul însă, cu toate că i-a adoptat pe derviși, nu este răspunzător pentru practicile lor idolatre. Sunt idolatre pentru că, în timp ce valsul extatic al *mulewi*-ilor simbolizează armonia sferelor și diferă foarte puțin de anticii coribanți ai triburilor primitive din Asia, țipetele, salturile primejdioase și sângeroasele flagelări ale *Rufailor* reprezintă forme ale proscrisei adorări a zeițelor Isis și Cibele. Prototipul dervișului musulman a fost fachirul indian. Dervișismul este, în realitate, mai vechi decât „vorbele și faptele“ lui Mahomed și a apărut la răsărit de Mecca. Este redeșteptarea anumitor rituri și dogme și reprezintă amprenta pusă de trecutul barbar pe sistemul lui Mahomed, vechiul politeism oriental unindu-se cu doctrinele unitariene ale „cămilarului din Mecca“, așa cum creștinismul a adoptat multe practici păgâne. Mahomedanismul, ca și catolicismul și calvinismul în vremurile moderne, a căutat să îi limiteze pe credincioșii săi la câteva dogme înguste. Astfel au apărut diferitele ordine de derviși care dau o interpretare mai liberală Coranului și resping ideea că acesta deschide singurul drum către Paradis. Aceste numeroase ordine, ca și sectele protestantismului, nu prezintă în prea mare măsură diferențe ale credinței în principiile religioase fundamentale, cât sunt manifestări evlavioase ale anumitor feluri de gândire.

„În islam să nu fie călugări“ a fost una dintre poruncile lui Mahomed. Arabii sunt, însă, atât de înclinați către viața ascetică, o viață care pare să fie în armonie cu solitudinea deșertului, încât această indicație a profetului a fost suplinită în scurt timp de declarația Coranului, „*El fakru fakhri*“ (Sărăcia este gloria mea). Astfel a apărut clasa asceților, nu-

miți dervișii dintr-un cuvânt persan care înseamnă „ușier“, care corespund fachirilor Indiei, o categorie ce duce o viață de pocăință și umilință. Ei profesau un devotament exclusiv servirii lui Allah și absorbirii totale în contemplarea lui, astfel că nu aveau timp pentru alte îndeletniciri și erau, prin urmare, dependenți de donațiile celor milostivi. Califii Abu-Bekr și Ali[1] au fost fondatorii primelor două ordine. Unul dintre acestea pretindea obținerea de puteri miraculoase meditând asupra perfecțiunii lui Allah; celălalt, din pronunțarea numelui acestuia de o mie și una de ori într-o succesiune rapidă. Astfel, primii susțin că atunci când Mahomed, în timpul Hegirei, s-a refugiat într-o peșteră pentru a se ascunde de dușmanii săi, a fost ocrotit nu de miraculoasa pânză de păianjen, ci de meditația asupra bunătății lui Allah.

Dervișii, fără excepție, cred că orice om are două suflete, primul fiind animal, celălalt fiind sufletul mișcător sau rătăcitor. Ei mai afirmă că în trupul uman există șapte locuri unde se pot face rugăciuni.*

Ordinele sau cărările dervișilor, după cum sunt numite de musulmani, s-au înmulțit pe măsură ce adevărata credință a decăzut, ajungând în zilele noastre la numărul de treizeci. Fondatorii diverselor ordine au lăsat anumite reguli în privința comportării membrilor și a modului în care se realizează adorația. Fiecare sectă se distinge deci printr-o haină specifică. Am scris deja despre *Rufai* și *Mulewi*.

Sady au o reputație înaltă pentru puterea lor făcătoare de miracole. Ei mânuiesc nevătămați șerpi și scorpioni, ba chiar mănâncă așa ceva, ca și cum fondatorul lor și-ar fi făcut ucenicia pe la îmblânzitorii de șerpi din Egipt.

[1]) Abd Allah ibn Abi Quhafah (573–634), cunoscut ca Abu Bakr, adeptul și socrul profetului Mahomed; a condus Califatul Islamic (Bine-Călăuzit) între anii 632 și 634. Ali bin Abi Talib, vărul și ginerele lui Mahomed, cunoscut ca Ali, al patrulea calif bine-călăuzit, între anii 656 și 661; primul imam șiit. *) J.P. Brown (n. a.).

Bektașii sunt și ei demni de remarcat. Fondatorul lor, Hagi Bektaș, a organizat, de asemenea, corpul ienicerilor. *Bektașii* și ienicerii se aveau ca frații, luau parte la aceleași disensiuni civile și au pierit în aceeași zi ca organizații distincte. *Bektașii* sunt, în cea mai mare parte, venetici și fugari, care trăiesc ca niște fanatici cerșetori, „străduindu-se să treacă drept *santos*, sau sfinți, deși, ca să spunem adevărul, sunt niște suflete slabe, ipocriți notorii și, de obicei, mari bețivani"[1]. Cei mai mulți derviși se dedau, de fapt, vinului și rachiului, care le dau vioiciunea cerută de credința lor. Îmi amintesc bine de un *bektaș* care juca rolul unui fel de capelan într-o companie de *bașbuzuci* de pe Dunăre. Îi urmase pe aprigii războinici cu care era camarad din pustiurile Asiei Centrale. Cu picioarele dezgolite, cu pielea unui animal sălbatic aruncată pe umeri și cu o secure grosolană în mână, acesta cânta întru slava soldaților care mărșăluiau și ridica rugăciuni pentru gloria islamului și prosperitatea imperiului.

Acești *sady* și *bektași* sunt vrăjitorii și scamatorii experți ai musulmanilor, stăpânind asupra venerației și buzunarelor poporului. Serviciile lor sunt căutate în special pentru interpretarea viselor, recuperarea bunurilor pierdute și furate, lecuirea sterilității, pentru descântarea deochiului și dezlegarea căsniciei, întru care scopuri ei folosesc rugăciuni, insuflații, farmece și exorcisme. Nu am nici o îndoială că dervișii cunosc mesmerismul și mijloacele spiritismului modern.

Șeicii, sau șefii dervișilor, trebuie să fie aleși dintre membrii ordinelor pe care le reprezintă și confirmați după aceea de marele muftiu de la Constantinopol. Acestora li se atribuie puteri miraculoase. Un librar turc, dorind să vândă *Viețile sfinților turci*, recomanda cartea astfel: „Aici este povestirea întreagă despre un șeic din Konya, care ori de câte ori dorea

[1]) David Brewster (ed.), *The Edinburgh Encyclopaedia (the first American edition)*, vol. XVIII, Philadelphia, 1832.

ABDUL-MEDJID SULTAN COBOARĂ DIN CALEAȘCĂ ȘI SE ÎNDREAPTĂ SPRE CHIOȘCUL UNDE ÎȘI VA LUA CAFEAUA, PRIMIND OMAGIUL CORESPONDENȚILOR PRESEI ENGLEZE.

LA CONSTANTINOPOL, ÎN STRADĂ.
DOI OFIȚERI DIN ANGLIA ȘI UN GENTLEMAN.

ÎN MĂNĂSTIREA DERVIȘILOR ROTITORI.

SUBTERANELE CONSTANTINOPOLEI. BAZILICA CISTERNĂ.

să treacă o apă trebuia doar să se așeze pe o frunză de varză peste care suflase și care îl transporta peste ape oriunde voia."

Toți dervișii au voie să se însoare, dar, cu excepția unei singure secte care nu permite nici unei persoane căsătorite să intre în *tekye*, trebuie să petreacă noaptea dinaintea *zir*-ului într-o mănăstire. Toți își lasă barbă, iar unii își lasă și părul să le crească până la umeri. Membrii sunt inițiați șoptindu-li-se la ureche anumite cuvinte mistice la intervale stabilite. La *mulewi*, novicii își încheie pregătirea spirituală slujind timp de o mie și una de zile la bucătăria mănăstirii. Dervișii au mătănii cu treizeci și trei, șaizeci și șase sau nouăzeci și nouă de mărgele și trebuie să repete de câteva ori pe zi cuvintele secrete sau numele lui Allah, corespunzătoare celor șapte ceruri, șapte pământuri, șapte mări, șapte plante, șapte sunete, șapte culori și șapte metale. Cei mai zeloși se supun celor mai severe penitențe voluntare, rivalizând – mai ales în cele șapte nopți sfinte – cu practicile de autoflagelare ale yoghinilor indieni.

Cu toate că mulți dintre acești sfinți turci practică enormități care, în alte țări, i-ar duce la spânzurătoare, aceștia exercită o puternică influență în toate țările islamului. Aproape toți poeții turci au fost derviși. Ei întruchipează un element popular. Nu arareori au stârnit dervișii răzmerițe și rebeliuni împotriva guvernării. Toanele și delirul lor fac apel la acel respect pentru ascetism, care este puternic în Orient și este „mult mai vechi decât creștinătatea sau mahomedanismul"; și, cu toate că rămân absurzi până la extrem, sunt prea puternici pentru a fi înlăturați. De aici puterea dervișilor asupra populației superstițioase; de aceea construiește sultanul mănăstiri pentru ei și, uneori, se duce în persoană să le vadă groteștile orgii.

După ce am părăsit casa dervișilor urlători, am procurat niște cai pentru a urca pe muntele Bulgurlu, al cărui vârf oferă cea mai frumoasă priveliște de pe ambele maluri ale

Bosforului. În timp ce urcam pe strada principală din Scutari, m-am amuzat văzând un călător italian dându-i soției sale prima – în mod vădit – lecție de călărie în manieră bărbătească, adică așa cum este obiceiul la turcoaice. Părea să fie o treabă foarte dificilă pentru amândoi, iar doamna nu putea să nu roșească din cauza poziției nefirești. Fie ca frumoasele cititoare care plănuiesc o călătorie în Orient să nu uite să ia cu ele o șa laterală, aceasta dacă nu iau în considerare să adopte șalvarii turcești și să se *orienteze* pe de-a-ntregul.

Strada ne-a condus pe lângă moscheea Valide Sultan și pe lângă marele spital din Scutari. Prima, ca toate moscheile imperiale din Stambul, se bucură de privilegiul de a fi iluminată în nopțile de Ramazan. Spitalul a fost ridicat de sultanul Mahmud[1], pe lângă o cazarmă care putea găzdui zece mii de soldați. Închiși înăuntru, câțiva prizonieri ruși își arătau capetele pletoase pe după gratiile de la ferestre și nu păreau deloc nefericiți de soarta lor. Acolo, ca și în Crimeea, prezența acelui înger păzitor, Florence Nightingale, îl asigura pe cel suferind că vocea blândă a omeniei nu a fost complet redusă la tăcere de răcnetul tumultuos al războiului. Iar ea își primește răsplata. Simplul ei nume îi este mai drag soldatului britanic decât întreaga listă a aristocrației Angliei, plesnind de avere și de gloria titlurilor, dar pizmașă la suflet, prea mândră ca să se coboare fie și la salvarea patriei comune și prea slabă și incompetentă ca să își mențină poziția oferită de rang.

Vile plăcute se iveau ici și colo de-a lungul drumului. Ne-am oprit adesea la umbra lămâilor ca să inspirăm dulcele aer proaspăt de pe Bulgurlu și să ne bucurăm de priveliștile largi și schimbătoare, de o frumusețe incomparabilă. Deasupra izvorului de la Jambiya, pe coasta muntelui, sultanul

[1]) Mahmud II (v. *supra* p. 251 n. 1); din inițiativa sa se construiește spitalul militar Topkapî-Maltepe.

Mahomed IV a ridicat o cupolă arătoasă. Acest loc, mai mult decât oricare altul din Bulgurlu, este frecventat de doamnele turcoaice și perote. Apa izvorului, categorisită de turci drept „cerească“, este cea mai curată apă care se găsește în vecinătatea Stambulului. Câteva persoane pecetluiau fluidul cristalin în sticle, pentru uzul sultanului.

De pe vârful muntelui, aproape de locul în care Tiberius și Mauritius și-au construit palatele de vânătoare, priveliștea este de o măreție de nedescris. La dreapta se află ursuzul Euxin, cu întunecatele stânci surplombate și abrupturi, în timp ce sub noi, în depărtare, se întinde „calea de safir“ a Bosforului, pe ale cărei margini fermecate, spălate de valuri, sunt îngrămădite sate vesele care sclipesc ca niște perle ferecate în verde și argintiu. Acolo, îmbrățișat de mare și de Cornul de Aur, se odihnește ca o regină Stambulul, cu ghirlanda lui de orașe-fiice; apoi, plimbându-se de-a lungul malului estic al Mării Marmara, privirea se oprește, în distanța azurie, pe impunătorul Olimp al Bitiniei, fundal magnific al unei magnifice imagini. Unde, aiurea, poți să vezi dintr-un singur *coup d'œil* atâtea lucruri frumoase și istorice?

La poalele Muntelui Olimp se întinde Brusa[1], „vechea capitală a Bitiniei, adăpostul lui Hannibal și leagănul Imperiului Otoman“. Brusa a decăzut din gloria de care se bucura în secolul al paisprezecelea, dar triburile de păstori care sălășluiesc pe munții învecinați nu se deosebesc prea mult de cetele sălbatice ale lui Ertugrul[2], care au migrat într-acolo de pe malurile Caspicei.

La Brusa a fost înmormântat Baiazid, prima căpetenie otomană care s-a intitulat sultan. Tamerlan, apărut din ținuturile Iranului cu douăzeci și șapte de regi la scara șeii, a cerut, după cum povestește un vechi scriitor turc, supunerea

[1]) Astăzi Bursa. [2]) Ertugrul (1191/1198–1281), tatăl beiului Osman I, fondatorul dinastiei otomane.

lui Baiazid. „Acesta, cu spiritul și curajul unui împărat, refuză. Apoi Tamerlan se puse în mișcare cu o armată imensă, alcătuită mai ales din hoarde de tătari. În luptă, calul lui Baiazid căzu, și însuși sultanul, neputând să se ridice înainte ca dușmanul să ajungă la el, fu luat prizonier și dus în fața cuceritorului asiatic. Tamerlan se ridică atunci când îi fu adus sultanul, tratându-l cu mare respect. Apoi se așezară amândoi pe același covor, să mănânce miere și caimac.

«Îi mulțumesc Domnului», zise Tamerlan, «pentru că v-a adus în mâinile mele, înlesnindu-mi să mănânc și să discut cu voi. Dar dacă aș fi fost eu în puterea voastră, ce ați fi făcut cu mine?»

Baiazid răspunse imediat, cu sinceritate: «Cerul mi-e martor, dacă mi-ați fi căzut în mână, v-aș fi închis într-o cușcă de fier și nu v-aș mai fi scos de acolo până în ziua morții!»

«Cum vă dorește inima, tot așa și mie», răspunse Tamerlan, și, poruncind să fie adusă o cușcă de fier, îl încarceră pe Baiazid conform dorinței pe care însuși o exprimase. Împăratul a murit curând după aceea, iar Tamerlan s-a întors în Asia centrală."

Întemnițarea în acest fel a lui Baiazid a fost mult timp pentru istorici o chestiune controversată. Nu ne putem însă îndoi aproape deloc de veridicitatea sa, căci, după cum remarca Sir William Jones, „în timp ce toate științele abstracte spun adevărul și artele frumoase redau ficțiunea, nu putem să nu recunoaștem că, în detaliile istoriei, adevărul și ficțiunea sunt atât de amestecate, încât abia se pot distinge".

Hannibal și-a petrecut ultimii ani din viață în exil la Brusa și a murit, în cele din urmă, aici, victimă a ingratitudinii țării sale. Atunci când romanii au trimis un ambasador la Prusias pentru a-l cere pe Hannibal, regele a fost atât de josnic, încât l-a abandonat pe ilustrul african. Acesta a luat otravă, spunând: „Să îi scăpăm pe romani de teama lor de un om bătrân, exilat, dezarmat și trădat!"

Scipio, ca și Hannibal, a fost considerat nedemn de a muri în țara pe care o onorase. După ce au rătăcit ca străini prin multe țări, se spune că ei s-ar fi întâlnit în Asia și ar fi conversat cu familiaritate asupra victoriilor și înfrângerilor pe care le cunoscuseră.

Scipio a întrebat:

— După părerea ta, Hannibal, cine a fost cel mai mare general al lumii?

— Alexandru, a răspuns cartaginezul.

— Și al doilea? a continuat Scipio.

— Pyrrhus.

— Dar al treilea?

— Eu.

— Și ce-ar fi fost dacă m-ai fi învins pe mine? a întrebat Scipio, râzând.

— M-aș fi așezat înaintea lui Alexandru.

Soarele aproape că atinsese munții îndepărtați ai Traciei, pe când coboram de pe Bulgurlu către Apele Dulci ale Asiei[1]. Pe marginile înverzite ale Bosforului nu există loc mai frumos ca acesta. Câteva splendide vile turcești se construiau cu încetineală în vecinătate. După cum remarcă Neale[2], este necesară angajarea de lucrători din toate națiile și religiile, iar pentru că sabaturile și sărbătorile acestora pică în zile diferite ale săptămânii, se ivesc toate dificultățile încercate când cu turnul Babel. Dulgherii turci sunt absenți vinerea, salahorii evrei – sâmbăta, iar zidarii armeni – duminica. Grecul care tencuiește are o sărbătoare luni, iar zugravul catolic are una marți, astfel că ridicarea unei locuințe obișnuite durează luni întregi.

Superbii copaci bătrâni, aerul dulce și curat, un pârâu cristalin care curge prin ascunzișuri de pădure la fel de

[1]) Numele dat de călătorii occidentali pâraielor Göksu și Küçüksu, la a căror vărsare, pe malul asiatic al Bosforului, se află un loc de recreere și promenadă. [2]) John Mason Neale (1818–1866), prelat anglican, teolog și istoric, cercetător al bisericilor răsăritene.

romantice ca Vallambrosa – acestea sunt minunatele atracții de la Apele Dulci ale Asiei. Aici, în special în zilele de sărbătoare, se adună bogăția și frumusețea Stambulului. „Fericiți turcii!“, scria Lamartine, „totdeauna odihnindu-se în locul lor preferat, la umbra copacului pe care îl iubeau, pe malurile pârâului de al cărui murmur au fost fermecați, vizitați de porumbeii pe care îi prețuiesc și parfumați de florile pe care le-au sădit. Și dacă nu stăpânesc pământul cât trăiesc, atunci îl stăpânesc după moarte.“

Privesc la primul meu apus de soare din Asia.

Colo sub frunzișul bogat se întinde șerpuind Bosforul, ca un balaur cu creastă argintie. Briza de seară se furișează încet și cu blândețe în susul văii, împrăștiind parfumul florilor și cântecele de despărțire ale păsărilor. De parcă un înger de lumină ar fugi de-mbrățișarea pământului înrourat care, închizându-și miriadele de ochi ale florilor, surâde și se-mbujorează și suspină la despărțirea de regala lui ființă.

Luăm un *caic* iute și, în câteva clipe, plutim pe lângă vechiul Serai. Și acum, odată cu lăsarea serii, muezinul suie într-unul dintre minaretele țuguiate de la „Aya Sophia“. Făcându-și mâinile pâlnie la gură, el cântă de trei ori „Unul este Dumnezeu, iar Mahomed este Profetul lui. Voi, credincioși, veniți la rugăciune“. De cinci ori pe zi, de la răsărit până la apusul soarelui, timp de patru sute de ani, cititorule, fără să lipsească o singură zi, acest cânt, atât de blând și muzical, s-a ridicat peste orașul lui Constantin.

Ce schimbare, de când semiluna a înlocuit crucea pe splendidul dom! Islamismul, târându-și în țărână slava de odinioară, trece prin vremuri grele, dar credința lui Mahomed încă există. Cât de efemer este omul în comparație cu orânduirile și cu credințele! Vechile temple ale califilor au căzut în ruină cu tot cu credincioși și cei care îi chemau la rugăciune s-au prefăcut în praf, iar caravanele de pelerini osteniți, însetați de apele cerești ale Paradisului,

„Și-au strâns corturile ca arabii,
Și tot așa tăcute s-au dus“[1].

Câțiva musulmani pioși fac și acum plecăciuni pe pardoselile de marmură ale moscheilor, în același fel, dar fără fervoarea timpurilor trecute. Mai dulce decât dangătul clopotelor de vecernie, cântarea muezinului plutește prin aerul liniștit al serii. Santinelele cu turbane primesc cântecul și îi trimit înapoi melodia, iar dinspre cele trei sute de moschei ale Stambulului crește și se răspândește un cor blând de voci diafane: „Voi, credincioși. Veniți la rugăciune.“

„Noaptea căzu, și tot mai neguroasă,
Îngusta mare, cerul cel îngust,
Zburam – părea – pe marea cea lucioasă.
Un pescăruș ce-n freamătu-i jelea.
Falezele și promontoriile-nalte
Privindu-se în față, goale, plate;
Cu uriașe tălpi, înșiruite,
A se-ntâlni părea că sunt grăbite.“[2]

[1]) Henry Wadsworth Longfellow, *The Day Is Done*, 1844. [2]) S. Rogers, *Written in the Highlands of Scotland*, 1812.

CAPITOLUL XVIII

ISLAMUL

Adevărat, credința cea dreaptă a lui Dumnezeu este islamul.
Coranul

Așază-te de partea celui nevoiaș, astfel bogăția ta are să crească.
Ali

SFÂNTA SOFIA, CATEDRALA VECHIULUI CONSTANTINOPOL și monument somptuos al noii arhitecturi grecești, cândva dedicată Înțelepciunii Veșnice (Sophia), devenită mândria islamului, este punctul strălucitor de atracție al Stambulului. Însăși măreața semilună, poleită cu cincizeci de mii de piese de aur și urcată pe cupolă de către succesorul califilor, se vede de pe mare strălucind în razele soarelui de la o sută de mile.

Nu am destul spațiu pentru o descriere detaliată a acestui străvechi templu creștin, care a rezistat, într-un fel sau altul, ultimelor cincisprezece secole. Fundațiile i-au fost așezate în al douăzecilea an al domniei lui Constantin, în același an în care a avut loc Conciliul de la Niceea. A fost incendiat în timpul domniei lui Arcadie de facțiunea Sfântului Ioan Gură de Aur și a fost reconstruit după unsprezece ani de Teodosie II. A ars a doua oară în timpul lui Iustinian și a fost reconstruit la porunca acestuia, cu mult mai întins și de o splendoare infinit mai mare. Domul s-a prăbușit de două

ori, sfânta cruce a fost doborâtă de un cutremur în 1371; „mândria orașului lui Constantin“ a fost lovită și de diverse alte accidente.

Se spune că planul templului Înțelepciunii Divine i-a fost arătat lui Iustinian de un înger care i-a apărut în vis. La construcție au contribuit toate templele vechilor religii. O sută de arhitecți-șefi, aflați sub conducerea lui Anthemios din Tralles și a lui Isidor din Milet, au supravegheat travaliul celor zece mii de muncitori angajați pentru construcția edificiului de astăzi. Templul Înțelepciunii Divine se sprijină pe coloanele lui Isis și ale lui Osiris sau pe cele ale templelor Soarelui și Lunii din Heliopolis și Efes, al lui Phoebus din Delos și al Cybelei din Cizic. La construcția lui s-au folosit toate varietățile de granit, marmură și porfir din Frigia, Laconia și Procones.

Deși era un templu creștin, vasele sacre pentru cele douăsprezece mari sărbători ale anului, lucrate din aurul cel mai curat, erau nenumărate. Țesăturile de preț, lucrate cu perle și nestemate, erau în număr de patruzeci și două de mii. Mai erau acolo douăzeci și patru de cărți colosale ale evangheliștilor, în scoarțe de aur, fiecare dintre ele cântărind mai mult de două mii de livre. În candelabrele sub formă de viță-de-vie din altarul cel mare, pentru galeria femeilor și vestibul s-au pus șaizeci de mii de livre din aurul cel mai curat. Ușile erau din fildeș, chihlimbar și cedru. Trei dintre ele – se spune – erau căptușite cu scânduri luate din arca lui Noe. Sfânta cristelniță avea forma fântânii din Samaria, iar cele patru trâmbițe în care suflau îngerii deasupra acesteia – se spune – erau chiar acelea care au dărâmat zidurile Ierihonului cu suflarea lor. Podeaua urma să fie acoperită cu plăci de aur, dar Iustinian, temându-se că o astfel de cheltuială ar fi putut duce la distrugerea catedralei de către succesorii lui, le-a înlocuit cu marmură vărgată, ale cărei linii vălurite imită mișcarea mării. La cele patru colțuri ale templului, construit sub forma unei cruci grecești, marmura ce părea

vălurită se învolbura către cele patru vestibule, precum cele patru râuri ale Paradisului. „Slavă Domnului, care m-a socotit vrednic de-a săvârși o astfel de lucrare!“ a exclamat Iustinian. „O, Solomon! Te-am întrecut!“*

Sfânta Sofia a fost transformată în moschee turcească încă din ziua în care Mahomed II a pus stăpânire pe Constantinopol. Tot el a construit și unul dintre cele patru minarete înalte și elegante care conferă o inimitabilă grație și frumusețe structurii – care ar părea masivă, chiar greoaie, fără ele.

Înainte vreme era nevoie de un firman imperial pentru a vizita Sfânta Sofia, dar acum este mai simplu să o cercetezi, plătind la intrare vreo douăzeci de piaștri.

Cum mai deschide aurul inimile și cum dezleagă el secretele Răsăritului! – mă gândeam, trecând pragul și călcând pe pământul sacru al islamului. Ni s-a cerut să ne scoatem încălțările, o pregătire indispensabilă la intrarea într-o moschee, motivul fiind păstrarea curățeniei și a obiceiului sacru, moștenit de la patriarhi. Dar la poarta Sfintei Sofia am fost foarte aproape de a intra într-o încurcătură serioasă. După ce am plătit numărul stipulat de piaștri, paznicul a întins insultător mâna, cerând ceva în plus. I-am respins-o ceva mai hotărât, faptă care, acum douăzeci de ani, m-ar fi putut costa. Paznicul și-a ridicat cheia grea, lungă de un picior, ca să mă lovească cu ea, dar, cum musulmanii nu sunt foarte agili, mi-a fost foarte ușor să evit lovitura. Experiența mă învățase cum să mă port cu turcii și, dându-i de înțeles că nu mă tem de islam, am pătruns în Aya Sofia.

Niciodată nu am apreciat atât de bine adevărata natură a frumuseții până a ajunge sub aerianul pavilion de piatră care se odihnește grațios pe cele patru coloane masive ale sale, construcție chiar mai uimitoare decât domul, mai mare, al catedralei Sf. Petru. Constructorii lui au fost maeștri ai marmurei vii, căci comorile din cariera de piatră devin fru-

*) Von Hammer (n. a.).

moase abia atunci când pierd o parte din natura lor materială, căpătând forme mai ușoare și mai spirituale. Nu pot să descriu giganticele proporții pe care ochiul le întâlnește oriunde adastă, nici infinitatea de galerii, coloane și minuni ale arhitecturii cuprinse în această mare catedrală musulmană care poartă încă semnele creștinismului.

Calvin și Luther nu ar fi suprimat nimic dintr-un templu musulman, lipsit de picturi și de sculpturi și cu ornamentația geometrică de linii întrerupte, intersectate și amestecate. Aici nu sălășluiește nici una dintre umbrele și reveriile mistice, specifice vechilor catedrale ale Europei. Un râu domol de lumină pură și limpede se revarsă prin cele cinci cupole în corpul principal al templului, ca să se scurgă apoi ca o mare nestăvilită printre coloanele de porfir care susțin lungile nave. Liniile coloanelor de marmură stau ca îngerii tăcuți în rugăciune. Nu există nici strane, nici altare, nici statui sau tablouri, nici efigii, nici relicve sfinte. Duhul iconoclast al islamului interzice toate aceste întruchipări ale teatralului, ale idolatriei și senzualului care materializează ideea de Dumnezeu în bisericile grecești și catolice. Câteva covoare pe pardoseala de marmură, câteva candelabre simple și niște ouă de struț suspendate de tavan, câteva precepte ale lui Mahomed înscrise pe pereți și pe coloane și o tribună joasă pentru sultan – acestea sunt decorațiunile din Sfânta Sofia. Extazul și entuziasmul sunt proscrise. Gândurile adoratorului nu sunt distrase sau amenințate de nici o etalare teatrală a tainelor credinței; ele nu sunt stăvilite de nici o liturghie formală. Însuși domul maiestuos de deasupra noastră sugerează încă și mai maiestuoasa boltă cerească, dincolo de care sălășluiește Dumnezeul invizibil.

Islamismul, care propovăduiește unitatea și omniprezența lui Allah și care își bazează dogma pe cultura morală și pe bunătatea Domnului și limitează adorația la simpla rugăciune, a smuls dintre Creator și creație vălul suspendat acolo de vechile mitologii și de viclenii preoți ai religiilor

grecească și romană, cu scopul de a ascunde după el „divinitatea lor geloasă, teribilă și de neînțeles“. Dar cu mult deasupra tuturor emblemelor, deasupra tuturor formelor materiale și a tainelor, împărățește Allah în sublima lui unitate. „Creștinismul“, remarcă un elocvent scriitor francez, referindu-se la creștinismul catolicilor și al grecilor, „mai milos față de slăbiciunea noastră, a împodobit calea de la pământ la cer cu legiuni de sfinți și îngeri care își întind mâinile către cei care vor să urce, pentru a-i conduce la Fecioara cea luminoasă, fiica omului și maica Domnului, neobosită în stăruințele și binecuvântările ei. Poate că această imagine a speranței și a consolării, așezată între dreptatea care trebuie să pedepsească și vinovatul care se pocăiește sau se poate pocăi, constituie, cu împrejurimile sale poetice, vitalitatea legendei romane. Priviți cum venerația pentru Maria îl detronează pe neștiute în sufletele catolicilor pe severul Iehova din Biblie și chiar pe bunul, însă dreptul martir al Golgotei! Nu suntem noi aceia care au să condamne această cvasi-deificare a mizericordiei, dar cu toate aceste ramificații ale imaginației umane ce mai rămâne din ideea de Dumnezeu?“

Câțiva credincioși tăcuți se pleacă în direcția Meccăi. În bisericile grecești, altarul este pe latura de est, dar cum orașul sfânt al musulmanilor se află la sud-est față de Stambul, credincioșii privesc către colțul moscheei atunci când își fac rugăciunile în Sfânta Sofia.

Picturile au fost îndepărtate, doar niște linii șterse de pe unul dintre pereți ne arată unde se afla cândva o figură colosală menită a reprezenta Înțelepciunea Divină. Altarul antic, făurit dintr-un metal asemănător cu alama de Corint, a fost înlocuit de un *mihrab* – sau nișa altarului musulman – din marmură roșie, care indică direcția Meccăi și deasupra căruia este atârnată o bucată veche de covor, roasă aproape de tot prin frecarea cu niște genunchi smeriți și socotită a fi unul dintre cele patru covoare pe care obișnuia Mahomed să își facă închinăciunile. Pe pereți sunt pictate cu verde

mai multe semiluni imense, împodobite cu texte din Coran. *Nimbar*-ul, adică amvonul pentru rugăciunea de vineri, este umil și modest; aici suie *khatib*-ul[1], cu o sabie de lemn într-o mână și Coranul în cealaltă, comemorând întemeierea islamului. Nu am văzut nici coloana care asudă, nici miraculoasa sferă de aur, nici amprenta mâinii însângerate, despre care se spune că ar fi fost lăsată de Cuceritor pe una dintre coloanele Sfintei Sofia. Am observat, însă, ici și colo, urme ale frescelor, mozaicurilor și picturilor care îi înfrumusețau interiorul în vremea împăraților. Nu demult, a fost înlăturată o parte din scliviseala de pe dom, dezvăluind astfel câteva frumoase picturi ilustrând scene din Biblie, care, conform credinței sobre a musulmanilor – interzicând orice reprezentări pictate sau sculptate de oameni și îngeri –, fuseseră ascunse vederii atunci când Aya Sofia a fost închinată islamului. Ulemalele, fidele vechiului lor crez, au cerut distrugerea frescelor aduse în acest fel la lumină, dar sultanul, cu tactul care îi caracterizează toate faptele, a poruncit să fie acoperite cu grijă la loc și a adăugat cu tristețe: „Numai Dumnezeu știe când va veni vremea să pierdem acest templu; să îl înapoiem așa cum l-am primit.“ Sfânta Sofia nu este perfectă din punct de vedere al arhitecturii, căci arta grecească degenerase în vremea lui Iustinian. La exterior, aspectul este știrbit atât de numărul mare de structuri neregulate îngrămădite în jurul edificiului principal, cât și de zidurile și contraforții ridicați de dl Fossati[2] pentru sprijinirea acestuia; fără aceste lucrări, Sfânta Sofia s-ar fi prăbușit până acum.

[1]) *Khatib* (în orig. sub forma *kiatib*), imamul care ține predica de vineri. [2]) Frații Gaspare (1809–1883) și Giuseppe (1822–1891) Fossati, arhitecți elvețieni. Mai ales între anii 1836 și 1858, execută diverse lucrări la Constantinopol, printre care și renovarea Sfintei Sofia (1847–1849) la comanda sultanului Abdul-Medjid I; cu această ocazie realizează o serie de ilustrații documentare foarte detaliate ale edificiului.

La Constantinopol se povestește că, atunci când ușile Sfintei Sofia au fost forțate de hoardele barbare ale sultanului, la altar se afla un preot care rostea liturghia. Auzind zgomotul făcut de copitele cailor tătari pe pardoseala de marmură și strigătele soldaților musulmani, preotul a întrerupt slujba, a luat vasele sfinte și a pornit cu pas încet și solemn către una dintre navele laterale. Soldații, învârtindu-și săbiile, au încercat să-l prindă, dar el a dispărut brusc în perete, care s-a deschis ca să-l primească. La început au crezut că a fugit printr-un pasaj secret, dar zidăria era solidă, compactă și de nepătruns. Se spune că, uneori, urechea atentă poate să prindă zvonul unor vagi psalmodii venind din perete. Este însuși preotul, încă viu, precum Barbarossa în caverna de la Kirfhausen, care murmură în somn liturghia întreruptă. Atunci când Sfânta Sofia va fi redată creștinilor, zidul se va deschide și preotul, părăsindu-și ascunzătoarea, va apărea din nou la altar pentru a termina slujba începută cu mai mult de patru sute de ani în urmă.*

Superstițioși, musulmanii au anticipat căderea Constantinopolului în 1853, și mulți greci au așteptat ca preotul să urce cu pas fantomatic treptele altarului lui Iustinian. Dar, cu toate că Rusia a încercat să reînvie rolul Romei și Nicolae și-a asumat întruparea destinului, preotul continuă să-și murmure litania în pereții moscheii. [466–473][1]

Așa cum turcii sunt mai cruzi la război decât alții, în special în beția victoriei, la fel și pe timp de pace – când, de fapt, trebuie studiate obiceiurile lor, pentru a le aprecia virtuțile – ei se dedau cu mai mare ușurință celor mai bune porniri ale naturii umane. În mintea copilului sunt întipărite mai ales preceptele carității. Această virtute nu este străină

*) T. Gautier (n. a.). [1]) Moscheea Sultan Ahmet (Moscheea Albastră). Moscheea Süleymaniye. Porumbeii din curtea Moscheii Bayezid. Digresiune despre învățăturile Profetului legate de iubirea pentru toate ființele, milostenie etc. Aforismele lui Ali despre milostenie.

nici unei clase. Marele vizir și înaltele pașale pot fi uneori văzuți aplecându-se de pe cal pentru a întinde ceva de pomană unui cerșetor amărât. Milogul nu este lăsat niciodată să plece fără un dar, oricât de mic, iar donatorul oferă „pentru bucuria lui Allah".

Afară de sumele mari care sunt acordate instituțiilor de caritate și de partea care i se impune fiecărui musulman să o ofere săracilor din venitul său, au loc mereu acte de binefacere care ar onora poporul oricărei țări. Bineînțeles că există și abuzuri. Orașele turcești gem de săraci, în special dintre acei derviși cerșetori. Aceștia pot fi văzuți peste tot, pe străzi, pe lângă fântânile de pe marginea drumului, în curțile lăcașelor de cult, pe la ușile celor importanți – oriunde, mai puțin în sfintele moschei.

Bunătatea față de animale este, de asemenea, puternic inculcată, datorită părerii că acestea vor apărea, ca și oamenii, în ziua judecății. Am văzut însă, în această privință, multe abateri dureroase de la spiritul Coranului. Legea poruncește ca acela care maltratează un animal să fie aspru pedepsit. De aici, antipatia musulmanilor pentru vânătoare. Sunt considerate crime grave uciderea sau privarea de libertate a animalelor a căror carne nu este potrivită pentru hrană. Oamenii cumpără adesea astfel de animale de la vânători și le eliberează. În orașele turcești pot fi văzute adesea cuști cu păsări de vânzare, purtând numele de *azad kușları*, adică păsări de eliberat după ce li se plătește valoarea.

Mulți adepți ai lui Mahomed urmează exemplul Profetului, ținând în casele lor un mare număr de pisici. Din când în când, câte un musulman bogat neglijează scopuri mai demne de caritatea lui, lăsându-și moștenire toată averea pentru întreținerea câtorva pisici bătrâne, favoritele lui. La Alep se află un spital pentru aceste animale.

Crud este însă tratamentul puzderiei de câini din orice oraș turcesc. Miile de astfel de șacali în blană de câine, sălbăticiți, murdari, plini de răni, fără stăpân, sunt ciudățenia

Constantinopolului. Sunt de talie medie și de culoare gălbuie. Patrupezi vagabonzi mai hidoși, care șontâcăie, se hărțuiesc, latră, flămânzesc și se încaieră, nu se găsesc pe fața pământului. Produc o cantitate incredibilă de hămăială pentru niște creaturi care au un aspect atât de jalnic, încât nu se poate descrie. Pe lângă activitatea de hoitari, desfășurată pe străzile unde viețuiesc și mor, principala lor ocupație este de a-i deranja pe ceilalți călători osteniți, și un prieten de-al meu spunea că fălcile lor mai pot lucra ore întregi după ce puterea de exprimare a încetat. Câinilor nu li se îngăduie niciodată să intre în case, pentru că turcii îi privesc ca fiind necurați. Straiul care a intrat accidental în contact cu unul dintre ei trebuie spălat în șapte ape. Nimeni nu hrănește intenționat javrele, cel mult pe cele care au pui mici, dar din când în când vreun musulman milos dă câteva parale unui sacagiu, ca să umple micile troace de piatră din care au voie să bea. [475–478][1]

Musulmanul are o adevărată afecțiune pentru moscheea lui. Aceasta reprezintă pentru el ceea ce era templul la greci sau bazilica la romani. Îi place să-și facă abluțiunile la fântânile răcoroase din curtea ei, îi place să se odihnească ore întregi pe sub colonadele ei umbroase și să se dedea, sub larga ei cupolă, adorației tăcute pe care o inspiră islamul. Pe lângă multe moschei se află spitale, școli, băi și bucătării pentru săraci. Călătorii și nevoiașii dorm pe sub arcadele moscheilor fără să fie necăjiți, ca oaspeți ai lui Allah. Copiii săracilor și adesea și cei ai bogaților se adună la moschee, de unde-și primesc întreaga educație. Așezate în mijlocul atâtor splendori ale vremilor, moscheile imperiale din Istanbul au venituri enorme. Le aparțin mai mult de jumătate din pământurile Turciei Europene, precum și vaste proprietăți din partea asiatică a Bosforului. Moscheilor le revin, de

[1]) Despre haitele de câini ale Constantinopolului.

asemenea, averile persoanelor care mor fără succesiune. Averile copiilor orfani sunt lăsate în grija moscheilor până când moștenitorii ating vârsta majoratului.

La nașterea unei prințese în Serai, obiceiul este de a se pregăti daruri în aur, nestemate și veșminte scumpe de mireasă, care i se vor oferi în ziua măritișului. Dar, dacă visurile trandafirii ale tinereții sunt înșelate și moartea o cere ca să îi fie mireasă, darurile binecuvântate sunt considerate potrivite doar în scopuri sfinte și sunt oferite unei moschei imperiale. Valoarea averii sterile, retrasă în acest fel din circulație, este enormă. De la domnia lui Mahmud, moscheea Suleymanyie a înghițit de una singură 6.000.000 $. [479–481][1]

Mahomedanismul a realizat multe lucruri bune în Orient. A abolit idolatria printre cei 110.000.000 de musulmani care acceptă Coranul. A arătat că omul poate să creadă în Dumnezeu fără o biserică infailibilă și fără un preot care iartă păcate. Dar sistemele despotice din Răsărit au un caracter la fel de neschimbător ca temeliile Himalayei, și situația de astăzi a Imperiului Otoman se datorează despotismului Coranului. Ideea de religie este atât de puternic imprimată în mintea otomanului, încât fără o schimbare în ceea ce privește credința nu poate fi vorba de vreo schimbare esențială în felul de gândire și în ceea ce ține de viața exterioară. [481–484][2]

Superioritatea rasei arabe față de cea otomană i-a permis să se ridice pentru o vreme deasupra despotismului Coranului. Dăruiți cu mai mult spirit și imaginație, arabii au devenit învățătorii lumii în științe și artă; dar aceasta doar pentru a se afunda și mai adânc în ignoranță și întuneric. După șuvoiul cuceririi otomane a venit perioada de decădere. Atunci când mândrii descendenți ai lui Osman au lăsat sabia, spre deosebire de maghiari și de alți nomazi cuceritori din

[1]) Despre pornirea în pelerinaj; respectul credinciosului față de cartea Coranului. [2]) Despre postul Ramadanului, rugăciune, unitatea lui Dumnezeu și alte precepte islamice.

răsărit, ei au apucat pipa, făcând din viață un lung și delicios *kief*. Dintr-o nație de entuziaști și de cuceritori, osmanlâii au devenit o nație de adormiți și de fumători. Au venit în Europa cu sabia într-o mână și Coranul în cealaltă; dacă ar fi alungați din sălașul lor, ar ieși ținând Coranul într-o mână și pipa în cealaltă, strigând: „*Kismet! Kismet! Allah kehrim!*" (E voia Domnului! Dumnezeu e mare!).

Chiar și acum există, totuși, aparența unei vieți în Istanbul, căci atunci când sângele părăsește extremitățile imperiului, curge către inimă. Așa cum Paleologul promisese conciliilor Apusului să latinizeze Imperiul de Răsărit[1], Abdul-Medjid încearcă să îi regenereze pe otomani reproducând civilizația franceză de-a lungul Bosforului. Dar diversele tipuri de civilizație nu pot fi transplantate, ca niște flori exotice, dintr-o țară într-alta și făcute să înflorească pe orice fel de sol. Pot fi transferate elemente ale civilizației, dar tipul specific și distinctiv, entitatea esențială, trebuie să fie rezultatul unei evoluții spontane. În ceea ce îi privește pe turci, încercarea lui Abdul-Medjid se va dovedi un eșec. Instituțiile politice ale Occidentului nu pot să înflorească sub egida protecției otomane. Procedeele străine și elementele străine pot fi folosite cu folos, dar planta însăși trebuie să fie autohtonă, nu exotică.

Așa-zisele reforme turcești sunt carnavalul civilizației. Reducerea pliurilor turbanului turcesc, diminuarea lărgimii pantalonilor turcești, înlăturarea vălului de pe fața frumoasei turcoaice, înlocuirea apei de la Allah cu vinul, schimbarea poligamiei în prostituție franțuzească, nimic din toate acestea nu îi creștinează pe turci, dar distruge ceea ce este spe-

[1]) Ultimii împărați ai Răsăritului încearcă să obțină unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Catolică, pentru a face față pericolului otoman. Ioan VIII Paleologul (r. 1425–1448) impune unirea la Conciliul Ecumenic de la Florența (1438–1439), dar la întoarcerea din Italia se lovește de opoziția clerului și a credincioșilor.

cific civilizației otomane și stârnește disprețul purtătorilor de turbane verzi, care urăsc Tanzimatul. Un lucru este să citești la Stambul firmane magnifice care înlătură vechile abuzuri și îi pun pe picior de egalitate pe creștini și pe turci; să le pui în aplicare în provinciile îndepărtate ale imperiului este cu totul altceva. Beii și pașalele care discută pompos despre reforme pe lângă zidurile Seraiului devin alți indivizi atunci când dăruiesc viața și moartea în Siria și în Macedonia. [486–493][1]

[1]) Divagație despre posibilitatea revirimentului turcilor prin convertirea la creștinism; degenerarea credinței și practicilor islamice în ultimii ani. Obiceiuri din haremul imperial; procesiunea imperială și sărbătoarea populară din ultima noapte a Ramadanului; sărbătorile Bayramului; sacrificiile de Kurban Bayram.

CAPITOLUL XIX

MUSULMANI ȘI NEMUSULMANI

Ce cu imperii s-a jucat și-a cărui miză tronurile au fost,
A cărui tablă-a fost pământul, iar zaruri – oasele de om.[1]

ÎNTR-UNA DINTRE CELE MAI SĂLBATICE REGIUNI DIN ALPI, un imens ghețar, o acumulare de secole, stă amenințător deasupra unui cătun din vale. Munteanul șoptește când îl traversează, ca nu cumva enorma masă să se desprindă din încheieturile ei înghețate. De la un an la altul, oamenii suie ca să măsoare fisurile – din ce în ce mai largi – și anunță mereu că avalanșa e aproape, dar ghețarul alpin rămâne pe loc, iar sătenii continuă să trăiască, la fel ca strămoșii dinaintea lor, într-o stare groaznică de nesiguranță, amenințați în orice moment de o moarte fulgerătoare. Aceasta este, de mai mult de un secol, situația Imperiului Otoman.

Osman, pe vremea când nu era decât o căpetenie a unei cete de nomazi, ai căror străbuni rătăciseră de pe malurile fluviului Oxus până la hotarul de apus al Asiei, a întrezărit în vis măreția viitoare a osmanlâilor. El a văzut adăpostul de frunziș sub care se odihnea lărgindu-se și ajungând să se așeze pe acei patru magnifici stâlpi ai imperiului, pe munții

[1]) George Gordon Byron, *The Age of Bronze*, 1823.

Atlas, Taurus, Hemus și Caucaz. La picioare-i curgeau Nilul, Tigrul, Eufratul și Dunărea, acoperite de corăbii precum marea. În văi se iveau orașe încununate cu piramide și cupole aurite, iar în dumbrăvile de cedri, cântecul nenumăratelor păsări se contopea cu rugăciunile imamilor. Deasupra acestui adăpost, crescută din însuși trupul lui Osman, se ridica semiluna, simbolul stăpânirii otomane. Coarnele ei ca niște săbii erau îndreptate spre diferitele orașe ale Pământului și mai ales către Constantinopol, care, așezat la întâlnirea dintre două mări și două continente, precum „un diamant între două safire", reprezenta cheotoarea unui inel imperial care părea să cuprindă lumea. Acest inel a căzut în mâinile lui Osman și Imperiul Otoman a fost întemeiat, ivindu-se cu strălucire de meteor în primul rând al puterilor temporale.

Potopul invaziei otomane, urmând retragerea mareei cruciadelor, s-a rostogolit dincolo de Helespont, iar semiluna a pornit pe drumul ei către apus cu o rapiditate atât de surprinzătoare, încât a stârnit consternare la Roma. La căderea Constantinopolului – fapt care a cauzat moartea papei Nicolae VI[1] și a făcut să se cutremure sceptrele Europei Apusene – un succesor al califilor a venit să ocupe tronul Constantinilor. Iată-l pe Mahomed II luând numele de umbră și vicar ale lui Dumnezeu pe pământ! „Du-te la stăpânul tău", i-a spus el ambasadorului trimis de Hunyad în fața zidurilor Stambulului, „și spune-i că, după cum în ceruri există un singur stăpânitor, tot așa va fi un singur suveran și pe pământ!"

Națiile nu sunt nemuritoare, iar destinului îi place să se joace cu pretențiile și cu titlurile pompoase ale oamenilor.

Așa cum triburile teutone au fost mânate de un impuls secret către Capitală și civilizația romană a căutat să se întindă către apus, tot așa grecii, încă din timpul lui Alexandru cel Mare, au tins către Eufrat, în timp ce mareea cuceririi slave s-a rostogolit în direcția Caucazului. Datorită dezmembrării Imperiului de Răsărit, cele mai frumoase centre ale civilizației au fost cucerite cu ușurință de otomani, iar turcul

[1]) În realitate papa Nicolae V (1447–1455).

s-a așezat în mijlocul templelor prăbușite ale orașelor antice, ca Marius printre ruinele Cartaginei. Rămășițele istoriei Greciei și triumfurile artei grecești – ce erau ele pentru copilul simplu al naturii, care credea în Fatalitate și trăia cu un sistem răsăritean de guvernare și cu o religie la fel de neschimbătoare ca munții? Elocvența fără pereche a oratorilor Greciei și extazul rafinat al poeților ei nu ar putea atinge acele creiere de plumb mai mult decât ar putea să miște statuile de marmură cioplite din carierele Pentelikonului! Ca învingător, turcul nu a învățat nimic de la cel învins; și nici nu va da ascultare vocilor civilizației până când Sibila nu-și va fi deschis cartea, începând să citească din paginile ei împodobite lecția despre destinul ce i-a fost lui hărăzit.

Turcia prezintă toate elementele de interes istoric, circumstanțele care au participat la originea și creșterea ei fiind depășite ca magnitudine doar de evenimentele precipitate care se adună în jurul dezagregării ei. Turcia a fost mare și glorioasă atunci când națiile Apusului erau slabe și semibarbare. Dar ce nu a pierdut? Grecia și însoritele insule din Egee nu mai sunt ale ei; Egiptul, Siria și ținuturile Meccăi – păstrate doar prin intervenția puterilor creștine; provinciile cele mai bogate ale Euxinului, încorporate de Rusia; trufașii musulmani sunt ca și alungați din Serbia și Valahia; Bosnia și Albania sunt înstrăinate, iar Epirul și Macedonia sunt ținute cu cea mai firavă forță de ocupație – acestea sunt umilințele Padișahului!*

Marea problemă a diplomației europene din ultimii cincizeci de ani a fost sprijinirea Imperiului Otoman. Puterile creștine au fost însă atente ca acesta să nu își recapete puterile, ci să mențină colosul șubred în neputință,

„Mereu clătinându-se pe muchia destinului“.

Piatră după piatră a fost smulsă fără milă din magnificul arc al imperiului care se întindea cândva de la Belgrad până

*) Poujoulat (n. a.).

la Basora, până când stăpânirea sultanilor aproape că s-a stins.

Islamismul este o instituție asiatică și încercarea de a-l stabili permanent pe pământ european s-a dovedit un eșec, pentru că între Răsărit și Apus nu există simpatie de rasă, religie sau de vreun alt fel. Iar sistemul simplu prin care Mahomed a căutat doar să convertească o mână de triburi arabe la credința într-un zeu unic nu se poate întinde precum un cort din poveștile arabe ca să cuprindă toate regiunile și popoarele Pământului.

Asia de apus aparține islamului.

Din cele cincisprezece milioane de creștini care trăiesc sub guvernarea otomană, mai mult de treisprezece milioane aparțin Europei. Din cele șaisprezece milioane de turci, mai mult de paisprezece milioane trăiesc pe pământul Asiei, mai puțin de două milioane fiind așezați în Europa.

În numele omeniei, în numele prevenirii unei izbucniri a vechiului fanatism musulman, în numele apărării mugurilor creștinismului, care au încolțit pe pământul asiatic, nu se poate cocheta nici pentru o clipă cu proiectul de izgonire a turcilor din Europa. De altfel, centrul de greutate al Imperiului Otoman nu este, așa cum se crede în general, în Asia, ci în Europa. Aceasta datorită lipsei de simpatie dintre diferitele rase de musulmani, cum sunt arabii și turcii, datorită înaintării lui Mohammed Ali până în apropierea porților Stambulului[1] și a evenimentelor din ultimul război.

Asupra osmanlâilor s-au abătut vremuri pizmașe;

„Cum sabia de sânge setoasă a-nvățat-o,
De sabie-nsetată lui sângele-i va curge“[2].

Rasa în sine nu este productivă. Legile fiziologice par să-i stăvilească extinderea, ca și cum turcul ar fi o monstruozitate.

Cu toate trăsăturile lui nobile, cine nu îl detestă pe turc, ca pe un coșmar al civilizației? Om de o distinsă incapacitate,

[1]) V. *supra*, p. 272 n. 1. [2]) Eschil, *Agamemnon*.

el are doar două idei – cea de Dumnezeu și cea de țară. Devotat vieții orientale, el nu ne va împărtăși vreodată din înțelepciunea Răsăritului, nici nu va întoarce fluviile științei și ale religiei care au curs astfel de secole către Apus. Mulțumit cu „contemplarea lui Allah și dragostea pentru femeie“, dacă e să comparăm cantitatea reală a cunoștințelor lui căpătate din cărți sau din experiență cu gunoiul exagerării orientale, gândul ne duce la pâinea de o jumătate de penny a lui Falstaff față de cantitatea intolerabilă de saci.

Musulmanul este cel mai bun prieten și cel mai rău dușman: un model de onestitate și simplitate în viața privată, o culme a intrigii și-a trufiei în public. El combină ospitalitatea cu zgârcenia, demnitatea unui filozof cu credulitatea unui copil și o docilitate ca de prunc cu ferocitatea unui demon. Turcul are un talent mai mare de a dormi decât fecioarele nebune și ar da o capodoperă de Fidias pe o pipă cu tutun. Ideile sale despre guvernare, religie și despre decența vieții sunt aproape complet opuse ideilor noastre. În Turcia, femei în culori sumbre se holbează la bărbați îmbrăcați în straie ușoare din cele mai vesele culori; la noi, bărbați întunecați se holbează la femei înveșmântate în „țesătură de aer“ în toate culorile curcubeului.

Turcul este însă un conducător înnăscut. El are un substrat de onestitate și integritate admirate chiar de dușmani, o demnitate și o nobilă independență care contrastează puternic cu viclenia josnică a grecilor și cu servilitatea bulgarilor.

Atunci când Rusia și Austria i-au cerut cu trufie sultanului să predea fugarii unguri[1], Abdul-Medjid a răspuns: „Ce

[1]) Este vorba despre refugiații în urma revoluției maghiare de la 1848–1849; în Imperiul Otoman își găsesc adăpost, de asemenea, și revoluționarii polonezi sau români – autoritățile otomane pretextând că ar fi deținuți –, iar unii dintre ei primesc chiar însărcinări secrete ori demnități oficiale în slujba Porții (Ion Ghica, Iancu Bălăceanu, Nicolae Bălcescu, Ion Ionescu de la Brad etc.).

s-ar alege atunci de vechea ospitalitate a Porții Otomane? Eu nu îi întreb cine sunt, de unde vin sau ce religie practică. Nu iau parte la politica lor; dar ei sunt niște fugari nefericiți și cer ospitalitate pe pământul nostru. Legile Coranului și convingerile din inima mea îmi interzic să îi trădez, oricare ar fi consecințele.“

Grecia de astăzi este doar umbra unui stat, iar grecii, politic vorbind, nu ar fi demni de luat în seamă dacă n-ar fi ciudata lor relație cu turcii și cu celelalte nații creștine ale Imperiului Otoman. Cu totul, ei numără circa 4.000.000 de suflete. Dintre aceștia, cam 900.000 locuiesc în Grecia propriu-zisă[1], independentă de turci, dar condusă în realitate de Franța și Anglia. Mai mult de un milion de greci sunt împrăștiați prin Epir, Macedonia și alte părți ale Rumeliei; în timp ce restul, în jur de două milioane de suflete, trăiesc în Asia Minor și pe insulele Arhipelagului.

Datorită energiei și inteligenței lor, grecii au căpătat o superioritate pronunțată asupra celorlalte rase creștine din Imperiul Otoman, cărora le-au inculcat câte ceva din propriul spirit și caracter național.

În vine nu le mai curge cel mai pur sânge elen. Acela care caută creaturi frumoase ca Grațiile, dorind să vadă buza răsfrântă cu mândrie, ochiul care se topește de blândețe lichidă sau arde cu focul Aticii, precum și trăsăturile clasice care i-au servit de model lui Praxitele, le va găsi doar pe dulcile insule ale Egeii sau în cătunele umbroase din Asia Minor. Dar grecii au moștenit și numele, și limba, și multe dintre trăsăturile unei rase antice care a dat lumii modele de eroism și virtute și care a lăsat de-a pururi moștenire tot ce era mai bun în știință și mai nobil în artă. Valurile Egeii, Marmaraua și Euxinul spală plajele pe care strămoșii lor au ridicat scaunele imperiului.

[1]) Tratatul de Constantinopol (1832) recunoaște Regatului Elen doar teritoriul Peloponezului și al Greciei Centrale, ca și unele insule din Marea Egee.

Grecii se bucură de prestigiul renumelui antic și de calitățile care îi învrednicesc să joace un rol de mâna întâi în marile evenimente care vor împinge istoria otomană într-o etapă nouă. La acestea trebuie să adăugăm un sentiment înnăscut de superioritate față de poporul care i-a înrobit timp de secole, precum și faptul, pe care un grec nu-l poate uita, că descendentul unui prinț barbar ocupă tronul Constantinilor. Mulți greci de la Constantinopol sunt opulenți și puternici. Dintre ei au fost aleși, de secole, dragomanii Sublimei Porți. Cartierul posomorât al Fanarului a dat un șir de hospodari ai Principatelor Dunărene, în timp ce onorabila poziție a prințului Kallimachis și a dlui Mousouros[1], ca ambasadori ai Turciei la Paris și Londra, arată cu cât succes au cultivat grecii diplomația.

Grecii sunt, prin excelență, negustorii și marinarii Levantului, și este notoriu faptul că majoritatea preferă situația de *rajahi* la Constantinopol, care aduce câștiguri ușoare, independenței la Atena, unde este nevoie de mai multă sârguință și intrigă pentru a obține avere și poziție. Acesta este patriotismul grecilor care trăiesc în Turcia Europeană!

Legați fiind în mod egal de viața comercială și de cea maritimă, plini de spirit, cu o înclinație naturală spre combinații speculative și stăpâniți de o dragoste nețărmurită pentru inițiativa aventuroasă, ne-am aștepta, firește, să îi găsim în fruntea intereselor comerciale ale Imperiului Otoman și capabili, în consecință, de a influența în bine sau în rău destinul politic al acestuia.

[1]) Alexandros Kallimachis, diplomat și om de stat otoman, fiu al domnului fanariot Scarlat Callimah, ambasador al Porții la Londra (1848), Paris (1849) și Viena (1855), bei de Samos (1850–1854). Konstantinos Mousouros (1807–1891), diplomat otoman, ambasador al Porții, pe rând, la Atena, Viena, Londra, Torino; bunicul Annei Brâncoveanu de Noailles. Ponderea etnicilor greci în corpul diplomatic și consular otoman – sau rus – este semnificativă în sec. XIX.

Restricţiile impuse comerţului în imperiul turcesc i-au împiedicat însă pe greci să își dezvolte din plin caracterul lor mercantil și maritim. Necinstea lor îi face, de asemenea, să fie disprețuiți de turci și priviți cu rezervă și suspiciune de celelalte naţii creştine. Aşa cum la musulmani găsim rang fără inteligență, la greci găsim inteligență fără inimă.

„Grecii din Antichitate", spune Anastasius, „divinizau o sută de zei; grecii moderni se închină la tot atâția sfinți. Vechii greci credeau în oracole și minuni, incantaţii şi vrăji; grecii moderni cred în relicve şi miracole, în amulete şi divinaţii. Grecii din Antichitate aduceau ofrande bogate şi daruri pe altarele zeităților lor, în scopul obținerii succesului în război şi a supremaţiei pe timp de pace; grecii moderni atârnă zdrenţe murdare în jurul sanctuarelor sfinţilor ca să scape de friguri sau ca să îmblânzească o amantă."[1]

Armenii sunt răspândiţi pretutindeni în Imperiul Otoman. În total, ei numără în jur de 2.000.000 de suflete, un sfert dintre aceştia fiind stabiliţi în Europa. Firea lor econoamă şi dibăcia în afacerile financiare îi fac deosebit de utili autorităţilor turceşti. Mai întreprinzători decât turcii şi mai cinstiţi decât grecii şi evreii, sunt consideraţi de otomani „perla necredincioşilor", fiind adesea numiţi cămilele „statului osmanlâu". Ei au în grijă Monetăria din Constantinopol şi ţin în arendă colectarea veniturilor.

Armenii se bucură de privilegii religioase mai mari decât celelalte secte creştine şi, politic, nu au nici un interes în ameliorarea situaţiei Imperiului Otoman, căci cazurile de iniţiativă individuală se dezvoltă cel mai bine în mijlocul indolenţei generale, şi viclenia trufaşă nu este inamicul intrigii. Ei sunt, *par excellence*, bancherii şi curtierii imperiului, iar mulţi dintre ei îşi îndreaptă atenţia spre diplomaţie, în

1) Thomas Hope, *Anastasius: Or, Memoirs of a Greek, Written at the Close of the Eighteenth Century*, 1819, 1836.

care, ca și în comerț, îi egalează pe greci. Mii de familii armenești, atrase de perspectiva câștigului, au luat drumul provinciilor îndepărtate ale Turciei Europene, unde trăiesc exclusiv în târguri și orașe.

Ca fizionomie, armenii seamănă cu grecii și, cu excepția căciulii, nu se îmbracă diferit de persani. Femeile nu sunt lipsite de farmece orientale, dar *iașmacul* turcesc și anteriul ca un giulgiu în care se învelesc femeile răsăritene ascund aproape toate trăsăturile frumuseții.

Despre slavi am vorbit deja.

Un filozof oarecare spunea că lumea nu ar putea exista fără evrei. Oricum ar fi, nici o parte a lumii civilizate sau parțial civilizate nu este lipsită de ei. Sunt în total 6.000.000 de suflete, dar sunt atât de larg împrăștiați, încât nu poți să vizitezi vreun port la mare sau vreun loc în care oamenii „se strâng laolaltă“ pentru schimburi în bani, sclavi sau marfă de orice fel fără să găsești reprezentanți ai acestei rase, al cărei refugiu este lumea cea largă și a cărei casă este mormântul cel strâmt. Cei mai numeroși evrei sunt în Polonia, unde s-au refugiat din Statele Germane pentru a evita persecuțiile. Mai mult de 300.000, cei mai mulți de obârșie spaniolă, sunt stabiliți în Turcia Europeană, strămoșii lor refugiindu-se acolo după ce au fost expulzați de Ferdinand și Isabella. Poate tot atâția se găsesc în provinciile africane și asiatice ale Imperiului Otoman; și sunt atât de vast răspândiți pe tărâmul islamului, încât în cele mai îndepărtate orașe în care ajung caravane vei găsi niște evrei pletoși cu turbane pregătiți să îți prefacă aurul în moneda țării, păstrând o bonificație pentru ei înșiși. Evreii pot fi întâlniți în China și pe coastele Malabarului. Ei mișună prin Buhara și poți să-i vezi în Madagascar și pe coasta de vest a Africii. În Cochinchina sunt două rase de evrei, negri și albi. În Yemen, evreii se deosebesc cu greu ca aspect de hoinarii beduini. În Circazia, ei sunt munteni aspri, neavând nici Bi-

blie, nici Talmud. În diferitele părți ale Europei se bucură de diverse grade de libertate, însă doar în Statele Unite, unde a început cu adevărat emanciparea rasei, sunt complet scutiți de restricții legislative părtinitoare. [506–510][1]

Poate că aducerea atâtor evrei la hotarele Pământului Sfânt a fost un act providențial, dar pare foarte puțin probabil ca ei să își recapete ca atare străvechea moștenire. Turcii, ca și evreii, îl consideră pe Abraham marele lor străbun; și tot ca evreii, aceștia sunt teiști severi, urăsc carnea de porc și practică circumcizia. De aceea, ei le-au acordat inițial evreilor mai multă îngăduință decât celorlalte secte de necredincioși, numindu-i *yeslir* (străini), în timp ce supușii creștini erau numiți *musafir* (servitori). Evreii din Turcia Europeană sunt guvernați de un conciliu alcătuit din șase membri, aflați sub îndrumarea unui șef rabin, cu reședința la Constantinopol. Doi evrei iau, de asemenea, parte la deliberările Marelui Divan. Deși se bucură de mai mari privilegii decât sunt oferite sectei lor în oricare altă parte a Europei, ei sunt destul de umili și amărâți. Câțiva dintre ei sunt bogați și servesc Poarta în calitate de bancheri, dar operațiunile lor financiare nu suferă comparație cu acelea ale cresușilor din Europa apuseană, care asigură națiunilor eșafodajul războiului și cer tribut regilor. Marea majoritate, însă, își câștigă existența ca negustori și meșteșugari, părând, în fapt, să se căpătuiască cel mai bine în mijlocul decăderii generale și-al descompunerii. Iar de s-ar fărâmița Imperiul Otoman, evreii ar rămâne să facă *brokering* printre ruine.

Dar evreii Imperiului Otoman, cu toată degradarea lor, prezintă o anumită tendință intelectuală. Ei trăiesc într-o lume ideală, oricât de frivolă și de superstițioasă ar fi. Evreul care îndeplinește funcțiile cele mai de jos, care vinde *raki* cât e ziua de lungă grecilor bețivi, care face negoț de cuie

[1]) Lamentație despre soarta evreilor, care din poporul ales au ajuns rătăcitori pe fața pământului; legenda Evreului Rătăcitor.

strâmbe și al cărui suflet sordid s-a căptușit de la piaștrii care-i trec prin mână cu o pojghiță de aramă, își găsește desfătarea de căpătâi în activitățile minții. Șezând la flacăra unei lumânări în cocioaba lui obscură, își petrece lungile ceasuri de noapte cufundat în studiul Zoharului, cartea caldeeană a magicei Cabale, sau, cu o încântare entuziastă, se afundă în comentariile mistice asupra Talmudului, căutând să deslușească bizarele lor tradiții și sofisme și încercând, ca astrologii și alchimiștii, să pătrundă secretele și să poruncească puterilor naturii. „Umilul comersant care colportează pe stradă niște articole de îmbrăcăminte sau ceva piese vechi de mobilier, grămada slugarnică de mizerie și cârpe animate care se apropie ca să-i impună ofertele sale de servicii călătorului, este, probabil, profund versat în înțelepciunea talmudică sau aspiră, în veghile nocturne, să citească viitorul, să poruncească elementelor și să devină invizibil." Astfel, înțelepciunea este preferată averii; și un Rothschild ar respinge o alianță de familie cu un prinț creștin, pentru a se însoți cu omul cel mai umil din propriul trib, dar învățat în înțelepciunea ebraică.[1]

Evreul își are și el revanșa:

„Livra de carne ce de la el o vreau
E cumpărată scump, e-a mea și o s-o am"[2].

Oferind ne-evreilor, pe care îi detestă, mijloacele de a purta războaie de exterminare, el privește exultând câmpurile de victime ale măcelului, cu o satisfacere sângeroasă a „statornicei uri" și a „înfiripatei scârbe", mai plăcută lui chiar decât câștigul dobândit din camătă. La fel de semnificativ este și faptul că, în multe părți ale lumii, evreii cei disprețuiți își revendică proprietățile ne-evreilor printre care sălășluiesc. Astfel că sordidul *yeslir* care locuiește în cartierul

[1]) Paragraf inspirat de C.F. Henningsen, *Eastern Europe and the Emperor Nicholas*, Londra, 1846. [2]) William Shakespeare, *Neguțătorul din Veneția*.

evreilor din Balat sau Hasköy, mai disprețuit decât câinii necredincioși de creștini, face în secret negustorie cu domeniile, cu palatele și satele marilor bei și pașale care ar considera atingerea lui ca pe o contaminare. Nimic mai absurd la prima vedere! Totuși, aceste proprietăți, de departe mai valoroase, de fapt, decât cele mai bune „moșii din Spania“, sunt cumpărate și vândute cu bani și moștenite din generație în generație. [513–517][1]

Rusia, oricare i-ar fi fost scopurile ascunse din trecut, oricare i-ar fi țelurile în viitor, a adus trainice servicii Turciei Europene. Pe lângă relele incalculabile, ea a adus incalculabil de mult bine. Văjitorul de la miazănoapte i-a ridicat popoarele adormite, i-a reanimat civilizația epuizată. Mai mult decât toate celelalte puteri la un loc, Rusia i-a redat grecului gândul la originea lui eroică și a trezit în slav amintirea vechii lui stăpâniri. Ea le-a dat lege și organizare clefților din munți și le-a insuflat ceva din propriul curaj barbar temătorilor valahi și bulgari de la câmpie, i-a învățat să aspire la egalitatea cu stăpânitorii turcii. Chiar și loviturile violente ale războiului au însuflețit întru câtva energiile latente ale acestor nații creștine.

Departe de mine gândul de a aduce laude despotismului rusesc. Fie ca libertatea de opinie și libertatea de acțiune de care se bucură Turcia să nu fie niciodată înlocuite de violența cazacilor! *Firmanele* care îi declară pe toți oamenii egali în fața legii[2], fie și imperfect aduse la îndeplinire, sunt de preferat *ucazurilor* despotice care susțin dreptul divin al absolutismului și care sunt scrise, la nevoie, cu sânge omenesc.

Politica Rusiei, la fel ca aceea a Austriei, a fost dintotdeauna de a elibera naționalitățile învecinate, pentru a le înrobi

[1]) Despre evreii din Ierusalim și despre misionarii creștini de acolo (pe care autorul îi cunoaște nemijlocit). [2]) Aluzie la Firmanul de la Gülhane (1839), unul dintre decretele cele mai importante ale reformelor Tanzimat, care instituie domnia legii pentru toți supușii, fără deosebire de clasă socială sau religie.

după aceea ei înseși. Astfel, Rusia i-a ajutat și i-a încurajat pe greco-slavi să rupă lanțurile sclaviei otomane. Progresul normal, spontan ai cărui martori am fost în Turcia Europeană, oricât de neînsemnat, se datorează în principal influenței rusești. Împărtășind celor treisprezece milioane de creștini ai Turciei Europene idei despre ordine și guvernare, îmbunătățindu-le cultura și încurajând industria, țarii au făcut câte ceva în sensul regenerării acestora.

Fiecare lovitură de topor, fiecare bătaie pe nicovală este, prin misterioasa conexiune a lucrurilor, o lovitură în scutul cinic al tiraniei. Atunci când ultimul despot se va fi dus și oamenii nu vor mai învăța arta războiului, națiunile vor putea să-și transforme săbiile în fier de plug; dar, până ce se vor ivi zorii acelei zile de bun augur, milioanele urgisite ale Europei trebuie să facă *săbii* din *fierul plugului* și să obțină libertatea prin valurile de sânge și prin furtunoasele talazuri ale revoluției.

Rusia, aflată între Occident și Orient, își întinde brațele în amândouă părțile. Într-o parte, ea are națiunile luminate ale Europei, în cealaltă – triburile nomade ale câmpiilor asiatice. Ea are energia și civilizația Apusului, dar ca sol, climă, caracteristici politice și naționale este de departe mai înrudită cu Asia decât cu Europa.

Se afirmă că Rusia este bariera împotriva năvălirii barbarilor din răsărit. Până acum însă, ea i-a făcut pe barbari mai periculoși, inculcându-le idei de guvernare și organizare militară – elemente de civilizație care întăresc fără să moleșească.

Învinsă în planurile ei de cucerire, este de sperat că Rusia își va asuma misiunea pe care ar fi trebui să o îndeplinească Turcia: înfrățirea dintre Răsărit și Apus. Devenind ea însăși pe deplin civilizată, ar putea să trezească națiile asiatice din somnul lor letargic de secole, să grefeze pe ele civilizația Apusului și să imprime și concepțiilor noastre materiale ceva din imaginația visătoare și din spiritul mistic al orientalilor.

Câmpiile Turanului, acum sterpe, erau cândva renumite în lumea largă pentru industria și comerțul lor. Orașe ca Samarkandul, cu o populație de o jumătate de milion de suflete, au devenit centre ale bogăției și culturii. Fluviile Oxus și Jaxartes, împânzite de felurite vase, curgeau printr-o țară descrisă ca un paradis pământesc. Ar putea fi destinul Rusiei ca să restabilească această străveche ordine a lucrurilor.

Inamicii Rusiei nu par să își dea seama de importanta ei poziție militară în Asia. De la Achalzik[1], pe clina sudică a Caucazului, nu sunt mai mult de patru sute cincizeci de mile până la Alep. Cel dintâi este un punct înalt pe un platou, de unde este destul de ușor să cobori într-o parte către gurile Tigrului și Eufratului, iar în cealaltă – spre Mediterană și Bosfor.

Din această poziție speră acei copii cu păr bălai ai Nordului să coboare într-o zi ca să-și adape caii de-a lungul Helespontului și să scuture pomul lăudat al Indiei.

Marile probleme ale istoriei se rezolvă cu-ncetul. Rusiei s-ar putea să-i trebuiască veacuri întregi pentru a-și împlini destinul. Deși învinsă într-o sută de bătălii, ea va rămâne de temut. Puterea ei elastică se va extinde din nou; în cazul ei, istoria s-ar putea repeta.

---

[1]) Azi Akhaltsikhe, în sudul Georgiei.